

ZBORNIK

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 3

Uredniški odbor
Metka Furlan, Janez Keber, France Novak, Vera Smole, Ada Vidovič-Muha

Urednik
Janez Keber

Oblikovanje
Milojka Žalik Huzjan

Priprava za tisk
Brane Vidmar

Tisk
Planprint

Naslov uredništva
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Gosposka 13, 1000 Ljubljana
Slovenija
Telefon 061 1256 068
Faks 061 1255 253

© 1997, ZRC SAZU

*Tiskano z denarno podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo
Republike Slovenije.*

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije je publikacija uvrščena med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

ISSN 0354-0448

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI
3 • 1997

ZALŽBA
ZRC

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 3

V tretji številki glasila Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU *Jezikoslovni zapiski* sodeluje devetnajst avtorjev in avtoric s triindvajsetimi prispevki. Od teh jih je štirinajst uvrščeno v I. razdelek RAZPRAVE IN ČLANKI, devet pa v II. razdelek GRADIVO, OCENE, POROČILA. Sodelujoči avtorji in avtorice, ki so vsi razen enega delavci Inštituta, so:

I. dr. Majda Merše, mag. Andreja Legan-Ravnikar, dr. Francka Premk (vse Sekcija za zgodovino slovenskega jezika), Polona Gantar (Sekcija za terminološke slovarje), Alenka Gložančev, Milena Hajnšek-Holz, Marija Jež, Janez Keber (vsi Leksikološka sekcija), dr. Vlado Nartnik (Dialektološka sekcija), mag. Andreja Žele (Leksikološka sekcija), mag. Francka Benedik, dr. Vera Smole, dr. Jožica Škofic (vse Dialektološka sekcija), Jaro Lajovic (zunanji avtor);

II. Ljudmila Bokal (Leksikološka sekcija), Polona Gantar (Sekcija za terminološke slovarje), Marija Jež, Janez Keber, Borislava Košmrlj-Levačič (vsi Leksikološka sekcija), dr. Vera Smole (dva prispevka), dr. Jožica Škofic (obe Dialektološka sekcija), Silvo Torkar (Sekcija za terminološke slovarje).

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Zbornik

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

3
1997

Ljubljana 1997
Znanstvenoraziskovalni center SAZU

VSEBINA

I. RAZPRAVE IN ČLANKI

Majda Merše, <i>Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji</i>	9
Andreja Legan-Ravnikar, <i>Tvorbeni načini upravno-političnih in vojaških terminov v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797)</i>	25
Francka Premk, <i>Prevajanje naslovov v šestnajstem stoletju</i>	41
Polona Gantar, <i>Primerjava slovarske predstavitve frazemov v hrvaškem/srbskem in češkem enojezičnem razlagalnem frazeološkem slovarju</i>	61
Alenka Gložančev, <i>Kratek pregled slovenskega pravopisja od konca devetnajstega stoletja do danes</i>	85
Milena Hajnšek-Holz, <i>Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar kot vir za Slovar slovenskega knjižnega jezika</i>	105
Marija Jež, <i>Feminativi na Pohorju</i>	113
Janez Keber, <i>Živali v prispodobah – opica, nevšečna človekova sorodnica</i>	127
Vlado Nartnik, <i>Naglasna podoba privezno-pridevnega pregibanja v knjižni slovenščini</i>	137
Andreja Žele, <i>Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost</i>	143
Francka Benedik, <i>Fonološki opis govora vasi Pungert</i>	157
Vera Smole, <i>Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih</i>	167
Jožica Škofic, <i>Fonološki opis govora Kroke (SLA 202)</i>	175
Jaro Lajovic, <i>Kratek oris računalniškega prevajanja</i>	191

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Ljudmila Bokal, <i>Javnozdravstveni terminološki glosar</i>	201
Polona Gantar, <i>Kritični pretres poskusnega snopiča Bibliotekarskega terminološkega slovarja</i>	207
Marija Jež, <i>The Evolution of Vocabulary in literary Slovenian</i>	221
Janez Keber, <i>Živali v prispodobah 1, 2</i>	223
Borislava Košmrlj-Levačič, <i>Ob Gradivu za pomološki slovar</i>	229
Vera Smole, <i>Český Jazykový Atlas (ČJA) 1</i>	243
Vera Smole, <i>Banatski govori šumadijsko-vojvođanskog dijalekta</i>	247
Jožica Škofic, <i>Pomístní jména v Čechách</i>	249
Silvo Torkar, <i>Nekaj slavističnih utrinkov s Poljske</i>	257

Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji

Majda Merše

Predpreteklik je bil trdna sestavina Dalmatinovega časovnega sistema, kar dokazujejo 3004 zapisi v DB 1584. Izkazuje funkcionalno bolj raznoliko rabo, kot so jo uspele odkriti in prikazati slovnice slovenskega jezika do srede 20. stoletja. Oblike ni mogoče razlagati s kalkiranositjo iz nemščine, saj je primerjava DB 1584 in LB 1545 odkrila komaj polovično ujemanje glede njene rabe.

The Past Perfect was a significant, firmly established component of Dalmatin's tense system, as testified by its 3004 occurrences in his 1584 Bible. Its use is functionally more diversified than the uses of the Past Perfect discovered and described by Slovene grammar books until mid-20th century. It cannot be explained as a simple calque following the German model; a comparison of Dalmatin's and Luther's Bibles reveals that in their uses of the Part Perfect they agree in only half of the cases.

0 Predpretekliku v slovenskem jeziku so bile že namenjene posamezne raziskave. Breda Pogorelec (1960/61, 152–160) je raziskala njegovo funkcijo v slovenskem knjižnem jeziku 20., deloma pa tudi druge polovice 19. stoletja. Ugotovila je, da je predpreteklik glede na pomen odvisna (relativna) glagolska oblika, ki opozarja na razmerja med preteklimi dejanji, lahko pa izraža tudi oddaljeno preteklost ali opravlja naklonsko vlogo. Zaradi možnosti označevanja nastopa stanja izstopa iz osnovnega časovnega razmerja in dobiva predznak ekspresivne oblike. Milena Hajnšek (1962/63, 240–245) je zasledovala rabo oblike od 16. do 20. stoletja in ugotovila, da predpreteklik v slovenščini nima stalne funkcije in da je kot sredstvo za izražanje preddobnosti zamenljiv s preteklikom dovršnega glagola.

0.1 Raba predpreteklika v 16. stoletju še ni bila podrobneje raziskana. Nekaj splošnih ugotovitev prinaša obravnava Milene Hajnšek (1962/63, 241).¹ Potrjujejo in razširjajo jih obrobnejša zapažanja v razpravah z drugačno problemsko naravnostjo (npr. Orožen² 1984, 166–168; 1984/85, 222; 1986, 33, 35; Merše³ 1993, 233–234; 1995, 509–510).

¹ M. Hajnšek ugotavlja, da so slovenski protestantski pisci predpreteklik pogosto uporabljali in da jim je po nemškem zgledu služil predvsem kot izrazilo pretekle preddobnosti.

² M. Orožen v citiranih razpravah omenja razvojno pogojene razlike v razvrstitvi časovnih

0.2 Prvo omembo predpreteklika v slovenščini je mogoče zaslediti v Bohoričevi slovnici (1584, zlasti 108–109). V okviru preterita, ki je naveden kot eden od treh časov, avtor razlikuje »praeteritum imperfectum« (*sim fekal*), »praeteritum perfectum« (*sem bil fekal*) in »praeteritum plusquamperfectum«⁴ (*sim vshe bil fekal* ali *sim vshe bil sdaunaj fekal*). Med drugo in tretjo obliko, ki sta v resnici predpreteklika, je predvidljiva pomenska razlika, ki jo neposredno kažeta poimenovanji, posredno pa zgledi. V drugi zgled za predpreteklik je vključen prislov *sdaunaj*, ki razkriva vlogo izražanja davne preteklosti.⁵

Nepolni dve stoletji kasneje je isto časovno shemo v obeh izdajah slovnice (1768, 1783) ponovil Pohlin, le da je namesto latinske uporabil nemško terminologijo (razlikuje »halb-, ganz-« in »längstvergangene Zeit«). Pri zgledu za pretekli in davno minuli čas je namesto Bohoričevega nedovršenega v obeh izdajah uporabil dovršni glagol, čeprav razloga zamenjave ni posebej utemeljil (*sem dal*, *sem bil dal*, *sem s/he s/davnej dal bil* (1768, 62–63); *sem se bil usekal* in *s/he s/davnej sem se bil usekal* (1783, 73)). Za davno minuli čas še pripominja, da je tako v govoru kot v pisavi redko rabljen. Oba slovniciarja sta skušala med enakima oblikama razlikovati tako, da sta funkcijo predpreteklika poudarila z dodanim prislovom. Predstavitvi predpreteklika v prvih dveh slovnica slovenskega jezika stanja v knjižnem jeziku 16. stoletja ne povzemata, saj oblika npr. samo v DB 1584 izkazuje funkcijsko bogatejšo in bolj raznoliko rabo, kot so jo uspele odkriti in prikazati tudi vse kasnejše slovnice do srede 20. stoletja.

1 Pogosta raba predpreteklika v DB 1584 (3004 zapisi) je dokaz, da je bil pomembna sestavina njenega časovnega sistema. Na 140 straneh štirih starozaveznih besedil (PERVE SAMVELOVE BVQVE (I, 149a–I, 168a), DRVGE SAMVELOVE BVQVE (I, 168a–I, 182a), PERVE BVQVE TEH KRAILOV (I, 182b–I, 201b), DRVGE BVQVE TEH KRAILOV (I, 202a–I, 220a)), ki so bila (tudi zaradi dogajalne razgibanosti) izbrana za primerjavo z Lutrovo prevodno predlogo in z dvesto let mlajšim Japljevim prevodom, je mogoče naštetih skorajda 600 primerov. Dalmatin je predpreteklik veliko uporabljal v različnih vrstah odvisnikov, nekoliko manj pa v

oblik, ki jih odkriva s primerjavo Trubarjevega in Dalmatinovega jezika (1986, 33, 35) ter Dalmatinovega in Japljevega prevoda biblije (1984, 166–168; 1984/85, 222). Osnovni ugotovitvi sta, da je Dalmatin v nasprotju s Trubarjem uveljavil opisne časovne oblike, med katerimi je trdno mesto imel tudi predpreteklik, ter da je najopaznejšo spremembo časovnega sistema, izpričanega v Japljevem prevodu, povzročil prav izpad predpreteklika, ki ga je Dalmatin uporabljal pogosto in ustrezno, v mlajšem katoliškem prevodu pa ga je nadomestil preteklik.

³ M. Merše navaja med tipi prevodnih razlik, ugotovljenih s primerjavo Dalmatinove Biblije in Lutrovega prevodnega zgleda, tudi Dalmatinovo dokaj neodvisno rabo predpreteklika.

⁴ Toporišič (1987) naštete izraze prevaja s »pretekli dovršilnik, pretekli nedovršilnik« in »predpreteklik«.

⁵ O predstavitvi predpreteklika v Bohoričevi slovnici prim. Kolarič (1971, 65) in Toporišič (1984, 209–211; 1987, 302–303). Toporišič (1984, 211) ugotavlja, da se je v Bohoričevi slovnici preteklik mešal s predpreteklikom.

glavnih in prostih stavkih. Med vsemi stavčnimi tipi je daleč najpogosteje rabljen v časovnem odvisniku, saj je tovrstnih primerov v primerjalno preverjenem besedilu kar 240.

1.1 V DB 1584 je oblika najpogosteje uporabljena kot izrazilo pretekle preddobnosti. S predpreteklikom v odvisnem ali neodvisnem stavku je izraženo dejanje, ki se je končalo bodisi pred drugim preteklim dejanjem ali pred nastopom stanja v preteklosti.

1.1.1 V časovnih odvisnikih je predpreteklik v tej funkciji tako pogost, da ga je mogoče obravnavati kot slovnično sredstvo za izražanje pretekle preddobnosti. Dalmatin je z namenom, da bi dogajalno zaporedje, predstavljeno v zloženih povedih, prikazal jasneje in bolj plastično, predpreteklik vključeval tudi v druge tipe odvisnikov, bodisi prvo- ali drugostopenjskih. Oblika je pogosto rabljena še v predmetnih, prilastkovih in načinovnih odvisnikih. S predpreteklikom so v zloženih povedih hkrati označena tudi dejanja, ki v primerjavi z drugimi segajo najgloblje v preteklost. Npr.: *Kadar je Raguel letu sflifhal, se je prestrašhil, sakaj on je vejdil, kaj se je tém sedmim Moshem bilu sgudilu, katerim je on poprej svojo Hzher bil dal, inu se je bal, de bi letimu tudi taku nefhlu* (II, 150b). Preverjanje veččlenskih naštevalnih nizov je pokazalo, da je vzvratna dogajalna perspektiva z rabo ustreznih časovnih oblik manj natančno in dosledno izoblikovana kot tista, ki je usmerjena proti sedanjosti.

1.1.1.1 Posamezni primeri kažejo, da se je predpreteklik uporabljal kot izrazilo preddobnosti dejanja odvisnega stavka v razmerju do dejanja, ki je izraženo z medmetom, ali je iz sobesedila celo eliptično izpuščeno. Npr.: *INu'kadar je Elisa v'ro hišho bil prišhâl, pole, tu je ta Hlapzhizh na njegovi posteli mèrtou leshal* (I, 204b).

1.1.1.2 V ustaljeno izmenjavo predpreteklik – preteklik, ki jo izpričujeta časovni odvisnik in ustrezni nadredni stavek, se občasno navedeni uvodni stavek z glagolom v pretekliku *PErgudilu se je pak*, ki napoveduje nov dogajalni sklop, odvisnostno ne vključuje. Npr.: *PErgudilu se je pak, kadar je on blisi Ieriha bil prišhâl, je en Slépez sedil pèr potu, inu je petlal* (III, 42b).

1.1.1.3 Pri dejanjih, ki jih uporabljeni predpreteklik opredeljuje kot preddobna, je večinoma ugotovljiva še dodatna vsebinska razsežnost. V časovnem odvisniku je s predpreteklikom navadno izpostavljeno dejanje, ki odpira nov dogajalni sklop. Npr.: *KAdar je ona vshe bila ismolila, je gori vštala, inu je poklizala svojo Déklo, Abro, inu je doli fhla v'hišho, je is sebe djala ta Shakil, inu je svoj Vdovski gvant slejkla, inu se je vmila, inu se je shalbala s'drago vodó, inu je svoje laffy splela, inu se je v'eno Aubo ú'vesala, inu je svoj lép gvant oblejkla, inu se je v'fnashila s'Shperami, s'pèrstani, inu je vse oblejkla, kar je lépiga iméla* (II, 136a). Logična je tudi večkrat zaznavna pogojenost nastopa sledečega dejanja z dovršitvijo predhodnega, ki stoji v predpretekliku. Npr.: *Inu kadar smo bily eno Barko našhli, katera se je v'Phenicio pelala, smo v'njo stopili inu smo se tja pelali* (III, 73b).

1.1.1.4 Zasedovanje omenjene pomenske vloge predpreteklika v odvisnih stavkih kaže na ustaljeno rabo ob glagolih, ki se uvrščajo v isto pomensko skupino.⁶

⁶ Strokovni izraz je uporabljen v pomenu, kot ga opredeljuje France Novak (1986, 100).

V časovnih odvisnikih, ki jih uvaja veznik *kadar*, s katerim je Dalmatin nadomeščal *da, als* ali *nachdem* iz Lutrove Biblije, je predpreteklik največkrat rabljen ob glagolih premikanja (*priti, pristopiti, oditi, iti* v pomenu 'oditi' itd.). Npr.: *Kadar je ona pak h'timu Boshjimu Moshu na to gorro bila prišhla, je ona njega sa njegove noge popadla* (I, 204b). Zgledi rabe v predmetnem odvisniku kažejo, da je z njim poudarjena preddobnost dejanja, ki je postalo predmet videnja, slišanja, vednosti, pripovedovanja ipd. Npr.: 1. *Kadar ste pak vy vidili, de je Nahas, Ammoniter'skih otruk Krajl, supèr vas bil prišhel, ste vy k'meni djali* (I, 155b); 2. *Sakal on je dobru vejdil, de so ony njega bily is nyda isdali* (III, 18a); 3. *Ionatan pak nej slišhal, de je njegou Ozha ta folk bil saklel* (I, 156b).

1.1.1.4.1 Z oblikovnim nasprotjem predpreteklik – preteklik je večkrat poudarjeno tudi vsebinsko nasprotje dveh zaporednih dejanj, ki sta v razmerju napovedi, zapovedi ali obljube, kar zlasti v okviru načinovnega odvisnika najpogosteje izražajo glagoli *reči, djati, zapovedati, poročiti*, ter uresničitve oz. izvršitve. Npr.: *SAmuel je šturil, kakòr je njemu GOSPVD bil rekal, inu je prišhàl v'Betlehem* (I, 158b). Nasprotje predpreteklik – preteklik lahko površinsko razkriva tudi vzročno-posledično razmerje dejanj. Vzporednemu namenu poudarjanja vzročnosti najbolje ustreza raba predpreteklika v vzročnem odvisniku ter v pojasnjevalnem delu vzročnega priredja. Npr.: 1. *Obtu so njega njegovi Priатели satoshili pèr Eupatoru, inu so ga ozhitu imenovali eniga Ferratarjá, satu, ker je on ta Otok Cyprum, kateri je njemu Philometor bil porozhil, Antiohu timu shlahtnimu bil isdal* (II, 201a); 2. *KRajl Alexander pak je bil taifti zhas v' Cilicij, sakaj ondi so bila nekotera Města od njega padla* (II, 189a).

1.1.1.4.2 V odvisnih stavkih je s predpreteklikom pogosto izražena preddobnost, v odnosu do vsega sledečega pa tudi dogajalna »neaktualnost« tistih dejanj, ki so bila v predhodnem sobesedilu tako ali drugače napovedana ali pa predstavljena kot še trajajoča oz. kot že dovršena. 1. *inu je rekal k'svoim Synom: Ošsedlajte meni Ošla. Inu kadar so ony njega bily ošsedlali, je on šhàl tjakaj* (I, 193b); 2. *INu kadar je Vriafova Shena slišhala, de je nje Mosh Vriaf mèrtou bil, je ona troukala po svoim Gošpodarju. Kadar je pak ona bila štrourala, je David tjakaj pošlal, inu je njo puštil v'svojo hišho pèrpelati* (I, 173b); 3. *inu kadar je bil mlad Měfiz prišhàl, je Krajl k'mysi šedil k'jédi. Kadar je pak Krajl bil šedil na svoje mejstu /.../ je Ionatan gori vštal, de je Abner šedil Saulu na stran, inu so Davida sgrěšhili na njegovim mejsti* (I, 161b). Pri drugem zgledu je na dokončno dogajalno preseženost in z njo neaktualnost dejanja, izraženega s *trovratí*, istočasno opozorjeno s predpreteklikom in z dovršnikom, tvorjenim s predpono *z-/s-* v pomenu 'absolutna dovršitev dejanja'. Predpreteklik in predpone, ki kot sestavine dovršnih glagolov označujejo absolutno dovršitev dejanja, sestavljajo zaradi pogostega sopojavljanja trdno kombinacijo.

1.1.2 Ista pomenska vloga predpreteklika je pogosto uresničevana tudi v glavnih in prostih stavkih, le da jo je običajno treba preverjati v okviru širšega sobesedila. Npr.: 1. *INu dokler je on šhe govuril, pole, tedaj je Iudas, tēh dvanajšt eden, prišhàl, inu shnym ena velika mnoshiza /.../ Inu ta Ferratar je bil nym dal enu snaminje, inu je djal: Kateriga ješt kušhnem, taifti je* (III, 17a); 2. *Inu Samuel je bil*

legèl v'Templi tiga GOSPVDA, ker je Boshja Skrynja bila, prejdan je Boshja Lampa vgašnila (I, 150b). Tudi v vezalnem priredju je z rabo predpreteklika pri prvem členu daljšega, vezniško povezanega niza navadno poudarjen začetek novega dogajalnega sklopa. Npr.: *RVben je pak bil vunkaj šhàl v'tem zhašffu pshenizhne Shetve, inu je našhàl Dudaim na pùli, inu je nje domou pèrnešfel svoji Materi Lei* (I, 19b).

1.2 V DB 1584 je predpreteklik pogost tudi v vlogi izražanja oddaljene preteklosti. Uresničuje jo v različnih stavčnih tipih. S predpreteklikom je označeno dejanje ali sklop dejanj, ki so od opisovanega, strnjenege dogajanja odmaknjena bodisi le za nekaj let, za čas, ki ga zahteva izmenjava rodov, ali za cela stoletja. Npr.: 1. *Ioas pak se je vèrnil, inu je vsel is Benhadadove /.../ roke, ta Mèšta, katera je on is Ioaha fove, njegoviga ozheta, roke bil vsel, s'bojom* (I, 211b); 2. *Inu David je šhàl tjakaj, inu je vsel Saulove kofty /.../ od tèh Purgarjeu v'Gabesi v'Gileadi (katere so ony bily is Gašfe v'Betfani vkradli, kamer so je bily Philišterji obe šsili, ta zhas, kadar so bily Philišterji Saula pobyli na tej Gorri Gilboa) inu je teifte od únod sem gori pèrnešfel* (I, 180a); 3. *Inu ony so vseli Abšaloma, inu so ga v'Gosdi vèrgli v'eno veliko jamo /.../ Abšalom pak si je bil en Stebèr gori postavil, dokler je she shiu bil* (I, 178a).

1.3 Predpreteklik je kot izrazilo preddobnosti samo eno od sredstev za predstavljanje dogajalne zaporednosti v časovni perspektivi. Slednja je običajno bolj ali manj jasno nakazana že s samim sobesedilom, tu in tam pa k bolj plastični predstavitvi prispevajo tudi prislovna določila. V takih, posebnih primerih je bil predpreteklik neobvezno rabljen in pogrešljiv, kar dokazujejo zgledi z nadomestnim preteklikom. Npr.: 1. *INu David je she vezh Shen inu ravenshen vsel v'Ierusalemi, potehmal, ker je iz Hebrona bil prišhàl, inu je njemu she vezh šynou inu hzhery bilu rojenu* (I, 171a); 2. *NAtu je Anna vštala, kadar je bila v'Sili odjedla inu pyla* (I, 149a); 3. *Inu zhes try dny, kadar fim je ft bila rodila, je ona tudi rodila* (I, 185a); 4. *Moj Gofspud, my šmo poprej bily le šsem doli prišhli Shpendjo kupovat, inu kadar šmo bily v'Ošhtario prišhli, inu našha vrejzha odvesali, Pole, tu so bily vřakiga denarji osgoraj v'svoim vrejzhi* (I, 29a); 5. *Kadar so pa njega vři ty vidili, kateri so ga poprej snali, de je s'temi Preroki prerokoval, so vři mej fabo djali* (I, 154b).

1.3.1 Vzporedne primere bi bilo mogoče navesti tudi za predpreteklik kot izrazilo davne preteklosti. Npr.: *S. Duh štém vuzhy, de tu nej bil ta pravi Samuel, od kateriga potle štojy, de bi ga bila ta Zoperniza naprej perzoprala, sakaj Samuel je bil vshe sdaunaj poprej vmèrl* (I, 166a).

1.4 Primerjava slovenskega prevoda z Lutrovim kaže, da je Dalmatin za izražanje pretekle preddobnosti v posameznih primerih uporabljal preteklik namesto predpreteklika v nemški predlogi. Nadomestljivost je razvidna tudi iz skladenjsko in vsebinsko docela enakovrednih primerov, v katerih sta tako Dalmatin kot Luter posegala po pretekliku. Pri časovnih odvisnikih so taki primeri redki, saj so sam stavčni tip, dovršni glagol in predpreteklik praviloma vzporedno nastopajoči elementi. Npr.:

1. DB 1584: *Kadar je David v'Mahanaim prišhal, so prinešli Sobi /.../ inu Mahir /.../ inu Baršilai /.../ Ouce inu Goveda, Syr, Davidu inu timu folku, kateri je pèr njemu bil, kjédi* (I, 177b);

LB 1545: *Da Daud gen Mahanaim komen war / da brachten Sobi /.../ vnd Machir /.../ schaf vnd rinder / kese zu Daud vnd zu dem Volck das bey jm war zu essen* (I, 603);

2. DB 1584: *Inu kadar sta doli prišhla na konez Mésta, je Samuel Saulu rekàl* (I, 154b);

LB 1545: *Vnd da sie kamen hin ab an der Stadt Ende, sprach Samuel zu Saul* (I, 522);

3. DB 1584: *Inu on je sturil, kar je GOSPVDV hudu dopadlu, kakòr je njegovu Ozha sturil* (I, 219b);

LB 1545: *Vnd thet das dem HERRN vbelgefiel / wie sein Vater gethan hatte* (I, 736).

1.5 Med opazne vloge predpreteklika v DB 1584 se uvršča tudi izražanje stanja. Zaznavno je v odvisnih (najpogosteje v predmetnem, načinovnem in prilastkovem odvisniku) ter v neodvisnih stavkih (zlasti v vezalnem priredju). Npr.: 1. *Onu je pak obu je bilu milu viditi, de je ta folk mej sabo se bil taku prestrašhil, inu de je ta Višhifar v'taki veliki škèrbi bil* (II, 195b); 2. *Inu pole, tu fo sgul Koprive gori bilé, inu je polnu Ošfata stalu, inu Syd se je bil podèrl* (I, 325b).

1.5.1 Vzaporejanje slovenskega prevoda z nemškim prevodnim zgledom kaže, da je Dalmatin večkrat krenil po svoji poti in da je v nasprotju z Lutrom za izražanje stanja raje izbral predpreteklik kot druga sredstva. Npr.:

1. DB 1584: *INu ta Shena je notèr fhla k'Saulu, inu je vidila, de se je on bil silnu prestrašhil, inu je djala k'nemu* (I, 166b);

LB 1545: *VND das Weib gieng hin ein zu Saul / vnd sahe / das er seer erschrocken war / vnd sprach zu jm* (I, 164);

2. DB 1584: *Inu Abraham je svoje ozhy vsdignil, inu je v'gledal sa sabo eniga Ouna v'enim tèrnji, de je bjł sa ruge obvišsel* (I, 14a);

LB 1545: *Da hub Abraham seine Augen auff / vnd sahe einen Wider hinder jm / in der Hecken mit seinen Hörnern hangen* (I, 60).

1.6 Redkeje so zaznavni primeri, v katerih je predpreteklik služil Dalmatinu za označevanje sočasnosti dveh dejanj (1. in 2. zgled) oz. dejanja in stanja v preteklosti (3. zgled). Izjemoma ga je uporabil tudi ob dejanju, ki je v preteklosti sledilo drugemu (5. zgled), ali ob dejanju, ki je zaključilo dlje časa trajajoče stanje (4. zgled). Npr.: 1. *Inu kadar je on k'Iordanu bil prišhal, so ty Iudouški Moshje v'Gilgal bily prišhli, de bi doli fhli pruti Krajlu* (I, 178b); 2. *Sakaj kadar je Ablatar, AhiMelehou fyn, h'Davidu béshal v'Kegilo, je on Ephod sabo doli bil nešsel* (I, 163a); 3. *Kadar je pak Elisa špet v'Gilgal bil prišhàl, je bila dragyna v'desheli* (I, 204b); 4. *Sakaj ony fo dvanajft lejt flushili Kedorlaomeru, ali v'tretymnajstim lejt, so ony od njega bily padli* (I, 8b); 5. *Iesus je bil svejdił, de fo ga vunkaj pahnil* (III, 53a).

Če bi v primerih, kot je npr. *kadar je on blisi Ieriha bil prišhàl, je en Slépez fedil pèr potu, inu je petlal* (III, 42b), šlo za izpust enega izmed zaznavnih glagolov, potem bi predpreteklik opravljal funkcijo izražanja preddobnosti. Ker zanesljive potrditve zanj ni, je predpreteklik najverjetneje uporabljen v redki in manj tipični vlogi označevanja sočasnosti. V njej je praviloma zamenljiv s preteklikom, vprašljiva

pa je tudi ustreznost izbora vrste podredja, saj je s časovnim odvisnikom, ki navadno ločuje prej uresničeno od kasnejšega, hkrati opravljena večja zarezna v dogajalni potek.

1.6.1 Tudi primeri rabe v časovnem odvisniku, kjer predpreteklik ne izraža pretekle preddobnosti, so se primerjalno z Lutrom izkazali kot Dalmatinova posebnost. Zaradi pogoste rabe oblike v tem stavčnem tipu si je tovrstne zglede mogoče razlagati kot avtomatizme, čeprav je pomenska vloga spremenjena. Npr.: DB 1584: *David je trydeffeti lejt bil star, kadar je bil Krajl poštal, inu je krajloval shtirideffeti lejt* (I, 170b); LB 1545: *Dreissig jar war Dauid alt / da er König ward / vnd regirete vierzig jar* (I, 577–578).

1.6.1.1 Na vezanost rabe predpreteklika na tip odvisnika kaže tudi obvestilno podvajanje, do katerega npr. prihaja zaradi hkratnega besednega in glagolsko-oblikovnega izražanja preddobnosti: *Inu kadar je Iacob bil dokonjal te sapuvidi pruti svojim Otrokom, je on svoje noge v'kup djal* (I, 33a).

1.6.2 V DB 1584 je predpreteklik le izjemoma rabljen v neposrednem razmerju s sedanjikom, še redkeje pa s prihodnikom. V tovrstnih primerih se mu je Dalmatin praviloma izogibal. Tudi nasprotje predpreteklik – zgodovinski sedanjik je redko, kar je hkrati odraz redkosti zgodovinskega sedanjika v DB 1584. Slednji je uporabnostno omejen predvsem na medbesedilne in robne opombe. Npr.: 1. *današhni dan vidio tvoje ozhly, de je GOSPVD danas tebe v'mojo roko bil dal, v'tej Iami* (I, 163b); 2. *David dèrshy to prisfego, katero je Ionatanu bil sturil* (I, 180a).

1.6.2.1 Primer *Kadar je on taku bil isgovoril, gre en lud tjakaj pred nyh vséh ozhima, inu offrjuje Malikom na Altarju v'Modini, kakòr je Krajl bil sapovédal* (II, 179b) kaže, da je bil z rabo predpreteklika na začetku in koncu povedi dosežen poseben stilni učinek. Vseh možnosti, ki jih je pri stopnjevanju stilne učinkovitosti ponujala doslednejša raba predpreteklika, pa Dalmatin ni izkoristil. V zgledu *Inu GOSPVD je obyskal Saro, kakòr je bil oblubil, inu je njej sturil, kakor je govoril, inu Sara je pozhela* (I, 13a) bi Dalmatin z vključitvijo predpreteklika tudi v drugi načinovni odvisnik stavkoma dal stilno učinkovitejši refrenski prizvok.

1.7 Dalmatin predpreteklika ni omejeval samo na rabo ob dovršnih glagolih, ampak ga je uporabljal tudi ob nedovršnikih: npr. ob *govoriti, iti, piti, jesti, bežati, prebivati, kraljovati, zašpotovati, postiti se, prepirati se* itd. Nekateri od njih sodijo v kategorijo pravih ali le potencialno dvovidskih glagolov.⁷ Pri dvovidskih glagolih je s predpreteklkom praviloma poudarjena dovršna uresničitev. Npr.: *Natu je Paulus te Moshe k'febi vsel /.../ inu je shâl v'Tempel, inu se je pustil viditi, koku je on dèrshal te dny tiga ozhifzhovanja, dokler je sa vsakiga mej nymi Offer bil offral* (III, 74a).

V posameznih primerih je trajanje dejanja natančneje določeno z bližnjim sobesedilom, drugje pa prav tako s sobesedilom pokazano, da je nedovršni glagol rabljen dovršno. Kadar so v časovnem odvisniku v predpreteklku uporabljeni nedovršni glagoli, je z vrsto odvisnika, dogajalnim zaporedjem, z izbrano časovno glagolsko obliko, včasih pa tudi z ustreznim prislovom jasno pokazana preddobnost sicer trajajočega ali ponavljajočega se dejanja. Slednje se je po dogajalni logiki ne

⁷ O dvovidskih glagolih pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja prim. M. Merše (1995, 207–223).

glede na čas trajanja moralo končati pred nastopom naslednjega dejanja. Npr.: ***KAdar so se pak dolgu bily prepirali, je Petrus gori vstal, inu je djal k'nym*** (III, 70a).

1.7.1 Primerjava z Lutrom kaže glede rabe predpreteklika ob nedovršnikih dokajšno mero skladnosti. Odstopanje je opazno le pri glagolih rekanja, ki jih je Dalmatin z ozirom na glagolski vid pogosto zelo približno prevajal. Isti glagol iz Lutrove predloge je pogosto preveden z vidsko različnimi slovenskimi ustreznici: *sprach – je djal, und sprach – inu je rekàl, gesagt hatte – je pravil*. Prav vidski popravki pa so pogosto ozko vzročno povezani z uvajanjem ali opuščanjem predpreteklika. Iz vzporejanja obeh Dalmatinovih izdaj Mojzesovega Peteroknjižja⁸ in iz primerjave Dalmatin – Luter je jasno vidno opuščanje predpreteklika ob nedovršnikih v DB 1584. Npr.:

1. DB 1584: *Inu Bug je gori shàl od njega, od tiga mejsta, na katerim je shnym govoril* (I, 23a);

LB 1545: *Also fuhr Gott auff von jm / von dem Ort / da er mit jm geredt hatte* (I, 90);

2. DB 1584: *Inu Bug je sedmi dan shegnal, inu ga je pofvetil, satu, ker je on na taišti pozhival, od vséh svojh del* (I, 2a);

LB 1545: *Vnd segnete den siebenden Tag vnd heiligt jn / darumb / das er an dem selben geruget hatte von allen seinen Wercken* (I, 27).

1.7.2 Nedovršniku v predpretekliku se je Dalmatin nekajkrat izognil z dovršnim razumevanjem pri Lutru uporabljenega nesestavljenega glagola ali s preprostim odmikom od prevodne predloge v obliki vidskega popravka, ki ga razkriva raba predponskega dovršnika. Npr.:

1. DB 1584: *Inu David je nje pobil /.../ de nyh obedàn nej vbéshal, kakòr le fhtiristu Hlapzhizhou, kateri so bily na Kamele skozhili, inu vbéshali* (I, 167a);

LB 1545: *VND Daudid schlug sie /.../ das jr keiner entran / On vierhundert Jüngelinge / die fielen auff die Kamelen / vnd flohen* (I, 567);

2. DB 1584: *Inu kadar je Boas bil odjédel inu pyl, je njegovu ferce dobre vole pofstalu* (I, 148a);

LB 1545: *Vnd da Boas gessen vnd getruncken hatte / ward sein hertz guter dinge* (I, 502).

1.8 DB 1584 in LB 1545 se glede rabe predpreteklika v preverjenem besedilu skladata le v dobri polovici primerov. Najmanjša stopnja ujemanja je zaznavna v časovnih odvisnikih (slaba četrtnina primerov) ter v glavnih in prostih stavkih, kjer je ujemanje polovično.

1.8.1 Dalmatin je uporabljal predpreteklik pogosteje in bolj dosledno kot Luter. Zanj se je običajno premišljeno odločal. Kot sredstvo za izražanje preddobnosti ga je

⁸ Primerjava prve in druge Mojzesove knjige iz leta 1578 z ustreznimi odlomki v Bibliji je pokazala, da je popravkov, ki zadevajo predpreteklik, zelo malo (5 primerov). Dalmatin je v Bibliji z redkimi dodatnimi primeri predpreteklika le dopolnjeval že ustaljeno rabo v stavčnih tipih. V DB 1584 je predpreteklik dosledneje rabljen ob dovršnikih. Npr.: DB 1578: *INV GOSPVD ie obiskal Saro, kakor ie bil gouoril, inu je nei sturil, kakor ie bil gouoril* (17a); DB 1584: *INu GOSPVD je obyfskal Saro, kakòr je bil oblubil, inu je njej sturil, kakor je govoril* (I, 13a).

uvedel takrat, kadar dogajalno zaporedje iz sobesedila ni bilo povsem jasno razvidno in bi bilo pretekli dejanji možno razumeti kot sočasni. Na obratne primere opuščanja predpreteklika, če je bila preddobnost enega dejanja razvidna iz sobesedila, je bilo že opozorjeno. Npr.:

1. DB 1584: *Tiga GOSPVDA Duh pak je bil prozh šhàl od Saula, inu en hud Duh od GOSPVDA je njega filmu nepokojniga delal* (I, 158b);

LB 1545: *DER GEIST ABER DES HERRN WEICH VON SAUL / vnd ein böser Geist vom HERRN macht jn seer vnrügig* (I, 537);

2. DB 1584: *Inu Israelſki Krajl je premejnil svoj gvant, inu jé šhàl v'boj. Syrerſki Krajl pak je bil sapovédal tém Viſhim zhes svoja Kulla /.../ inu je djal* (I, 201a);

LB 1545: *Der könig Jsrael aber verstelltet sich auch / vnd zoch in den streit. Aber der König zu Syrien gebot den Obersten vber seine wagen /.../ vnd sprach* (I, 680).

Predpreteklik je »sistemsko« rabljen tudi takrat, kadar se je Dalmatin odločil za večjo ali manjšo prevajalsko svoboščino v odnosu do Lutra, bodisi da je namesto Lutrove imenske besedne zveze uporabil odvisnik ali če je premi govor preoblikoval v odvisnega. Npr.:

1. DB 1584: *TEdaj je Ioab tjakaj poslal, inu je pustil Davidu povédati, vſe kar se je bilu v'boju pèrgudilu* (I, 173b);

LB 1545: *DA sandte Joab hin vnd lies David ansagen allen Handel des streits* (I, 588);

2. DB 1584: *V Tem ſhtiristu inu offemdesſetim lejt, od tiga kar ſo Israelſki otroci is Egyptouſke Dehele, vunkaj bily ſhli /.../ je on sazhel GOSPV DV hiſho sydati* (I, 186a);

LB 1545: *JM VIER HUNDERT VND ACHZIGSTEN JAR NACH DEM Ausgang der kinder Jsrael aus Egyptenland /.../ ward das Haus dem HERRN gebawet* (I, 633);

3. DB 1584: *Kadar ſo pak letu Davidu bily povédali, de Vria nej bil tja doli šhàl v'ſvojo hiſho, je David k'njemu djal* (I, 173b);

LB 1545: *DA man aber David ansagt / Vria ist nicht hin ab in sein Haus gegangen / sprach David zu jhm* (I, 587).

1.8.1.1 Dalmatin je pri označevanju sklopa dejanj iz bolj ali manj odmaknjene preteklosti včasih doslednje uporabljaj predpreteklik kot Luter. Spet drugje je bil manj dosleden, saj je na časovno odmaknjenost dogajanja pokazal le s predpreteklikom ob prvem dejanju. Npr.:

1. DB 1584: *Inu David je šhàl tjakaj, inu je vsel Saulove koſty /.../ od téh Purgarjeu v'Gabesi v'Gileadi (katere ſo ony bily is Gaſſe v'Betſani vkradli, kamer ſo je bily Philisterji obeſili, ta zhas, kadar ſo bily Philisterji Saula pobyli na tej Gorri Gilboa) inu je teiſte od únod ſem gori pèrneſſel* (I, 180a);

LB 1545: *Vnd David gieng hin vnd nam die gebeine Saul /.../ von den Bürgern zu Gabes in Gilead (die sie von der gassen Bethsan gestolen hatten / dahin sie die Philister gahenget hatten / zu der zeit / da die Philister Saul schlugen auff dem berge Gilboa) vnd bracht sie von dannen er auff* (I, 613);

2. DB 1584: *Kadar je pak Ioab inu vfa vojfka shnym bila prišhla, je bilu njemu povédanu, de je Abner, Nerou Syn, h'Krajlju bil prišhàl, inu de ga je on od sebe puštil, de je s'myrom prozh shàl* (I, 169b);

LB 1545: *Da aber Joab vnd das gantze Heer mit jm war komen / ward jm angesagt / das Abner der son Ner zum Könige komen war / vnd er hatte jn von sich gelassen / das er mit friede war weggegangen* (I, 575).

Za razliko od Lutra Dalmatin tudi nekaterih prirednih zvez ni v celoti zajel s predpreteklikom. Z njim je večkrat časovno »izpostavljen« le prvi člen dogajalne verige. Postopek se pretvarja v pravilo pri drugem glagolu rekanja, če ga je Dalmatin razumel kot napoved premega govora. Npr.:

1. DB 1584: *Sakaj Erodes je bil Ioanneša vluvil, svesal inu v'jezho vèrgal, sa volo Erodiade, njegoviga Brata, Philippa, Shene* (III, 10a);

LB 1545: *Denn Herodes hatte Johannem gegriffen / gebunden vnd in das Gefengnis gelegt / von wegen der Herodias / seines bruders Philippus weib* (III, 1994);

2. DB 1584: *PO tém je Ierobeam s'ovšem folkom k'Rehabeamu prišhàl na tretji dan, kakor je Krajl bil rekàl, inu je djal* (I, 192b);

LB 1545: *ALso kam Jerobeam sampt dem gantzen volck zu Rehabeam am dritten tage / wie der König gesagt hatte / vnd gesprochen* (I, 654).

1.8.2 Določene tendence se nakazujejo tudi pri opuščanju predpreteklika iz Lutrove predloge in pri njegovem nadomeščanju s preteklikom. Pokazano je bilo, da se mu je Dalmatin rad izogibal ob nedovršnih glagolih. Opazno je tudi nadomeščanje ob sedanjem času ter raba preteklika, če gre za izražanje sočasnih dejanj. Toda večje doslednosti ni niti v enem niti v drugem primeru, saj je predpreteklik večkrat zapisan tudi ob sedanjem času, uporabljen pa je tudi za izražanje pretekle istodobnosti. Npr.: DB 1584: *Ieft hozhem Iuda tudi špred mojga oblizhja djati, kakòr šim Israela prozh djal, inu hozhem letu Méštu savrézhi, kateru šim isvolil* (I, 218b); LB 1545: *Jch wil Juda auch von meinem Angesicht thun / wie ich Jsrael weggethan habe / vnd wil diese Stad verwerffen, die ich erwelet hatte* (I, 734).

Razlog za opustitev predpreteklika predstavlja tudi skladijsko preurejena pripoved, ki ji ustreza preprostejša časovna slika. Dalmatin se mu je izogibal tudi tako, da je namesto aktiva pri Lutru uporabljal pasiv. Npr.:

1. DB 1584: *INu David je šhàl tja zhes na úno štran, inu je stopil na vèrh te Gorre* (I, 165a);

LB 1545: *DA nu Daudid hin über auff jenseid komen war / trat er auff des Berges spitzen* (I, 560);

2. DB 1584: *Vlutru pak je Ionatan vunkaj šhàl na pùle, kamer je Davidu bilu poštaulenu* (I, 161b);

LB 1545: *DES morgens gieng Jonathan hinaus auff's feld / dahin er Daudid bestimpt hatte* (I, 548).

Nekaj primerov kaže, da Dalmatin Lutru iz oblikovnega razloga ni mogel slediti, saj predpretekliku glagola *sein* 'biti' lahko v slovenskem prevodu ustreza le preteklik glagola *biti*. Npr.: DB 1584: *Inu Amri je sturil, kar je GOSPV DV hudu dopadlu, inu je bil hujšhi, kakòr vfi, kateri šo pred nym bily* (I, 196a); LB 1545: *Vnd*

Amri thet das dem HERRN vbel gefiel / vnd war erger / denn alle die vor jm gewesen waren (I, 665).

1.8.3 Dalmatinov in Lutrov prevod biblije se glede rabe predpreteklika preveč razhajata, da bi bilo obliko, ki je prepričljivo včlenjena v Dalmatinov časovni sistem, mogoče opredeljevati kot kalkirano. Zelo pogosto pojavljanje v časovnem odvisniku daje slutiti zakoreninjenost v živem govoru.

2 Ugotavljanje razvojnih sprememb v rabi predpreteklika je potekalo na osnovi primerjave Dalmatinovega in Japljevega biblijskega prevoda.

Preverjanje rabe predpreteklika v prvem katoliškem ali »Japljevem prevodu biblije« je pokazalo precejšnje odstopanje od Dalmatinove prakse.

2.1 Prva značilnost, ki jo je opazila že M. Hajnšek (1962/63, 242),⁹ je močno zmanjšano število zapisov. Primerjava zastopanosti predpreteklika v Dalmatinovem in Japljevem prevodu prvih dveh Mojzesovih knjig kaže številčno razmerje 3 : 1 (natančno 287 : 93). Še bolj skopa raba je značilna za Japljev in Šrajev prevod štirih Bukev od krajlov (600 : 30), kar kaže, da se je odnos do predpreteklika spreminjal celo znotraj samega katoliškega prevoda, odvisno od naravnosti in ustvarjalnega deleža prevajalcev, ki so poleg Japlja še sodelovali.¹⁰ Komaj polovico Japljevih zapisov predpreteklika se ujema z Dalmatinom glede pojavnega mesta, povsem skladnih primerov pa tudi med temi ni veliko. Razlogov za opuščanje predpreteklika je bilo več.

2.1.1 Številni primeri preprostega nadomeščanja s preteklikom kažejo, da predpreteklik Japlju ni bil več potrebno, ampak le še eno od sredstev za izražanje pretekle preddobnosti. Npr.: DB 1584: *Kadar se je vshe Noah bil obudil od svojga Vina, inu je svejdl, kaj je njegov manshi Syn bil njemu sturil, je on djal* (I, 7a); JB 1791: *Kadar se je pak Noe is pyanošti sbudil, inu je svejdl, kaj je njegov mlajshi syn njemu sturil, Je rekàl* (I, 32).

2.1.2 V Japljevem biblijskem prevodu je na redko rabo predpreteklika nedvomno vplivala tudi močna zastopanost zgodovinskega sedanjika v pripovedi. Pogosto uporabljeno nasprotje preteklik – zgodovinski sedanjik kaže, da je vlogo predpreteklika v časovnem sistemu prevzel preteklik. Npr.:

1. DB 1584: *Inu kadar so bily odjédli, fo vstali, inu fo toifto nuzh fhli* (I, 166b);

JB 1802: *Kadar so ty odjedli, vstanejo, inu gredó zelo toifto nozh* (II, 136);

2. DB 1584: *KAdar fo pak ty v'Iabesi, v'Gileadi, flifhali, kaj so Philisterji Saulu bily sturili, fo se vsdignili /.../ inu fo fhli vfo nuzh* (I, 168a);

JB 1802: *Kadar svedó stanívávzi v'Jabes Galaad, kar so Filištéjzi Saulu sturili, Se vsdignejo /.../ inu zelo nózh gredó* (II, 145–146).

⁹ Pred njo je nanjo opozoril že Breznik (1917, 342), za njo pa v razpravah, citiranih v drugi opombi, M. Orožen (1984, 166–168; 1984/85, 222).

¹⁰ Na Japljev izbor drugega prevodnega zgleda opozarja Breznik, ki pravi: »Glavna skrb mu je bila, da je verno podal to, kar je bilo v Vulgati« (1928, 79).

2.1.3 Tehten razlog za opuščanje predpreteklika so tudi Japljeve skladenjske preureditve besedila. S pogostim razvezovanjem Dalmatinovega časovnega podredja v vezalno priredje, ki že samo nakazuje logično zaporedje dogodkov, se je izgubljal tudi predpreteklik. Postopek je bolj opazen v prevodu Knjig kraljev, kjer sta se od številnih Dalmatinovih primerov predpreteklika v časovnem odvisniku ohranila le še dva, kar je treba pripisati tudi pogosti zamenjavi skladenjskega vzorca. Npr.: DB 1584: *Inu kadar je on bil isprerokoval, je on prifshal na to višokoto* (I, 154b); JB 1802: *On je pak prerokuváti jenjal, tèr je prifshal na višozhino* (II, 40).

Včasih se je Japelj s skladenjskimi poenostavitvami, ki so odraz drugačnega prevajalskega pristopa, izognil že sami možnosti rabe predpreteklika. Npr.:

1. DB 1584: *Inu so pobrali, kar je bilu oštalu Košceu, dvanajst polnih Korb* (III, 10a);

JB 1808: *Inu so pobrali oštanke tih kóšzov dvanajst košhóv pólnih* (IX, 66);

2. DB 1584: *Te Babe pak so se Boga bale, inu néso šturile, kakòr je nym Egyptouški Krajl bil rekàl* (I, 34a);

JB 1791: *Babize pak so se Bogá bale, inu niso šturile po sapovèdi Egyptovškiga Krajla* (I, 221);

3. DB 1584: *INu ona šta flifhala šhtimo GOSPVDA Boga, kir je hodil v 'tém Vèrti, kadar je dan hladan bil poštal* (I, 3a);

JB 1791: *Inu kadar šta flifhala glašs Gospód Bogá, de je pèr hladu po poldan v'Vèrti se sprehajal, šta se /.../ skrila* (I, 10).

2.1.4 Opazna značilnost Japljevega prevoda je, da je stanje pogosto izražal z deležniki in nedovršenimi glagoli, le redko pa s predpreteklikom. Npr.:

1. DB 1584: *Pèrgudilu se je, de sim prifhàl na te Gorre Gilboa, inu pole, Saul je je bil nalegèl na svoj Shpejs, inu Kulla inu Iesdizi so sa nym hitéli* (I, 168b);

JB 1802: *Naklúzhilu se je meni, de sim na gorró Gelboe prifhàl, inu Saul je na svojim mézhi šlonil; vosovi pak, inu kojniki so se k'njemu blíšhali* (II, 148);

2. DB 1584: *Inu njegovi Bratje néso mogli njemu odgovoriti, taku so se bily preštrašhili, pred niegovim obrasom* (I, 30a);

JB 1791: *Ti bratje niso mogli odgovoriti od prevelikiga štrahu vsi preštrašheni* (I, 192).

Predpretekliku kot sredstvu za izražanje časovnega zaporedja dveh preteklih dejanj se je Japelj izogibal tudi z vključevanjem ustreznega prislova ali z deležnikom na -oč.¹¹ Npr.:

1. DB 1584: *inu je nje s'témi imeni imenoval, s'katerimi je nje njegou Ozha bil imenoval* (I, 16b);

JB 1791: *inu jih je ravnu s'tim imenami imenoval, s'katerimi jih je poprej njegov ozhe imenoval* (I, 100);

¹¹ M. Orožen posebej omenja Japljevo tendenco skrajševanja dveh glagolov rekanja z uvedbo deležnika -oč/-eč (1984, 168). Jesenšek ob deležjih in deležnikih na -ozh/-ezh v Japljevem prevodu Nove zaveze sicer ugotavlja, da so se ohranili »le še kot kliše svetopisemskega jezika ali zaradi vplivov starejših slovenskih predlog« in da je bilo izražanje z njimi Japlju tuje (1991, 134). Kot pogosteje uporabljeni skladenjski kondenzator pa omenja nedoločnik (1991, 135).

2. DB 1584: *Inu on je prišhàl na úno stran Morja /.../ Ondi šta dva s'Hudizhi obfedena pruti njemu pèrtekla, ta šta bila is Mèrtvazhkih grobou prišhla* (III, 6b);

JB 1800: *Inu kadar je on prišhàl na uno stran morjá /.../ šta njega srezhala dva obfedena is pokopalijh prideózha* (IX, 33).

2.2 Primeri rabe predpreteklika pri Japlju kažejo, da ga je za razliko od Dalmatina skoraj dosledno uporabljal ob dovršnih glagolih. Gradivo izpričuje kot edino izjemo le rabo ob glagolu *iti*, pa še ta je največkrat rabljen dovršno. Neredki so primeri, ko je Japelj nedovršni ali dvovidski glagol iz Dalmatinovega prevoda nadomestil z njegovim dovršnim nasprotjem ali z dovršnim sinonimom. Celotako, kadar sobesedilo jasno kaže, da je Dalmatin nedovršni glagol rabil dovršno, se je Japelj izognil sleherni dvoumnosti s tem, da je dovršnost glagola poudaril s predpono. Nadomeščanje nedovršnega glagola z dovršnim parom je mogoče opazovati tudi v primerih, ko je predpreteklik uporabljen kot izrazilo oddaljene preteklosti. Tovrstno naravnost potrjujejo tudi primeri, v katerih se je Japelj odločil za drugačno predstavitev dejanja kot Dalmatin. Če je dejanje v nasprotju s protestantsko predlogo predstavil kot še trajajoče, se je avtomatično izognil tudi predpretekliku. Npr.:

1. DB 1584: *inu vsa mnoshiza Israelskih otruk je prišhla v'Pufzhavo Sin /.../ na petnajsti dan drusiga Mész, po tém zhafsu, ker so ony bily is Egyptovske deshele shli* (I, 45a);

JB 1791: *inu vsa mnóshiza Israelskih otrók je prišhlá v'pufshavo Sin /.../ na petnajsti dan tiga drugiga mešza, po tem, kadar so bily is Egyptovske dèshele vùn odshli* (I, 283–284);

2. DB 1584: *Taku je bilu Pharaonovu ferze obtèrpnenu, de Israelskih otruk nej puštil, kakòr je GOSPVĐ skušji Mosešja bil govoril* (I, 40b);

JB 1791: *Inu njegovu /.../ ferze je okamnelu, inu zhe dalej vezh otèrpnenu: inu on Israelskih otrók ny prozh puštil, kakòr je bil Gospód skusi Mójsešja sapovedal* (I, 256);

3. DB 1584: *INu kadar je Pharao blisi k'nym bil pèrshàl, so Israelški otroci svoje ozhy gori vsdignili* (I, 44a);

JB 1791: *Inu kadar se je Pharao pèrblishoval, so Israelški otrozi ozhy gori vsdignili* (I, 276).

2.3 Dalmatinova shema porazdelitve predpreteklika po stavčnih tipih ostaja pri Japlju v osnovi nespremenjena, le da je število najdenih primerov povsod precej skromnejše. Pogosteje je uporabljan v odvisnih in redkeje v neodvisnih stavkih. Še vedno je bil živ v časovnih odvisnikih, čeprav je v nasprotju z DB 1584 rabljen dokaj neobvezno. Japelj ga je nekajkrat vpletel v tiste časovne odvisnike, ki so skupaj z glavnim stavkom nastali s preureditvijo Dalmatinovega vezalnega priredja. Seveda je tovrstnih primerov spreminjanja skladske urejenosti veliko manj kot že omenjenih obratnih. Npr.: DB 1584: *Inu Moses je shàl od Pharaona is Mészta vun, inu je sprošterl svoje roke pruti GOSPVĐV* (I, 40b); JB 1791: *Inu kadar je bil Mójseš od Pharaóna is mešta vùn prišhal, je roke pruti Gospódu gori vsdignil* (I, 255–256).

2.4 Sestav pri Dalmatinu opaženih pomenskih vrednosti predpreteklika ostaja pri Japlju kljub skrčeni rabi oblike neokrnjen. V Japljevem preurejenem časovnem

sistemu predpreteklik ni imel več trdnega položaja. Kot opisni čas njegovi ekonomičnejši jezikovni strukturi ni najboljše ustrežal. Postal je drugotno sredstvo tako v osnovnih vlogah izražanja pretekle preddobnosti in davne preteklosti kot tudi pri drugih izraznih možnostih. Japelj se je obliki neredko izognil s sobesedilnimi spremembami, za opredeljevanje razmerij med dejanji pa je močnejše izrabljaj vidska nasprotja. Japljeva raba na prelomu 18. in 19. stoletja izpričuje izrazito težnjo po ustalitvi predpreteklika ob dovršnih glagolih, hkrati pa napoveduje nadaljnje krčenje oblike.

Viri in literatura

- BOHORIČ, A. 1584, *Arcticae horulae succifivae*, Wittenberg.
- BREZNIK, A. 1917, Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«, *Dom in svet* 30, 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- BREZNIK, A. 1928, Japljev prevod sv. Pisma, *Časopis za jezik, književnost in zgodovino* 7, 77–107.
- DALMATIN, J. 1578, *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*, Ljubljana.
- DALMATIN, J. 1584, *BIBLIA, TV IE, VSE SVETV PISMV, STARIGA inu Noviga Testamenta*. Wittenberg. Faksimile: Ljubljana, 1968.
- HAJNŠEK, M. 1962/63, Pluskvamperfekt v slovenski knjigi, *JiS* 8, 240–245.
- JAPELJ, J. in sodelavci 1784–1802, *SVETU PISMU STARIGA INU NOVIGA TESTAMENTA. 1–10*, Labaci.
- JESENŠEK, M. 1991, Razlikovalni skladenjski vzorci vzhodnoslovenskega in osrednjeslovenskega knjižnega jezika, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije, Sedemdeset let slovenske slovenistike, Zborovanje slavistov ob stoletnici rojstva Frana Ramovša*, Ljubljana 1990, Ljubljana, 1991, 129–141.
- KOLARIČ, R. 1971, Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*, *Adam Bohorič, Arcticae horulae, Wittenberg, 1584, II. Teil: Untersuchungen*, München, 29–82.
- LUTHER, M. 1545, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auffs new zugericht*. Wittenberg, 1545. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1974.
- MERŠE, M. 1993, Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zgled. *Rječnik i društvo. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji održanog 11. –13. X. 1989. u Zagrebu*. Zagreb, 227–235.
- MERŠE, M. 1995, Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinschen und Lutherschen Bibelübertragung. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit*. München, 492–510.
- MERŠE, M. 1995, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana, 420 str.

- NOVAK, F. 1986, Vprašanja pomenske skupine v besedišču pri slovenskih protestantih. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana, 99–110.
- OROŽEN, M. 1984, Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu biblije (1584–1784–1802), *Protestantismus bei den Slowenen. Protestantizem pri Slovencih*. Wien, 153–179.
- OROŽEN, M. 1984/85, Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784), *JiS 30*, 217–223.
- OROŽEN, M. 1986, Stilni problemi Trubarjevega jezika. *SSJLK 22*, 27–47.
- POGORELEC, B. 1960/61, O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini. *JiS 6*, 152–160.
- POHLIN, M. 1768, *KRAYNSKA GRAMMATIKA*, Laybach.
- POHLIN, M. 1783, *KRAYNSKA GRAMMATIKA*, Zweyte verbeßferte Auflage, Laybach.
- TOPORIŠIČ, J. 1976, *Slovenska slovnica*, Maribor.
- TOPORIŠIČ, J. 1984, Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, *SSJLK 20*, 189–222.
- TOPORIŠIČ, J. 1987, Zimske urice, prva slovenska slovnica, *Adam Bohoricz, Arcticae horulae succisivae, Zimske urice proste*, Maribor, 281–328.

Krajšave

- DB 1578 – J. Dalmatin, BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, 1578
- DB 1584 – J. Dalmatin, BIBLIA, 1584
- JB 1784–1802 – »Japljeva Biblija« (to je prvi celotni krščanski svetopisemski prevod, ki ga je oskrbel J. Japelj s sodelavci)
- JiS – Jezik in slovstvo
- LB 1545 – M. Luther, Biblia, 1545
- SR – Slavistična revija
- SSJLK – Seminar slovenskega jezika, literature in kulture

The Past Perfect Tense in Dalmatin's Bible

The Past Perfect Tense was a significant component of Dalmatin's tense system, as proved by its frequent use in his 1584 Bible (3004 entries).

Dalmatin used the Past Perfect most frequently to express past anteriority, less, but still noticeably, to express remote past and states. Simultaneity or even posteriority are too rare to be regarded as typical. Examples from the 1584 Bible show quite convincingly that the Part Perfect rarely had only a temporal function. Among the secondary, contextually determined functions were: to indicate entrance

into a new set of events, to bring out the event that goes furthest back into the past, to emphasise a relation between events (e.g. cause-effect, order-performance, etc.).

In Dalmatin's 1584 Bible, the Past Perfect features in various types of sentences. The most frequent are its uses in time clauses, but it is quite common also in other types of dependent clauses (especially in object clauses, attributive clauses and adverbial clauses of reason). In independent clauses it is less frequent, restricted mainly to its use in coordinated and causal compound sentences. Even less frequent it is in simple sentences, where the time relation to another verbal event goes beyond sentence borders. Mostly it is used with perfective verbs, although there are also instances of its use with imperfective verbs.

A comparison between Dalmatin's 1584 Bible and Luther's 1545 Bible shows that Dalmatin followed Luther in the use of the Past Perfect in only about a half of the cases. His translation departed from Luther's text in either using or non-using the form, in most cases depending on syntactic rearrangements of the text and a changed interpretation of a chain of events. The smallest degree of agreement is found in adverbial clauses of time, in compound sentences and in simple sentences. The following tendencies appear: when compared to Luther, Dalmatin preferred the Past Perfect over other linguistic means to express a state, but he avoided it with imperfective verbs, when a past event was directly related to events in the present, or for events in a simultaneous time relation. Closely related to either introducing or abandoning the Past Perfect are also aspectual changes.

To see how the use of the Past Perfect in Slovene changed over centuries, Dalmatin's 1584 translation of the Bible was compared with Japelj's translation from the turn of the 18th century. In Japelj's rearranged tense system, the Past Perfect no longer had such a firm position. As a descriptive tense, it was no longer suited to Japelj's more economical language structure. It only played a secondary role, both in the basic temporal function of expressing past anteriority as well as in its other semantic values. Japelj tended to avoid using it by having recourse to changes in the context and giving preference to aspectual oppositions for expressing relations between events. His use testifies to a strong tendency in his time to associate the Past Perfect strictly with perfective verbs, forecasting further decrease of its use.

Tvorbeni načini upravno-političnih in vojaških terminov v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797)

Andreja Legan-Ravnikar

Razvoj slovenskega strokovnega jezika, ki se je začel s prvimi prevodi in priredbami poljudnostrokovnih in izobraževalnih del v 2. polovici 18. stoletja, je na več področjih povezan z imenom Valentina Vodnika. Prvi slovenski časnikar (Lublanske novice, 1797–1800) je namreč v netipični jezikovni zvrsti – publicistiki prvi v takem obsegu oblikoval upravno, politično in vojaško strokovno izrazje, upoštevajoč načela, ki so ostala aktualna do danes. Vodnik je vprašanje slovenskih ustreznic k nemškemu strokovnemu izrazju (večina člankov je prirejenih iz dunajskega časnika Wiener Zeitung) reševal na različne načine: črpal jih je iz predhodnih in sočasnih pisanih virov (področna terminologija), tvoril po pomenoslovnih, besedotvornih in skladenjskih tvorbenih načinih ali selektivno prevzemal iz tujih jezikov.

Development of Slovene technical (specialised) language, which began with the first translations of popular non-fiction and educational publications in the second half of the 18th century, is in several fields closely linked to the name of Valentin Vodnik. As the first Slovene journalist (Lublanske novice, 1797–1800) he made use of an atypical genre – journalistic texts – to create administrative, political and military terminology on principles that are still valid today. He formed Slovene equivalents for German terms (most of his articles were adapted from Vienna's Wiener Zeitung) in different ways: he found them in earlier or contemporary written sources (field terminology), he applied semantic, derivational and syntactic procedures or selectively borrowed them from other languages.

0.1 Namen pričujoče razprave¹ je prikazati izsek iz Vodnikovih prizadevanj normirati slovensko upravno-politično in vojaško izrazje v začetni fazi, ko je bilo najbolj aktualno vprašanje, katera načela upoštevati pri njegovem oblikovanju. Pesnik,

¹ Rezultati analize upravno-političnega in vojaškega strokovnega izrazja so povzeti po avtoričini magistrski nalogi, obranjeni maja 1996 na Filozofski fakulteti v Ljubljani: Valentin Vodnik – oblikovalec slovenske terminologije (Upravno-politična in vojaška terminologija, Lublanske novice 1797).

prevajalec, jezikoslovec in prvi slovenski časnikar Valentin Vodnik je dejansko prvi ustvarjalec slovenske terminologije različnih strokovnih področij (poleg upravne, politične in vojaške terminologije je soustvarjal bančniško, trgovsko, kmetijsko, slovnično, kuharsko, anatomsko izrazje), zato je osebnost, ki je v 18. stoletju s tega stališča vidno zaznamovala celotno obdobje razsvetljenstva na Slovenskem.

0.2 Iz rezultatov analize terminološkega gradiva iz prvega slovenskega (političnega) časnika *Lublanske novice* (1797)² sem izpeljala postopke tvorbe upravno-političnih in vojaških terminov; ob tem sem skušala dokazati, da oblikovanje izrazja večinoma ni potekalo stihijsko, temveč upošteva je tipične lastnosti terminološke leksike, ki vzdržijo tudi sodoben kritični pretres. Iz teoretičnih ekskurzov in konkretnih rešitev je razvidno, da se je Vodnik zavedal, da vsaka stroka uporablja posebno izrazje, ki je konstitutivna prvina strokovnega jezika.³ Zavzemal se je za izvorno slovensko strokovno izrazje, ki ga je treba poiskati med ljudstvom po slovenskih deželah (torej s terminologizacijo splošne leksike iz različnih narečij), ob upoštevanju načela razumljivosti (ozko narečnim besedam se je izogibal). Izbran strokovni izraz je moral ustrezati načelu motiviranosti, ki je v prid pomenski jasnosti, razpoznavnosti in lažji zapomnljivosti (npr. izraz iz splošnopomenovalnega besedišča je na podlagi podobnosti (metaforični prenos) uporabil za poimenovanje strokovnega pojma). Za poimenovanje novosti ali Slovincem neznane predmetne oz. pojmovne strokovne vsebine »je snajo tę po unajnih jesikih imenvati, ako bi jo mi nemogli is ene slovenjke karjtiti.« (Vodnik 1799: 11). Če ustreznega izraza ni našel, je najprej upošteval »staroslovenski« jeziki in sodobne slovanske jezike (ruščino); izbiral je le tako izrazje, kjer je opazil vsaj navidezno motivacijo s slovensko besedo (ljudska etimologija).⁴ Na podlagi ustaljenosti (tradicije) in družbeno-političnih razmer se je Vodnik odločil upoštevati latinščino pri oblikovanju anatomskega izrazja, pretežno nemščino pri vojaškem in delno pri upravno-političnem izrazju (pritegnil je tudi

² Gradivo obsega približno 15.000 kartotečnih listkov, pripravljenih po metodi popolnega izpisa (fotokopije matric, izdelanih na podlagi fotografskih posnetkov s filma, ki ga hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša) iz vseh 103 števil prvega letnika *Lublanskih novic*. Vodnik je *Lublanske novice* od vsih krajev celiga sveta začel izdajati 4. januarja 1797 na 8–10 straneh poltedensko, ob sredah in sobotah, od 30. junija 1798 do 27. decembra 1800 pa kot tednik. Zunanja podoba časnika je bila za tedanji čas stereotipna – po vzoru dunajskega *Wiener Zeitung*. Izvode tega časnika je dobival po pošti, izbiral zanimive novice, jih prevajal, prirejal in komentiral (dopisniška mreža je bila slabo razvita – občasne ustno sporočene novice iz Ljubljane in okolice). Prva dva letnika je ustvaril sam, spomladi 1798 pa je začela jezikovna izčiščenost in ustaljenost, značilna za Vodnika, upadati, še očitneje v 4. letniku, ko je skoraj vse pisanje in prevajanje za časnik prevzel Janez Sušnik (Dular: 1979).

³ O tem je Vodnik pisal v Predgovoru h *Kuharskim bukvam* (Vodnik: 1799, 1981); praktično pa jih je upošteval pri prevodih in priredbah poljudnostrokovnih in izobraževalnih priročnikov.

⁴ Konkretno primere prevzetih jezikoslovnih terminov iz ruščine, pojasnjene z ljudsko etimologijo, navaja Marta Pirnat (1986: 106); razlaga, kako je Vodnik prevzeto besedo spravljal v zvezo z napačno slovensko podstavo po slušni podobnosti.

francoščino, kar je bila posledica aktualnih političnih in upravnih sprememb v Evropi konec 18. stoletja – meščanska revolucija, Napoleonove vojne). Kot naslednjo možnost je Vodnik predvidel novotvorjenko, pri kateri je skušal dosledno upoštevati izvirne slovenske besedotvorne zakonitosti. Derivacijska sposobnost terminov (ustvarjanje besednih družin) je zagotavljala sistemsko tvorjenost in sistematizacijo (povezanost v sistemsko celoto) strokovnega izrazja določenega področja. Zoper načelo o ustaljenosti rabe govori opazen delež sopomenskih terminov, ki se jih je Vodnik trudil – zaradi začetništva še ne dovolj uspešno – izogibati. Zavedal se je, da vsak termin vsebuje definirano pojmovno vsebino, ki je posledica dogovora oz. konvencije (prim. definicije ob uvajanju novotvorjenk in prevzetih terminov).⁵ Raziskovalni rezultati hkrati potrjujejo ugotovitve o začetkih sodobne funkcijsko-zvrstne diferenciranosti slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 18. stoletja,⁶ saj prav Vodnikove Novice dokazujejo usposobljenost jezika za dvoje novih področij rabe – slovenščine kot strokovnega in publicističnega jezika.

Vodnik se je pri svojem časninarskem delu, ki je največkrat pomenilo prevajanje in prirejanje člankov iz dunajskega časnika Wiener Zeitung, kaj hitro soočil z največjim problemom – kako v slovenski jezik prenesti strokovno izrazje.⁷ Glede na namen sporočanja in vsebino prispevkov je bilo to predvsem vojaško izrazje (prihod Napoleonovih čet v Ljubljano, osvajalne francoske vojne), upravno in politično izrazje (obveščanje o naglih političnih spremembah v Evropi in Habsburški monarhiji konec 18. stoletja, nova upravna ureditev). Obravnavana upravna terminologija zajema izrazje z vseh področij uprave: državne, deželne in mestne uprave, pravosodne, davčne, šolske, cerkvene in vojaške uprave, politična predvsem notranje- in zunanjepolitične zadeve (ker se področji uprave in politike marsikje prekrivata, sem njuno izrazoslovje obravnavala v skupni enoti). Izpričano vojaško strokovno izrazje se omejuje na poimenovanje predmetnosti in dejavnosti, povezanih z vojaškim življenjem – npr. vojaških enot in njenih pripadnikov, činov in redov vojske, vrst orožja, povelj in priseg (vojaška uprava sodi izven njenega okvira).

1 Odkod je Vodnik zajemal in kako je tvoril strokovno izrazje?

1.1 O predhodnem obstoju področne terminologije ni mogoče dvomiti, saj je zlasti pravosodna in davčna uprava segla do najnižjih plasti družbe; vojne so bile

⁵ O posebnih lastnostih terminološke leksike, ki je v nekaterih prvinah nasprotna splošni, pišejo tuji in domači strokovnjaki: v samostojnih izdajah (Danilenko 1977, Poštolškova 1983, Pediček 1990) in v razpravah, objavljenih predvsem v tematskih zbornikih Slovenski jezik v znanosti 1 (1986) in 2 (1989), Terminologija v znanosti (1984).

⁶ Pogorelec (1974: 17).

⁷ Od vseh funkcijskih zvrsti je prav publicistični jezik najbolj odprt za prvine drugih funkcijskih in socialnih zvrsti, tudi prvin poljudnostrokovnega jezika (potrjeno je strokovno izrazje, definicije) in posebej uradovnega jezika (npr. pravna in upravna terminologija, poimenovanje ustanov, listin, uradnih funkcij oseb, frazeologija). Gl. Dular (1975: 197–222; 1977: 59).

prav tako sestavni del človeške zgodovine. Posamezno izrazje najdemo že v liturgičnih besedilih iz 16. stoletja in v rokopisnih slovarjih (npr. v obsežnem Hipolitovem rokopisnem slovarju *Dictionarium trilingue* iz leta 1711/12 je izpričan obsežen korpus slovenskega besedišča z besednimi družinami, sopomenkami, številnimi samostalniškimi in glagolskimi sintagmami), v zvezi z družbeno-političnimi spremembami v 2. polovici 18. stoletja pa se je pomnožilo število prevedenih uradnih javnih obvestil, slovenski jezik je začel presegati ozke okvire ustne prakse na sodiščih in je kot pomožni jezik prodiral v uradno javno sporočanje. Vsaj del pisne dediščine je Vodnik moral poznati, kot uradni prevajalec patentov pa je bil osebno zavzet pri oblikovanju uradnega (opravnega) jezika.

1.2 V puristični sporočilni naravnosti je Vodnik težil k čim doslednejšemu tvorjenju upravno-političnega in vojaškega izrazja po slovenskih besedotvornih (oblikoslovnih) in pomenoslovnih (enobesedni ali enostavni termini) ter skladenjskih tvorbenih načinih (besednozvezni ali sintagmatski termini oz. strokovne besedne zveze).

1.2.1 Pomenoslovni tvorbeni načini

1.2.1.1 V času nastajanja terminologij posameznih strok je bil eden prvih tvorbenih načinov semantična preobrazba obstoječih besed v jeziku: strokovni izraz je nastal po desamentizaciji (razpomenjanje) in terminologizaciji (nastanek novega terminološkega pomena), torej z oženjem in pomensko natančno in nedvoumno opredelitvijo. Taki termini so bili pomensko razpoznavni le v sobesedilu (npr. *preiškovati, preiškanje* (sodstvo); *dolg, dolshnik, dolshnost, iškati* (tudi sopomenke: *terjati, istoshiti*) (davčna uprava); *pregledovati, pregledovez* 'cenzor', državna uprava), lahko so funkcionirali na različnih strokovnih področjih, a se niso umaknili iz splošnopomenovalne leksike (npr. *novinez*: voj. 'rekrut' in upr. (cerk.) 'samostanski novic'; *prestaviti*: voj. 'premik' in upr.-polit. 'premestitev'). Opazen je delež glagolskih terminov in zvez (pogoste so kalkirane stalne besedne zveze glagola s smernim prislovom neposredno pred glagolom), nastalih z oženjem pomenskega obsega splošnega besedja (frazеologemi iz splošnopomenovalnega besedišča), a je glede na nedoslednost rabe (sopomenke/sopomenski nizi), opisnost in nizko frekvenco (pojavljajo se največ dvakrat ali trikrat) marsikje upravičen dvom, ali so to sploh termini, npr. upr. 'preklicati': (*nasaj*) *vsęti pravizo, odusęti pravize, sgubiti stare pravize, perpravlati ob pravize, odpuštiti stare pravize, doli perpraviti pravize, doli djati pravizo, sapašti pravizo, biti od pravize noter potęgnen, praviza je nasaj vsęta inu noter potęgnena, pošębne pravize imajo nehat*; voj. 'zavzeti, zasesti': *objęsti, pošęsti, obštaviti, oblezhi*; upr.-polit. 'odstaviti, odpoklicati': (*odštaviti, doli djati, doli tretji, obvrezhi*) *gofpoško*.

Tudi nastajanje novih terminov po metafori (1.2.1.2) (termin dobi zaradi podobnosti z določeno pomensko sestavino splošnega pomena določeno ime) in metonimiji (1.2.1.3) (nastane po zamenjavi dveh predmetov ali pojmov, ki imata med seboj neko zvezo, npr. dejanje – rezultat dejanja, del – celota) sta bila produktivna tvorbeni načina, ki sta zaradi povezave (motiviranosti) med označujočim in označenim

omogočala lažjo razumljivost, razvidnost pomena in (naravno) vpetost v sistem slovenskega knjižnega jezika.

1.2.1.2 Poglejmo si nekaj primerov »metaforičnega« tvorbenega postopka: *šedesh/šedal(i)šhe* 'glavno mesto, prestolnica'; *šelišhe* (tudi: Kolonia); (*leva, dešna*) *roka vojske, dešna sovrashne armade, sovrashna (leviza, dešniza)* 'levi in desni bok, krilo' – gre za metaforični prenos z drugačno pomensko podstavo. Vodnik je tudi **izpeljeval samostalnike**, pri katerih je besedotvorna podstava motivirana z metaforičnim prenosom: voj. *drobisharza* 'havbica z zelo drobnimi izstrelki', polit. *š(v)ojbodstvo/š(v)ojbodnost* 'republika', upr.-polit. *sašišhavniza* (tudi: audienz Sal); **pridevnike**: voj. *rozhni (adjutant)* 'krilni pribočnik', nem. Flügeladjutant (troje različnih pomenskih podstav), voj. *nošne (barke), moštni (zholni), lahki (kojniki)*, upr. *odperto (pišmo)* (tudi: patent); **sestavljaj in zlagaj**: upr.-polit. *naprejšednik* (tudi: president, predsednik), *sraven šednik* 'podpredsednik', voj. *kervamozhnik* 'terrorist'.

1.2.1.3 Pri »metonimičnem« postopku gre največkrat za zamenjavo strokovnih pojmov oz. njihovih pomenov z medsebojno povezavo (polisemija terminov je nastala zaradi poimenovalnih zadreg in hkrati povzročala nove), npr. *povele*: voj. 'ukaz' in 'poveljstvo'; *gošpolka*: upr. 'oblast', 'predstavniki oblasti' in 'upravna enota'; *šodba*: upr. 'sodni proces' in 'odločitev sodišča na koncu sodnega procesa'; upr. *deshelan*: 'član deželnih stanov' in 'državljan', lahko tudi z izrazom iz vsakdanjega besedišča (npr. *ti štarišhi, ti mlajšhi* (predstavniki organov oblasti – starostna struktura); *tih pet, tih 250, tih 500, ti dešeteri* (zakonodajni in izvršilni organi oblasti – število predstavnikov)), ki jih je pojasnjeval s sopomenkami ali definicijami (npr. Senat = (sbirališhe, hišha) tih štarišhih = sgorna hišha Parlamenta; Central-Gubernium = ti dešeteri (moshje), komešia dešetih mosh).

1.2.2 Besedotvorni tvorbeni načini

Po zastopanosti besedotvornih vzorcev in frekvenci pri Vodniku prevladujejo besedotvorni tvorbeni načini; ti so omogočali regularno prenovo in potrebni razmah besedišča. Bili so prepoznavani in zavestno izkoriščani in prav z njimi se je prvenstveno zagotavljala sistemska tvorjenost terminov (z zmožnostjo ustvarjanja besednih družin so se novotvorjenke naravno vključevale v sistemsko celoto). Kot najbolj frekventna sta izpričana izpeljava (največ pri samostalniku) in sestavljanje (večinoma pri glagolu), ki sta bila enotna za splošno in specializirano besedje 18. stoletja (posebna terminološka besedotvorna obrazila za poimenovanje pojmov in sistemov še niso nastala).

1.2.2.1 Pri Vodniku je za samostalnik značilen manjši delež tujejezičnih (nemških in latinskih) priponskih obrazil: **-on**: *appelazion*, -a; **-um**: *Direktorium*, -a; **-or**: *Administrator*; **-ist**: *artillerišt*; **-us**: *Nunzius*; **-ant**: *komandant*; adaptiranih priponskih obrazil: **-er** > **-ar**: *republikanar, Jakobinar, Patriziar, Banrihtar, šhtrafinga* (nem. Streifung), prim. še: *lizitirenga, glihenga, šhtiftunga*.

1.2.2.2 Iz obsežnega korpusa upravno-političnih in vojaških terminov je za posamezne besedotvorne pomenske kategorije pri samostalniku izpričana naslednja

tipologija domačih priponskih obrazil (število navedenih primerov niha glede na pogostnost rabe):

a) za imena delujočih oseb (m. sp.): **-ec**: *ladavez, terjovez, svetvalez, strelez, saftavlenec* 'talec', *vhajalez* 'dezenter', *novinez, špęgavez* 'vohun', *pešhez, napelavez* 'poveljnik', *premag(uv)avez, vstavlavez* 'predstavnik opozicije'; **-ik**: *Dofstojnik, Ofkerbnik, bešędnik* 'pravnik', *dvornik* (tudi: dvorni graf, Palatin), *opravilnik, šodnik, poštanik, sovrashnik, -ar* (tudi adaptacije iz nemščine): *glavar, tekar* 'sel, kurir', *trobentar, pišar; Rabinar, franžiskanar, šribar, komišsar, purgar*; **-ak**: *novak, deshelak, semlak*; **-er**: *Gesandter* 'poslanik' (nem. Gesandte), *kanoner, kavalęr voj.* 'konjenik' in upr. 'plemič'; **-(j)an**: *meštnan, deshelan*; **-nik**: *predšędnik*; **-ska** (posam. prid.): *gosposka*;

b) za nosilce povezave (ž. sp.): **-in(j)a**: *šoldatina, vajvodina, Knešina, grašina, prinzešina, Zšarina*; **-(i)ca**: *Zšariza, kraliza, Zešariza, Hofmasterza*; za imena delujočih oseb (ž. sp.): **-ka**: *pomagavka voj. in polit.* 'zaveznica' ;

c) za imena glagolskih dejanj in stanj (tvorba glagolnika je bila najpogosteje izrabljena tvorbena možnost): **-nje**: *kralovanje/kraluvanje, lizitiranje, oklizuvanje, povikšhanje, preiškanje, šędenje* 'zasedanje', *vurenje, napelovanje, šrełanje, škušuvanje, bojovanje, marširanje, perpušenje, pooblašenje, poterjenje, ogleđanje* 'izvidnica'; **glagolniki-zloženske**: *mir delanje,...*;

č) za abstraktnost: **-nje**: *nasnanje, opominanje, perporozhenje, pertoshenje, pervolenje, vladanje* (tudi: Direktorium, *ladanje, oblašovanje, vishanje*, vse: 'upravni svet, v Franciji tedaj vrhovna uprava'); **-ina**: *domovina, šoldashina, shovneršhina, zęština, mertvašhina* 'poseben davek', *moštnina, Verbšhina* 'dediščina'; **-ost**: *edinošt, prostošt, enakost, frajošt, š(v)ojbodnošt, saštopnošt* 'sporazum', *podlošnošt*; **-(i)ja**: *mornaria, puntaria, prekuzia, advokazia, komišsia*; **-Ø**: *odpiš, nagovor, okliz, odlok*; **-ilo**: *osnanilo, vkasilo*; **-a**: *vkasa, oblega*; **-ba**: *šodba, šlushba*; **-ada**: *naklada, perklada* 'davek'; **-ica**: *praviza*; **-stvo**: *visharštvo, Doktorštvo, sholnerštvo*; **-eš**: *delešh* 'dedič' (tudi: ęrb);

d) za krajevnost: **-stvo**: *zešarštvo, kralęštvo, š(v)ojbodštvo, vajvodštvo, visharštvo, oblaštv, pošlaništv*; **-iš(č)e**: *šelišhe, švetvališhe, sbirališhe, bolnišhe, šędal(i)šhe, orošišhe* 'orožarna'; **-(i)ja**: *Knesia, oppatia, Kolonia, Provinzia, šhkofia, pošlania*;

e) za konkretne samostalnike: **-(i)ca**: *drobishařa, verštniza* (tudi: verštna barka, prim. zloženci iz prilastkovne zveze: *pervoverštniza, drugoverštniza*), *sašlišhavniza*.

Večpomenskost obrazila v zvezi z netipično podstavo je izhajala iz neodkritih besedotvornih zakonitosti po posameznih pomenskih kategorijah. Tako se je zabrisovala pomenska jasnost tvorjenke, njen pomen je bil razviden le še iz sobesedila (npr. **-nje** za glagolsko dejanje in abstraktnost, **-ica** za imena nosilcev povezave (ž. sp.), abstraktnost in konkretnost, **-stvo** za krajevnost in abstraktnost, **-(i)ja** za krajevnost in abstraktnost).

Besedotvorne variante znotraj upravno-političnega in vojaškega izrazja so bile nasledek neustaljene rabe domačih in adaptiranih besedotvornih obrazil (npr.

republikanar – republikanez), kratkih in daljših oblik glagolnikov (npr. *šklep – šklepenje, špiš – špišanje*), narečne rabe (npr. *isvolenje – svolenje*).

Glagolski termini so nastali s sestavljanjem in deloma z izpeljavo. Z menjavo glagolske pripone so iz dovršnikov nastali nedovršni glagoli (pogosto se hkrati premenjuje tudi korenski del), npr. *peršezhi – peršegati, sapovędati – sapovęđuvati/sapovęđovati, povikšhati – povikšhuvati, (pre)narediti – (pre)narejati* (prim. delati, štiriti), *prepovędati – prepovęđovati/prepovęđuvati, sašlišhati – sašlišhevati, perporozhiti – perporozhati, popašti ‘napasti’ – popadati, premagati – premagovati/premaguvati, meňati – meňenovati, pomakniti – pomikuvati*. Z dodajanjem predponskih obrazil so iz nedovršnikov nastali dovršni glagoli (pomen se navadno spremeni v smislu predponskega obrazila), npr. *terjati – isterjati, potęrjati, švetovati – pošvetovati, dreti ‘vojaški premik’ – podreti, predreti, perdreti, štręlati – u/vštręliti, oštręliti, rasštręliti, odštręliti, poštręliti, preštręliti, voliti – (i)svoliti, toshiti (tudi: toshuvati) – istoshiti*.

1.2.3 Skladenjski tvorbeni načini

1.2.3.1 Tvorba t. i. besednozveznih ali sintagmatskih terminov (strokovnih besednih zvez) je bila bolj izraz Vodnikovih prevajalskih iskanj, spretnosti v odkrivanju izvirnih skladenjskih ustreznikov, pa tudi izkoriščanja v knjižnem jeziku ustaljenih skladenjskih vzorcev (nominalne zveze so bile pogosto izrabljena tvorbeno možnost) kot pa zavestna novotvorba. Za predstavitev tvorbe samostalniških in glagolskih strokovnih besednih zvez se zdi najprimernejša razvrstitev na troje tipov (primer zrasleka ni potrjen), in sicer glede na število in vrste korenskih morfemov, ki se v okviru pomenskih sestavin tudi izrazno ponovijo (število navedenih primerov je odvisno od pogostnosti rabe): **sestavo** (1.2.3.1.1), **skup** (1.2.3.1.2) in **sklop** (1.2.3.1.3).⁸

⁸ Razlaga strokovnih besednih zvez po omenjenih tipih je povzeta po razpravi Ade Vidovič Muhe Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez (1988a). Delitev strokovnih besednih zvez z vidika pomenskosestavinskih lastnosti (na temelju teorije t. i. pomenskih sestavin: uvrščevalna pomenska sestavina, razločevalne pomenske sestavine) na besedne zveze z lastnostjo sestave, skupa, sklopa in zrasleka avtorica razlaga in predstavi na izbranem gradivu. Valerija Petrovna Danilenko (1977) deli večbesedne (besednozvezne) termine na dva osnovna tipa: na razstavljive in nerazstavljive. Razstavljive zveze so lahko proste strokovne besedne zveze, v katerih je vsaka beseda termin in lahko vstopa v nove strokovne zveze (ta tip se ujema s strokovno besedno zvezo z lastnostjo sestave), in ustaljene strokovne besedne zveze, katerih posamezne besede (izolirane sestavine besedne zveze) same zase niso nujno termini (ta tip lahko primerjamo s strokovnimi besednimi vezami, ki jih uvrščamo med skupe). Pri nerazstavljivih strokovnih besednih zvezah (dva tipa) se njihov pomen ne da izluščiti iz pomena posameznih besed, kar pomeni, da imajo izolirane besede iz besedne zveze drugačne pomenske sestavine, kot jih imajo v strokovni zvezi (poimenovanja so lahko nastala z metaforičnimi in metonimičnimi pomenskimi prenosi). Prvi tip nerazstavljive zveze lahko primerjamo z besedno zvezo z lastnostjo sklopa, drugi tip z zraslekom: prvi ohranja pomenskosestavinsko povezavo, pri drugem pomenske sestavine strokovne besedne zveze niso asociativno povezane s pomenskimi sestavinami posameznih besed.

1.2.3.1.1 Za besedno zvezo, ki je nastala s sestavo, so značilne iste pomenske sestavine kot za korenške morfeme posameznih besed iz besedne zveze. Prevladujejo **levoprilastkovne zveze** (npr. *dvorni opravilnik, sholnerška sodba* 'sodišče', (*republikanske, sodne, meštne, rudne*) *poštave, strelna perprava* (tudi: perprava sa štrël, kanoni, artilleria, štukci), *vojske barke*), izstopa pa tudi delež kalkiranih **predložnih desnoprilastkovnih zvez**, značilnih za besedila iz 18. stoletja. Vodnik se je trudil za večjo jezikovno izčiščenost in jo je v primerjavi z drugimi prerodnimi delavci tudi dosegel, ni pa popolnoma spremenil tedanje knjižne norme (npr. *nasnanje od miru, ponudba na/sa mir, davek k'vojki* (tudi: davek sa vojsko, vojskni davek), *admiral zhes mornario*; nekateri delujejo kot opisi: *boj v'versto, patrulla na kojnih, kojniki s'shelesnimi oklepi, patent sa podloshne, predsednik mej timi peterimi*), pogostejše kot danes so **brezpredložne desnoprilastkovne zveze** (npr. *batallion (kojnikov, deshelnih strash), eskadron, kompania, rasdelek, truma (kojnikov, pešhrov,...), švetvališhe tih štariših*). Od **glagolskih zvez** prevladujejo tiste s **podrednim razmerjem**, npr. *svoliti (pošlanika, ministra, meštno gosposko), soditi + osebno ime, perpravlati se na vojsko/k'vojki*.

1.2.3.1.2 V besedni zvezi z lastnostjo skupa je jedro pomenskosestavinsko predvidljivo (v skupu ohrani pomenske sestavine svojega osnovnega pomena), določilo oz. levi ali desni prilastek dobi nove metaforične ali metonimične pomenske sestavine (1.2.3.1.2.1) in obratno (1.2.3.1.2.2).

1.2.3.1.2.1 Tudi tu je izpričanih največ **levoprilastkovnih zvez** (uveljavljale so se kot prevodna ustreznica k številnim nemškim zloženkam in so bile v duhu slovenske norme), npr. *vikšhi (vajvoda, vajvodina, gospod, gosposka, oblašt, graf, Knęs, Admiral, general, offizir, komendant, (pre)vodnik, povele), veliki Kanzlir, odperto pišmo, morški (vajvod, boj, švet, shold), notrajna vojska 'državljanska vojna'*.

1.2.3.1.2.2 Frekventni so tudi primeri, ko prilastek samostalniške ali dopolnilo glagolske strokovne zveze ohrani pomenske sestavine osnovnega pomena, jedro pa dobi nove metaforične pomenske sestavine (npr. *strelni prah* 'strelivo', (*leva, dejna*) *roka vojske, prelomljenje zhes poštavo, dati (perporozhenje, perpušhenje, odlog, vkaso, sapoved), delati (peršego, pošvetvanje), dobiti pravdo, poštaviti deshelno vishanje, prelomiti glihengo 'sporazum', dershati (pogovor, sapoved, (dvorno) pošvetvanje), šlišhati k'/h'+ ime države (dop. v daj.), svęsati se s'/j'+ ime zaveznika (dop. v orod.), naštaviti generale, saplešti se v'(pravdo, vojsko), štopiti (v'batallion, pod zesarški regiment)*.

1.2.3.1.3 V strokovnih besednih zvezah z lastnostjo sklopa so poimenovanja nastala z metaforičnimi ali metonimičnimi prenosi (posamezne besede iz besedne zveze imajo drugačne pomenske sestavine, kot jih imajo v sklopu), toda z ohranitvijo pomenskosestavinske povezave, npr. *sapušheno blago* 'zapuščina', (*sgorna, spodna*) *hišha Parlamenta, (dati, vpelati) bešedo, poštavlati nove oblasti* 'oblastnike', *poštaviti Krala na thron* 'vpeljati kraljevino', *pašti pod krono, priti pod Zesarja*.

1.2.3.2 Zloženke. Zlaganje je bilo za izpeljavo najobičajnejši tvorbeni način pri oblikovanju enobesednih terminov – samostalnikov, kar pripisujemo nemškemu zgledu, saj je ta tvorbeni možnost v nemščini prevladujoča. Največkrat so potrjena kalkirana poimenovanja za upravne organe in njihove nosilce (državni aparat) in

vojaške čine (npr. upr. *finanzminister*, *Barrihtar*, *Purgermafter*, *poš(h)tmafter*, *polizaj šlushabnik*, *Central-Gubernium*; voj. *Feldmaršhal*, *generalmajor*, *Staboffizir*, *polizaj soldat*). Od glagolskih je najpogostejša zveza glagola s smernim prislovom v položaju neposredno pred glagolom, kjer kalkiranje spet kaže na neuzaveščeno možnost upoštevati besedotvorne možnosti slovenskega jezika (npr. upr.-polit: *vendati* 'uzakoniti', *vendajanje*; *zhes-dati* 'izročiti', *zhes-dajanje*; *naprej štati* 'biti nadrejen'; *doli vdariti*, *doli poloshiti*, *doli djati*, *doli perpraviti* 'preklicati'; *gori vsęti*, *gori vsdigniti*, *gori poštaviti* 'sprejeti', *noter dati* 'predložiti'). Pri zapisovanju zloženek je opaziti največjo nedoslednost: pri samostalniku in pridevniku Vodnik večinoma piše predmetnopomenske sestavine skupaj, pri glagolu narazen, sporadična je pisava z vezajem. Poglejmo si nekaj primerov, razvrščenih glede na lastnost besedne zveze v skladijski podstavi.⁹

1.2.3.2.1 Sestava (v skladijski podstavi je besedna zveza z lastnostjo sestave): *polizaj ministar*, *politijh kanzlia*, *Central-Gubernium*, *ново izvoleni*, *polizaj soldat*, *о sem liberški šhtuk*.

1.2.3.2.2 Skup (v skladijski podstavi je glagolska besedna zveza z lastnostjo skupa: določilo je pomenskosestavinsko predvidljivo, jedrni glagol dobi metaforične pomenske sestavine): *vojkopelanje*, *vojkopelajozhi*, *mir delanje*, *peršęge-prelom*, *poštave (delovzi, narejavzi)* (prim. *poštave dejanje*, *poštavodajavna gospolka*), (*noter dati*, *naprej poloshiti*) *pijanje*, (*gori vsdigniti*, *gori vsęti*, *vendajati*, *doli djati*) *poštave*.

1.2.3.2.3 Sklop (glagolska besedna zveza z lastnostjo sklopa): *kervamozhnik*, *gori poštaviti*, *naprej-nešenje*, *naprej vsętje*, *naprejšednik*, *sraven šednik*, (*noter vsęte*, *prozh vsęte*) *deshele*, (*vikšhi*) *naprejšoštavleni*.

1.3 Glede na poimenovalni primanjkljaj, saj se je (poljudni) strokovni jezik šele oblikoval, in prevajalsko prakso, je razumljivo, da je bilo prevzemanje iz tujih jezikov pričakovana rešitev, zlasti če določena predmetna ali pojmovna strokovna vsebina ni bila znana ali pa je izraz obstajal le v jeziku okolja, kjer je nastal. V slovenskem kulturnem prostoru je imela največji vpliv nemščina (vojaško izrazje), deloma latinščina, s spremembami v družbeni ureditvi, državni upravi in politiki v evropskem merilu pa je prodrla francoščina; Vodnik je prevzeto izrazje večinoma prevzemal preko nemščine. Variantna pisava kaže na nedoslednosti pri stopnji prilagoditve slovenski knjižni normi. Približno enak delež prevzetih terminov, kot je popolnoma podomačil: glasovno, oblikoslovno, besedotvorno, pravopisno in v skladijski rabi (1.3.1), je le deloma poslovenil: govorno in/ali oblikoslovno (1.3.2). Polprevzeti termini so nastali z izpeljavo (redko s sestavljanjem, npr. *polbrigada*, *raskvarterati*) iz prevzetih terminov ali njihovih delov z domačimi besedotvornimi obrazili; lahko so postali sestavni deli strokovnih besednih zvez ali predmetno-

⁹ Ada Vidovič Muha (1988: 83) s stališča strokovnih besednih zvez iz okvira tvorjenk izloča zloženke; to pojasnjuje z dejstvom, da ohranitev korenskih morfemov besed iz skladijske podstave in slovničnega razmerja med njimi upravičuje obravnavanje le-teh med globinskimi besednimi zvezami. V. P. Danilenko (1977: 37) je glede na izrazno podobo enobesedne termine delila na netvorjenke, tvorjenke, zloženke in krajšave (abreviature), s čimer je zloženke prav tako izločila kot posebno enoto.

pomenske sestavine zloženik (1.3.3). Citatni termini niso del terminološkega besedišča slovenskega jezika (1.3.4).

1.3.1 Izposojenke: upr. *zol*, *purgar*, *šhribar*, *šhtibra*, voj. *oberštar*, (*h*)*avbiza*, *generalmajor* (izvorno nemški); upr. *komitat* 'županija', *rektor*, *minister*, *senator*, voj. *adjutant*, *general* (iz latinščine preko nemščine); upr.-polit. *republika*, *republikanar*, *komun(a)*, voj. *bomba*, *garnison*, *grenater*, *eškadron*, *korporal*, *brigada*, *kvartier* (iz francoščine posredno preko nemščine); voj. *granata*, *soldat*, *bandero*, *barka*, *fregata*, *brigantina*, *tartana* 'vrste bojnih ladij' (iz italijanščine ponavadi preko nemščine).

1.3.2 Tujke: upr. (*V*)*erb*, *Krajsia*, *Kanzlia*, *Zjarina*, voj. *Feldzeigmaster*, *auptman*, *kürasjer* 'oklopnik, jezdec', *Artillerist* (izvorno nemške); upr.-polit. *gouverner*, *Jakobinar*, *Controlla*, *Controlor*, *Komissar*, *Hugenot*, voj. *batalion*, *flotta*, *kompania*, *division*, *Dragonar*, *Kurier*, *patrulla* (iz francoščine preko nemščine); upr.-polit. *opposition*, *Akademia*, *Rabinar*, *Censur*, *Palatin* 'kraljevi namestnik na Ogrskem', *Patriziar*, *Prefect*, *Prelat*, *Kolonia*, *Direktorium*, *Inquisition*, *actuari* 'sodni pisar', *Pater*, voj. *offizir*, *Major* (iz latinščine preko nemščine); upr. *marchese*, *Dosh*, *Monsignor*, *Dazia*, voj. *Karabinar*, *Galeota* 'vrsta ladje' (iz italijanščine).

1.3.3 Polprevzeti termini: voj. *husarški* (offizir), *divisionški* (general), *kanoner*, *šhpөгavez* 'vohun', upr. *landshaftne* (bukve), *zolni* (šlušhabnik), *inspektorška* (komešsia), *republikanške* (poštave), *poerbano* (premoshenje), *kameralni* (rasdelik tiga Central-Gubernia), *inquisitor*, *š(o)vetvalez*, (*po*)*š(o)vetvanje*, *š(o)vetvališhe*, *šhkofia*.

1.3.4 Citatne termine je Vodnik pojasnil bodisi z **definicijo** (npr. *inquisition*: 1. *je taišta duhovna gošpoška, katęra ima krivavo oblašt zhes krivoverne v'rokah*; 2. *je preiškanje: je ena šodba, katęro imajo Dominikanarji, al tudi drugi minih v'rokah, de preišhejo, al ludje pravo vero imajo, inu ludi savol njih vere šodio*), t. i. **terminologiziranim opisom** (npr. *inquisition*: 1. *krivava praviza zhes krivoverne*, 2. *duhovna praviza zhes krivoverze*) ali poskusno **novotvorjenko** (največkrat prilastkovno zvezo, npr. nem. *Admiralität – morški švet*, nem. *Flügeladjutant – rozhni adjutant*, nem. *Landrecht – deshelná gošpoška praviza*), lahko ga je zapisal za nedvoumno **pojasnitev že znanega, a neustaljenega termina** (npr. *domovina*, *ozhina* (*dshela*), nem. *Vaterland*). Kasneje jih je raba izločila (npr. *Landgraf*, *Landtag*, *Oberamt*) ali sprejela adaptirane (glasovne prilagoditve, sklanjanje, poslovenjeno besedotvorno obrazilo, npr. *administrator*, *ultimat*).

1.4 Terminologizirani opisi (termin je kar sam njegov opis, s čimer je nominativna funkcija izvzeta) predstavljajo v fazi oblikovanja nacionalnih terminologij posameznih strok pričakovano zasilno rešitev. Pri Vodniku se pojavljajo v treh vlogah: kot **nadomestilo za termin** (1.4.1); kot **različica oz. razlaga k enemu ali več poskusnim terminom**, kar je bila posledica neustaljenosti rabe (1.4.2); redkeje kot **variantni opis k citatnemu terminu** (1.4.3):

1.4.1 voliti na nobeno stran 'vzdržati se'; *s'nobenim dershat*, *še na nobeno stran ne mešhati*, *s'nobenim dersheozhe barke* 'biti nevtralen, nevtralne'; *vojški nesapopadena oblašt* 'civilna'; *oblašt, katęra je pod oroshjam* 'vojaška uprava'; *noter vsęti proštor* 'zasedeno ozemlje';

1.4.2 *zholni sa moſt naredit – moſtni zholni; sa deshelſko viſhanje poſtavlena 10. goſpoda, Komeſſia deſeſtih moſh, ti deſeſteri (moſhje) – Central-Gubernium; oblaſt per vſjimu luđſtvu, oblaſt, kaſeſa vſjimu luđſtvu ſliſhi – luđka oblaſt, luđko oblaſtuvanje, oblaſtuvanje luđſtva;*

1.4.3 *ultimatum – glihanje na en sadni konez, na en sadni konez poglihati, glihanje na mir k'sadnim konzi, sadna ponudba na en konez, na en sadni konez ponuditi, na en sadni konez vſe dognano biti, natanko noter do konza doglihati.*

2 Določene izraza ne moremo priſtevat i k strokovnemu ali le pogojno: povsod tam, kjer ni bilo jasne meje med pravim strokovnim in ſploſnim izrazom (ekſpresivna raba, dodatni konotativni pomeni), kar kaſe na začetniſtvo in s tem povezano neustaljeno rabo. Ti t. i. poltermini (strokovno obarvani izrazi) ſo nastali s terminologizacijo ſploſnopoimenovalnega beſedja (zveze kot frazeologemi iz praktiĸnosporazumevalnega jezika), a ſo ostali na pol poti, ker niſo uſtrežali vaſnejſim kriterijem uſtreznosti termina: naĸelu doſlednosti in uſtaljenosti rabe (prim. ſopomenska variantnost terminov), teſnji po enopomenskoſti in ſtilni nezaznamovanosti (nevtralnoſti). Pri glagolſkih zvezah je izpriĸanih najveĸ ſinonimiĸnih moſnosti v izboru jedrnega glagola, npr. voj. 'umakniti ſe': *naſaj ſe potegniti/potegovati, naſaj jiti/hoditi, odtegniti ſe is + dop. v rod., daſej ſe odtegniti, naſaj ſe pomakniti/pomikuvati, naſaj ſe odmakniti, naſaj ſe umakniti/umikati, naſaj ſe poverniti, naſaj ſe vlezhi, prozh ſe podati, pobegniti, oberniti ſe, (naſaj) ſe pobrati;* upr. 'obſoditi': *obſoditi + oſebno ime, ſturiti ſodbo, ſkleniti ſodbo, podpiſati ſodbo, naprej neſti ſodbo, ſodba je ſtekla zhes + dop. v toſ.*

3 »Vodnikov« terminoloſki deleſ pri oblikovanju ſlovenskega upravnega, politiĸnega in vojaſkega strokovnega izraza je doſivljal razliĸno uſodo: del ſe je ohranil v iſti izrazni podobi ali s ſpremenjenim beſedotvornim obrazilom (glasloſovne in oblikoſloſne znaĸilnoſti knjiſne norme iz 18. ſtoletja in poſamezne poteze gorenjſĸine ſo bile opuſĸene), del je ſpremenil pomen, preſel v drugo strokovno podroĸje ali ſe umaknil v ſploſno leksiko, nekatere je praktiĸna neraba preproſto izloĸila iz jezika (ſpremenjene druſbene in ſociolingviſtiĸne razmere v 19. in 20. ſtoletju).

4 Raziskava upravno-politiĸnega in vojaſkega strokovnega izraza je pokazala, da ſe je Valentin Vodnik na podlagi teoretiĸnih izhodiſĸ, po katerih ſo nastajale tudi terminologije poſameznih strok v 19. ſtoletju in vzdrſijo ſodoben kritiĸni pretreſ, s pomoĸjo jezikosloſnega znanja in izjemnega jezikovnega poſluha za ſvoj ĸas in razmere uſpeſno ſpopadel s problematiko ſlovenjenja in oblikovanja strokovnega izraza v začetni fazi njenega normiranja. Njegov tovrſtni deleſ je kljub kaſnejſim jezikovnim normativnim ſpremembam (Kopitarjeva ſlovnica iz l. 1808), kljub vſebinskim ſpremembam, ki ſo jih k razvoju strok in znanosti priſpevale druſbene in politiĸne razmere (po l. 1848) in jim podlega tudi terminoloſko beſedje, vgrajen v temelje, na katerih ſe je prenavljala in ſistematiĸno dograjevala ſlovenska terminologija humaniſtiĸnih in naravoſloſnih strok od ſrede 19. ſtoletja (uſtalitev enotne

slovenske knjižne norme) do konca 19. stoletja (od Miklošičevega in Cigaletovega previda Občedržavljskega zakonika iz l. 1849/50 do izida Cigaletove Znanstvene terminologije iz l. 1880).

Kratice in okrajšave

dop.	dopolnilo
im., rod.,...	imena sklonov
LN	Lublanske novice od vsih krajev celiga sveta
polit.	politično
posam. prid.	posamostaljeni pridevnik
upr. (cerk.)	upravno (cerkvena uprava)
upr.-polit.	upravno in politično
voj.	vojaško
>	se spremeni v

Viri

- BABNIK, J. 1894, *Nemško-slovenska pravna terminologija*, Dunaj.
- BEZLAJ, F. 1976, 1982, 1995, *Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J), (K–O), (P–S, dop. in ur. Marko Snoj in Metka Furlan)*, Ljubljana.
- CIGALE, M. 1880, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, Ljubljana, Matica slovenska.
- HIPOLIT, J. A. Gaiger 1711/12, *Dictionarium trilingue (rokopis), Kartoteka gesel v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*.
- JURIĆ, Š. 1971, Kajkavski vojni »obučevnik« iz 18. stoljeća, *Stoletni kaj kalendar, Kaj (Časopis za kulturo i prosvjetu)*, Zagreb, 46–56.
- JURIĆ, Š. 1972, Kajkavski vojni »obučevnik« iz 18. stoljeća, *Kaj (Časopis za kulturo i prosvjetu)*, Zagreb, 63–81.
- Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreich, Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe*, 1853, Dunaj, Cesarska kraljeva dvorna in državna tiskarna.
- KOMEL, A. 1880, *Službovnik nemško-slovenski za cesarsko in kraljevsko vojsko po vprašanjih in odgovorih, Peštvo in lovski četa*.
- KOMEL, A. 1887, *Službovnik slovensko-nemški za cesarsko in kraljevsko vojsko po vprašanjih in odgovorih, Bojna služba*.
- KOMEL, A. 1889, *Prisega in vojni člani*, Celovec.
- PLETERŠNIK, M. 1894–95, *Slovensko-nemški slovar (A–O, P–Ž)*, Ljubljana, Knezoškofijstvo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994, Ljubljana, SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

- Uporedni rečnik vojnih pojmov srpskohrvatski, makedonski, slovenački, albanski, madjarski*, 1982, Beograd, Vojnoizdavački zavod.
- VODNIK, V. 1797, *Lublanske novice od vsih krajev celiga sveta* (1. letnik, 103 številke), Ljubljana.
- VODNIK, V. 1806, Slovensko-nemški slovar (rokopis), *Kartoteka gesel v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša*.
- Vojaški slovar*, 1977, ur.: T. Korošec, S. Petelin, S. Suhadolnik, P. Štukelj, J. Švigelj, Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Vojskine sklepi al Soldaški artikelni*.
- Vojskine sklepi za cesarsko kralevo armado*, 1807, Ljubljana.

Literatura

- AVERBUH, K. JA. 1986, Terminologičeskaja variantnost'; teoretičeskij i prikladnoj aspektu, *Voprosy jazikoznaniya* 6, Moskva, 38–49.
- DANILENKO, V. P. 1977, *Russkaja terminologija*, Moskva.
- DULAR, J. 1975, Zvrstna pripadnost prvin v publicističnih besedilih, *Slavistična revija* 23/2, 197–222.
- DULAR, J. 1977, Kakovostna, kolikostna in hierarhična razmerja med izraznimi prvinami v publicističnih besedilih, *Slavistična revija* 25/1, 55–67.
- DULAR, J. 1979, O jeziku prvega slovenskega časnika, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. B. Paternu s sodelavci, Ljubljana, 183–194.
- OROŽEN, M. 1979, Uradovalna slovenščina v 2. polovici 18. Stoletja, *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. B. Paternu s sodelavci, Ljubljana, 155–177.
- OROŽEN, M. 1986, Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaletovem Nemško-slovenskem terminološkem slovarju), *Slovenski jezik v znanosti* 1, Ljubljana, 133–149.
- OROŽEN, M. 1991a, Odmevi francoske revolucije v Vodnikovih Novicah (1797–1800), *Obdobje slovenskega narodnega preroda* (Ob 70-letnici ljubljanske slavistike), Ljubljana, 195–208.
- OROŽEN, M. 1991b: Vodnikove »Lublanske novice« in Francozi, *Kopitarjevi študijski dnevi* 1, Ljubljana. 5–6.
- OROŽEN, M. 1992, Uradovalno in pravno izrazje v Miklošičevem prevodu »Obcedržavlanskega zakonika«, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 2, Zborovanje slavistov ob 100-letnici smrti Frana Miklošiča, Maribor–Ljutomer 1991, Ljubljana, 37–58.
- OROŽEN, M. 1993, O oblikovanju strokovnega izrazja v kmetijskem tisku, *Slavistična revija* 41/4, 509–518.
- PEDIČEK, F. 1990, *Prispevki za teorijo terminologije v znanosti – tudi pedagoški*, Ljubljana, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

- PIRNAT, M. 1984, Anatomsko izrazje v prvih slovenskih babiških priročnikih (Slovenska medicinska beseda. XV. jubilejni memorialni sestanek prof. Janeza Plečnika), *Medicinski razgledi*, ur. D. Fliser in D. Meh, Ljubljana, 137–149.
- PIRNAT, M. 1986, Znanstveni jezik v Vodnikovi slovnici, *Slovenski jezik v znanosti 1*, ur. A. Vidovič Muha, Ljubljana, 101–103.
- POGORELEC, B. 1974, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika, Dodatek k Informativnemu zborniku Slovenski jezik, literatura in kultura*, ur. T. Logar s sodelavci, Ljubljana, 24 str.
- POŠTOLKOVA, B., ROUDNY, M., TEJNOR, A. 1983, *O české terminologii*, Praga, Academia.
- Slovenski jezik v znanosti 1*, 1986, Zbornik razprav, ur. A. Vidovič Muha, Ljubljana.
- Slovenski jezik v znanosti 2*, 1989, Zbornik razprav, ur. A. Vidovič Muha, N. Šumi, Ljubljana.
- Terminologija v znanosti*, 1984, Zbornik razprav, ur. F. Pediček, Ljubljana.
- TOPORIŠIČ, J. 1973/74, K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije, *Jezik in slovstvo*, 273–279.
- TOPORIŠIČ, J. 1981, Prvi slovenski slovar vojaškega izrazja, *Slavistična revija 29/1*, 112–114.
- VATOVEC, F. 1961, *Slovenski časnik 1557–1843*, Maribor.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1986, Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik, *Slovenski jezik v znanosti 1*, ur. A. Vidovič Muha, Ljubljana, 23–42.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1988a, Jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ur. B. Pogorelec, Ljubljana, 83–91.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1988b, *Slovensko skladiščno besedotvorje ob primerih zloženk*, Ljubljana, Partizanska knjiga.
- VODNIK, V. 1981, *Kuharske bukve 1799*, Faksimile, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- VODNIK, V. 1988, *Zbrano delo*, ur. Janko Kos, Ljubljana.
- WIESTHALER, F. 1890, *Valentina Vodnika Izbrani spisi*, Ljubljana, Matica slovenska.

Formation of Administrative, Political and Military Terms in Vodnik's 1797 Ljubljana Gazette (Lublanske Novice)

Valentin Vodnik was the first in Slovenia to adopt a systematic approach to developing Slovene terminology in specific areas. His main terminological efforts were in the administrative, political and military domains, but he contributed also to banking, commercial, agricultural, grammatical, and anatomical terminologies.

Results of a structural analysis of the terminological material (complete text) of the first year of Lublanske novice (1797) give us an insight into the procedures used in creating administrative, political and military terms in the initial (normative)

stage, when the most important question was which principles should be taken into consideration in their formation. Vodnik favoured original Slovene technical terminology (on the basis of common vocabulary, various dialects), which should be understandable (he avoided expressions known only in small local dialects), transparent (a term should be motivated), should have a derivative capacity (potential for creating a word family) to provide for systemic creations, and a fixed status (as few synonyms as possible). When he could not find an appropriate candidate in the Slovene stock, he resorted to borrowing from other languages, first of all from contemporary Slavic languages (Russian), only then from others (German, Latin, Italian, French).

Vodnik took or created technical terms from various sources and using various word-forming procedures:

a. he borrowed from earlier technical terminology (written sources: sporadically from liturgical texts and manuscript dictionaries; in the second half of the 18th century he was in a position, as the official translator of patents, to play an important role in the creation of the language of administration, when Slovene became the auxiliary language in official public communication);

b. he created new terms using semantic, derivational and semantic word-forming procedures. One of the earliest processes was semantic transformation of existing words: terms were formed by narrowing down and exactly specifying the semantic scope of a common term; they could function in different specialised fields simultaneously while preserving the original position in the general vocabulary (e.g. novinez: mil. 'a recruit' and adm. (eccl.) 'a novice in a monastery'. Some terms were metaphorical (a similar general term was transferred to a specialised concept), e.g. mil. (leva, desna) roka vojske / (left, right) arm of an army/; subsequently, they became bases for derivations, e.g. mil. rožni adjutant /arm-of adjutant/ 'wing/side adjutant'; pol. s'vojbodstvo/ s'vojbodnost /freedomship/ 'republic', adm.-pol. naprej sednik /front sitter, pre-sider/ 'president'. In metonymic transformations he shifted around technical terms or their meanings that were mutually related (e.g. adm. gosposka, 'political power', 'representatives of administration' and 'administrative unit'), or replaced them with a general term (e.g. adm. ti deseteri /these ten/= Central-Gubernium, the central governing body, where the name of an administrative body was replaced by the number of its members). The most frequent among his word-forming patterns were those with which a regular renovation and creative growth of technical lexis became possible. Prevailing among them are derivation (the commonest in nouns) and compounding (mostly with verbs), which were in those days undifferentiated in terms of general and technical lexis. In individual semantic categories of the noun the following typology of native derivational suffixes is found: **for names of agents or carriers of relations, properties -masc.:** **-ec** (mil. strelez), **-ik** (adm. opravilnik), **-ar** (mil. tekár), **-ak** (adm. deshelak), **-er** (mil. kanoner), **-(j)an** (adm. meštan), **-ska** (adm. gosposka); **fem.:** **-in(j)a** (mil. soldatina), **-(i)ca** (adm. Zsariza), **-ka** (mil. and pol. pomagavka); **for names of verbal actions and states:** **-nje** (adm.-pol. pooblastenje); **abstractness:** **-nje** (adm. opominanje), **-ina** (mil. shovneršhina), **-ost** (pol. enakost), **-(i)ja** (adm. advokazija) **-Ø** (adm. okliz), **-ilo** (adm. osnanilo), **-a** (mil.

oblega), **-ba** (adm. fodbba), **-ada** (adm. perklada), **-ica** (adm. praviza), **-(i)ā** (adm. Knesia); **concrete names: -(i)ca** (mil. verštniza). The polysemy of some suffixes resulting in their use in atypical patterns can be ascribed to covert word-forming regularities in certain semantic categories Vodnik was not aware of. Verbal terms were created by compounding and partly by derivation: by changing the verbal suffix, perfective verbs were made into imperfective (e.g. adm.-pol. and mil. povikšhati – povikšhuvati), by adding prefixes, imperfectives were turned into perfectives (e.g. adm. toshiti (also: toshuvati) – istoshiti). Creation of technical phrases was more an expression of Vodnik's translation efforts and application of established syntactic patterns than an intentional neologism. Noun and verb phrasal terms can be divided into three types, depending on the number and type of root morphemes, which may repeat within semantic components: **closely tied** (adm. fodne poštave, mil. batallion kojnikov, adm.-pol. svoliti poslanika), **medium tied** (adm. vikšhi gošpofka, dershati pošvetvanje; mil. firelni prah, adm.-pol. dati perporozhenje) and **loosely tied** (adm. zapuščeno blago, priti pod Zesarja). Compounding was the second most frequent (after derivation) word-forming procedure in the case of one-word noun terms; in terms of the property of the NP in the syntactic underlying structure they can be divided into those formed with a close tie (adm. polizaj ministar), those with a medium tie (mil. vojškopelanje), and those with a loose tie (adm. sraven sednik, napreženjenje).

c. he borrowed from other languages, mainly from German or through German (originally Latin, French, Italian expressions) with different degrees of adaptation. Some were completely adapted, approximately the same proportion were partly adapted, while non-adapted transfers ('citation forms') do not feature in the terminological lexis of the Slovene language.

Terminologised descriptions (where a term is its own description) are an expected temporary solution at a stage when technical terminology for specific domains was being created. In Vodnik's texts they feature in three roles: as a substitute for a term proper, as an alternative to or explanation for one or more tentative terms; and rarely as an alternative description added to a citation term.

Half-terms (expressions with some features of technical terminology) came about with terminologisation of general lexis (usually verbal phrases that are idioms in general everyday language) that remained half-way: they did not meet the criteria of fixed and consistent use (low frequency, synonymy), stylistic unmarkedness (expressive use), monosemy (additional connotative meanings).

The analysis of his administrative, political and military terminology shows that Vodnik was relatively successful for his time and circumstances in solving the problem of creating technical terminology in the initial period when its norms were being established. Despite later changes in norms and content that control also terminological lexis, his contribution is part of the foundations on which Slovene terminology of humanistic and natural sciences was renovated and systematically expanded in the second half of the 19th century.

Prevajanje naslovov v šestnajstem stoletju

Francka Premk

Iz prispevka je razvidno, kakšen trd oreh je bilo za naše prve prevajalce tolmačenje bibličnih naslovov. S primerjalno metodo je mogoče ugotoviti, kje je J. Dalmatin prevajal naslove k bibličnim poglavjem (Mz 1–5) uglaseno z izvirnikom in kje si je prevajalec vtisnil svoj pečat.

The article demonstrates what a monumental enterprise the rendering of titles in the Bible was for the first Slovene translators. The comparative method allows to determine where J. Dalmatin translated titles of Bible chapters (MZ 1–5) in harmony with the original and where he left his personal imprint.

The object of this paper is to demonstrate how the first Slovene writers P. Trubar and J. Dalmatin translated specific titles to the five books of Moses (Mz 1–5 /Dalmatin/) and the title-terms of the psalms (Trubar and Dalmatin) according to the Hebrew Bible (MP).

In the study of the titles to Mz 1–5 a basic comparative method can be employed. It is relatively easy to ascertain the formal correspondences that these translations exhibit in comparison with its original: Dalmatin's stylistic profile is only once individually oriented in front of the original. Further the following presentation enlightens why this modification (of form, not of meaning) is being done. Dalmatin's individual choice represents his respect for the formal authority of strict original communication.

The lexical forms of psalmic title-terms are difficult to explain even in the original and frequently require descriptive equivalents in translations. Different types of lexical hebraisms (formal correspondence) and (in spite of the alternations in the forms) meaningful equivalences are evaluated within the framework of the whole Psalter.

The original inscriptions and their paradigmatic linguistic model usually indicate the manner of singing and playing.

In the first Slovenian translations the adapted title-terms and the psalms without inscription the orphanós are usually appropriate (drawn up simultaneously and on the same manner) to the MP what indicates the translations made from the original.

The musical question is dealt with in a different way by the Septuagint (LXX) and the Vulgate and these translations do not attribute always the psalms to the same author (chorus master) as the inscriptions in MP do.

Poseben delež pri slovenjenju zahtevnega terminološkega čelnega izrazja pri posameznih psalmih je treba pripisati P. Trubarju, saj mu je J. Dalmatin pri izboru najtežje prevedljivih izrazov povečini zvesto sledil.

S svojim sestavkom se bomo ustavili ob Dalmatinovem prevajanju naslovov Peteroknjižja (Mz 1–5) Mz (I), nato pa se bomo posvetili (II.) Dalmatinovemu in Trubarjevemu avtentičnemu poimenovanju naslovnega strokovnega tehničnega izrazja, izkazanega samo na začetku posameznih psalmov. Ker to izrazje izpolnjuje posebno uvajalno, zaglavno funkcijo naslavljanja, smo te napise na čelu ali na robu psalmov poimenovali »čelna psalmska terminologija«.

I. Doslednejši od originala

Navedimo Dalmatinove prevode naslovov knjig Mz 1–5:

1. PERVE MOSESSOVE BVQVE, GENESIS IME=nothane, Iudou/ki, Breshith.
2. DRVGE MOSESSOVE BV=QVE, EXODVS IMENOVANE, Iudou/ki, V elle shemoth.
3. TRETIE MOSESSOVE BVQVE, LEVITICUS IMENOVA=ne, Iudou/ki, Vaicra.
4. ZHETERTE MOSESSOVE BVQVE, NVMERI IME=vane*, Iudou/ki, Vaie=dabber.
5. PETE MOSESSOVE BVQVE, DEVTERONOMIVM imenovane, Iudou/ki, Elle Haddebarim.

a) Nedoslednost pri zapisu Iudouski / Iudou/ki, to je pri pisavi črke *s*, bi ne bila omembe vredna, če se ne bi pojavila v naslovu, kar je za Dalmatinovo Biblijo zelo nenavadno.

IME=vane* (ZHETERTE MOSESSOVE BVQVE, NVMERI IME=vane*), lahko obravnavamo kot *licentio poetico*, ker besedotvorno ta deležniška oblika ni sistemska in se pri protestantih tudi nikjer drugje ne pojavlja. Možni sta dve razlagi:

ab) Pri naknadnem stavljenju črk je izpadel en zlog.

ac) Revizijska komisija je pri končnem usklajevanju naslovov ta okrnjeni zapis prezrla. Manj verjetno bi bilo, da bi bila načrtovana dubleta.

b) Doslednejše od originala pa je podajanje naslovov Peteroknjižja z začetnimi besedami posameznih poglavij; v izvirmiku je namreč samo ena izjema v 4 Mz: začetek *Vaiedabber* 'in govoril je' je zamenjan s peto besedo prve vrstice (domačeno) *bemidbar* 'v puščavi'. Dobesedno se ta začetek glasi: 'in govoril je Gospod k Mojzesu v puščavi Sinaj', pri Dalmatinu pa beremo: *Inu GOSPVD je govoril s'Moseffom v'Sinajski pufzhavi*. Dalmatin poimenuje torej poglavje *Vaiedabber* 'in govoril je' po običajnem vzorcu namesto ustaljenega naslova *bemidbar* 'v puščavi'. bb) Da ni

utegnila pri teh hebraističnih dodatkih pomagati revizijska komisija, je bilo možno sklepati že iz zapisa za *PERVE MOSESSOVE BVQVE, GENESIS IME= novane, Iudoufki, Breshith*. Pri navajanju hebrejske zveze je izpadel samoglasnik e (domačeno) za oznako polglasnika ě, napačno pa je zapisan tudi glas *šin*, ki se je praviloma moral pisati *sh*; torej bi moral biti pravilno navedeni hebrejski naslov *Stvarjenja* po Dalmatinovo *Berefshith*.

Take pisne značilnosti najdemo v Dalmatinovem prvem obdobju in tako beremo v Dalmatinovem *BIBLIE, TV IE VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL...* (Ljubljana 1578 /DB 1578/) skoraj nespremenjeno:

PERVE BVQVE MOSESSOVE, GENESIS IMENOVA=ne, Iudouski, Breshith.

Analogije z DB 1578 lahko marsikaj razlože.

Razen besednoredne uskladitve torej ni bilo v naslovu prve knjige DB 1584 prav nobenega jezikoslovnega posega.

bc) V soglasju z Mz 1 in s starimi pisnimi načeli so v DB 1584 usklajeni tudi napisi knjig Mz 2–5, ki v DB 1578 niso opremljene z izvirnimi poimenovanji, kot sicer nekatere lastnoimenske in občnoimenske biblične realije.

bd) Poleg pisnih izjem je gledano s stališča enovitosti besedila DB 1584 namreč nenavadno tudi to, da so izvirnikovi naslovi poglavij dodani skoraj izključno samo k Mz 1–5 in da hebrejski zapis ni opremljen z izvirnimi črkami, kot so sicer nekateri navedki tekočega besedila. Med izjeme sodi:

Salamonov predigar, BVKOVSKI, ECCLE=ʃiaʃtes, Iudoufki pak, Koheleth, imenovan.

II. Slovarnika-sestavljalca slovarja 16. stoletja bo zanimal avtentični pomen teh izrazov, ki sega njihov nastanek v poeksilski čas, od Davida do Nehemije, to je v obdobje izpred 2.500 let.

Pri kontrastivnem preverjanju prevodnih inačic se bomo omejili na prva slovenska preveda Psaltra Trubarja *Ta Celi Pfsalter Davidou* (1566) in *Davidov Psalter Dalmatina* (iz *Biblia* 1584). Skrajno zanimivo problematiko avtorstva psalmov, ki jo napoveduje dvosmerni in paradoksn hebrejski predlog *lě* 'od, do', 'k', pred osebnim imenom na čelu psalma, bomo na tem mestu obšli.¹

Čelna terminologija sodi med izrazje, ki je težko prevedljivo in pomensko zelo zamotano.

¹ Problematiko avtorstva psalmov, ki jo napoveduje hebrejski predlog *lě* pred osebnim imenom na čelu psalma, smo obravnavali na simpoziju *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, Ljubljana 1986, 78–86.

Terminologijo *Čelno izrazje* smo prvič uvedli ob obravnavi četrtega psalma v *Korenine slovenskih psalmov* (Trubarjevo društvo, Ljubljana 1992), 134–142.

Iz prvih dveh slovenskih psalmskih besedil Trubarja in Dalmatina in iz pozornosti, ki sta jo posvetila temu naslovnemu delu, je razvidno, da sta se v pomen teh terminov očitno zelo poglobljala. Zanimal ju je njihov pravi obredni pomen in odnos do avtorja oz. psalmove vsebine. Pri prevajanju ločimo tako neposredne prevzeme, npr. *Gitit, Iditun, Idutun, Iedutun*, kot tudi dobessedne prevode tipa: *od tiga mutaftiga Goloba, na lilije, 'sa spomin, En Sahualeshni Pfalm*, do približnih definicij: *de bi konza ne vfel, k enemu poduuzhenu*, do etimologiziranja pri pojasnjevanju termina *'āl'alāmôt z od Mladufsti, od te Mladufsti*. Najbolj zapletene so seveda neposredne, direktne izposoje izhodiščnih izrazov in zahtevajo posebno pozornost.

Težave pri slovenjenju omenjenih izrazov so trovrstne:

1. Odsotnost ustreznika za poimenovanje davnih pojmov konkretne, pa tudi abstraktne narave, ki so v povezavi z uglasbitvijo, inštrumentom ali z vsebino psalma. Problem avtorstva izpostavlja že izvirnik sam, saj imen, ki jih uvodoma navaja psalm, ne moremo brez pomislekov povezati z njegovim avtorjem. V slovenščini iz Trubarjeve dobe ni izrazov za inštrumente, ki so že v davnih časih prišli iz rabe.
2. Izraz v hebrejščini je večpomenski. S tem je upoštevana polisemičnost hebrejskega jezikovnega znamenja.
3. Izvirnikovi hebrejski termini nudijo široko možnost interpretacij, pri katerih je potreben interdisciplinarni, historično-jezikovni kulturni pristop.

Napisom na čelu ali na robu psalmov se v zadnjem času pripisuje vedno večja vloga. Njihova prisotnost v grški Septuaginti izpričuje, da ti napisi niso prevajalčev delež pri prevodu oz. pri njegovi interpretaciji psalmov, temveč da so obstajali že v hebrejski predlogi, verjetno kot pozni dodatek judovskega izročila.

Psalmov brez naslovov je štiriintrideset in so znani kot *sirote – orphanós*.² Vloga teh uvodnih oz. naslovnih oznak v izvirnem besedilu *Sefer Tehilim* je še dokaj nepojasnjena. Kljub številnim ugibanjem do danes še ni bilo zadovoljivega odgovora na vprašanja:

1. ali so dodane zaradi večjega razumevanja psalma
2. ali so povezane z obredno psalmskim izročilom
3. ali sodijo k zvrstnim oznakam psalmov.

In če bežno omenimo mnenje H. J. Krausa, enega najbolj zavzetih raziskovalcev Psaltrove leksike, ga najbolj ustaljeno naziranje, da so ti termini oznake zvrsti psalmov, ne zadovolji, temveč išče pravo funkcijo teh izrazov v mnogoplastnem izročilu psalmov.³

Ker so bili ti izrazi še do nedavna pomensko *nerazčiščeni*, so bili njihovi prevodi nesistemiški: prevajalci so se ob odsotnosti prave, spoznavoslovne rešitve

² F. Rozman *Posebni uvod v Sveto pismo Stare zaveze*, 158.

³ H. J. Kraus, *Psalmen* (Neukirchen – Vluyn 1978, I), 11.

prepuščali individualnim presojam in so se po notranji usmerjenosti odločali za približne variante.

Osvetlili bomo Trubarjeve in Dalmatinove jezikovne rešitve te terminologije, ki je bila kot pomensko *neizluščena* nadvse trd oreh pri prevajanju.

Ker ostaja izvornik ne glede na neposredno predlogo, ki naj bi jo Trubar in Dalmatin uporabila pri svojem domačenju, pa naj bo to latinska Vulgata, nemški Luthrov ali švicarski Walthrov prevod, neizogibno prvi kriterij pri leksikološkem pomenskem opredeljevanju tujih izrazov, kot so: גתית, מזמור, שיר *šir*, *mizmôr*, *gittit*, ne smemo prezreti nobenega pomenskega odtenka, ki bi utegnil soodločati pri naslovnem terminološkem označevanju psalma, saj bo zahtevala vsaka nerazumljena tujka dodatno zadovoljivo redaktorjevo pojasnitev.

Pomen besed שיר *šir* in מזמור *mizmôr* je najlažje ugotovljiv, saj sodita k najbolj jedrnatim in jasnim zglede razlagalnih poimenovanj. Sta približna sinonima (blizupomenki) in ju lahko prevedemo z mednarodnim grecizmom *psalm* iz gr. *psalmós* 'pesem, ki jo spremlja instrument, godalo na strune'. *Mizmôr* je izglagolski samostalnik. Glagol זמר *zamar* pomeni 'nabirati počasi s prsti, nabosti'. שיר *šir* je običajna beseda za obredno in za posvetno pesem. V zvezi z leksikalno oznako מזמור *mizmôr* v psalmskih napisih je שיר *šir* običajno uvrščen na prvo mesto. Včasih sta oba termina ločena z eno ali z dvema vrinjenima besednima enotama, kar ponazarja njuno vlogo specializiranega tehničnega termina.

Iz razbora preverjenega ilustrativnega gradiva nimamo utemeljenih osnov za prepričanje, da bi se besedi שיר *šir* in מזמור *mizmôr* nanašali na določeno vsebino ali na določen tip obredne svečanosti in zato se ju ne da poenostavljeno opredeliti kot *deklarativni obredni formuli*.

Trubar in Dalmatin sta se pri tolmačenju obeh izrazov שיר *šir* in מזמור *mizmôr* zatekla k udomačeni grški izposojenki in sta podobno kot večina drugih tujejezičnih prevajalcev prevedla שיר *šir* in מזמור *mizmôr* z grecizmom *psalm*.

Neposreden prevzem hebrejskega tehničnega termina je ugotovljiv pri dveh izrazih: *Gittit in Iditun* za hebrejsko הגתית *haggittit* in לידיתון *liditûn*, vsakega na čelu treh psalmov; prvega הגתית *v čelnem zapisu nad osmim, enainosemdesetim in štiriinosemdesetim*, drugega לידיתון *pa nad devetintridesetim, dvainšestdesetim in sedeminsedemdesetim psalmom*.

Ps 8:

T. (Trubar) *En Psalm Davidou htimu naprei petiu na tim Gtitu.*

D. (Dalmatin) *En Davidou Psalm k'napreppetju na Gtit.*

Ps 39:

T. *En Psalm Davidou htimu napreipetyu pred Iditum.*

D. *En Davidou Psalm k'napreppetju leditunu.*

Iz predložnih vezav ob pregibanju obeh prevzetih besed je razvidno, da sta si Trubar in Dalmatin kljub odsotnosti nespornih, strokovno podprtih razlag, izoblikovala sodbo o njuni vlogi v judovskem bogoslužju. Medtem ko prevedka (*na*) *Gitit(u)* za hebrejsko הגתית za הגתית *haggittit* nesporno pričata, da gre za poseben inštrument, nejasnost naslovov (*htimu napreipetyu*) *pred Iditum* in (*k'napreipetju*) *Ieditunu* za לידיתון *liditún* lahko zavaja. Da gre dejansko za lastno ime, nam postane jasno šele iz Trubarjevega prevedka:

Ps 77:

T. *En Pſalm Aſaffou knapreipetiu ſa Iedutuma.*

Dalmatin vztraja pri prvotni oblikoglasni (le črkovno modificirani) varianti: *En Affaphou Pſalm, Jedutunu, ...*

Na besedilnem obrobju pravi Dalmatin o besedi *Gitit*: »*Gitith* ſe rezhe ena vinſka preſha«. Prav tako nam podaja samostojno (neodvisno od Luthra) razlago besede *Iditun*: »*Iedutun* je bil en Pejvezh ... katerimu je David leta Pſalm h'pejtju naprej napiſſal.« Tako samozavesten pristop preseneča, saj so Luthrove izjave o tem pomenskem vprašanju dokaj negotove. E. Mülhaupt pravi: »O tem, kaj pomeni *Gitit*, so bila izmenjana tako različna mnenja, da sem popolnoma zmeden in ne vem, kdo izmed (tako številnih) ima prav«. ⁴

Izročilo govori, da so v templju uporabljali posebne inštrumente, glasboslovje pa je bila posebna znanost, »...saj imajo melodije (napevi) moč, da dvignejo dušo bolj kot kar koli drugega.« ⁵

Luther je negotovo in ne brez pridržkov obstal pri domnevi, da je *Githith* leksikalna oznaka glasbenega instrumenta. Pri tem pa se zaveda, da ima *Githith* tako kot večina teh terminov tudi mistični pomen. Pomeni tudi 'trpljenje'. ⁶

S. Mowinckel omenja, da so k razlagi težko razpoznavnega dobesednega pomena obravnavanega leksema prispevale pomemben delež tri hipoteze:

1. *Gitit* je inštrument, ki so nanj igrali ob slavnostnih procesijah z Jahvejevo skrinjo,
2. *Gitit* označuje mesto, od katerega se je začela odvijati procesija,
3. *Gitit* poimenuje samo skrinjo.

⁴ J. Dalmatin *Biblia, tv. ie, vse Svetv pismv Stariga inu Noviga Teſtamenta, Slovenſki tolmazhena* (Wittenberg 1584, Faksimile Ljubljana) marginalije.

O besedi *Githith* I, 281 b in o *Ieditun* prav tam, I, 289 a.

E. Mülhaupt: »Darüber, was Githit bedeutet, ſind ſo manherlei Meinungen ausgeſprochen worden, daſs ich völlig verwirrt bin und nicht weiſs, wer unter ſo vielen mehr recht hat.« *D Martin Luthers Psalmen – Auslegung I* (Göttingen 1959), 123.

⁵ *Tehilim – Psalms V. A new translation with a commentary anthologized from talmudic, midrashic and rabbinic sources. Commentary by Rabbi A. Chaim, Translation by Rabbi A. Chaim Feuer.* (Copyright USA 1983), 82.

⁶ E. Mülhaupt I, 123.

Pri razlagi besede *Idutun*, *Idutum**, *Iedutun* je več hipotez, ki so v večjem nesoglasju od pravkar omenjenih. Pogosto imajo *Idutun* za osebno ime, za eno od inačic oblike *Etan*, ki naj bi bil eden izmed Davidovih dirigentov. Iz navedenega Dalmatinovega pojasnila besede *Iedutun* je razvidno, da se je odločil za to razlago.⁷ Vendar ostaja ta rešitev nezadovoljliva, saj njeno polnovredno veljavnost izpodbija dejstvo, da se *Idutun* pogosto pojavlja v zvezi s predlogom על 'al 'na, nad', kar lahko poimenuje način, pomen ali namen dejanja, ki ga psalm omenja. Vsi trije psalmi, kjer se **līdītūn** pojavlja (Ps 39; 62; 77), vsebinsko poudarjajo človekovo osamljenost, brezmočnost ter odvisnost od mogočne božje pomoči. Ta osrednja povezanost psalmov namiguje na etimološko razlago in izpeljuje uvodni termin iz glagola ידע *yāda'* v pomenu 'vedeti, poznati, spoznati'. V povratni glagolski obliki – hitpaelu pa pomeni 'se dati prepoznati'. Zelo verjetno se pomenka ידע *yāda'* nanaša na priznanje, spoved ob neki posebni vrsti liturgije; lahko bi לידיתון **līdītūn** pomenilo veroizpoved.⁸

Prav posebno mesto pri poglavju o prevzemih leksikalnih hebraizmov zavzema beseda *Shigaion* na čelu Ps 7, ki jo najdemo pri Trubarju:

T. *Shigaion, Nedolshnost Daidoua, katero ie on peyl timu Gospudi.*
D. *Davidova nedolshnost, od katere je on pejl GOSPV DV.*

Ta primer je posebno ilustrativen za Trubarjev začetni pristop k prevajanju Psaltra, ki opozarja na dve vzporedni in obenem izključujoči se dejstvi:

1. Trubar je doumel bistvo reformacijske pismenske prevajalske dejavnosti, ki pomeni povratek k izvirnemu besedilu. Pri ohranjanju kočljivih hebrejskih prvin je bil neizprosno dosleden. In to celo v večji meri kot Luther in po njem tudi Dalmatin, ki problematični in sporni hebraizem iz previdnosti izpustita.

Lu. *Die vnschuld Dauids / dauon er sang dem HERRN /.*

2. Ob svojem pristopu k Psaltru hebrejščine še ni obvladal, za naknadno izpopolnjevanje pa je imel časa v izobilju, saj je to njegovo izjemno starozavezno besedilo nastajalo in dozorevalo, kot sam uvodoma omenja, celih enajst let.

Hebrejsko שגיאון **šēgīyāh** pomeni 'krivda, napaka, zabloda'. שגיאון **šiggayōn** pomeni 'manija, fiksna ideja', v širšem smislu pa tudi 'žalostinka'. Beseda שגיאון **šiggayōn** je malodane hapax legomenon, saj se poleg navedenega Ps 7 pojavlja samo še enkrat: na čelu poglavja v Habakuku 3,1. H. J. Hirsch meni, da je שגיאון **šiggayōn** poseben tip napake, intelektualna napaka.⁹

Pri Dalmatinovem prevodu in Trubarjevem antonimnem pojasnilu z 'nedolžnost' gre za zvrstno oznako psalma.

Po mnenju M. Dahooda je pomen tega tehničnega termina temačen.¹⁰

⁷ S. Mowinckel *The psalms in Israel's Worship II* (Oxford / Basil / Blackwell 1967), 209.

⁸ S. Mowinckel II, 162.

⁹ H. J. Hirsch meni, da je שגיאון poseben tip napake, intelektualna napaka. *The Psalms* (Jerusalem/ New York 1978), 39.

¹⁰ Za M. Dahooda *Psalms I* je pomen tega tehničnega termina temačen (United States of America 1965), 41.

Poleg enostavnih prevodov s *psalmós* pri Septuaginti (LXX) in psalmus pri Vulgati (Vu) ter z *žalostinka* pri Slaviču, Krašovcu, s tujejezičnimi ustrezniciami *Ein Klagelied* (Schmidt), *la lamentation* (P. Tournay), najdemo pri nekaterih sodobnih prevodih težnje, da bi se približali ali celo povzeli etimološko bistvo hebrejskega korena. Med približajoče se prevode lahko štejejo ekumenski prevod:

*Confession de David. Il chanta au Seigneur*¹¹

Med popolnimi ustrezniciami hebrejske pomenke navedimo prevod R. S. R. Hirscha:

*An error of David.*¹²

M. Buber ima soustvarjalen prevod, ki hkrati upošteva pomen hebrejskega pojma in vsebinsko bistvo povratka človeka-krivca preko samoočiščevanja s kesanjem do začetne nedolžnosti: *Eine umirrende Weise Davids, die er Ihm sang.*¹³

S tem so izčrpane pojavne oblike dobesedno prevzetih psalmskih terminoloških uvodnih besed. Zanima nas še tolmačenje nekaterih vsebinsko zgovornih zgledov, ki pričajo o razgibani razlagalni dejavnosti naših protestantov ob domačenju leksikalnih čelnih zapisov.

עַל שִׁשְׁנִיִּים 'al šōšannîm 'na lilije' se verjetno nanaša na običaj, da so pri orakljih, ki so bili del obrednih slovesnosti, preko lilij napovedovali bodočnost. Oraklji so predstavljali del obrednih svečanosti. V Ps 45 je pesem 'nad lilijami' združena z željo, da bi bila kraljeva poroka srečna in plodna. Rdeče lilije so simbol ljubezni in plodnosti.¹⁴

Zanimivo je, kako natančen je Trubar pri prevajanju eksotičnih hebrejskih besed. Pri עַל שִׁשְׁנִיִּים 'al šōšannîm imamo morda celo opravka s presaditvijo akadskega korena šušu. Vendar ta ugibanja nimajo trdne osnove in zato meni M. Dahood, da gre za glasbeni termin nejasnega pomena, ki se pojavlja v treh psalmih (Pss 45, 60 in 69).¹⁵

Dalmatinu se je zdela v tem primeru nepotrebna dodatna pomenska oznaka. Zadovoljil se je z nadpomenko *Rosh*:

T. *Ena Ohzaitna Peifam inu Poduuzhene tik*¹⁶ *Otruk Korah, od tih Rosh oli lilei htimu napreipetyu.*

D. *Ena Sakonfska Peiffen inu podvuzhenje Korahovih otruk od Rosh, k' napreipetju.*

Spričo težko obvladljivega celotnega gradiva se žal ne moremo ustavljati pri podrobnih razčlembah vseh preostalih uvodnih terminoloških besednih in besednozveznih pojavnih oblik. Omenili bomo nekatere najpomembnejše: dokaj

¹¹ *La Bible* (Traduction oecumenique, Paris 1975), 810.

¹² R. S. R. Hirsch, 39.

¹³ M. Buber (*Die Schrift* 1980, IV), 14.

¹⁴ H. J. Kraus, I, 26.

¹⁵ M. Dahood, II, 76.

¹⁶ *tik* napaka, pravilno *tih*.

ustrezno je Trubarjevo in Dalmatino domačenje besede עלמורת 'ālāmōt 'mlade ženske' z od te *Mladuſti* (Ps 46); tak prevod je dovolj širok, da bi se lahko nanašal na tematiko psalma (kar pa v tem primeru ne more priti v poštev), na inštrument, ki igrajo nanj mlade ženske ali na ženski glas.

אל תשחית 'al tašhēt 'ne uniči ga!' (Ps 57) pa kažejo razlike med prevodom, ki so le pisnega značaja:

T. *de bi konza ne vſel*, D. *De bi konza nevfel*. Zadnja dva prevoda sta klic naroda v sili. Trubar in Dalmatin sta prelila v slovenski jezik tudi השמינית haššēmînit 'na osem strun' (Ps 6):

T. *na ofmih strunah*;
D. *na osem strunah*.

Iz Kroniške knjige Krn 15 je razvidno, da gre za osemstruno igranje lire ob posvetitvi templja; ללמד lēlammēd 'za učenje' uvaja Ps 60:

T. *kenimu podouzhenu*;
D. *h'podvuzhenju*

V zvezi z obrednim darovanjem je izraz אילת 'ayyelet 'košuta'. To namiguje na samico, ki je darovana ob vzhodu sonca ali po njem.

Ps 22, 1

T. *od te Koshute*
D. *od Kofhute*

Motiv kozla, ki mu v znamenje očiščevanja naložijo človeške grehe (Ps 56, 1), simbolično ponazarja izrazna podoba goloba, ki ga preženejo v puščavo demonov. על יונת אלם רחקים 'al yōnat 'ēlem rēḥqîm (dobesedno) 'golobu tišine oddaljenih mest'. יונת yōnāh 'golob', אלם 'ēlem 'utišanje', אלם 'ēlîm 'nekaj močnega', רחק rāḥq 'daleč, oddaljen'.

Trubarjeve in Dalmatinove prevedenke na zanimiv način odražajo smisel izvirmika:

Ps 56

T. *od tiga mutaſtiga Goloba vmei Nefnanci...*
D. *od mutaſtiga Goloba, mei ptujimi...*

לתודה lētōdāh 'v zahvalo' označuje psalm, ki so ga verjetno peli ob obrednem darovanju.

Ps 100

T. *En Sahualeshni Pfalm*
D *En Sahvalni Pfalm*

לְהַזְכִּיר *lěhazkîr* ‘za spomin’ poimenuje spomin na žrtvovanje. T...htimu Spominu (Ps 38) D. ... k’ spominu.

Dobeseden prevod, z značilnimi Dalmatinovimi jezikovnimi izboljšavami pri sinonimnih rešitvah najdemo pri Ps 88: עַל מַחְלַת לַעֲנוּת *‘al māḥlāt lě‘annôt* ‘od bolezni (slabotnosti) teh revnih’:

T. *Od te shybkote tih Reunih.*

D. *od flabufsti teh reunih.*

Podobno ohranitev najmanjših podrobnosti originala najdemo pri prevodu תַּשְׁחֵת *‘al tašḥēt* ‘ne uniči ga!’ pri Pss 57, 58, 59 in 75. Seveda se ta moledujoči naslov nanaša direktno na vsebino psalmov. Poglejmo prevoda Pss 57 in 75:

Ps 57

T. *de bi konza ne vſel.*

D. *de bi konza nevsel.*

Ps 75

T. *de bi konza ne vſel.*

D. *de bi konzhan nebil.*

Pri Luthru najdemo na ustreznih mestih: *Das er nicht vmbkeme.*

Kot vidimo, je v zadnjem primeru Dalmatin našel lastno rešitev, saj imata tako Trubar kot tudi Luther v obeh primerih poenotena prevoda. Taki in podobni prevodni zgledi dokazujejo, da se je Trubar pri smiselno enovitem besedilu še trdneje oklepal sistema kot Dalmatin in njegovo prevajanje ni bilo odraz slučajnega in nepremišljenega izbora.

Natančno prevedeni oziroma ohranjeni izvorni hebrejski pojmi pričajo o pozornosti, posvečeni avtentičnemu hebrejskemu izrazju in o skrajno domišljenem prevajalskem izhodišču.

Die Titelübersetzungen in dem sechzenten Jahrhundert

Im vorliegenden Beitrag wurde in der Form einer komparativen Analyse das Wesen der Titelwiedergabe der Bücher Mose (Mz 1-5) und ein beachtenswertes Typus der technischen Terminologie bei zwei ersten slowenischen Psalmenübersetzern, Primož Trubar (1566) und Jurij Dalmatin (1584) behandelt.

Für die Beurteilung, was in der besonderen Übersetzungssituation der Bücher Mose die konsequente wörtliche Übereinstimmung der Titelschriften mit den Anfängen der entsprechenden alttestamentlichen Texten in DB 1584 bedeutet, ist es unerlässlich,

Dalmatin's Ausgabe BIBLIE...PERVI DEIL... aus dem Jahre 1578 als Grundlage zur Übertragung zu erkennen.

Den Titel – und Randschriften die als Titelhaupteinleitung am Anfang der meisten Psalmen eingeführt sind, wird in letzter Zeit eine grosse Rolle zugeschrieben. Ihre Anwesenheit in der griechischen Septuaginte beweist, dass diese Aufschrieften auf eine spätere Hinzufügung der jüdischen Tradition alludieren.

Diese Titelterminologie stellt wegen ihrer teilweise noch dunklen Bedeutung den Übersetzern grosse Schwierigkeiten vor. Das ist aber auch der Grund dafür, dass die Psalterübersetzungen Trubars und Dalmatins grosse Explikationsfähigkeiten im Bereich der slowenischen Linguistik forderten, die aber gleichzeitig auch auf der Kapazität der slowenisch-hebräischen Kongruänz beruhte, wobei die Tatsache, welche Unterlage unter besonderer Berücksichtigung von Luther's und der Vulgate diesen beiden ersten Übersetzern als Ausgangspunkt für ihre Übersetzungen diene, von Nebenbedeutung ist. Die Hauptfrage, die auch heutiger Anschauung der modernen Übersetzungstheorien entspricht, ist die der Entsprechung der Übersetzung dem Originaltext.

Aus der Exaktheit der Übersetzungen und aus den Randesbemerkungen ist es ersichtlich, dass die zwei untersuchten slowenischen Schriftsteller dieser Problematik eine grosse Aufmerksamkeit schenken.

Trubar und Dalmatin haben sich bei der slowenisierung der Begriffe wie שִׁיר (šîr) und מִזְמוֹר (mizmôr) mit dem allgemein übernommenen griechischen Entlehnung psalm begnügt; שִׁיר (šîr) und מִזְמוֹר (mizmôr) werden also mit dem Ekvivalenten psalm wiedergegeben.

Aus ihren Übersetzung sind direkte Entlehnungen, die das authentische Wortradikal beibehalten haben, wie z. B. Gitit, Iditun, Idutun, Iedutun, wie auch die wörtlichen Übersetzungen des Typus: 'od tiga mutaftiga Goloba', 'na lilije', 'sa spomin', 'En Sahualeshni Psalm'; zu den Definitionen: 'ne uniči ga', 'k enemu poduuzhenu', und Etymologisierung der Termina 'äl'alāmôt z od Mladuſti, od te Mladuſti zu bemerken.

Am kompliziertesten sind natürlich die direkten Entlehnungen und deswegen ist ihnen auch eine besondere Aufmerksamketi gewidmet.

Eine eksakte Übersetzung der behandelten Hebraismen, / besonders bei Primož Trubar, zeugt von der Aufmerksamkeit, die bei unsren ersten Schriftstellern der authentischen Literatur und Ausdrucksweise gewidmet ist.

I.
PERVE BVQVE MO-
SESSOVE, GENESIS IMENOVA.
ne, ludovski Breshith.

f. CAPITVL.

Koku ie Gospud Bug vshestili dnehi vse Stuari, Nebu, Semlo,
Sonce, Luno, Suesde, Trauo, Lyftie, inu vsakershne Suirine, katere
V'uodi, Vluffti, inu na Semli shiueio, hpuslednimu tudi Zhlouei
ka stuaril.

PERVE MOSESSE
BVQVE, GENESIS IME=
novane, Iudouski, Breshith.

I. CAPITVL.

J. Dalmatin: **BIBLIA**, 1584

Farao.

II. BVQVE

1. Cap.

DRVGE BVQVE

Moseffoue.

I. CAP.

Israelski Otroci se taku silnu gmerajo Vegypti, de Kraiľ Farao nee vely moriti inu topiti.

*Iacoboui
synuui, kateri
so shnim
Vegypt bily
prishli.*

IN V letu so Israelskih Otruk imena, kateri so Siacobom Vegypt bily prishli, vsaki ie sto suoio Hisho noter bil prishel. Ruben, Simeon, Leui, Iuda, Isashar, Sabulon, Beniamin, Dan, Nafftali, Gad inu Affer. Inu vsih Dush, katere so is Iacobouih Ledouij bile prishle, ie bilu sedemdeset. Ioseff pak ie bil poprei Vegypti. Kadar ie pak Ioseff bil vmerl, inu vsi negoui Bratie, inu vsi ty, kateri so vtim istim zhasfu shiueli, so Israelski otroci rasli, inu fo Otroke rodyli, inu fo se gmerali, inu ie nih silnu veliku postalu, de ie nih ta Deshela pol-

J. Dalmatin: BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, 1578

azeti Iacobi.

Pervih Moseffovih Buqvi konek.

DRVGE MOSESSOVE BVQVE, EXODVS IMENOVANE, IUDOUFSKI, VEELLE SHEMOTH.

I. CAP.

*Iacobovi synuui, kateri so shnym v'Egypt bily prishli.
« Hisho)eu je, s' svojo Dru-shino.*

IN LETV SO ISRAELSKIH OTRVK A imena, kateri so s' Iacobom v'Egypt bily prishli, vsaki je s' svojo « Hisho noter bil prishal. Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Isashar, Sabulon, Benlamin, Dan, Naphthali, Gad inu Affer. Inu vsih Dush, katere so is Iacobovih ledovji bile prishle, je bilu sedemdeset. Ioseph pak je bil poprej v'Egypti. Kadar je pak Ioseph bil vmerl, inu vsi njegovi Bratie, inu vsi ty, kateri so

*Gen. 46. a
Exod. 6. a
Num. 26. a
1. Par. 2. a
6. b*

Ceremonie
sü Cera-
kone
pfl.ue.

MOSESSEVE. I. Cap. 86
TRETIE BVQVE

Moseffoue.

I. CAP.

Koku se imao Shgani Offri offrouati, bodi si od velike ali drobne
Shiuiue, ali od Priz.

NV ta GOSPVD je poklizzal Moseffa, inu
ic shnim gouoril od Vtte tiga vkups'hai-
na, inu ic rekal: Gouori s'Israelskimi Otru-
ki, inu reci knim: Kateri is mei vas ho-
zhe GOSPVD v offrati, ta offrai od Shiui-
ne, od Goued inu od Ouaz.

AKv hozhe en Shgani Offer sturiti od Shgani of-
Goued, taku offrai eniga famza pres fer od Go-

J. Dalmatin: BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, 1578

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 3 • 1 9 9 7

Ceremonie ali
Cerkoune
postave.

III. MOSESSEVE Cap. I.
TRETIE MOSESSEVE BV-
QVE, LEVITICVS IMENOVA-
ne, Iudouski, Vaicra.

I. CAP.

Offer od
zhitte Shivi-
ne.

NV GOSPVD je poklizzal Moseffa, inu je
shnym govoral od Vtte tiga prizhovanja, inu je rekal:
Govori s'Israelskimi otruki, inu reci knym: Kateri
is mei vas hozhe GOSPVD v offrati, ta offraj od Shi-
vine, od Goved inu od Ovaz.

AKu on hozhe en Shgani offer sturiti od Goved, ta-
ku offraj eniga Samza pres tadla, pred vratmi Vtte
tiga prizhovanja, de bo GOSPVD v prietau od nje-
ga. Inu poloshi svojo rokó na tiga Shganiga offra
glavo, taku bo prieten, inu ga bo smytil. Inu ima
tiga mladiga lunza saklati pred GOSPVDOM: inu Farji, Aaronovi Synuvi, ima-
jo to Kry íem pèrnefti, inu na Altar okuli kropiti, kateri je pred vratmi Vtte tiga

Shgani of-
fer od Goved.

Exod. 29.4

J. Dalmatin: BIBLIA, 1584

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 3 • 1997

Shtiuenie

Israelska
kiga sfol-
ka.

MOSES SOVE. i. Cap. 112.
ZHE TERTE BV

que Moseffoue.

I. CAP.

Moses inu Aaron Israelske Otrokeshteieta, vse te kateri so mogli na vojsko poiti, inu postaulata Kapitane, zhes te duanaist Israelske rodoue. Leuinei shtiuen, temuzh kslushbi te Vte tiga vkups'haiaina ali Cerkue postaulen, kakor je Bug bil sapoueidal.

Exod. 30
Num. 25

N. V. T. A. G. O. S. P. V. D. je gouoril s'Moseffom v Sinaiski pufzhavi, vti Vtti tiga vkups'haiaina, na perui dan tiga drusiga Meiffa, vdrugim Leiti, kar so is Egipterske Deshele bily vunkai shli, inu je rekal: Vsamite zhislu vse Gmajne Israelskih Otruk, po nih rodeh, inu nih Ozhetou Hishah inu Imenih, vse kar je Moshkiga spollu, od

Bug sapoueidal Moseffu inu Aaronu, da imata vsi Israelski folk shteti.

J. Dalmatin: BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, 1578

Zhislu
Israelskih
otruk.

IIII. MOSES SOVE Cap. i.
ZHE TERTE MOSES SOVE
BV QVE, NV MERI IME-
vane, Iudoufki, Vaie-
dabber.

I. CAP.

Bug Sapoueidal
vda Israelski
folk shteti.

Nu G. O. S. P. V. D. je govoral s'Moseffom v Sinaiski pufzhavi, vtej Vtti tiga Prizhovanja, na prvi dan drusiga Meiffa vdrugim leiti, kar so is Egiptoufke deshele bily vunkaj shli, inu je rekal: Vsamite zhislu vse gmajne Israelskih otruk, po nyh Rodeh, inu nyh Ozhetou hishah inu imenih, vse kar je Moshkiga spolu, od glave do glave, od dvajffeti lejt inu sgoraj, kar more na vojsko poiti, v'Israeli. Inu je imate shteti po nyh vojskah, ti inu Aaron. Inu imata kfebi vseti od v'akiga Roda eniga Kapitana, kir bo zhes

1. dan v'edikiga Trauna, ali Majnika. Exod. 30. b Num. 26.

Od' Bashyb

dobrut
pruti I-
sraeli-
teriem.

MOESSOVE:
PETE BVQVE

r. Cap. 148.

Moseffoue.

I. CAP.

Moses Israelskimu Folku naprei dershy, kai se ie dosehmal shnimi sashlu; nih opomina na te dobrute Boshie, katere ie on nym iskasal, inu ie suary sa volo nih nehualeshnosti inu neuere.

ET V so te beffede, katere ie Moses kufemu Israele Kai se ie lu gouoril, na vni strani Iordana Vpufzhau, na rau- srailskim o- nim Puli, pruti Erdezhimu Moriu, mei Faranom- trokom spu- inu Toffelom, inu Labanom, inu Hazerotom, inu dilu od Ho- Dizabom, enaist dny hoda od Horeba, po potu Seir- rebu do Ka- desBarnea.

J. Dalmatin: BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL, 1578

Zhetertih Moseffovih Buqvi konez.

PETE MOESSOVE
BVQVE, DEVTERONOMIVM
imenovane, Iudoufski, Elle
Haddebarim.

I. CAP.

J. Dalmatin: BIBLIA, 1584

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 3 • 1 9 9 7

TA PSALM̄ IIII.

En Pfalm Davidou, kačar ie on
beishal pred suiem Sys
nom Absolonom.
2. Sam. 15.

מְזֻמֹּר לְדָוִד בְּרַחֲו מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם בֶּן Psa 3:1

TA IIII. PSALM.

En opomínauí Pfalm, kir se
per strunah naprei
poye.

לְמִנְצַח בְּנִינֹת מְזֻמֹּר לְדָוִד Psa 4:1

TA V. PSALM.

En Pfalm htimu naprei petyu
fa to Erbszhino.

לְמִנְצַח אֶל־הַנְּחִילֹת מְזֻמֹּר לְדָוִד Psa 5:1

TA VI. PSALM.

En Pfalm Davidou Naprei petyu
na ofinih strunah.

לְמִנְצַח בְּנִינֹת עַל־הַשְּׁמִינִית מְזֻמֹּר לְדָוִד Psa 6:1

TA IX. PSALM.

En Psalm Daidou, od te liš
pe Mladuſti, knapreſi-
petiu.

לְמַנְצִיחַ עַל־מִוֹת לְבַן מְזֻמֹּר לְדָוִד: Psa 9:1

TA XVI. PSALM.

Enu ſlatenu blagu Daidouu.

TA XVII. PSALM.

Ena Molytou Daidoua.

TA XXII. PSALM.

En Psalm Daidou htimu Naš
prei petiu, od te Koſhute, kiſ ſe
viutro ſgudo poye
inu louy.

Primerjava slovarske predstavitve frazemov v hrvaškem/srbskem in češkem enojezičnem razlagalnem frazeološkem slovarju*

Polona Gantar

S primerjalno analizo vrstno, jezikovno in časovno sorodnih slovarjev je mogoče ugotoviti različne načine leksikografske predstavitve frazemov, zlasti glede razvrstitve in zasnove iztočnic, označevanja oblik rabe, frazeoloških variant in pretvorbenih omejitev, predstavitve obveznih vezljivostnih določil ter stilistične in slovnične obdelave. Bistvena razhajanja v predstavitvi frazeoloških enot temeljijo predvsem na izbiri predstavitvene ravni (sistem – realizacija), namembnosti (strokovni – nestrokovni uporabnik) in definiciji frazeološke enote.

A comparative analysis of two typologically, linguistically and temporally similar dictionaries reveals different systems of lexicographic presentation of phraseological units, especially in terms of organisation and conceptualisation of entries, indicating forms of use, phraseological alternatives and transformational constraints, obligatory transitivity relations, stylistic and grammatical information. The main differences in the presentation of phraseological units principally derive from the choice of the level of presentation (system – realisation), purpose (expert – non-expert user) and definition of the phraseological unit.

1 Uvod

Izbor enojezičnih frazeoloških slovarjev hrvaškega/srbskega (v nadaljevanju FRHS)¹ in češkega (SČFI)² jezika za primerjalno analizo določa najprej dejstvo, da

* Razprava je nastala na podlagi seminarske naloge, pripravljene v podiplomskem seminarju pri prof. dr. Eriki Kržišnik.

¹ Josip Matešić (s sodelavci Slovanskega inštituta Vseučilišča v Mannheimu): Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Školska knjiga, Zagreb 1982.

² Slovník České frazeologie a idiomatiky, 1983, Prirovnání; 1988, Výrazy neslovesné; 1994, Výrazy slovesné A–P, R–Ž, Academia, Praha.

Slovenci (še vedno) nimamo sodobnega frazeološkega slovarja,³ ki bi ga bilo z vidika leksikografske prakse mogoče primerjati z drugimi. Nadalje je glede na primerjalno frazeologijo slovanskih jezikov, ki izkazuje skupna semantična polja in strukturo frazeoloških enot, mogoče ugotoviti skupne točke in razhajanja tako v pojmovanju frazeološke enote kot v načinu njihove slovarske predstavitve. Izbor obeh slovarjev pogojuje tudi dejstvo, da sta si blizu po času nastanka (prvi zvezek SČFI prinaša temeljni koncept zasnove, ki je uresničen v vseh naslednjih zvezkih), kar pomeni, da oba na neki način izkazujeta sodobna spoznanja na področju frazeološke leksikografije.

2 Zasnova frazeološkega slovarja

2.1 Namembnost

Iz podatkov v predgovoru FRHS je razvidno, da je slovar namenjen širokemu krogu uporabnikov, in sicer domači in tuji javnosti ter vsem, ki se ukvarjajo z vprašanji hrvaškega ali srbskega jezika. Poleg tega naj bi slovar služil tudi znanstvenim namenom: raziskavam na področju frazeologije v ožjem smislu – domače in v širšem smislu⁴ – slovanskih in neslovanskih jezikov. Priključitev tujega uporabnika na eni in znanstvenega na drugi strani predvideva natančna slovnična, pomenska, stilistična in zvrstna pojasnila frazemov, njihove pretvorbene sposobnosti in pragmatične omejitve. Slovar skuša temu zadostiti s številnimi primeri rabe iz citiranih del, saj meni, da navajanje frazemov v stavku oz. v okolju, ki je enakovredno govornemu dejanju, bralcu omogoča, da tudi sam izpeljuje ugotovitve in razbira pomene, na katere slovar ne opozarja posebej. Tako izhodišče predvideva predvsem domačega uporabnika – rojenega govorca, vprašanje pa je, v kolikšni meri lahko iz besedilnih primerov tuji in strokovno zahtevnejši uporabnik sklepa na slovnične in pragmatične omejitve frazemov. Spoznanja sodobne leksikografske prakse namreč opozarjajo, da ima nezadostna in nesistemska predstavitev frazemov v enojezičnem slovarju, ki je navadno temelj za izdelavo dvojezičnih slovarjev, posledice v neustrezni določitvi tujejezičnih frazeoloških ustreznikov.

SČFI je zasnovan kot večstranski priročnik, ki naj bi celovito predstavil področje češke frazeologije in idiomatike⁵ najširši javnosti: »navadnim« in strokovnim

³ Za večjezični *Frazeološki slovar* J. Pavlice (1960) je bilo že večkrat povedano, da ne opravlja funkcije frazeološkega slovarja in da je kvečjemu »neke vrste jezikovni vodnik ali konverzijski slovar za štiri tuje jezike«. (J. Petermann, 1988: 302.)

⁴ Navadno se pojem *frazeologije v ožjem in širšem smislu* nanaša na število in vrsto kategorialnih lastnosti, ki določajo frazeološko enoto. Po J. Petermannu (1988: 302) *frazeologijo v ožjem smislu* tvorijo vsi t. i. »pravi« frazemi, za katere je značilna formalna najmanj dvobesedna struktura, idiomatičnost, sposobnost reprodukcije in skladijska včlenitev, medtem ko v *frazeologijo v širšem smislu* sodijo stalne besedne zveze, ki ne izpolnjujejo kriterija idiomatičnosti.

⁵ V okviru češke frazeologije, kot jo je postavil zlasti F. Čermák (1985), pojma *frazem* in *idiom* označujeta frazeološko enoto jezikovne ravnine, ki hkrati obsega semantično plat in

uporabnikom, ustvarjalcem, prevajalcem, novinarjem ter domačim in tujim lingvistom. Ta ambiciozni koncept je avtorski kolektiv⁶ uresničil v štirih zvezkih, ki prinašajo relativno samostojno frazeološko gradivo glede na specifične strukturne in pomenske lastnosti (primerjalni frazemi) in stavčnočlensko funkcijo (neglagolski in glagolski frazemi). Posameznemu zvezku je dodan tudi samostojni semantični slovar, ki na podlagi semantične vrednosti frazemov omogoča medsebojno povezavo in primerjavo sinonimnih in antonimnih parov. SČFI je glede na FRHS bogatejši s priključitvijo tujejezičnih (angleških, nemških, francoskih in ruskih) ustreznikov,⁷ v posameznem zvezku pa so na voljo tudi študije o obravnavanih tipih frazeoloških enot.

2.2 Izbor frazeološkega gradiva

Na prvi pogled se zdi najočitnejša razlika v obsegu frazeološkega gradiva posameznega slovarja: FRHS nam je na voljo v eni knjigi, ki obsega več kot 30000 iztočnic, od katerih jih je slovarsko obdelanih 12000, kar pomeni, da imajo predstavljen pomen in navedene citate, medtem ko obsega SČFI štiri zvezke (1. zv. 2050 polnih, pribl. 350 reduciranih geselskih člankov in številna sklicevalna gesla, 2. zv. 4039 geselskih člankov z dodatkom 743 t. i. slovničnih frazemov, 3. in 4. zv. 9976 geselskih člankov in 9–10000 kvazifrazemov); celovitejša primerjava pa je pokazala, da razlike v obsegu obeh slovarjev ne moremo iskati v količini predstavljenega frazeološkega gradiva, pač pa v številu informacij, ki ga predvideva slovar ob posamezni frazeološki enoti, o čemer bo govor v nadaljevanju.

Osnovni fond frazeološkega gradiva za FRHS je nastal na podlagi korpusa, ki so ga izbrali sodelavci in redakcija, pri čemer je bilo upoštevano zlasti tisto gradivo, ki je odražalo sodobno stanje jezika v smislu aktualne rabe. Natančno so navedeni viri, in sicer enojezični in dvojezični slovarji, arhivsko gradivo, zbrano za izdajo *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967–1976) in *Rječnika srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967), izbor iz leposlovja zadnjih 20. let, revij in časopisov: *Vjesnik*, *Večernji list*, *VUS*, *NIN*, *Svijet*, *Telegram*, *Forum* idr. Poleg tega so upoštevane tudi informacije rojenih govorcev. SČFI želi biti predvsem referenčni priročnik tako za domačega kot za tujega uporabnika zlasti za ugotavljanje razmerij med frazemi v upoštevanih tujih jezikih. SČFI naj bi bil tudi sistematični popis češke frazeologije in idiomatike, pri čemer želi zaobseči predvsem sodobno stanje (druge polovice 20. stol.), posebno pozornost pa posveča pogosteje rabljenim frazemom govornega jezika. Tako naj bi služil kot prikaz ustaljenega sodobnega stanja na področju frazeologije, z upoštevanjem novejših in starejših variant pa naj

sintagmatično sestavino, katere en člen je z vidika drugega prvina skrajno omejene in zaprte paradigme; v ožjem smislu označuje *frazem* frazeološko enoto predvsem s formalnega, *idiom* pa s pomenskega vidika.

⁶ Sodelavci Filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi (F. Čermák, J. Holub, J. Hronek, J. Machač in drugi) s sodelovanjem Leksikografskega oddelka Inštituta za češki jezik pri Češki akademiji znanosti in umetnosti.

⁷ G. Kempcke (1988: 225) označuje SČFI kot enega prvih uspešnih poskusov za oblikovanje in postavitev kontrastivne frazeografije.

bi podal tudi predstavo o spremenljivosti frazeoloških enot in njihovi razvojni dinamiki. Natančno so pojasnjena tudi merila za določanje frekventne frazeologije, saj je bila pogostnost rabe preverjana s pomočjo posebne v ta namen izdelane ankete, in navedeni viri izpisanega frazeološkega gradiva. Za razliko od FRHS so v SČFI sprejeti tudi tuji in mednarodni frazemi.

2.2.1 Definicija frazeološke enote

Kljub nekaterim skupnim izhodiščem je pomembna razlika med obema slovarjema, ki vpliva tudi na izbor frazeološkega gradiva, v pojmovanju frazeološke enote. FRHS namreč kot izhodiščno merilo za izbor in kodifikacijo pojmuje frazeološke enote kot enote jezika pomenskega značaja, ki se v govornem dejanju reproducirajo kot celota, pri čemer vsebujejo najmanj dve polnopomenski (avtosemantični) besedi, od katerih vsaj ena izkazuje semantično pretvorbo, in kot enote, ki zaradi sposobnosti vključevanja v sobesedilo lahko opravljajo v stavku skladišne funkcije. Zdi se, da je pojmovanje frazeološke enote v obeh slovarjih skladno predvsem v enačenju frazeološke enote z besedno, razhajanja pa so predvsem na ravni pojmovanja komponentnosti, saj češki frazeologi kot temeljno definicijsko lastnost frazeološke enote (gl. še op. 5) ne zahtevajo najmanj dveh polnopomenskih besed, pač pa samo (najmanj) dve besedi, kar pomeni, da je lahko sestavni del frazema tudi predlog, veznik členek ipd. Tak izhodiščni koncept iz FRHS izloča številne zveze, ki jih je v SČFI mogoče najti predvsem pri neglagolskih frazemih v okviru t. i. slovničnih frazemov, in sicer predlogov (*a conto, z aspektu, na památku/pamet*), veznikov (*na jedné strane – na druhé strane*) in členkov (*stuj co stuj*) in v obeh zvezkih glagolskih frazemov s strukturo Glag–sinsemantična sestavina, npr. *být pro, chodit s někým, poslat někoho nekam* ipd. Za razliko od FRHS so v SČFI sprejeti tudi t. i. kvazifrazemi,⁸ zlasti zveze glagola z abstraktnim samostalnikom, npr. *ukázat zájem* ('pokazati zanimanje'), in frazemi z unikatno (monokolokabilno)⁹ sestavino, npr. *být hin* ipd. Glede na izhodiščno definicijo so zlasti predložne zveze v FRHS navedene skupaj z ustreznim(i) glagol(i)om, kar zabrisuje njihovo pretežno prislovno funkcijo, npr. *biti bez srca*, čeprav v ilustrativnem gradivu tudi *bez srca strgati/otkriti (komu) grubu životnu tajnu*. Poleg tega najdemo tudi primere, ki izhodiščni definiciji ne ustrezajo, npr. *od svega srca, iz svega srca* (brez oznake, da gre za variantna frazema), *svim srcem, človjek od srca*, čeprav v ilustrativnem gradivu tudi *ljudi od*

⁸ Po Čermáku (1985: 205) so kvazifrazemi in kvaziidiomi a) izrazi s konkretnim denotatom, npr. *jekleni ptič*; b) izrazi terminološkega značaja: *prosti pad, povedkov prilastek*; c) izrazi z omejeno kolokabilnostjo, npr. *odpreti na stežaj*; č) glagolsko-imenski izrazi z abstraktnim samostalnikom, npr. *vzeti v poštev, zbujati pozornost* ipd. Povzeto po E. Kržišnik (1988: 68).

⁹ Po Čermáku (1985: 173) je *monokolokabilna sestavina* od frazema neoddeljiva in se lahko pojavlja samo v njem, oz. v nekaj natančno določenih frazemih. E. Kržišnik (1988: 52) uporablja izraz *enopovezovanost*. Za te sestavine je značilno, da nastopajo v frazemih kot pomensko prazne sestavine in jim ni mogoče določiti natančne slovnične kategorije, s tem pa tudi ne skladišne razčlenitve na sestavine.

srca, torej v vlogi pridevniškega ali kvečjemu samostalniškega frazema z omejeno spremenljivostjo sestavine.

SČFI ne vključuje metaforičnih avtorskih izrazov, zlasti neustaljenih, nekaterih starejših frazemov, razen frekventnejših, ki izhajajo iz pogosteje brane starejše literature, specializiranih izrazov, tj. frazeoloških zvez posameznih strok, ter izrazov, ki imajo omejen krog uporabnikov. V uvodu h glagolskim frazemom je povedano, da slovar ne vključuje frazemov stavčnega, ampak zgolj nestavčnega (kolokatnega) tipa. Podobno tudi FRHS ne sprejema stavčnih frazemov, kot so pregovori, krilatice, citati, nazivi inštitucij in deloma tudi t. i. situacijski izreki in termini.

3 Leksikografska predstavitev frazemov s sestavino *srce*

3.1 Izbor

Frazemi s sestavino *srce* so bili izbrani glede na primernost obsega v obeh slovarjih, manj pa glede na pomenske razsežnosti besednih pomenov sestavine *srce*, ker nas bo zanimal predvsem tisti del leksikografske predstavitve, ki se ne nanaša neposredno na pomen frazemov, torej razvrstitev in zasnova iztočnic oz. geselskih člankov, zlasti postavitev izhodiščne oblike glede na označevanje oblik rabe, upoštevanje frazeoloških variant in pretvorbenih omejitev, predstavitev obveznih vezljivostnih določil ter prikaz stilistične in slovnične obdelave frazemov.

3.2 Razvrstitev gesel¹⁰ v slovarju

V obeh slovarjih so frazemi razvrščeni glede na zastopanost besednih vrst v besedni zvezi. Abecedna razvrstitev iztočnic je določena glede na to, ali je v frazemu navzoč a) samostalnik, b) pridevnik, c) glagol ali č) prislov, kar pomeni, da je vsak frazem abecedno razvrščen glede na prvi samostalnik, če ga vsebuje, sicer pa glede na prvi pridevnik, glagol oz. prislov. V FRHS si iztočnice, ki teh sestavin ne vsebujejo, sledijo po istem sistemu še glede na prvi zaimек in števnik, medtem ko so v SČFI frazemi, ki ne vsebujejo niti samostalnika niti pridevnika, glagola ali prislova, avtomatično razvrščeni glede na prvo sestavino v besedni zvezi. Osnovna razlika v razvrstitvi frazemov v obeh slovarjih je v tem, da so v FRHS na enem mestu zbrani vsi frazemi s skupno ključno besedo, v našem primeru vsi frazemi, ki vsebujejo sestavino *srce* – tudi tisti, katerih prva samostalniška sestavina ni *srce*, npr. *čuvati*

¹⁰ V uvodu SČFI se sicer uporablja pojem *geslo* tako za posamezne iztočnice kot za geselske članke, vendar se mi zdi, tudi zaradi deloma drugačne tehnične podobe iztočnic – v HSFS so frazemi razvrščeni v okviru posamezne besede, v našem primeru *srce*, v SČFI pa je »geselska beseda« *srce* kot sestavina frazema izpostavljena z razprtim tiskom –, smiselno uporabiti tudi različno poimenovanje, in sicer *geslo* za ključno besedo, znotraj katere se razvrščajo frazemi (*iztočnice*) v HSFS, in *geselski članek* zlasti za tiste frazeme v SČFI, ki vsebujejo vse predvidene rubrike, kar je hkrati tudi v skladu s slovensko jezikoslovno terminologijo (SSKJ A–H, 1970: XIX–XLVI; Gjurin, 1986: 154; Toporišič, 1992: 47).

guju na srcu, rana na srcu, ponuditi komu ruku i srce ipd. V teh primerih so frazemi v okviru gesla *srce* samo navedeni, pomenska razlaga pa sledi pod ustreznim geslom, *guja, rana ruka* ipd., kamor je napoteno s kazalko. Ker v SČFI sklicevalna gesla nimajo vloge razvrščanja frazemov z vidika skupne ključne besede, tudi npr. frazema *mit v ústech med a v srdci jed*, ni mogoče najti med frazemi z geselsko besedo *srdce*, pač pa zgolj pod *usta*. Glede na to tudi ni mogoče reči, da so v tukajšnjo obravnavo frazemov s komponento *srce* zajeti vsi primeri iz SČFI.

Abecedna razvrstitev znotraj posameznega gesla (v FRHS) oz. med frazemi z isto »geselsko« besedo (v SČFI) se ravna po prvi besedi frazema, npr. *biti bez srca, biti brat po srcu, biti čista srca* itd. Glede tega bi bilo v FRHS z uporabniškega vidika primerno opozoriti na dejstvo, da upošteva abecedna razvrstitev besedne meje med posameznimi sestavinami frazemov, kar pomeni, da sta npr. frazema *iz dubine srca* in *iz svega srca* razvrščena pred frazem *izabranica srca* in ne za njim, medtem ko SČFI opozarja na to, da predlogi, kadar stojijo na začetku frazema, ne vplivajo na abecedno razvrstitev, torej *široké/velké srdce* pred *s težkým srdcem* in *okoralé srdce* pred *od/ze srdce rád* – glede na *rád*. V SČFI so pojasnila tudi glede razvrščanja primerjalnih frazemov, ki si sledijo glede na prvi samostalnik, pridevnik itd. za besedo, ki uvaja primerjavo, t. i. komparatorjem *jako, než, že* in *až*.

FRHS glede razvrščanja frazemov poudarja, da naj bi bil vsak frazem naveden tolikokrat, kolikor sestavin obsega, razen predlogov in veznikov, vendar pa je zlasti pri frazemih, ki izkazujejo več variantnih sestavin, tako pravilo nemogoče izpeljati. Ne moremo namreč pričakovati, da bo frazem *biti dobra (dobroga) srca* naveden pod vsako sestavino posebej. Drugače je seveda, kadar izkazuje frazem dve samostalniški sestavini, npr. *biti bez duše i srca*, in ga je na ustreznem mestu po abecedi (glede na glagol *biti*) mogoče najti v okviru gesel *duša* in *srce*. Pravilo je uresničljivo tudi pri frazemih z variantnimi glagolskimi sestavinami, kadar nastopajo v izhodiščni obliki na začetku frazema, npr. *cijepati (parati, kidati) komu srce*. Pri teh primerih je neustrezno, da frazemi s kazalko *v* (vidi – 'glej'), ki ne vsebujejo pomenske razlage, ne usmerjajo vedno neposredno na ustrežno obliko s pomensko razlago, pač pa posredno prek variantnega frazema, npr. od *dirnuti koga u srce* k *taknuti koga u srce*, šele od tu pa k iztočnici, ki predvideva pomensko razlago in hkrati izkazuje vse obstoječe variante: *dirati ipf. dirnuti pf. (taknuti) koga u srce*. Nedosleden je slovar tudi pri navajanju samostojnih iztočnic glede na variantne neglagolske sestavine, npr. frazem *čitavim (svim, punim) srcem* je kot samostojna iztočnica naveden samo pod *čitavim ...* in *punim ...* ne pa tudi pod *svim ...* SČFI frazeoloških variant ne izkazuje kot samostojnih iztočnic, ker so razvidne iz izhodiščne oblike.

3.3 Vrste gesel

Čeprav v uvodu ni izrecno pojasnjeno, je mogoče reči, da FRHS predvideva dva osnovna tipa iztočnic, in sicer 1. s polnopomensko razlago, kjer izhodiščna oblika frazema izkazuje vse ali vsaj večino obstoječih variant, pomensko razlago in besedilne zglede – takih frazemov s sestavino *srce* je v FRHS od skupno 196 114 – in 2. s

kazalko a) na frazem v okviru istega gesla (53 frazemov), npr. *cijepa se komu srce v kida se komu srce*, in b) na frazem v okviru drugega gesla (33 frazemov), npr. *imati kamen na srcu v kamen*. Zadnje (2b) ustreza izhodiščnim načelom razvrstitve frazemov v slovarju (gl. 3.2), tako je frazeme s sestavino *srce* v FRHS mogoče najti še pod gesli *brat*, *čovjek*, *dijete*, *dno* (6), *dubina* (3), *duša* (2), *guja* (2), *izabranica*, *jezik*, *kamen* (6), *nož*, *rana*, *rod*, *rosa* (2), *ruka* (2), *teret* in *trn*. Vzrok za razliko med obema slovarjema je predvsem v tem, da postavlja FRHS frazeološke besedne variante kot samostojne iztočnice, SČFI pa samo funkcijske variante, kar pomeni, da se npr. glag. frazem *být bez srdce* pogosteje uporablja v obliki in funkciji primerjalnega frazema *být jak bez srdce* in je zato polno predstavljen pri primerjalnih frazemih (gl. še 3.5).

V SČFI je skupno 91 frazemov s sestavino *srce*; največ je glagolskih (71), sledijo neglagolski (16) in primerjalni (4). V nasprotju s FRHS so tu že v izhodišču predvideni 4 osnovni tipi geselskih člankov za primerjalne in glagolske frazeme (zadnji imajo dodan še poseben tip geselskega članka za frazeme s strukturo Glag–abstraktni Sam) in 2 tipa geselskih člankov za neglagolske frazeme. Na ta način si slovar prizadeva diferencirati posamezne lastnosti frazemov, zlasti z vidika pogostnosti rabe, čeprav so ob posameznih variantah predvideni tudi frekvenčni kvalifikatorji.¹¹ Za primerjalne in glagolske frazeme so tako uporabljeni: 1. **razlagalni** (heslo výkladove) in 2. **sklicevalni** (heslo odkazové), ki se notranje še nadalje členijo na **polne** (heslo běžné) in **stranske geselske članke** (heslo okrajové, periferní). V slovarju je največ t. i. polnih geselskih člankov, ki imajo, če so razlagalni (1a), vse predvidene rubrike, tj. stilna in slovnična pojasnila, podatke o rabi in pretvorbenih možnostih, oznako sobesedila in vezljivostna določila, razlago pomena, ilustrativno gradivo, podatke o etimologiji, strukturi, variantah, povezanosti z drugimi frazemi in podatke o sinonimiji, antonimiji ter funkcijski ekvivalenci oz. neskladnosti. Polni sklicevalni geselski članki (2a) se od razlagalnih ločijo po obsegu in kažejo na mesto, kjer je frazem naveden v svoji osnovni obliki, ki vedno izkazuje tudi obstoječe variante, npr. *dělat něco od/ze srdce rád* – Adv. *od/ze srce rád*. Nasprotno pa stranski geselski članki kažejo na frazeme, ki so glede na rabo zastareli ali novejši in pomensko ter zgradbeno še ne povsem ustaljeni. Tako prinaša razlagalni stranski geselski članek (1b) zgolj informacijo o zgradbi, najpogostejšem sobesedilu in osnovni pomen. Sklicevalni stranski geselski članki (2b) vedno služijo kot napotilo na najbližji razlagalni geselski članek, kjer je frazem polno predstavljen in naveden v vseh variantah, npr. *mít srdce až v krku/hrdle viz cítit srdce až v hrdle – cítit/mít srdce až v hrdle/krku*. Za neglagolske frazeme sta predvidena dva tipa geselskih člankov: polni, ki zaobsega vse rubrike, in reducirani, ki se omejuje zgolj na bistvene značilnosti, obenem pa evidentira razlike glede na geselski članek, na katerega usmerja. Povedano je mogoče ponazoriti z naslednjo preglednico:

¹¹ Podatki o redkejši (řidč.) ali pogostejši (čast.) varianti se v okviru geselskega članka nahajajo za oznako ◊.

iztočnica/ geselski članek vrsta	FRHS	SČFI
	frazemi s polnopomensko razlago (1) frazemi s kazalko (2) - v okviru istega gesla (2a) - na drugo geslo (2b)	razlagalni geselski članki (1) - polni (1a) - stranski (1b) sklicevalni geselski članki (2) - polni (2a) - stranski (2b)
kriteriji	(2a) frazeološke variante: frazemi z variantno glagolsko ali neglagolsko sestavino (2b) abecedna razvrstitev: frazemi, katerih prva samostalniška sestavina ni <i>srce</i>	(1) frekvenčno-pomenski kriterij: (1a) frekventni frazemi z ustaljeno obliko in pomenom; (1b) redkejši frazemi (starejši/novejši), katerih pomen je že/še (ne)ustaljen; (2) frekvenčno-strukturni kriterij: (2a) napotilo na pogosteje rabljeno strukturo frazema, npr. od glag. na prim. frazem; (2b) napotilo na ustaljenejšo (pogostejšo) strukturo frazema
primeri	(1) <i>davati/dati (puštati, pustiti) srcu maha;</i> (2a) <i>urezati se komu u srce v. usječi se komu u srce</i> (2b) <i>zabosti komu nož u srce v. NOŽ;</i>	(1a) <i>mit kamenné/tvrde srce n. mit kamený/tvrđý srdce n. mit srdce = kamene;</i> (1b) <i>nosit srdce na taliři;</i> (2a) glag. fraz. <i>děkovat někomu = céleho srdce – prisl. fraz. = céleho srdce;</i> (2b) <i>trhat někomu srdce viz drásat někomu srdce</i>

3.4 Navajanje izhodiščne oblike frazema

Za frazeme je glede na nefrazeološke zveze značilno, da imajo zapletenejšo strukturo ter skladdenjske in semantične omejitve, zaradi česar je njihova realizacija v govoru omejena; zato naj bi se v slovarju navajali v leksikalno nezaznamovani slovarski obliki. V frazeološki literaturi, ki se ukvarja z leksikografskimi vprašanji, se v prid taki obliki navaja tudi dejstvo, da gre pri slovarski predstavitvi za enote jezikovnega sistema in ne za njihovo poljubno realizacijo v govoru.

Izhodiščno, tj. invariantno obliko, tvorijo po Čermáku (1985: 184) zaporedje in vrsta sestavin, minimalno število sestavin in razmerja med njimi. Od tega je treba ločiti oblike rabe, t. i. frazeološke oblike (Toporišič 1973/74: 273), kamor poleg oblikoslovnih prilagoditev sodijo tudi dopustne rabe pretvorb, in normirane obstoječe frazeološke variante – vse to je predmet slovarske predstavitve frazema, medtem ko so modificirane besedilne rabe, tako neprenovitvene kot prenovitvene,¹² zunaj slovarske informacije.

Izrecnih pojasnil o obliki navajanja frazemov v uvodu FRHS ni, pač pa je poudarjeno, da se glagoli v frazemih (glagolskih, neglagolskih in primerjalnih) ne navajajo nujno v nedoločniku, pač pa v eni od oblik rabe, tj. v ustrezni osebi, času ali načinu. Na ta način izhodiščna oblika glagolskega frazema hkrati izkazuje (a) eno izmed frazeoloških oblik, iz katere je mogoče sklepati na nekatere druge (dovoljene) oblike rabe ali na edino možno obliko, in (b) variantno obliko (zlasti glede na vid glagolske sestavine). Ničesar ni povedanega o obliki navajanja samostalniških frazemov,

¹² O tem zlasti E. Kržišnik (1996: 134).

vendar je iz primerov razvidno, da ti nastopajo tako v imenovalniku ednine, npr. *zečje srce*, kot v ustreznih sklonih oblik, npr. *čitavam srcem, draga srca, od svega srca*. Sicer pa je mogoče iz slovničnih pojasnil ob glagolskih sestavinah frazemov ugotoviti posamezne tipe izhodiščnih oblik in katere informacije o frazemu vsebujejo. Nasplošno je mogoče reči, da je oblika navedbe glagolske sestavine frazema v FRHS odvisna od tega, v katerem času ga je mogoče rabiti. Tako je glede na pojasnila v uvodu glagolski frazem, katerega glagolska sestavina je v izhodiščni obliki navedena v sedanjiku (3. os. edn.), mogoče rabiti v vseh časih, npr. *izgori komu srce za kim – izgorjelo je/ izgorjet će komu srce za kim*, kar pomeni, da določa izhodiščna oblika tudi časovno neomejenost rabe danega frazema. Podrobnejši pregled teh primerov je pokazal, da gre navadno za t. i. neprave glagolske frazeme, za katere velja, da »imajo obliko nepopolnega stavka z osebno glagolsko obliko in vsaj enim praznim mestom za pomen 'vršilec dejanja/nosilec stanja v neosebkovem položaju,'«¹³ prim. še *boli/zaboli koga srce, cijepa se komu srce* ipd. Kadar so v izhodiščni obliki glagolskega frazema glagoli navedeni v pretekliku (3. os. edn.), je frazem mogoče rabiti samo še za izražanje prihodnosti: *pao je komu kamen sa srca – past će komu kamen sa srca*. V zvezi s tem ni jasno, ali to velja tudi za dovršno in nedovršno varianto v oklepaju, npr. *padalo (palo) je komu srce u gaće (u hlače, u pete) – padat će (past će) komu srce u gaće (u hlače u pete)*. Izhodiščna oblika izkazuje tu omejenost rabe frazema glede na čas. Kadar so glagoli navedeni v prihodnjiku (3. os. edn.) ali pogojniku, so v frazemu možni samo v tej obliki: *doći će koka na sjedalo (na jaja, na leglo), i bika bi netko pomuzao*. V teh primerih je izhodiščna oblika hkrati tudi edina možna oblika rabe, kar načeloma velja tudi za frazeme, ki nastopajo vedno v funkciji odvisnega stavka, npr. *dok (dokle) komu srce [u grudima] bije (kuca)*, in za primerjalne frazeme tipa: *kao da mu je od [samog] srca pao (otpao)*. Kadar je glagolska sestavina v nedoločniku, je naveden tudi glagolski vid, in sicer *ipf.* za nedov. in *pf.* za dov. Glag. npr. *lomiti ipf. slomiti pf. komu srce*. V tem primeru izhodiščna oblika posreduje informacijo o možnosti vidske variante, obenem pa glede na druge tipe izhodiščnih oblik ni določena raba frazema glede na čas, npr. za frazem *istresti (izliti, razgaliti) srce* ni ničesar povedanega o tem, ali ga je mogoče rabiti tudi za preteklost in prihodnost, čeprav v ilustrativnem gradivu: *Jučer je Zlatka bila kod mene i istresla svoje srce. /.../ Ah, da je barem tko ovdje pred kime bi mogla svoje srce razgaliti*. Zato tudi ni jasno, zakaj npr. frazem *hladno (tjjesno) je komu oko srca* ni naveden v nedoločniku, torej *biti komu hladno (tjjesno) oko srca*.

Navajanje oblike rabe kot izhodiščne oblike frazema v slovarju je z vidika leksikografije neustrezna rešitev vsaj z naslednjih vidikov:

- izhodiščna oblika je na ta način postavljena na raven realizacije jezikovnega sistema in ne v jezikovni sistem, kamor sodi;
- zabrisujejo se meje med stalnim frazeološkim jedrom in njegovimi variantami ter besedilnimi realizacijami (frazeološkimi oblikami), saj je variantno obliko mogoče določiti samo v razmerju do invariantne oblike;
- zabrisuje se skladišna vloga frazemov, npr. *biti meka srca : ljudi meka srca* ipd.

¹³ E. Kržišnik (1995/96: 162).

Neustrezno je tudi, da besedilni primeri v FRHS večkrat izkazujejo drugačno možno obliko rabe, kot jo je mogoče izvesti iz izhodiščne oblike, npr. *biti lavjega srca* - »*Taine ... sam pedantno zove Koriolana bikom lavjeg srca*« (podčrtala P. G.). Nedoslednost je še toliko bolj očitna, ker FRHS izkazuje dve različni izhodiščni obliki frazema, prim. *imati zečje srce* in *zečje srce*, medtem ko besedilni primeri navajajo na drugačno obliko: *biti zečje srce*.

V SČFI kot izhodiščno pravilo velja, da se frazemi navajajo v osnovni slovarski obliki, ki izkazuje tudi nezaznamovani besedni red, v kolikor ga je sploh mogoče spreminjati. Pri glagolskih frazemih je to nedoločnik, npr. *mit srdce na pravém/pravým místě*, pri samostalniških pa imenovalnik ednine, npr. *široké/velké srdce*. Prislowni frazemi so navedeni v obliki, ki izkazuje njihovo ustaljeno podobo in je v večini primerov tudi edina možna, npr. *s težkým srdcem, s krvácejícím srdcem*. Primerjalni frazemi so, kadar se nanašajo na neživi osebek, navedeni v obliki *je to/to je*, tako da se že na prvi pogled ločijo od frazemov, ki se nanašajo na živi osebek, npr. *být jak bez srdce* (za živo) : *je to jak sračka* (za neživo). Kadar je frazem mogoče uporabljati samo v določenem številu ali sklonu, je to razvidno iz izhodiščne oblike, npr. *sladká slova, velkého stylu*. Ker slovar predvideva tudi frazeme, ki so značilni samo za govornji jezik, je poleg knjižne (kjer obstaja) navedena tudi neknjižna oblika, npr. *být srostlý s nečtím* in *bejt srostlej s nečtím*.

Razlike glede na razmerje izhodiščna oblika : oblika rabe je v obeh obravnavanih slovarjih mogoče razbrati iz spodnje preglednice:

Pojasnila k uporabljenim oznakam:

- označuje neskladnost izhodiščne in oblike rabe;
- ▲ označuje ustrezno izhodiščno obliko, ki je slovar ne izkazuje;
- ⊗ označuje polno pomensko razlago; V SČFI je to polni razlagalni geselski članek (gl. še prvo preglednico). Ker se kriteriji za določitev gesel s polno pomensko razlago v FRHS razlikujejo od kriterijev v SČFI, je oznaka navedena v oklepaju;
- ∅ označuje polni sklicevalni geselski članek v SČFI, ki ne zahteva oblike rabe.

FRHS		SČFI	
izhodiščna oblika	oblika rabe	izhodiščna oblika	oblika rabe
•biti lavjega srca (⊗)	»Taine ... sam pedantno zove Koriolana bikom lavjeg srca.« ▲ lavje srce Lavjeg srca	mit lví srdce ∅	
		▲ lví srdce ⊗	»Projevil za techto mimo řádných okolnosti své lví srdce.«
•biti meka (mekoga) srca (⊗)	»Naše doba nije povoljno za ljude meka srca.« ▲ meka (mekoga) srca	mit měkké/měkký srdce ∅	
		▲ měkké srdce ⊗	»Se svým měkkým srdcem mezi temi rabiáty nic nezmuže.«
▲ imati zečje srce (⊗)	»Ljudi, koji imaju zečje srce, neka ostanu kod kuće!«	mit zaječí srdce ∅	
•zečje srce (⊗)	»Eh, baš je nočas u me ušlo zečje srce.« – »Sinoć se svatko mogao osvjedočiti kako si zečje srce.« ▲ biti/imati zečje srce	▲ babské/zaječí srdce ⊗	»Člověk se zaječím srdcem nepatři na takove místo.«

3.5 Frazeološke variante

Ker FRHS ne podaja frazemov v osnovni obliki, so že v samem izhodišču zabrisane tudi meje med osnovno frazeološko obliko in njenimi variantami. Še najdoslednejši je slovar pri navajanju variant v okviru izhodiščne oblike, ko gre za oblikoslovne, in sicer vidске variante, vendar tudi te niso enotno predstavljene: vedno so predvidene, kadar je glagol naveden v nedoločniku, npr. *dirati, dirnuti čije srce, lomiti, slomiti komu srce*. Navedene so tudi v okroglih oklepajih, ki so glede na pojasnila v uvodu edini namenjeni označevanju t. i. »alternativnih variant«,¹⁴ npr. *boli (zaboli) koga srce, teret je komu pao (spao i sl.) sa srca*. Nenazadnje na vidске variante opozarja tudi kazalka v. (*vidi – 'glej'*), npr. *dati srcu maha v. davati srcu maha* (pomenska razlaga samo pri zadnjem). Vzroki za nedoslednosti so predvsem v tem, da FRHS vidskih parov ne pojmuje kot frazeološke variante.

Po podatkih v uvodu naj bi navajanje »alternativnih variant« v okroglih oklepajih pomenilo, da se lahko npr. frazem *došlo (stalo) je komu srce na mjesto (na mjeru)* ob istem pomenu pojavlja v štirih oblikah: *došlo je komu srce na mjesto, stalo je komu srce na mjesto, došlo je komu srce na mjeru, stalo je komu srce na mjeru*. Zdi se, da sta za navajanje variant predvideni tudi okrajšavi *i sl.*, kadar variantna sestavina, navadno jih je več, pripada istemu pomenskemu polju, npr. *teret je komu pao (spao i sl.) sa srca*, in *i dr.*, kadar pripada drugemu pomenskemu polju, npr. *dirnuti (potresti, uzdrmati i dr.) koga do dna duše (srca)*. Na ta način so evidentirane zlasti variante, vezane na glagolske sestavine, medtem ko so za neglagolske variantne sestavine načeloma predvideni okrogli oklepaji, npr. *hladno (tjjesno) je komu oko srca*, čeprav slovar na to posebej ne opozarja. Variantnost glagolske sestavine je razvidna tudi iz besedilnih primerov, npr. *imati kamen na duši (na srcu) – ... a meni je kamen na duši*.

Kot že omenjeno, usmerja na variantni frazem tudi kazalka v., npr. *izliti srce v. istresti srce; kuca komu srce za kim, za čim v. puca komu srce za kim, za čim*. V teh primerih gre vedno za zamenjavo glagolske sestavine (v zvezi s tem gl. še spodaj), čeprav ni jasno, po katerih merilih je polna pomenska razlaga samo pri določenem frazemu – ali je frazem s polno razlago invariantna, s kazalko pa variantna oblika? Kadar gre za spremembo prve neglagolske sestavine, je frazem vedno mogoče najti pod drugim geslom (gl. razpredelnico 1, 2b). Z natančnejšim pregledom primerov s kazalko v okviru istega gesla pa je bilo mogoče ugotoviti, da gre v večini primerov za variantne frazeme s spremenjeno glagolsko sestavino, in sicer na ravni sinonimije: *cijepati – kidati – parati, dirnuti – taknuti, isčupati – iztrgati, ugristi – ujedati*; skupnega pomenskega polja: *izliti – istresti, kucati – pucati – tuči, otvarati – odkriti – rastvoriti, razbiti – lomiti, ležati – počivati, urezati se – usječi se*; zamenjave konkretnega z abstraktnim glagolom (glagolskim primitivom) in obratno: *dati – pustiti, imati – nositi, ležati – biti, počivati – biti, pustiti – davati*; zamenjave dovršnega

¹⁴ V uvodu so omenjene zgolj *alternativne variante*. Sem sodijo zlasti besedilne oblikoslovne variante, medtem ko možnost dovršne oz. nedovršne oblike glagolskega frazema kot tudi t. i. izpustljive oz. fakultativne sestavine niso pojmovane v smislu variantnosti.

z nedovršnim glagolom in obratno: *dati – davati, dirnuti – dirati, doprijeti – dopirati, metnuti – metati, nasmijati se – smijati se, ujesti – ujedati* ipd. Manj je primerov s kazalko na variantno neglagolsko sestavino, npr. *iz dubine srca* v. *iz dubine duše* (geslo *dubina*). Pri zamenjavi neglagolske sestavine variantnega frazema se zdi, da se ta lahko zamenjuje le v okviru pomenskega polja svojega frazeološkega pomena, npr. če sestavina *srce* v frazemu *iz dubine srca* izraža visoko stopnjo, intenzivnost čustvene prizadetosti, se lahko zamenja s sestavino, ki izkazuje prav tak ali podoben frazeološki pomen, npr. *iz dubine duše*.¹⁵

Nedosleden je FRHS pri navajanju variantnih frazemov kot samostojnih iztočnic, čeprav je v uvodu povedano, da je posamezni frazem naveden tolikokrat, kolikor sestavin vsebuje, če to niso predlogi in vezniki. Tako navajanje je smiselno s praktičnega vidika, saj lahko uporabnik najde frazem na ustreznem mestu po abecedi ne glede na to, katero varianto pozna, je pa pomanjkljivo – če že ne upoštevamo, da je z leksikografskega vidika nesprejemljivo navajati več variant istega frazema kot samostojne iztočnice –, če to ne velja za vse variante, ki jih frazem izkazuje. (Gl. zlasti prim. *čítavim (svim, punim) srcem* v pogl. 3.2) Poleg tega obstaja tudi frazem *svom dušom*, ki pa ga iz navedb v slovarju ni mogoče spraviti v variantno razmerje z omenjenim primerom. Enako ni razvidno variantno razmerje med *iz svega srca* in *od svega srca*, kljub enaki pomenski razlagi. Tudi frazema *iz dna grudi* in *iz dubine grudi* sta navedena kot samostojni iztočnici, čeprav imata isti pomen: *iskreno, svim srcem*¹⁶ in sta torej variantna. Nasprotno imata frazema *iz dubine srca* in *iz dubine duše* pomensko razlago *u največoj mjeri, veoma* samo pri prvi iztočnici, vendar ta izkazuje tudi variantno možnost: *iz dubine duše (srca)*. Iz ustrezne leksikografske predstavitve bi moralo biti razvidno, da gre za variantno razmerje tako med prvima kot drugima dvema frazemoma in da prva dva nista pomensko (povsem)¹⁷ identična

¹⁵ V zvezi s tem G. Kempcke (1989: 226) navaja, da lahko prihaja pri kontrastivnem primerjanju frazemov, kljub temu da imajo samostojen jezikovni značaj, celo do popolnega strukturnega in pomenskega ujemanja. Pri tem opozarja na možnost vloge t. i. *univerzalij*, ki naj bi jih posredovale specifične bazične komponente, tudi na področju frazeologije.

¹⁶ Primer izkazuje, da uporablja HSFŠ za pomensko razlago tudi sinonimne frazeme, pri čemer je zanimivo, da v slovarju ni naveden kot samostojna iztočnica.

¹⁷ Kakšna so pravzaprav pomenska in strukturna razmerja med navedenimi primeri, je mogoče razbrati iz naslednje preglednice:

iztočnica**pomenska razlaga**1a *iz dna grudi**svim srcem*1b *iz dubine grudi**svim srcem*2 (a,b) *iz dubine srca/duše**u največoj mjeri, veoma*3a *mržiti koga iz dubine duše**veoma, u največoj mjeri*3b *mržiti koga iz dna duše**jako mržiti, svim srcem*

Na levi strani je izkazana neenotnost v načinu navajanja variant: 1a, 1b; 3a, 3b : 2 (a,b), na desni pa pomenska razmerja, kot jih izkazujejo razlage, prim. zlasti: 1a, 1b : 3b; 2 (a,b) : 3a in 3a : 3b, s tem pa tudi 1a, 1b : 3a, 3b.

glede na druga dva, čeprav izkazujeta strukturno podobnost. Takih nedoslednosti je v zvezi z navajanjem variantnih frazemov še več, omenim naj še primer *mrziti koga iz dubine duše (srca)* s pomensko razlago *veoma/u največoj mjeri mrziti koga in mrziti koga iz dna duše (srca): jako mrziti, svim srcem/svom dušom mrziti koga*, kjer se pomenski razlagi ločita samo izrazno, ne pa vsebinsko, torej sta tudi v tem primeru frazema variantna. Poleg tega je glede na zgornje primere vprašljiva navedba glagola, saj sta frazema glede na pomensko pojasnilo *svim srcem* pravzaprav identična. V takih primerih bi lahko govorili o navajanju pogostejšega semantičnega okolja, ne pa obvezne frazemske sestavine, s čimer pa se odpre že vprašanje skladenjske vloge frazema.

V FRHS so med oblikoslovnimi variantami poleg vidskih in besednih upošteevane še sklonske variante (vedno v okroglih oklepajih), npr. *biti dobra (dobroga) srca*, *biti kamena (kamenoga) srca*, podobno tudi skladenjske predložne variante: *vidjeti, kako je komu na (pri, u) srcu (oko srca)* ipd. Za fakultativne variantne sestavine predvideva FRHS ogleate oklepaje, npr. *nasmijati se od [svega] srca, prirasti komu [k] srcu (za srce)*, zanimivo da tudi za glagolsko sestavino ob prislovnem frazemu, npr. *[učiniti što] puna srca*, vendar nesistemske, ker so taki primeri navedeni tudi brez glagolskih sestavin, npr. *teška srca, otvorena srca, od svega srca, laka srca* itd. Posameznih variant, tudi tistih, ki jih izrecno predvideva (v oklepajih), FRHS ne vrednoti niti s stilističnega niti katerega koli drugega vidika.

V SČFI so ustaljene frazeološke variante, in sicer paradigmatične in sintagmatične, vedno razvidne iz izhodiščne oblike. Za variantne sestavine prve skupine je značilno, da se stilno in semantično ne razlikujejo, zato so med seboj prosto zamenljive. V slovarju jih označuje poševnica (/). Sem sodijo oblikoslovne variante, in sicer sklonske: *milovat někoho celým srdcem/z celého srdce, mít srdce na pravém/pravým místě*; vidske: *mluvit/promluvit někomu do srdce, vylít/vylévat (si) někomu srdce/duši*; besedne, in sicer glagolskih sestavin: *být/jít/přicházet od/ze srdce, klást/vložit někomu něco na srdce*; neglagolskih sestavin: *srdce z marcipánu/másla, široké/velké srdce*; skladenjske variante, zlasti predložne: *jít někomu od/ze srdce, od/ze srdce rád*. V okviru paradigmatičnih variant so predvidene tudi možnosti zapolnitve t. i. ne-semantiziranih frazemskih mest, npr. *dělat si z něčeho/někoho těžké/těžký srdce, nosit někoho/něco v srdci* ipd. Število teh variant je omejeno na dva do tri primere, medtem ko so frazemi z večjim nizom variantnih sestavin, zlasti takih, ki niso vzajemno zamenljive, navedeni paralelno v polni podobi za okrajšavo *n.* (nebo – ‘ali’), npr. *celým srdcem n. z celého/plna srdce, zlaté srdce n. srdce ze zlata*. V skupino sintagmatičnih frazeoloških variant sodijo frazemi z izpuštljivimi oz. fakultativnimi sestavinami (daljša/krajša oblika frazema), za katere so predvideni okrogli oklepaji, npr. *(lehko/těžko) přenést něco přes srdce, udělat něco ze srdce (rád)*, tudi kadar gre za izpuštljive ne-semantizirane sestavine frazema, npr. *od srce se (někomu/něčemu) zasmat*. Poleg tega je v SČFI na frazeološke variante opozorjeno tudi s t. i. stranskimi sklicevalnimi gesli (gl. razpredelnico 1, 2b) s kazalko *viz* (‘glej’), npr. *postavit někomu/něčemu ve svém srdci oltář viz postavit někomu/něčemu oltář ve svém srdci, vložit někomu něco na srdce viz klást někomu něco na srdce*, na kar v uvodu sicer ni izrecno opozorjeno, je pa na ta način podana tudi informacija o

pogostejši oz. redkejši frazeološki varianti. Posebne značilnosti strukture in raba nekaterih variant je označena v opombah, ki jih v okviru polnega razlagalnega geselskega članka uvaja oznaka \diamond . Sem sodijo tudi opozorila o stilnih, frekvenčnih in drugih lastnostih variantnih sestavin, npr. za krajšo varianto frazema *dát/vložit do něčeho (celé) srdce/(celou) duši* je povedano, da lahko nastopa tudi v velebniku.

3.6 Navajanje oblik rabe in pretvorbenih omejitev

Ker FRHS frazemov ne podaja v osnovni obliki, pač pa v eni od oblik rabe (o tem gl. zlasti pogl. 3.5), in ne predvideva pojasnil o sklonskih, številskih ali spolskih omejitvah posameznih frazemskih sestavin niti podatkov o dopustnih pretvorbah v okviru geselskega članka, naj bi uporabnik možne slovnične omejitve in dopustne rabe pretvorb razbral predvsem iz besedilnih primerov, ki pa vsebujejo tudi prenovitve, tako da bi moral ločevati najprej med njimi.

Za razmejitev invariantnih in variantnih oblik na eni strani in oblik frazeološke rabe na drugi, kamor sodijo zlasti oblikoslovne prilagoditve samostalniških, pridevniških in glagolskih frazemov kot tudi dopustne rabe pretvorb, je v SČFI predvidena oznaka $^\circ$ ob tistih sestavinah frazema, ki take oblikoslovne prilagoditve dopuščajo, ne da bi se pri tem spremenil tudi njihov pomen. Kadar je oznaka navedena ob samostalniški ali pridevniški sestavini, napoveduje možnost spreminjanja glede na spol in število. Tako je npr. za frazem *mít dobré $^\circ$ srdce $^\circ$* nakazana možnost rabe frazema v množini: *dobrá srdce*.¹⁸ Zlasti pri glagolskih sestavinah frazemov (pa tudi drugih) se taka oznaka navezuje na slovnična pojasnila v okviru samostojne rubrike (gramatická charakteristika), ki jo predvidevajo polni razlagalni geselski članki in jo uvaja oznaka **0**. Tu je z okrajšavami (pas – trpna oblika; ot – vprašalna oblika; neg – nikalna oblika; imp – velelnik; imp neg – zanikana velelna oblika; kond – pogojnik; prez – sedanjik; fut – prihodnjik; sg – ednina; pl – množina; stupn – stopnjevalnost ipd.) označena t. i. negativna slovnična vrednost frazema oz. njegove posamezne sestavine, kar pomeni, da npr. frazem *mít $^\circ$ srdce (až) v kalhotách 0* ot, neg, pas, imp, imp neg, 1. sg a pl pri realizaciji v besedilu ne more biti rabljen v vprašalni, nikalni, trpni, velelni in nikalni velelni obliki in da se (glede na glag. sestavino) nikoli ne rabi v 1. os. množine. Poleg tega je v SČFI v okviru polnega razlagalnega geselskega članka predvidena tudi informacija o možnih »funkcijskih pretvorbah« frazemov. Gre namreč za oblike frazemov, ki obstajajo vzporedno z invariantnimi in variantnimi oblikami, imajo pa drugačno skladijsko ali besedilno funkcijo, medtem ko ohranjajo svoj osnovni pomen. Pri tem se, npr. s prehodom glagolskega v samostalniški frazem (t. i. nominalizacija), lahko spremeni tudi struktura: *mít lví srdce* – Nom *lví srdce*; *být bez srdce* Komp (komparativizacija) *být jak bez srdce*. Poleg omenjenih pretvorb sodijo sem še adjektivizacija, npr. *být/bejt na hlavu postavený* – Adj *na hlavu postavený*; adverbizacija: *děkovat někomu z celého srdce* – Adv *z celého srdce*; verbalizacija: *srdce z marcipánu/másla* – Verb *mít srdce z marcipánu/másla*;

¹⁸ V HSFS je spremenljivost števila samostalniške sestavine frazema *čovjek od srca* razvidna iz besedilnega primera: *nečlovečno ponašanje Belgijanaca u Kongu ... zaslužilo je veću kaznu no što su ogorčeni protesti ljudi od srca*.

prepoziconalizacija (izpustljivost glag. sestavine): *dělat něco pod pláštikem něčeho* - Prep *pod pláštikem něčeho* in propoziconalizacija (prehod glagolskega frazema v stavčno obliko): *nejít někomu od srdce* – Prop *Nešlo (jí) to od srdce*.

V naslednji preglednici je prikazana razlika v leksikografski predstavitvi frazeoloških oblik (tj. oblik rabe) in dopustnih pretvorb frazemov v obeh slovarjih, pri čemer so izbrani strukturno in pomensko razmeroma enakovredni primeri. Poleg izhodiščne oblike so navedeni tudi tisti deli geselskega članka, ki v posameznem slovarju prinašajo informacije o obravnavani problematiki: v FRHS so poleg izhodiščne oblike to še besedični primeri, v SČFI pa negativna slovnična karakteristika frazema (tu jo označuje krajšava nem. – ‘nemožno’) in opozorila o pretvorbenih možnostih.

	FRHS	SČFI
iztočnica (1)	imati ipf. što na srcu Što je s tobom? Toliko si nervozan kao da imaš nešto na srcu. možnost izražanja sedanjosti	mít° něco na srdci neg, pas, kond, imp, imp neg, fut, 1. sg a ('in') pl nem. izražanja prihodnosti
<u>čas:</u>		
<u>tvorna/trpna</u>	možnost rabe v tvorni obliki	nem. tvorbe trpne oblike
<u>oblika:</u>	/	nem. tvorbe nikalne obl.
<u>nikalna oblika:</u>	/	nem. tvorbe pogojnika
<u>pogojnk:</u>	/	nem. tvorbe velelnika
<u>velelnik:</u>	/	nem. rabe v 1. os. mn.
<u>glag. oseba:</u>	možnost rabe v 2. os. edn.	
iztočnica (2)	biti bez srca Oh, samo da ne bi tkogod pomislio da su ti uređni i mudri građani građa Haarlema sasvim bez srca ... Vi ste mi bez srca strgali velo, Otkrili grubu životnu tajnu. ... Ti još Boga spo- minješ! – dreknu Kata. – A lijepo mi je mati govorila, kad si me prosio, Jozo, nema on srca, kćeri. ... Nisi dobar, ne, ne, nisi dobar, nemaš srca. možnost izražanja sedanjosti, preteklosti	být bez srdce Komp být° j. bez srdce ot, neg, imp, kond, fut, 1. sg a pl Adv tvrde j. b. s. nem. izražanja prihodnosti
<u>čas:</u>		
<u>tvorna/trpna</u>	možnost rabe v tvorni obliki	/
<u>oblika:</u>	v varianti <i>nemati srca</i>	nem. rabe v nikal. obliki
<u>nikalna oblika:</u>	/	nem. rabe v vpr. obliki
<u>vprašalna oblika:</u>	/	nem. tvorbe pogojnika
<u>pogojnk:</u>	/	nem. tvorbe velelnika
<u>velelnik:</u>	/	nem. rabe v 1. os. mn.
<u>glag. oseba:</u>	možnost rabe v 3. os. mn.; za var. <i>nemati srca</i> tudi v 2. in 3. os. edn.	
<u>razš. frazemskih</u>		
<u>sest. z določili:</u>	možnost razširitvc glag. sestavine	/
<u>komparativizacija:</u>	/	možnost komp. oblike
<u>adverbalizacija:</u>	možnost adverbizacije	možnost adverbizacije
iztočnica (3)	biti lavljega srca Taine ... sam pedantno zove Koroliana bikom lavjeg srca. za Adj pretvorbo <i>lavjeg srca</i> možnost izražanja sedanjosti za Adj pretvorbo možnost rabe v tvorni obliki	mít lví srdce Nom lví srdce 2:* vok Verb mít lví s. / / /
<u>čas:</u>		
<u>tvorna/trpna</u>		
<u>oblika:</u>		

<u>nikalna oblika:</u>	/	/
<u>vprašalna oblika:</u>	/	/
<u>pogojnk:</u>	/	/
<u>velelnik:</u>	/	/
<u>glag. oseba:</u>	/	/
<u>zvalnik:</u>	/	nem. zvalne oblike
<u>nominalizacija:</u>	/	možnost nominalizacije
<u>verbalizacija:</u>	/	možnost verbalizacije
<u>adjektivizacija:</u>	možnost adjektivizacije	/

* št. 2 pomeni, da se negativna slovnična karakteristika nanaša na 2. pomen frazema.

iztočnica (4)	otkriti pf. (otvarati ipf. otvoriti pf. i sl.) komu [svoje] srce	otveřit° někomu své srdce /svou duši /své ledví ot, neg, pas, kond, imp, imp neg, pred prez, fut
	Gospodo, ja ču Vam evo otkriti svoje srce ... Široko ti Siena otvara srce svoje ... Desetak dana nakon početka krize otvorila je srce pozornim svećenikom, ali to je bio razgovor gluhih. ... On mi je rastvorio svoje veliko srce.	
<u>čas:</u>	možnost izražanja sedanjosti, prihodnosti	nem. izražanja sedanjosti, preteklosti in prihodnosti nem. rabe v trpni obliki
<u>tvorna/trpna oblika:</u>	možnost rabe v tvorni obliki	nem. tvorbe nikal. oblike nem. tvorbe vpr. oblike nem. tvorbe pogojnika nem. tvorbe velelnika
<u>nikalna oblika:</u>	/	/
<u>vprašalna oblika:</u>	/	/
<u>pogojnk:</u>	/	/
<u>velelnik:</u>	/	/
<u>glag. oseba:</u>	možnost rabe v 1. in 3. os. edn.	/
<u>razš. frazemskih sest. z določili:</u>	možnost razširitve sam. sestavine	/

Na tem mestu bi bilo mogoče problematizirati tudi misel G. Kempckeja (1986: 162), češ da se lahko izključno za rojene govorce konceptuiran slovar odpove navedbam pretvorbenih omejitev, medtem ko mora slovar, ki bo prišel v roke tudi tujim uporabnikom, možnostim omejitve rabe posvetiti precej pozornosti.

3.7 Označevanje obveznih vezljivostnih določil frazema in običajnega besedilnega okolja

Tu nas bo zanimalo, kako so v posameznem slovarju rešena vprašanja označevanja vezljivostnih določil frazema, in sicer mesto levega delovalnika in vezavna določila ali t. i. nesemantizirane¹⁹ frazemske²⁰ sestavine – kot problematika

¹⁹ O nesemantiziranih (frazemskih sestavinah) je mogoče govoriti samo na ravni sistema – v slovarju torej na ravni izhodiščne oblike – v besedilu se ta mesta semantizirajo, vendar v okviru predvidenih slovničnih kategorij in pomena.

²⁰ Izraz obvezno *zunajfrazemsko* določilo (E. Kržišnik, 1995/96: 157), ki ga pojmuje kot »npr. mesto nefrazeološkega, vendar obvezno zapolnjenega mesta osebk s pomenko +/- živo ipd.« se mi zdi sporen, saj gre za vezljivostna mesta, katerih izhodišče je v pomenu, rezultat pa v obliki frazema. Brez ustreznega leksikografske pojasnitve zapolnitve teh mest, informacija o pomenu frazema in njegovi strukturi ne more biti popolna.

jezikovnega sistema – za razliko od običajnega na eni in aktualnega sobesedila na drugi strani – kot predmet frazemske realizacije.

Glede na povedano bi pričakovali, da so podatki o zapolnitvi valenčnih položajev, kot jih predvidevajo zlasti glagolski frazemi, razvidni iz izhodiščne (osnovne) oblike, in sicer na način, ki omogoča ustrezno semantično zapolnitev²¹ v besedilu – tj. predvsem ustrezno sklonsko obliko, število, spol, živost +/-, človeškost +/-, redkeje pa ustaljene pomenske sestavine, zlasti konkretnost. oz. abstraktnost, negativno vrednotenjsko oceno ipd.

Navajanje obveznih vezljivostnih določil je v FRHS glede na uvodna pojasnila omejeno na vezavna določila, npr. *na jeziku je komu što mu i na srcu*. Vendar pa se, kot je razvidno iz primera, na ta način evidentirajo tudi leva vezljivostna mesta pri nepravih glagolskih frazemih, sicer pa iz izhodiščne oblike niso razvidna. Zanimivo je, da predvideva FRHS za vezljivostna določila nedoločne in ne osebni zaimkov, čeprav iztočnic ne navaja v osnovni obliki, kar je z vidika ustrezne slovarske predstavitve edino sprejemljivo, saj je na ta način avtomatično dana možnost razlikovanja člov.+/- . S tega vidika je ustrezno tudi navajanje nesemantiziranih svojilnih sestavin: *živjeti u čijem srcu, dirati, dirnuti čije srce* ipd. Sicer pa mora vsa druga, tako oblikovna kot pomenska pojasnila o zapolnitvi vezljivostnih določil, uporabnik razbrati iz besedilnih primerov in pomenske razlage frazemov. Iz besedilnih primerov so razvidne zlasti oblikoslovne prilagoditve, npr. možnost spremenljivosti sklonske oblike: *ležati komu kao kamen na srcu Pa ipak moram to bar napisati jer leži u meni kao kamen na srcu* – tu je razvidna tudi obveznost levega določila, torej bi se izhodiščna oblika morala glasiti *što ležati komu kao kamen na srcu*; možnost zapolnitve osebkovega mesta z neživo predmetnostjo: *cijepati (parati, kidati) komu srce Veoma se bojao da će takva vijest majci cijepati srce* oz. abstraktno predmetnostjo: *Već i sama pomisao na njega para joj srce*; oz. o vezljivostnih določilih sploh, ker niso razvidna iz izhodiščne oblike: *rana na srcu Zar ti je još uvijek Zora rana na srcu?*, *stajati kao trn pod srcem Stajala mu je ona kao trn pod srcem* itd. Kadar desno določilo predvideva možnost tako žive kot nežive predmetnosti, je to navadno razvidno iz izhodiščne oblike, npr. *imati koga, što u srcu, istrgnuti (iščupati) koga, što iz srca, puca komu srce za kim, za čim*. Redkeje je zapolnitev levega vezljivostnega mesta – v primeru *usjeći se (urezati se) komu u srce* zahteva neživo predmetnost – razvidna iz pomenske razlage: *zapamtiti što veoma dobro* in iz besedilnih primerov: *Duboko se u moje srce podobni razgovori mojih roditelja usjekoše ... Poslednje riječi prije oprostaja urezali su mi se duboko u srce*. Oba primera (*razgovori, riječi*) nakazujeta tudi običajno besedilno okolje. Sicer pa je iz pomenskih razlag mogoče

²¹ S. Ettinger (1989: 105–106) v zvezi s tem ugotavlja, da je zapolnitev valenčnih položajev zlasti pri nekaterih frazemih razmeroma natančno oblikovno in pomensko določena. Pri tem navaja starostne in spolne omejitve osebkovega mesta, npr. pri frazemih, ki se uporabljajo zgolj v pogovoru z otroki oz. dobijo v pogovoru z odraslimi drugačne pomenske odtenke, za sln. prim. *muca je (komu) jezik snedla*, in pri frazemih, katerih ustrezno vezljivostno mesto je vezano predvsem na ž. oz. m. sp., za sln. prim. *roge nasaditi (komu)*, pa tudi *biti (čigava) boljša polovica*, za katerega se je na podlagi izvedene ankete (E. Kržišnik, 1996: 142) pokazalo, da lahko pomeni 'mož' ali 'žena', odvisno od tega, kdo govori.

ugotoviti tudi spolske omejitve vezljivostnih določil, npr. **ponuditi komu ruku [i srce] zaprositi koga (djevojku, ženu)**.

Obvezne primične nesemantizirane frazemske sestavine iz izhodiščnih oblik pregledanih frazemov niso razvidne, navadno pa jih je mogoče razbrati iz besedilnih primerov, npr. **vuče koga srce** *Pitamo se zašto da čovjek ne putuje, ako ga onamo srce vuče? ... I priča mi čovjek koji je Prljevo napustio kao mladić, ali ga srce nerijetko odvuče u rodnu kuću ...*

Podobno je iz besedilnih primerov mogoče sklepati tudi na običajnejše besedilno okolje, zlasti, kadar je navedenih več primerov, npr. **ujedati, ujesti (ugristi) koga za (u) srce ...** *Ali kad je taj dan žena iz čista mira započela svoju crnu jadikovku, njega su te riječi – ljute kao zmije – ujele za srce, i ono je od otrova nabujalo. ... al svaka takva riječ kao da ju je ujela za srce.*

Označevanje vezljivostnih določil frazema je v SČFI vezano 1. na mesta, ki so dejansko zastopana v strukturi frazema, in sicer na njihove pomenske in kolokabilne (povezovalne) značilnosti, pri čemer so izhodiščne oblike vedno razvidna samo desna vezljivostna mesta, levo, tj. vršilec dejanja, pa iz posebnega oddelka pomenske razlage frazema (gl. spodaj), npr. **zlomit nekomu srdce (muž vūči ženě ...), nosit někoho/něco v srdci** (*Zvl. žena vūči muži n. naopak ...*); in 2. na mesta, ki jih struktura frazema ne izkazuje, ampak so mu dodana šele v besedilu, npr. **zapsat si něco za uši** (*zvl. mladi čl., dítě ... (a), v reakci na ... výstraju, varovani (b) ... druhého (c) ...*), kjer se **a** nanaša na osebek v svoji tipični konkretizaciji, **b** na predmet (oz. vezavo), **c** pa presega meje valence in ustreza govorečemu oz. neposrednemu avtorjevemu govorjenju, katerega sestavni del je konkretni frazem. Za predstavitev frazemskega sobesedila so predvideni tudi cirkumstanti, zlasti krajevne in časovne okoliščine v realizaciji frazeološkega pomena, in sicer vedno v okviru pomenske razlage frazema.

Za označevanje sobesedila in običajne situacije rabe frazema (kar sodi že na raven pragmatičnih omejitev) je v SČFI predviden del pomenske razlage, in sicer v okroglih oklepajih za geselskim zaglavjem, kjer so navedene običajne vloge udeležencev glede na pomen in okoliščine dogodka, tj. glavni aktanti in cirkumstanti, razmerja med njimi in običajna motivacija teh razmerij, pogosto z oznako osnovnega nasprotja (npr. *v kontrastu k ...*) ali stališča (*očima někoho ...*). Za označevanje vloge aktanta so v slovarju na voljo štiri tipi, ki so po potrebi lahko še nadalje konkretizirani: **a**) človek (okrajšava čl.), ki predvideva še natančnejše informacije glede pomembnosti: nadrejen – podrejen; starosti in spola: odrasel, žena, moški, otrok itd. Kadar vloga človeškega delovalnika ni očitna, vendar pomembna, oz. kadar je aktantov več, se navadno označuje s prvi – drugi – tretji, npr. **mít něco na srdci** (*Čl. znepokojený n. trápený ...*, *zvl. ve vztahu k laskavému ... druhému ...*); **mít v ústech med a v srdci jed** (*Čl. ... vūči druhému n. obecně ...*); **b**) nečloveško v širšem smislu, znotraj tega se opredeljuje dodatno še glede na žival oz. odnos do človeka, npr. **přirůst někomu k srdci** (*Cizí n. nový čl., zvíře, původně nezajímavá práce, prostředí, místo ap. ... ve vztahu k druhému ...*); **c**) konkretna predmetnost, navadno vedno konkretiziran predmet, npr. **chytit někoho za srdce** (*přitažlivá melodie, plnokrevný román, hezká dívka ...*), in **č**) abstraktna predmetnost v širokem pomenu, navadno še dodatno opredeljena kot situacija, razmerje, odnos, proces, pojav, institucija, podjetje, občutek

ipd., npr. *být/jít/přicházet od/ze srdce* (*Výrok, gratulace, přiznání ap. ...*). Razmerje med delovalniki, ki mu načeloma ustreza glagolsko jedro frazeološkega pomena, je navadno zaobseženo v predložnih zvezah kot: *ve vztahu k, v reakci na* ipd.

Iz spodnje primerjave predstavitve vezljivostnih določil strukturno ekvivalentnih frazemov *zlomit někomu srdce* v SČFI in *lomiti, slomiti, (razbiti i sl.) komu srce* v FRHS je razvidno, da pomenska razlaga frazema v FRHS ne prinaša podatkov o zapolnitvi vezljivostnih mest, medtem ko je v SČFI iz pomenske razlage razvidno tako osebkovo mesto, in sicer v 1. pomenu *muž ...*, v 2. pa *čl. utrpeni, zklamáni ...*, kot tudi vezavno, v 1. pomenu *... vůči ženě ...*, v 2. pa *vůči ... důvěřivému, citově zranitelnému n. závislému druhému ...* Pojasnila o vezljivostnih določilih so v FRHS ob konkretnem primeru omejena predvsem na besedilne primere, in sicer v glavnem na desna določila: *Mnogim radnicima ...*, čeprav je iz celotnega primera *... lomi se srce što ostavljaju domovinu i odlaze u tuđinu* mogoče reči, da je ob izkazani pretvorbi na mestu osebkva abstraktna predmetnost, tj. zapuščanje domovine in odhod v tujino. Tudi iz drugega besedilnega primera ostaja osebkovo mesto natančneje nepojasnjeno, v nasprotju z vezavnim mestom *... tužnom ocu*

FRHS

lomiti ipf. slomiti pf. (razbiti i sl.)

komu srce

zadavati/zadati komu veliku duševnu

bol, činiti/učiniti koga nesretnim

Mnogim radnicima lomi se srce što ostavljaju domovinu i odlaze u tuđinu.

Nitko se živ ne usudi da tužnom ocu razbije srce

SČFI

zlomit někomu srdce

1. (*muž vůči ženě, zvl. v kontrastu k jejimu předchozímu odolávání a snaze zachovat si volnost, samostatnost, popř. naopak*) **2.** (*čl. utrpeni, zklamáni ap. vůči zvl. důvěřivému, citově zranitelnému n. závislému druhému*)

3.8 Stilistična predstavitev frazemov

Za FRHS smo že omenili, da ne predvideva nikakršnih stilnih, časovnih ali drugih vrednotenih posameznih frazeoloških variant, sicer pa je glede stilistične oznake frazemov v uvodu povedano: »Što se tiče stilističke označenosti frazema, zaključili smo, da se ne navode stilističke karakterizacije, osim u slučaju kad je stilska vrijednost frazema ironična. U protivnome, smisao frazema ne bi bio jasan, npr. *mlad kao rosa u podne* iron.«

V SČFI je vsak frazem predstavljen tudi glede na svoje običajne in sodobne stilistične značilnosti, in sicer z ustrežno okrajšavo za pesniško, knjižno, publicistično, nevtravno, kolokvijalno, slengovsko in argo v okroglih oklepajih za geselskim zaglavjem polnega razlagalnega geselskega članka, pri čemer se številka ob posamezni okrajšavi nanaša na ustrežno zaporedno številko pomena.

Frazemi so najpogosteje označeni kot kolokvijalni, kar pomeni, da sodijo predvsem na področje govornega jezika, manj pogosti pa so v pisanem jeziku.

Zanje je značilna večja poljubnost v rabi, tj. v ustaljenosti oblike in pomena, kar ima posledice tudi v manj trdni normi.²² Manj številni so knjižni, pesniški in publicistični frazemi, ki so omejeni zlasti na pisani jezik. Slengovski in argojevske frazemi so redko zastopani, imajo pa pogosto družbeno, socialno in profesionalno specifične rabe. Frazemi s stilistično nevtralno oznako (neutr) ne izkazujejo očitnih stilističnih značilnosti in se lahko nezaznamovano rabijo v široki paleti besedil, čeprav ne ravno v vseh zvrsteh. Pogosto tendenco po prekoračitvi zvrstne pripadnosti označuje sestavljena stilistična karakteristika, npr. (kol-neutr) ('kolokvijalno-nevtralno') za frazem *mít srdce už zadané*. Večina frazemov je označena za ekspresivne, pri čemer se stopnja ekspresivnosti določa glede na rabo v konkretnem besedilu. V zvezi s tem SČFI loči t. i. pridobljeno in nepridobljeno ekspresivnost. Zlasti prva se v slovarju označuje z opozicijami: naklonjenost – nenaklonjenost (přízn. nepříz), pohvalnost – nepohvalnost (pochv hanl), občudovanje – zaničevanje (obdiv pohrd), šaljivo – zasmehljivo (žert posm), nežno – grobo (mazl, zhrub) in vulgarno (vulg.). Pozitivna oz. negativna vrednost frazema je označena s presenetljivo (překv), svarilno (varov) in ironično (iron). V okviru stilistične karakteristike frazema je predvidena tudi oznaka intenzivnosti (důraz – 'poudarnost'). Če povedano ponazorimo s konkretnim primerom, potem za primerjalni frazem *být pekný/hezký, že/až se na to/nej srdce smeje* (kol; přízn, pochv) velja, da se uporablja zlasti v govornem jeziku in da glede na besedilo, v katerem se uporablja, izraža pohvalo in naklonjenost, v nasprotju npr. z frazemom *mít zaječí srce* (kol; nepříz, posm), za katerega velja, da se prav tako uporablja v govornem jeziku, vendar z nenaklonjenim vrednotenjem in v posmehu.

4 Zaključek

Primerjava FRHS in SČFI temelji predvsem na skupnih tipoloških značilnostih – gre za sinhronična enojezična razlagalna frazeološka slovarja, ki sta nastajala približno v istem časovnem obdobju in hkrati udeležena sodobna spoznanja na področju frazeološke leksikografije. Kljub nekaterim skupnim izhodiščem, zlasti v enačenju frazeološke enote z besedno, je mogoče temelje za bistvena razhajanja v predstavitvi frazeoloških enot iskati v izbiri predstavitvene ravni, na kateri so podane temeljne informacije o frazeološki enoti: SČFI ostaja na ravni sistema, tj. navaja frazeme v osnovni izhodiščni obliki, kar pomeni, da so stilistične značilnosti, vezljivostna določila, oblike rabe in pretvorbene omejitve predstavljene opisno v samostojnih rubrikah geselskega članka. Z različnimi oblikami geselskih člankov je že v izhodišču nakazana pogostnost rabe, ustaljenost oblike in frazeološkega pomena. FRHS je nasprotno bistveni del informacije o frazemu premaknil na raven realizacije, in sicer na besedilne primere, iz katerih je po avtorjevem mnenju najlažje razbrati osnovni frazeološki pomen, njegovo rabo, pragmatične in pretvorbene omejitve, stilistične značilnosti, vezljivostna določila, pa tudi besedilne modifikacije, zlasti prenovitvene. Posamezni načini predstavitve frazeoloških enot se tako kažejo tudi v

²² Podrobneje o tem E. Kržišnik (1996: 139).

različni namembnosti in možnem uporabniku. SČFI je namenjen zlasti strokovno zahtevnejšemu bralcu – na to opozarja že radelitev frazemov glede na skladenjsko vlogo, medtem ko so se v FRHS z opustitvijo karakterizacije frazemov glede na njihovo funkcijo izmuznili tudi težavam odmejevanja prislovnih od glagolskih frazemov –, hkrati pa je sistemski način predstavitve frazeoloških enot tudi edina mogoča podlaga za idelavo večjezičnih, zlasti t. i. aktivnih frazeoloških slovarjev. FRHS tako služi zlasti za evidentiranje frazeološkega gradiva nacionalnega jezika in pomensko predstavitev frazemov, manj pa je primeren kot osnova za izdelavo večjezičnega frazeološkega slovarja, saj je na možne oblike rabe, pretvorbene omejitve in stilistične posebnosti nemogoče vedno sklepati le iz besedilnih primerov – sicer pa je to mogoče pričakovati le od rojenega govorca, ne pa tudi od tujega uporabnika, čeprav ga FRHS ne izključuje.

Slovenci frazeološkega slovarja (v pravem pomenu besede) nimamo, zato bi nam bila dobrodošla vsakršna tehtnejša in sodobnejša predstavitev in popis frazeološkega gradiva, pri tem pa je naša prednost zlasti v tem, da se bomo, ko se bomo lotili dela, lahko učili na tujih napakah.

Viri in literatura

- BAOTIĆ, J. 1983, Dr. MATEŠIĆ, J., Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, »Školska knjiga«, Zagreb, 1982, Književni jezik 12/1, 43–47.
- ČERMÁK, F. 1985, Frazeologie a idiomatika, v: J. Filipec, F. Čermák, Česka leksikologie, Praga, Academia, 166–236.
- ETTINGER, S. 1989, Einige Probleme der lexikographischen Darstellung idiomatischer Einheiten (Französisch-Deutsch), Europhras 88, Phraseologie Contrastive, Strasbourg 1988, 95–115.
- FLEISCHER, W. 1983, Zur Bedeutungsbeschreibung von Phraseologismen, Die Lexikographie von heute und das Wörterbuch von morgen, Analyse, Probleme, Vorschläge, Berlin, 187–206.
- GJURIN, V. 1986, Načela sodobnega izrazijskega slovarja, Slovenski jezik v znanosti 1, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 151–187.
- KEMPCKE, G. 1989, Struktur und Gebrauch der somatischen Phraseme mit den Bedeutungskomponenten *Kopf* und *tete*, Europhras 88, Phraseologie Contrastive, Strasbourg 1988, 225–232.
- KEMPCKE, G. 1986, Theoretische und praktische Probleme der Phraseologiedarstellung in einem synchronischen einsprachigen Bedeutungswörterbuch, Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung, Internationales Symposium in Oulu 13.–15. Juni 1986, Oulu, 155–163.
- KRŽIŠNIK KOLŠEK, E. 1987, Prenovitve stalnih besednih zvez v Kosmačevi prozi 30. let, Obdobja 7, Obdobje socialnega realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 517–532.
- KRŽIŠNIK KOLŠEK, E. 1988, Frazeologija v moderni, Magistrska naloga, Ljubljana.
- KRŽIŠNIK, E. 1994, Slovenski glagolski frazemi, Doktorska disertacija, Ljubljana.
- KRŽIŠNIK, E. 1995/96, Zbirka Mali frazeološki rječnici in Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik, Jezik in slovstvo XLI/3, 157–166.

- KRŽIŠNIK, E. 1996, Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih, Slavistična revija XLIV/2, 133–154.
- MOKIENKO, V. M. 1984, Matešić J., Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Zagreb, Školska knjiga, 1982, Voprosy jazykoznanija 1984/4, 148–150.
- PETERMANN, J. 1988, Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV), Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura, Ljubljana, 301–310.
- PILZ, K. D. 1986, Allgemeine und phraseologische Wörterbücher, Brauchen wir überhaupt phraseologische Wörterbücher? Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung, Internationales Symposium in Oulu 13.–15. Juni 1986, Oulu, 129–153.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 1970, 1975, 1979, 1985, 1991, Ljubljana, Državna založba.
- TOPORIŠIČ, J. 1992, Enciklopedija slovenskega jezika, Ljubljana, Cankarjeva založba.

Comparison of the Lexicographic Presentation of Phrasemes in the Monolingual Phraseological Dictionaries of Croatian/ Serbian and Czech

The comparative study of the lexicographic presentation of phraseological units in the phraseological dictionaries of Croatian/Serbian (FRHS) and Czech (SČFI) is based on the typological characteristics they share. Despite a number of shared fundamental concepts, there are some significant differences in the presentation of phraseological units due to different levels of presentation: SČFI gives phraseological units in their basic form, with their stylistic properties, transitivity, forms of use and transformational constraints described under independent headings in each entry. Different forms and content of entries indicate also frequency of use, stability of form and phraseological meaning. FHRS, on the other hand, moves the most important information into the examples, from which the user should deduce the basic phraseological meaning, use, pragmatic and transformational constraints, stylistic characteristics, transitivity, as well as textual modifications, especially renovating ones. Thus SČFI is intended mainly for a more demanding, expert user and as a foundation for producing multilingual, especially encoding phraseological dictionaries, while FHRS is rather a record of phraseological material of a national language and semantic explanation of phrasemes, but does not meet the criteria for creating a multilingual phraseological dictionary.

Kratek pregled slovenskega pravopisja od konca devetnajstega stoletja do danes

Alenka Gložančev

Članek prinaša kratek pregled slovenskih pravopisov, začenši s prvim samostojnim slovenskim pravopisom, ki ga je sestavil Fran Levec (1899), ter nadaljujoč s prikazom drugih nosilnih pravopisov in manjših pravopisnih priročnikov v 20. stoletju. Nekaj pozornosti posveti tudi odmevom na posamezen nosilni pravopis, saj tudi odmevi ilustrirajo, kako občutljivo jezikoslovno in jezikovnokulturno področje je oblikovanje pravopisnih del.

A short history of Slovene orthographic codes (SOCs) is outlined, starting with the first independent orthographic code of Slovene, Fran Levec's 1899 Slovene Orthographic Code, and continuing with other major and minor orthographic reference books of the 20th century. Some attention is paid to responses to individual norm-regulating codes, because they illustrate what a sensitive field of linguistics preparation of orthographic works is.

Pričujoči prispevek¹ podaja kratek pregled slovenskih pravopisov od konca devetnajstega stoletja do danes, začenši torej s Slovenskim pravopisom Frana Levca (ki je izšel leta 1899) in nadaljujoč z drugimi slovenskimi pravopisi v dvajsetem stoletju. Pri tem naj že na začetku poudarim, da problemskorazvojni pregled mnogoterih pravopisnih vprašanj daleč presega okvir tega članka, katerega namen je mnogo preprostejši: na kratko predstaviti slovenske pravopisne priročnike, pri tem, vsaj pomembnejše, prikazati z nekaj njihovimi jezikoslovnimi in leksikografskimi značilnostmi ter povzeti nekaj kritičkih pogledov nanje ob času njihovega izida.

Pri obravnavi so pravopisi razdeljeni v dve skupini:

A) Splošno pomembni, v določenem obdobju **nosilni pravopisi**: *Slovenski pravopis* (Fran Levec, Dunaj 1899; *SP 1899*); *Slovenski pravopis* (Anton Breznik, Ljubljana 1920; *SP 1920*); *Slovenski pravopis* (Anton Breznik in Fran Ramovš, Ljubljana 1935; *SP 1935*); *Slovenski pravopis* (Mala izdaja SP 1935, Anton Breznik in Fran Ramovš, Ljubljana 1937; *SP 1937*); *Slovenski pravopis* (Inštitut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika, Ljubljana 1950; *SP 1950*); *Slovenski*

¹ Referat s to tematiko je bil (v skrajšani obliki) predstavljen na mednarodnem jezikoslovnem simpoziju Hrvatski filološki skup 2 (Reka, junij 1996).

pravopis (Pravopisna komisija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Ljubljana 1962; *SP* 1962); *Slovenski pravopis 1, Pravila* ([uredniški odbor Jože Toporišič ... et al.], Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1990).²

Vsak od pravopisov, uvrščen v omenjeno skupino, je na kratko obravnavan v dveh točkah: 1. Prikaz posameznega pravopisa z nekaj zanj značilnimi mesti. 2. Nekaj odmevov na posamezni pravopis v času njegovega izida. (Opaznejše odmeve sem vključila v prispevek zato, ker poleg prikaza posameznega pravopisa tudi ti na svojstven način ilustrirajo, kako občutljivo jezikoslovno in jezikovnokulturno področje je oblikovanje pravopisnih del.)

B) V določenem obdobju **manj opazni**, a za slovensko pravopisje prav tako pomembni **pravopisni priročniki**: *Slovniški in slovarski brus knjižne slovenščine* (I. Koštiál, Prevalje 1927); *Jezikovni svetovalec* (Stanko Bunc, Kranj 1951); *Kako je prav – Slovarček napak v slovenskem knjižnem jeziku* (I. in C. Kopčavar, Ljubljana 1965); *Mali slovenski pravopis* (Stanko Bunc, Maribor 1966).²

Pravopisni priročniki iz te, druge skupine so v prispevku le na kratko omenjeni, v glavnem v opombah.

I. Obdobje Levčevega pravopisja

Za prvi knjižno samostojni pravopis slovenskega jezika velja **Slovenski pravopis Frana Levca iz leta 1899**. Mnoga pravopisna vprašanja so obravnavali že tako ali drugače naslovljeni jezikovni priročniki, slovarji, slovnice ipd. pred njim in ti pomenijo bogat jezikoslovno-pravopisni temelj za prvi podrobni in celostni pravopis slovenskega jezika. Kljub temu pa je treba poudariti pomen Levčevega pravopisa, ki je načelno gledano v dveh ravneh: (1) Levčev pravopis je kot prvi uradni slovenski pravopis konkretni prispevek k »inventarju« vsakega kultiviranega jezika, ki naj ima svoj jezik popisan v slovnici, slovarju in pravopisu. (2) Levčev pravopis je bil uradno predpisani jezikovni priročnik, ki naj bi bil s svojo normo uzakonjevalec različnih jezikovnih prvin, veljaven za slovenščino oz. njeno ožjo strokovno in širšo javnost (torej tudi za šolstvo). – Izšel je v cesarski kraljevi založbi šolskih knjig na Dunaju, kot že rečeno, leta 1899.

K 1: Prikaz Levčevega Slovenskega pravopisa

V celoti Slovenski pravopis Frana Levca obsega 167 strani, od tega obsegajo Pravila (torej Uvod) 124 strani z 801 paragrafom; ožja pravopisna problematika je pri tem zajeta v 247 paragrafih (začne se s paragrafom 554); sicer so Pravila precej slovniško naravnana, na kar kažejo že sami naslovi poglavij: Glasoslovje, Oblikoslovje, Debloslovje, Besedni red v stavku, Pravopisna pravila, Ločila. – Slovarski, torej drugi del pravopisa obsega le štirideset strani.

Opazne leksikografske in druge značilnosti slovarskega dela so na primer tele:

² Popolni bibliografski podatki za vsak pravopisni priročnik so navedeni v razdelku *Viri*.

• Odsotnost naglasnih oznak; tako niso označeni ne mesto ne kvantiteta ne kvaliteta jakostnega naglasa. (Te oznake so navedene le zelo zelo redkokdaj. – Tonemski naglas prav tako ni zaznamovan.)

• Besede nimajo neposrednih oblikoslovnih oznak (npr. sam.(ostalnik), gl.(agol), prisl.(ov)); če pa imajo posredne oznake, so te pri istih kategorijah na različnih ravneh, npr.: pri glagolu – nekje nedoločnik in sedanjik (*becniti becnem*), drugje le nedoločnik (*bedeti*); pri samostalniku je največkrat le imenovalniška oblika (npr. *bršljan*), nekaterim posveti res natančen prikaz (npr. *dan*).

• Besede so pogosto prikazane v besednih družinah, t. i. gnezdh (npr. *beleg, beležek, beležen, beležiti, beležka, beležnica*), vendar v besednodružinskem gnezdu včasih ni osnovne besede, ki je tudi sicer ne najdemo v slovarju (npr. *delavec, delaven, (+ delalen), délavnica (+ delálnica), delavnik*, ni pa glagola *delati*).

• Normiranje je zelo jasno: napačne besede oz. oblike navede v okroglem oklepaju s + pred besedo, npr.: *baje (+ boje); kosček (+ košček)*.

• Besede pogosto pojasnjuje z nemškimi ustrezniki (npr.: *blesk – der Glanz, der Schimmer; deca – die Kinder*).

• V glasoslovnem poglavju v paragrafu 138 pri soglasniškem sklopu č oz. ž + r dopušča dvojnice, čemur dosledno sledi tudi v slovarskem delu (npr. *čreda, čeda; črepinja, čepinja; črešnja, češnja; črevelj, čevelj; črez, čez*).

• Pri pomembnem poglavju je pomembno opozoriti na Levčevo normiranje tvorbe samostalnikov na *-ec*. Problem je znan zlasti po tipu »bravec ali bralec«, pri čemer se Levec odločno zavzame za tip *bravec* (tako da v slovarskem delu *bralec* dobi celo + kot napačna oblika), če samostalnik pomeni delujočo osebo in se »pripona prideva nedoločnikovemu deblu«; tvorba samostalnikov iz tvornopreteklega deležnika ali iz pridevnikov oz. samostalnikov »s končnikom l« da oblike na *-lec*, npr.: *pogorelec, prišlec; belec, mislec*. (O svoji odločitvi pouči bralca v paragrafih 410–413.)

• Pri tujkah se v paragrafih 467 in 468 loti problema (ne)zapolnitve zeva, pri čemer pouči, da je zapolnitev odvisna od odprtosti zloga (torej: *epopea > epopeja*; vendar *ideal, Gabriel*).

• Pri veliki začetnici v paragrafu 575 predpiše, da se »imena velikih cerkvenih praznikov« pišejo z veliko začetnico (npr.: *Božič, Svečnica, Jurjevo, Telovo, Vnebovzetje, Veliki Šmaren*).

• Svojlilne pridevnike iz osebnih lastnih imen piše seveda z veliko (npr.: *Trdinova pisava*). Pri tem pa je zanimivo, da v skladu z že dotedanjo tradicijo pridevnik *božji* od krščanskega *Boga* ostaja z malo začetnico. (Problem med drugim omenjam tudi zato, ker je v zadnjem času do tega vprašanja prišlo tudi v novejšem slovenskem pravopisju³.)

• Pri pravorečju naj kot morda najbolj izraziti problem Levčevega pravopisa omenim njegov boj proti nenaravnemu *elkanju*, torej njegovo normo o *izgovoru črke*

³ Prim. npr. članke iz leta 1993: Janez Zupet, Dajmo cesarju, kar je cesarjevo, in Bogu, kar je Božje! (Kristjanova obzorja, 1993/94, letnik 8, št. 34, str. 300–309); Anton Strle, Dajmo cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega! (Kristjanova obzorja, 1993/94, letnik 9, št. 36, str. 163–174); Alenka Gložančev, Vprašanje velike začetnice pri pridevniku BOŽJI (Slava, VII, 1993/1994, št. 1, str. 3–7).

l (paragrafi 7–15), pri čemer pred samoglasniki predpisuje izgovor črke *l* kot [*l*], pred soglasniki in na koncu besede pa izgovor črke *l* kot [*v*], torej: *čoln* [*čovn*]; pri tvornopreteklem deležniku prvih štirih razredov I. vrste glagolov pa kar [*u*]: *nesel* [*nesu*].

• Odlika Levčevega Slovenskega pravopisa je tudi v tem, da navaja paragrafe iz prvega dela, torej iz Pravil, pri konkretnih besedah v slovarskem delu. Npr.: *prijatelj, telja ... 163*. (Gre seveda za didaktično učinkovito sredstvo povezovanja posameznega s splošnim in s tem za sredstvo lažje priučljivosti pravopisnih pravil.^{3a})

K 2: Nekaj odmevov na Levčev pravopis v času njegovega izida

Na kratko povedano: Odmevi so bili nasprotujoči si – žal se to vleče v slovenskem jezikoslovju tudi skozi vse dvajseto stoletje: znanosti je tak razvojni postopek morda v prid, gojitvi materinščine (zlasti v šoli, pri mladini) pa prav gotovo ne.

Pri Levčevem Slovenskem pravopisu je prišlo do sporov predvsem ob tipu »*bravec ali bralec*«, kjer je Levec, kot že rečeno, vpeljal obliko *bravec*, in ob pravorečnem problemu *izgovora črke l*, kjer je zahteval naravni izgovor: pred samoglasniki [*l – lipa*], sicer pa [*v ali u*].

Močna Levčeva zagovornika sta bila zlasti dva: *Stanislav Škrabec* in *Karel Štrekelj*. – *Stanislav Škrabec* je z zanj značilno temeljitostjo, trdno argumentacijo in ob posvetovanju z drugimi evropskimi avtoritetami učinkovito branil Levčev pravopis. Z veliko vnemo se je lotil zlasti obrambe *izgovora črke l*. O tem piše Baudouinu de Courtenayju, ko ga prosi za mnenje: »Kaker veste, pri nas nigdar ne minejo pravopisne vojske. Zdaj se je vnela vsled Levčevega »Slovenskega pravopisa« posebno serdita. Naši »eljávcí«, ki izgovarjajo bilj, prišelj, voljk, so kar iz uma ...«⁴ – Poleg Škrabca se je v časopisu *Slovenec* leta 1900 prav tako z močjo argumentov oglasil *Karel Štrekelj*, ki je leta 1911 svoje poglede izdal v samostojni knjigi z naslovom *O Levčevem Slovenskem pravopisu in njega kritikah*: Na 136 straneh temeljito obravnava zlasti pet problemov: vprašanje dvojnic (*skorpijon* in *škorpijon*); odpor zoper Levstikovo etimologiziranje, ki se mu je zoperstavljal tudi Levec; s številnimi argumenti brani Levčevo odločitev za pisavo *bravec (+ bralec)*; morda še najizraziteje se zavzame za Levčev boj *proti elkanju*; podpre Levčevo stališče do *zapiranja zeva pri tujkah*.

In kdo so bili Levčevi nasprotniki? Naj omenim le *Rajka Peruška*. Levčeve odločitve je zavračal le delno s strokovnimi argumenti, saj je žal ustvarjal senco nad svojo strokovno kritiko, ko je Levcu cinično očital, »da [*ga*] je vlada podkupila«, da je »slepo oboževani malik učiteljstva«, pri čemer je izrabil dejstvo, da je bil Fran Levec cesarsko kraljevi profesor in okrajni šolski nadzornik v Ljubljani.

S časovne razdalje petnajstih let od izida Levčevega Slovenskega pravopisa je slovenski slovničar in kasnejši pravopisec (gl. II.) *Anton Breznik* v svoji razpravi *Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev pravopis* podal temeljit pretres in svojo

^{3a} Tak način bi bil zelo koristen tudi pri zdaj nastajajočem slovarskem delu Slovenskega pravopisa. (Prim. enoto VI v članku.)

⁴ Škrabec, S., v: *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, zv. 11, str. 86, 1899.

oceno dotedanjega slovenskega jezikoslovja po problemskih sklopih, kot jih kažejo poglavja: 1. Pravopisni preobrat v letu 1849 (Ilirizem, Staroslovenščina), 2. Nove oblike in njih usoda, 3. Vseslovanska struja, 4. Nadaljnji razvoj do Levstika (Stare in nove oblike, Iz hrvaščine in drugod, Pisava morfemskih sestavin, Pridevniki na -nji in -øn, Pisava po izvoru, Pisava tujk, Pisava skupaj in narazen, Etimologiziranje predpon, Še etimologiziranje, Stava naslonk in prilastka ipd. S teh vidikov je ocenil usodo stališč naših jezikoslovcev, še s posebnim poudarkom obravnaval takrat sodobnega Maksa Pleteršnika in pravopisno še aktualnejšega Frana Levca, ki se je v marsikaterem pogledu vzoroval pri Pleteršniku, s katerim pa Breznik ni ravno delil svojih jezikoslovnih prepričanj. Pri tem pregledu je Breznik opozoril tudi na mesta, kjer se je po njegovem mnenju Levec odločil za boljše rešitve kot Pleteršnik.

II. Obdobje Breznikovega in Ramovševega pravopisja

Dobrih dvajset let po Levčevem pravopisu, torej leta 1920, je izšel nov **Slovenski pravopis**, katerega avtor je **Anton Breznik**.

K 1: Prikaz Breznikovega Slovenskega pravopisa 1920

Po obsegu gre za drobno knjižico formata 16 cm krat 10 cm, s 104 stranmi; od tega uvodni del (Pravila) obsega 30 strani z 58 paragrafi, slovarski del pa 74 strani.

Opazne leksikografske in druge značilnosti slovarskega dela so na primer tele:

- Odsotnost naglasnih oznak (le zelo redko imajo besede naglas, npr. *četvér*, *rabóta*).

- Normiranje je zelo jasno: bodisi s krepkim tiskom, ki predstavlja normativno boljšo ustreznico, bodisi s križcem, ki besedo označi kot prepovedano.

- Pri tujkah doda včasih le krepko natisnjeno domačo besedo, kar je le stopnja odsvetovanosti prve besede, npr.: *anomalija*; **nepravilnost**; *apatija*; **brežčutje**; *ideal*, **vzor**. Močnejše normativno sredstvo je križec pred tujko (ki ji nato v oklepaju doda izvor in tujejezično pisavo), nato pa po večini krepko natisnjene domače ustreznike. Npr.: + *afera* (*fr. affaire*); stvar, posel, **zadeva**; **pravda**; + *adresa* (*fr. adresse*); **nadpis**, **naslov**.

- Presenetljivo je, da včasih s tujejezičnimi ustrezniki celo razlaga slovenske besede, npr. *božúr* – *der Safran*; včasih »za ilustracijo« domačim zvezam dodaja tuje: na primer pri besedi *božji* navede zvezo *ves božji dan* in ji doda tuje ustreznike: *toute la sainte journée*, *den ganzen lieben Tag*.

- Tudi za normiranje v okviru domačega uporablja križec za napačno, npr.: *blisk* (+ *blisek*), *blizu* (+ *blizo*), *bleščati* (+ *bliščati*), *bogastvo* (+ *bogatstvo*).

- V skladu s svojo teorijo o »življenju besed« priznava tudi dvojnice; le-te navede drugo za drugo, normativno prednost pokaže s krepkejšim tiskom ene ali druge, npr.: **baje**, *bojda*. Normativno enakovredne dvojnice poveže z *in*, npr. *izkusiti in skusiti*, *črez in čez*, *čreda in čeda*.

- Imena praznikov Breznik šteje k občnim besedam (paragraf 16, a), zato jih piše z malo začetnico, npr. *božič, svečnica*; vendar tista, ki so iz osebnih imen (paragraf 14) piše z veliko začetnico, npr. *Jurjevo, Matijevo, Gregorjevo, Telovo (sv. Telo), Šmaren, véliki Šmaren*.

- Pri samostalnikih za delujoče osebe ostane (tako kot Levec) pri tipu *bravec* ter v stolpcu in pol slovarskega dela dela problem razloži. (Tip *bravec* zajema pravzaprav širšo problematiko: npr. samostalnike, ki zaznamujejo delujočo osebo in se končujejo na *-avec (-alec)*, *-ivec (-ilec)*, *-avnica (-alnica)*, *-ivnica (-ilnica)*, pridevnike na *-aven (-alen)*, *-iven (-ilen)*.)

Obdobje »Breznikovega pravopisja«⁵ se nadaljuje skoraj dvajset let.

Leta 1935 izide nov **Slovenski pravopis**, po obsegu pravo nasprotje drobnemu Breznikovemu iz leta 1920. – Avtorja novega Slovenskega pravopisa sta **Anton Breznik** in **Fran Ramovš**. Gre za dve veliki slovenski jezikoslovni avtoriteti: A. Breznik, odličen slovničar in gimnazijski profesor, ter F. Ramovš, ki ga slovensko jezikoslovje uvršča v plejado naših najslavnejših jezikoslovcev.

K 1: Prikaz Breznik-Ramovševega Slovenskega pravopisa 1935

Knjiga v celoti obsega 300 strani, od tega je uvodni del s pravili v 50 paragrafih na dvajsetih straneh; slovarski del je torej zelo obsežen – kar 280 strani.

Nekaj leksikografskih in drugih značilnosti slovarskega dela SP 1935

- Opazna značilnost in velika odlika tega pravopisa je dosledno zapisan jakostni naglas, pri pravorečno dvomnih primerih pa v oklepaju tudi izgovor, npr.: *dosihmàl (-màu)*.

- Dosledno navajanje oblikoslovnih oblik besed: bodisi posredno, npr. pri glagolu – nedoločnik in sedanjik: *dólbsti (dóubsti) -bem*; pri samostalniku dosledno navajanje imenovalniške in roditeljske oblike; pri pridevniku navedba oblik za vse tri spole, npr.: *dólg, -a, -o* (v mnogih primerih celo navajanje primernika, npr.: *dáljši, -a, -e*). Pri nepregibnih besedah so oblikoslovne oznake seveda neposredne, npr. *dotlèj – prisl*.

- Očitna novost Breznik-Ramovševega pravopisa je tudi precejšnje število tujk, ki pa jim ta pravopis pušča bolj sproščeno življenje v besedišču slovenskega jezika, saj jim ne zoperstavlja krepko natisnjenih, torej normativno priporočljivejših slovenskih ustreznice, ampak slovensko ustreznico le »nevtralno«⁶ doda, npr.: *anomalija – nepravilnost, apatija – brezčutje*.

⁵ Leta 1927 izide *Slovniški in slovarski brus I. Koštiála* (založila Družba sv. Mohorja na Prevaljah). V drobni knjižici formata 12 cm krat 7 cm, obsegajoči osemdeset strani, avtor po binarnem načelu »pravilno – nepravilno«⁶ obravnava pravopisno dvomne primere: »Kar stoji za znamenjem *, je s tem označeno za pravilno, oziroma pravilnejše ali boljše.« Npr.: govorenje *govorjenje; povorka *sprevod.

- Pri tujkah SP 1935 nima več tujih citatnih izvornih vzporednic, kot jih je imel SP 1920 – npr.: + *afera* (fr. *affaire*) *zadeva* ..., pač pa pri tujki, kot že rečeno, vselej preprosto pripiše slovenski ustreznik.

- Tudi strogega prepovedovalnega normiranja s križcem pred tujko, kot ga ima še SP 1920, SP 1935 ne pozna več.

- V slovarskem delu je zelo opazno tudi povečanje števila lastnih imen, zlasti tujih – bodisi osebnih bodisi zemljepisnih ali drugih.

Za ilustracijo le kratka primerjava iz slovarskega dela črke C: Levčev SP 1899 – dve lastni imeni (*Cerknica*, *Cerkno* – pri besedi *cerkev*); Breznikov SP 1920 – nobenega lastnega imena; Breznik-Ramovšev SP 1935 – kar triindvajset lastnih imen, od tega šest domačih in sedemnajst tujih. Primeri tujih zemljepisnih imen: *Calais* (*kalê*), *Cambrai* (*kãbrê*), *Cambridge* (*kémbridž*), *Campo Formio* (*kámpo*), *Cáribrod*, *Cárigrad*, *Cíper*. Primeri tujih osebnih imen: *Cár Lázár*, *Carlyle* (*karlájil*), *Cêres*, *Cervantes* (*servántes*), *Cézar*, *Chénier* (*šenjé*), *Cícero*, *Comte* (*kôt*), *Correggio* (*korédžo*), *Coulomb* (*kulô*).

Kako široko je SP 1935 zajemal tuja imena, se kaže tudi pri drugih črkah, npr. *Macaulaay* (*mekôli*), *Madeira* (*madéra*), *Málta*, *Marseille* (*marséj*), *Bordeaux* (*bordó*).

- Pri veliki začetnici v zvezi s pisavo praznikov (paragraf 11) ostaja SP 1935 načeloma pri istem kot SP 1920 – te besede kot občne piše z malo začetnico, npr.: *božič*, *svečnica*; le če »bi bila pisava z malo začetnico dvoumna, se smejo pisati z veliko«: med primere v paragrafu 11 poleg *Velike noči* (ki jo navaja že SP 1920) uvrsti še na primer *Božič*, za katerega SP 1920 predpisuje le malo začetnico. – Za imena praznikov iz lastnih imen (enako kot SP 1920) v paragrafu 9 določa veliko začetnico, torej *Jurjevo*, *Gregorjevo*, *Telovo* (*praznik sv. Telesa*).

- Za izpeljanke iz stvarnih imen tipa *Vajevci*, *Zvonovci*, *Dominsvetovci* predpisuje veliko začetnico.

- Novost, zaradi katere pride Breznik-Ramovšev pravopis pod splošen kritični drobnogled, je njegovo določilo (v slovarskem delu), da se piše – ne kot sta doslej določala Levčev pravopis (1899) in Breznikov pravopis (1920) *bravec*, pač pa *bralec*. To svojo odločitev avtorja, Breznik in Ramovš, v polovici slovarskega stolpca tudi razložita.

- V pravorečju SP 1935 uvede pomembno novost, in sicer v tem smislu, da loči *zborni in pogovorni* (*konverzacijski*) *govor*: »Glasovno skupino *əu* zbornega govora smeš v konverzacijskem govoru govoriti kot *u* (zbrno: *rékey, kôteu* za pisano *rekel, kotel*; pogovorno: *réku, kôtu*). – Pogovorne (konverzacijske) oblike uvaja kratica *pog.*; posebej so označene pogovorne kratke oblike nedoločnika, ker imajo večinoma različen poudarek od onega v zbornih dolgih oblikah ...« Npr.: *greniti* (*pog. grenít*), *-ím*.

K 2: Nekaj odmevov na Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis 1935 v času njegovega izida

Breznik-Ramovšev pravopis je takoj po njegovem izidu napadel pisec prvega enojezičnega *Slovarja slovenskega jezika* (ki je izšel le nekaj mesecev za Breznik-

Ramovševim pravopisom), Joža Glonar. V Uvodu v svoj slovar skuša z vso polemično vehemenco zmanjšati oz. kar izničiti pomen Slovenskega pravopisa 1935. Očita mu, »da svoje veljave in moči ne išče v preglednosti, enotnosti, prepričevalnosti tega, kar podaja, torej v svoji porabnosti, pač pa v zunanostih: v nekem »uradnem« pritisku, ki ga naj vrši s pomočjo firme, ki stoji za njim ... Na naslovni strani stoji namreč, da je [SP 1935] »izdalo in založilo Znanstveno društvo, ki se sicer s svojo polno firmo imenuje še »za humanistične vede v Ljubljani.« Nato Glonar navede poleg glavnih sestavljavcev, *Breznika* in *Ramovša*, še druge člane komisije (*R. Nahtigala*, *I. Grafenauerja*, *I. Prijatelja*) in preide h kritiki z bolj strokovnimi argumenti.

Strokovne argumente za odklanjanje SP 1935 najde Glonar v več ravneh: – Pretirano naslanjanje na tradicijo in splošno rabo, torej premajhna mera iskanja jezikovnega sistema. – Poudarja, da je »sestavljavec SP 1935« služil za vzor predvsem češki pravopis (državna izdaja), potem poljski, srbski (Belić) in hrvaški (Boranić); med vzorci navede tudi nemški Dudnov pravopis. V zvezi s tem Glonar Brezniku in Ramovšu namreč očita, da nista »niti pomislila, da je tradicija poljskega, češkega in kateregakoli, čeprav slovanskega jezika, povsem drugačna kot tradicija književne slovenščine.« – Glede razlage tujk se Glonar ponorčuje iz celote s pomočjo nekaj res napačnih razlag; najde naslednje: *kolofon* = *tudi kolofonij*; *mezeg* = *mula*; *migrena* = *preglavica*. – Pravi, da je velika množina besed prišla v pravopis iz »Pleteršnika, kjer je spala mirno spanje, ne da bi kdaj prišla v živ jezik«. – Problem prevzemanja tujk sproži Glonar zlasti ob vprašanju zeva – konkretno ob besedi *socialist* ali *socijalist*. Glonar nasprotuje pisavi *socialist* oz. *socializem*, češ da je to »le golo in nepremišljeno posnemanje tujega pravopisa (kot je že pred leti obširno razložil in utemeljil Štrekelj v Ljubljanskem zvonu ... in v svoji knjižici O Levčevem pravopisu in njega kritikah ...« – Za sklep svoje dvanajst strani obsegajoče uničujoče kritike Breznik-Ramovševega SP 1935, ki ji da »častno« mesto v Uvodu⁶ v svoj Slovar slovenskega jezika, Joža Glonar septembra 1936 zapiše: »Sestavljavci SP so pač že sami spoznali, da ž njihovim delom vprašanje slovenskega pravopisa še davno ni rešeno. Bilo je opravljeno z veliko naglico, z nezadostnimi pripravami in s premalo skrbjo pri končni redakciji. Nejasnost v načelih in premalo poznavanje tradicije našega »pravopisa« in sistema in tendenc razvoja ..., v enaki meri premalo upoštevanje potreb naših pišočih ljudi je zakrivilo, da SP ni prinesel reda v naš pravopis in vprašanja, ki so ž njim v zvezi, ampak je nejasnost in zmedo šele povečal.«

Poleg ostrih, polemično naravnanih nasprotnikov je imel Breznik-Ramovšev SP 1935 tudi zagovornike, med katerimi je zanimiv *I. Koštiál*, ki je pisal o SP 1935 v *Življenju in svetu* (tedenski prilogi *Jutra*): SP 1935 načelno pohvali, vendar kot etimolog na nekaterih mestih opozori na nedoslednost ali celo napačnost, npr. zakaj *resnacija*, vendar *rezidenca*; zakaj *start*, vendar *šport*; zakaj *Trdinov*, *Jamov*, vendar *Šenoin*? – Koštiálovo »etimološko« kritiko v Ljubljanskem zvonu sicer podpre tudi *Vladimir Levstik*, vendar kljub temu SP 1935 načelno pohvali: »Že kratak pregled

⁶ Svojo kritiko SP 1935 Glonar ponatisne tudi v samostojni knjižici z naslovom »Slovenski pravopis« (Ljubljana, 1936; založil avtor; Ponatisk Uvoda v »Slovar slovenskega jezika«. Na drugi strani je posvetilo: »Pravopisni komisiji Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani posvetil – J. A. G.«.

nam pokaže, da je v novem priročniku vendarle marsikaj razčiščenega ... Vzlic kakemu slučajnemu protislovju je vtis dobrodejne enotnosti prepričujoč.« – Pozitivno oceno v Ljubljanskem zvonu napiše tudi *A. Debeljak*: »Z vsem se seveda ne morem strinjati ..., pojmuje pa [SP 1935] pismeni jezik pravilen, kot biološki pojav, ne logičen.«

Učinkovito brani SP 1935 eden njegovih avtorjev, in sicer *A. Breznik*. V rubriki Kulturni obzornik v časopisu Slovenec v sedmih nadaljevanjih novembra 1936 nadrobno odgovarja ocenjevalcam SP. Na začetku na kratko, vendar izrazno učinkovito pokaže svojo ogorčenost nad nestrokovnostjo nekaterih kritikov, zlasti J. Glonarja: »... Toda, kar se je zdaj zgodilo, presega meje potrpežljivosti in ne morem več molčati; tako neolikane in hkrati neznanstvene ocene, kakor je dr. J. Glonarjeva, že dolgo ni bilo v naši polemični literaturi.« – Nato Breznik v dvanajstih točkah argumentirano spodbija Glonarjeve očitke, kar po vrsti. – Tudi današnji bralec, odmaknjen od polemičnega razpoloženja tistega časa, lahko spozna, da je razlika v Glonarjevem in Breznikovem tonu očitna: pri Glonarjevi kritiki izstopata srditost in žaljivost, pri Brezniku so opazni predvsem strokovni argumenti.

Ob Breznik-Ramovševem Slovenskem pravopisu (1935) postane javno mnenje tako razburkano, da mora vmes poseči vlada. Tako za sklep te mučne polemike *Kraljevska banska uprava dravske banovine* v Ljubljani dne 28. januarja 1937 izda *odlok*, ki ga je podpisal *ban dr. Natlačen*. Odlok se glasi: »Po vseh šolah v dravski banovini naj se s šolskim letom 1937/38 uvede Breznik-Ramovšev pravopis.« Odlok, za katerega kompetenco se sklicuje na paragraf 29 in točko 4 paragrafa 39 Zakona o banski upravi, je utemeljen s petimi sklopi utemeljitev oz. z enajstimi točkami, ob tem pa so popisane še razlike med Breznikovo slovnico in Slovenskim pravopisom 1935; na treh straneh je objavljenih okoli sedemdeset popravkov (sestavila A. Breznik in F. Ramovš), ki naj se upoštevajo ob SP 1935. Med njimi so npr.:

»Str. 23. – pod besedo bralec črtaj volilec, -lca, -lka in dodaj za besedo hiravka; in če stoji v zlogu pred to končnico l ali lj, npr. volivec, ponavljavec«

»Str. 117. – pod besedo Poe beri: Poe, Poeja, Poejev (ne Poea, Poeov)«.

Tako je bila z odlokom bana Natlačena (ki je izšel kot poseben dodatek (privezan k osnovnemu pravopisu) pot popravljeni izdaji oz. ponatisu Breznik-Ramovševega pravopisa leta 1937 (SP 1937 – Mala izdaja, priredila A. Breznik in F. Ramovš, Ljubljana 1937⁷ in 1938⁸) odprta, pri čemer sta avtorja seveda upoštevala vse predpisane popravke.

III. Obdobje slovenskega pravopisja med drugo svetovno vojno

Nadaljnja pravopisna razmišljanja ter s temi v zvezi morda tudi polemike prekine splošna bivanjska ogroženost – druga svetovna vojna. Pri pregledu slovenskih pravopisov se mi zdi potrebno poudariti, da občutek in skrb za slovenščino tudi v tem času ne usahneta. Tako tudi v hudih vojnih časih izideta dva drobna jezikovna

⁷ Na drugi strani je pojasnilo: »Ta izdaja je posneta po Slovenskem pravopisu, ki ga je izdalo Znanstveno društvo v Ljubljani leta 1935.«

⁸ A. Breznik, F. Ramovš, Slovenski pravopis (Drugi, neizpremenjeni natis), Ljubljana, 1938.

priročnika: **Slovenski pravopis 1944** in **Slovenski pravopis 1945**. Oba, zlasti natančno drugega, je predstavil in analiziral *Velemir Gjurin* v svojem članku z naslovom *Slovenski pravopis 1945*⁹. Iz članka povzeman: »SP 1944 je natisnjen (v smislu partizanskih tehnik) in razmnožen; SP 1945 je tipkopolis – nameraval je dobiti status z najvišjega mesta uradno potrjenega občeslovenskega normativnega priročnika. ... SP 1945 pa predstavlja tudi prvi izbor izrazja, ki ga je prinesel in razširil NOB. Vanj je vnašal zdravo normo, kakršni bi bilo težko oporekati, in v tem je njegova največja vrlina. V funkcionalnem razločevanju sopomenk je bil kar nekam moderen. Njegov slovarček z okrog 70 sposojenkami iz srbohrvaščine, ki so spodbivale slovenske ustreznice deloma celo v uradnih besedilih, bi bil lahko uspešno jezil žargonsko povodenj, ko bi bil izšel. A tudi arhiviran priča SP 1945 o prizadevanju svojih sestavljavcev za samobitnost slovenščine na področju, kjer je njena govorna vrst iz znanega razloga ostala izrazno deficitarna.«

IV. Obdobje slovenskega pravopisja petdesetih in šestdesetih let

Kmalu po drugi svetovni vojni, leta 1950, je zagledal beli dan nov **Slovenski pravopis** (priredila Inštitut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika po prvi izdaji Breznik-Ramovš: *Slovenski pravopis 1935*, ki ga je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti)¹⁰. Posvečen je leta 1949 umrlemu slovenskemu pesniku in kulturnemu delavcu Otonu Župančiču). V uredniškem odboru so bili znani slovenski jezikoslovci in kulturniki: *F. Ramovš, O. Župančič, A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, M. Šmalc, J. Šolar*. Pri odtisih je sodeloval tudi *J. Moder*. Skratka: Pravopis ni več delo enega ali dveh, pač pa kar številne *pravopisne skupine*^{10a}.

Naslednji slovenski pravopis je izšel čez dvanajst let. Gre torej za **Slovenski pravopis 1962**. Izdala ga je prav tako *Slovenska akademija znanosti in umetnosti*, pripravila pa, kot piše v kolofonu, »*pravopisna komisija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti po Slovenskem pravopisu 1950*«. – Uredniški odbor: *Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar, France Tomšič*.

⁹ Slavistična revija, letnik XXVIII, 1980, št. 4, str. 425–445.

¹⁰ Glavni kritik SP 1950 je bil Božo Vodušek, čigar temeljna jezikoslovna stališča so bila znana že iz njegove razprave *Za preureditev nazora o jeziku*, v: Krog, 1932, str. 66–76. Vodušek je svojo kritiko SP 1950 objavil v člankih z naslovom *Pripombe k Slovenskemu pravopisu*, v: Novi svet V, 1950, in nato še v desetih nadaljevalnih člankih z naslovom *O Slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih*, v: Slovenski poročevalec, 1952. (Za osnovne poteze Voduškove kritike prim. Ada Vidovič Muha, *Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika*, v: Jezik in čas, 1996, zlasti str. 26, 27, 28.)

^{10a} Ob tem se obravnave pravopisne problematike loti tudi **Stanko Bunc** in leta 1951 izda priročnik z naslovom *Jezikovni svetovalec*. (Iz kolofona: »Sestavil S. Bunc s sodelovanjem jezikovnega aktiva na I. gimnaziji v Kranju. – Izdano kot rokopis za prosvetne delavce in dijaštvo okrajev Kranj mesto in okolica, Kranj, 1951.«) Knjiga obsega le slovarski del, kjer so besede obravnavane po binarnem sistemu »Slabo – Dobro«; npr.: v rubriki Slabo je problem: bravec – bralec, v rubriki Dobro je pojasnilo: bravec = oven, bralec = čitatelj.

K 1: Prikaz Slovenskega pravopisa 1950 in (natančnejši) Slovenskega pravopisa 1962

Med pravopisoma SP 1950 in SP 1962 ni veliko razlik; podobna sta si po obsegu (SP 1950 – 934 strani, SP 1962 – 1054 strani; od tega Pravila v SP 1962 obsegajo 91 strani, slovarski del pa 963 strani) in tudi po pravopisni vsebini. Kljub podobnostim pa je SP 1962 »zagrešil« usodno spremembo: namesto prejšnje oblike *bralec*, je predpisal obliko *bravec*.

Nekaj leksikografskih in drugih značilnosti SP 1962

- Širok izbor besedja, tudi lastnih imen, in temeljitost obravnave, na kar kaže že sam obseg slovarskega dela (»nad 27.500 gesel z več kot 100.000 besedami in okoli 200.000 zvezami, dvojnicami in pomenskimi odtenki«).
- Naglasna znamenja (za jakostni naglas) so zapisana dosledno na vseh enotah.
- Splošne pomenske oznake oz. pri lastnih imenih identifikacijske oznake so v pokončnicah (znak |), kar povečuje informativnost: *dogležnjica |obutev*; *Bossuet -a [bosüé -ja] m |franc. pridigar*].
- Jasne normativne oznake: »Zvezdica (*) kaže, da je beseda ljudska izposojenka; v nekaterih podobnih primerih jo nadomešča tudi kratica lj.« – »Puščica (→) opozarja, da beseda ali zveza ni najbolj domača in najboljša in da jo je v večini primerov mogoče nadomestiti s pripisanimi ali tem podobnimi izrazi. – Krožec (o) pomeni, da beseda ali zveza za knjižno rabo ni dovoljena.«
- Dopušča dvojnice.
- SP 1962 namesto oblike *bralec* (kot jo je predpisoval njegov vzorčni predhodnik, SP 1950, vpeljala pa sta to obliko že Breznik in Ramovš v SP 1935) predpiše obliko *bravec*.

K 2: Nekaj odmevov na SP 1962 v času njegovega izida

Kljub strokovni solidnosti SP 1962, ki tudi za kritike v glavnem ni bila sporna, pa se ob problemu *bravec* začetna, za splošno časopisje¹¹ presenetljivo podrobna in strokovna argumentacija nasprotnikov in zagovornikov kmalu problemsko razširi: Npr. B. Urbančič¹²: »Napačni odnos naše pravopisne komisije do jezika ima svoj izvor prav pri koreninah, namreč pri odgovoru na vprašanje, čemu jezik služi. Sodobna lingvistika izhaja v teoriji knjižnega jezika iz dejstva, da je jezik sredstvo za sporazumevanje. Jezikoslovju, ki je zasnovano na marksizmu, je to izhodišče najbližje, zato ga je usvojilo in v razvijanju teoretičnih postavk in delovni metodi tudi doseglo lepe rezultate. Očitno pa je za našo pravopisno komisijo komunikacijska vloga jezika podrejenega pomena⁽⁹⁾, ...« (V opombi⁽⁹⁾ se B. Urbančič sklicuje na članek A. Bajca, Delo, 4. VIII. 1962.) »... To pomeni, da je bila vsa slovenska pišoča javnost zadnjih sto let enotna v pisanju oblik s l-om, kolikor niso povzročali zmede jezikoslovci in pa del kulturnih delavcev, ki se je grupiral ob katoliškem tisku.« V citirani razpravi,

¹¹ Prim. Delo, 6., 7., 8. VII. 1962 (B. Urbančič); 4., 5. VIII. 1962 (A. Bajec).

¹² B. Urbančič, *Ob novem slovenskem pravopisu – Problem »bravca«*, v: Slavistična revija, XIV, 1963, št. 1–4, str. 212, 228.

objavljeni v Slavistični reviji, B. Urbančič poleg *historiata problema »bralec ali bravec«* poda tudi nekakšen *program za kritični pretres vloge jezikoslovja pri jezikovni kulturi*: »Zgodovina slovenskega knjižnega jezika bo morala nekoč ugotoviti vzroke njegovega počasnega kultiviranja in ustaljevanje. Krivde za to ne bo smela iskati v pišočih. Tudi se ne bo mogla zadovoljiti samo z razlago vpliva panslavizma po eni strani in nemškega pritiska na slovenščino po drugi strani. Najbolj negativen in stalno živ se bo pokazal pač purizem kot jezikovni izraz bega pred družbeno stvarnostjo, kar se manifestira v odporu do bogatitve jezika z novimi, zlasti nedomačimi sredstvi, ter s favoriziranjem jezika preteklosti in zaostalih družbenih slojev. Nadalje bo morala preiskati vpliv liberalizma, ki je v stari Jugoslaviji zastopal tudi v jeziku integralno jugoslovanstvo, ter vpliv klerikalizma, ki se je imel svoj čas za branitelje slovenstva, a je doživel polom v belogardističnem konceptu ločitve Slovencev od Jugoslavije, kar prihaja na jezikovnem področju še vedno do izraza z ustvarjanjem atmosfere, kot da smo Slovenci v naši državi nacionalno ogroženi. In končno bo morala zgodovina oceniti vpliv načela toge slovnične pravilnosti, ki jezik uklepa v premočrtnost, vpliv podrejanja jezika zakonom logike, ki niso zmerom v skladu z dejanskim jezikovnim stanjem, in vpliv individualnega okusa, nasprotnega običajni rabi jezikovnih sredstev.« – Tako se ob sprva na videz drobnem problemu *bravec ali bralec* pravopisno razpoloženje razburka do neverjetne intenzivnosti.

Zgodovina izpred tridesetih let se ponovi. Kot ob Breznik-Ramovševem SP 1935 mora tudi ob SP 1962 poseči vmes *uradna avtoritativna, tokrat znanstvena institucija – SAZU*. Tako ima precej izvodov (ponatisov/dotisov¹³) SP 1962 v knjigo na začetku uvezen poseben list, naslovljen kot *Opozorilo*: »O pisavi na -alec, -ilec je izdala SAZU dne 1. XII. 1963 sklep, da pišemo l in ne v, kakor je po utrjeni tradiciji določil že Ramovš-Župančičev Slovenski pravopis leta 1950. Svoj sklep je SAZU izdala tudi v skladu s konferenco slavistov in javnih delavcev, ki jo je sklicala po izidu pravopisa l. 1962. Na njej je večina odklonila pisavo na -avec, -ivec in sprejela, da se držimo v tem primeru določil Ramovš-Župančičevega Slovenskega pravopisa iz l. 1950. Z okrožnico sekretariata za šolstvo SRS z dne 13. XII. 1963, s katero je sklep SAZU potrdila tudi za to odločilna prosvetna oblast SRS, je pisava -alec, -ilec obvezna tudi za vse šole. ... Prav tako pa se v skladu z navedenima okrožnicama ravna tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki ga je začela izdajati SAZU (gl. v uvodu I. knjige str. XXIII).«

¹³ Letnice v tistih izvodih Slovenskega pravopisa 1962, ki imajo uvezeno *Opozorilo*, se le na videz izključujejo (izid SP – Ljubljana 1962 : *Opozorilo*, ki se sklicuje na sklep SAZU z dne 1. XII. 1963 in omenja tudi prvo knjigo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (ki je izšla leta 1970)). Da gre pri izvodih z uvezenim *Opozorilom* dejansko za ponatise, je razvidno iz Slovenske Bibliografije 1978–79 (izdala in založila Narodna in univerzitetna knjižnica (Ljubljana 1986), kjer je vpisana za ponatis SP 1962 (5000 izvodov) letnica 1978, in iz Inventarne knjige Biblioteke SAZU (XXXVIII), kjer je vpisan prejem nekaj izvodov SP 1962 z datumom 9. XII. 1975, iz česar je mogoče sklepati, da je bil ponatis/dotis SP 1962 tudi leta 1975. – Tadva podatka na začetku te opombe omenjeno kronološko nejasnost razjasnita.

Po tem sklepu SAZU je sledilo nekaj jezikoslovnih priročnikov, upoštevajočih te popravke¹⁴. Najbolj odmeven, seveda v pozitivnem smislu pravopisne uporabljenosti, je *Mali Slovenski pravopis*, ki je izšel leta 1966, njegov avtor pa je *Stanko Bunc*.¹⁵

V. Obdobje slovenskega pravopisja sedemdesetih in osemdesetih let

V šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let tudi v slovensko jezikoslovje prinese velik premik teorija socialnih in funkcijskih zvrsti¹⁶, ki se, sama po sebi sicer že starejša, utrdi tudi pri nas. Pravopisno vprašanje se začne v marsikaterem primeru prepletati z zvrstnim, stilističnim, kar »klasično« pravopisno normativnost vsekakor oteži. Ob novih jezikovnih in zunajjezikovnih dejstvih postaja potreba po novem pravopisnem priročniku vedno bolj očitna. SAZU imenuje *Komisijo za sestavo novega slovenskega pravopisa*; čas je pokazal, koliko let in moči njegovih sestavljavcev je bilo potrebnih, da je zagledala beli dan prva knjiga tega projekta, to je *Slovenski pravopis 1, Pravila* (1990). Na zapletenost postopka kaže že dejstvo, da je bila zaradi težavnih razmer in na argumentirane zahteve njegovih glavnih sestavljavcev oz. »borcev zanj« (prim. razpravljanja J. Toporišiča in J. Riglerja v Slavistični reviji, 1977–1979), J. Toporišiča, J. Riglerja, J. Modra, S. Suhadolnika leta 1981 dana javnosti v razpravo publikacija z naslovom **Načrt pravil za novi slovenski pravopis**.¹⁷

¹⁴ Po sklepu SAZU z dne 1. XII. 1963 glede pisave samostalnikov na -alec, -ilec se ravna (kot omenja že Opozorilo v nekaterih izvodih (gl. opombo 13) SP 1962) tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ I–V, 1970–1991; prim. Uvod, I. knjiga, § 172, kjer je naveden datum 15. XI. 1963. Pri razlikah v navedenih časovnih podatkih gre pri datumu 15. XI. 1963 za (najbrž internejšo veljavno) okrožnico SAZU, pri datumu 1. XII. 1963 pa verjetno za dan začetka uradne širše veljave sklepa SAZU. – Poudariti pa je treba, da je SSKJ slovenski enojezični razlagalni slovar, po svojem konceptu »informativno-normativne narave«, kot piše v njegovem Uvodu, ne pa slovenski pravopis.

¹⁵ *Mali slovenski pravopis* (1966) **Stanka Bunca** je založila Založba Obzorja Maribor, izšel pa je v zbirki Glotta – Slovarji in jezikovni priročniki. Citat iz predgovora: »Mali slovenski pravopis se praviloma ravna po načelih Slovenskega pravopisa iz leta 1962, le v pisavi samostalnikov na -alec, -ilec upošteva okrožnico SAZU z dne 1. XII. 1963 in okrožnico sekretariata za šolstvo SRS z dne 13. XII. 1963. Priročnik je namenjen najširšemu krogu pišočih ljudi, zlasti šolski mladini. ... V celoti obsega okoli 20000 gesel z več kot 50000 besedami in besednimi zvezami.«

¹⁶ O tem gl. med drugim tudi Vidovič Muha, A., *Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika*, v: Jezik in čas ([zbornik]/Ada Vidovič Muha ... [et al.]), str. 15–40, zlasti str. 22, 23, 27, Ljubljana 1996.

¹⁷ Za strokovne kritike in ocene Načrta pravil za novi slovenski pravopis gl. publikacijo *Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis* (izdala Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1982).

VI. Obdobje slovenskega pravopisja devetdesetih let

Z upoštevanjem nekaterih pripomb na zgoraj omenjeni Načrt pravil za novi slovenski pravopis je leta 1990 končno izšla knjiga **Slovenski pravopis 1, Pravila** kot prvi del načrtovanega jezikoslovnega projekta. (Uredniški odbor: *Jože Toporišič, Franc Jakopin, Janez Menart, Janko Moder, Stane Suhadolnik, Janez Dular, Breda Pogorelec, Kajetan Gantar, Martin Ahlin.*)

In tako smo pri najnovejšem slovenskem pravopisu. Od leta 1991, to je po dokončanju SSKJ, se na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) izdeluje še **slovar novega Slovenskega pravopisa** kot drugi del le-tega. (Predsednik Komisije za sestavo slovarja novega SP je Jože Toporišič.)

K 1: Prikaz novega Slovenskega pravopisa (1990)

Prvi del novega slovenskega pravopisa, *Slovenski pravopis 1, Pravila*, je prvič izšel leta 1990, nato pa še v štirih ponatisih oz. (rahlo) popravljenih ali ponovno pregledanih izdajah, nazadnje leta 1997. Druga izdaja iz leta 1994 in zadnja, iz leta 1997, sta po svoji vsebini najbogatejši: po pravilih samih se v glavnem sicer ne razlikujeta od prejšnjih (razen v kaki malenkosti, npr. vprašanje vezaja, pomišljaja, vezajnega pomišljaja); bogatejši pa sta v tem, da imata tudi Stvarno kazalo, kar uporabniku zelo olajša dostop do iskane pravopisne informacije.

Slovenski pravopis 1, Pravila je namreč samostojna knjiga z 283 stranmi oz. s 1034 paragrafi (podatki po zadnji izdaji iz leta 1994).

Novi Slovenski pravopis (delno že nastali: *SP 1, Pravila*; delno pa šele nastajajoči: *slovarski del SP*) ima v sodobnem jezikoslovju in jezikovni kulturi za Slovence velik pomen in je zato odgovorna naloga; uskladiti mora več jezikovnih in zunajjezikovnih dejstev, npr.: upoštevati mora teorijo zvrstnosti jezika (kar vpliva na spremembo klasične normativnosti v smislu »pravilno – napačno«), pri tem pa ohraniti preglednost nad jezikovno pravilnostjo oz. ustreznostjo jezikovnih sredstev (npr.: katero od dvojnic lahko/mora izbrati uporabnik pri nevtralnem izražanju); upoštevati mora raznovrstno širjenje glede na stroke (vprašanje izbire besed za geslovnik); upošteva naj širjenje splošne vednosti glede na zemljepisno in splošno kulturno globalnost (kar zadeva v veliki meri tudi vprašanje lastnih imen).

Nekaj opaznih značilnosti novega SP 1, Pravil:¹⁸

- Pravopisna problematika je vključena v slovnično obravnavo jezikovnih ravnin, na kar kažejo naslovi poglavij: Glasoslovje, Oblikoslovje, Besedotvorje, Zvrstnost, Preglednice pisav tujih jezikov.

- Pravila, razvrščena v 1034 paragrafov, so po svoji strukturi problematiki precej zapletena.

¹⁸ Za natančnejši prikaz gl. Müller, J., 1991, *Novo slovensko pravopisje (Slovenski pravopis: 1, Pravila 1990)*, v: Jezikoslovni zapiski (Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU), št. I, str. 191–199, Ljubljana 1991.

• Novi Slovenski pravopis je – sodeč po pregledu njegovega prvega dela, Pravil – zasnovan zelo vsestransko in ambiciozno: to ni le pravopisni, ampak tudi slovnični, stilni in deloma pomenski priročnik.

Že zaradi kompatibilnosti s svojim prvim delom, Pravili, je utemeljeno pričakovati, da k taki vsestranskosti teži tudi **zdaj nastajajoči pravopisni slovar kot drugi del Slovenskega pravopisja**. To uradno nakazuje tudi predsednik pravopisne komisije, Jože Toporišič, v svoji razpravi *Teoretična podstava slovarja novega SP*.¹⁹

Naj za ilustracijo naprednosti in specifičnosti tega pravopisnega projekta navedem **le nekaj leksikografskih in siceršnjih značilnosti zdaj nastajajočega slovarskega dela novega SP** (povzetih po zgoraj citirani Teoretični podstavi, na koncu katere je dano javnosti na vpogled tudi nekaj primerov obravnave slovarskih enot):

• Vse besede imajo označen jakostni in tudi tonemski naglas. (Označevanje tonemskosti je v slovenski pravopisni tradiciji novost.²⁰)

• Slovnične oznake so zelo podrobne, npr.: *kólikor – ozir. količ. prisl.*; pri samostalniku je nakazana tudi števnost oz. neštevnost, zato oznake *skup.*, *snov.*, *pojrn.*; poleg spola je označena tudi kategorija podspola živosti (*živ.*) in človeškosti (*člov.*), npr. *celínec -nca m živ., člov.*

• Pri glagolu je prikazana vezljivost, ki je izpisana z ustrezno sklonsko obliko zaimka *kdo/kaj*, npr.: *obdátí ... koga/kaj z/s kom/čím.*

• Pri pridevniku sta navedeni najprej nedoločna oblika, nato pa kot mala podiztočnica še določna oblika z dodanim primerom. (Tip: *solzen : solzni.*)

• Teorija besednih vrst (upoštevajoč Slovensko slovnico Jožeta Toporišiča) je realizirana do členka in povedkovnika.

• Oznake za funkcijske in socialne zvrsti ter siceršnje stilne oznake, navedene v Pravilih, so uporabljene tudi pri slovarskih enotah.

• Pri lastnih imenih so z oznakami (*oseb. i., zem. i., stvar. i.*) ločena osebna, zemljepisna in stvarna lastna imena – brez dodatnih identifikacijskih pojasnil oz. določil.

• Pri zemljepisnih naselbinskih imenih sta vedno navedena pridevnik na *-ski* in oblika za *prebivalca*; slednje namreč zlasti pri tujih zemljepisnih danostih, tudi v slovenščini pisanih citatno, mnogokrat povzroča težave (npr. *Bordeaux – Bordeauxčan(?)*, *Bordeaujčan(?)*, *Bordojčan(?)*; *Cannes – Cannesčan(?)*, *Cančan(?)*), zaradi česar bodo imele sistemsko izbrane in v slovarju SP navedene oblike verjetno precejšnjo uporabno vrednost.²¹

¹⁹ Jože Toporišič, *Teoretična podstava slovarja novega SP*, v: Slavistična revija, letnik XXXXII, 1994, št. 4, str. 455–473.

²⁰ V splošnem slovenskem slovaropisju (ne pravopisju) se po označevanju tonemskosti odlikujeta Pleteršnikov Slovensko–nemški slovar (I, II; 1894, 1895) in Slovar slovenskega knjižnega jezika (I–V; 1970–1991).

²¹ Prim. Alenka Gložančev, Nekaj pripomb k Teoretični podstavi slovarja novega SP (Slava, letnik IX, 1995/96, št. 1, str. 3–15).

K 2: Nekaj odmevov na Slovenski pravopis 1 – Pravila

Pravila kot prvi del Slovenskega pravopisa so bila že ob prvem izidu (1990) in so tudi še zdaj zelo odmevna – tako v strokovnih nejezikoslovnih kot v jezikoslovnih krogih.²² Na splošno pa se povprečnemu uporabniku Pravila zdijo (če sodimo po odmevih v časopisju ali raznih posvetovanjih) prezapletena.²³

Realizacijsko uspešnost *slovarja novega SP* bomo seveda lahko presojali šele ob oz. po njegovem izidu; in izid slovarja novega SP lahko, kot je bilo z upanjem že napovedano tudi v splošnem časopisju²⁴, pričakujemo leta 1999 – torej ob stoletnici Slovenskega pravopisa Frana Levca.

Za sklep:

Naj upanje na napovedani izid slovarja novega Slovenskega pravopisa pospremi želja, da bi bil le-ta res v pomoč pri gojitvi materinščine. Dobro pravopisno delo namreč pomembno pripomore k jezikovni kulturi in prav zato je oblikovanje pravopisnih del tako občutljivo jezikoslovno področje. Pričujoči prispevek je skušal poleg svojega osnovnega namena, to je kratkega, strnjenege prikaza slovenskih pravopisov v stoletju pred nami, predstaviti tudi to razsežnost.

Viri

Jezikovni svetovalec (Sestavil prof. Stanko Bunc s sodelovanjem jezikovnega aktiva na I. gimnaziji v Kranju, Kranj 1951).

Kako je prav (Slovarček napak v slovenskem knjižnem jeziku – I. in C. Kopčavar, Ljubljana 1965).

Mali slovenski pravopis (Stanko Bunc, Maribor 1966, zbirka Glotta – Slovarji in jezikovni priročniki 6).

Slovníški in slovarski brus knjižne slovenščine (I. Koštiál, Prevalje 1927).

Slovenski pravopis (Sestavil Fr. Levec, c. kr. profesor in okrajni šolski nadzornik v Ljubljani, Dunaj 1899).

Slovenski pravopis (Sestavil dr. A. Breznik, Ljubljana 1920).

Slovenski pravopis (Po pravopisnih in pravorečnih načelih, ki jih je odobrila pravopisna komisija Znanstvenega društva v Ljubljani, sta izdajo priredila A. Breznik in F. Ramovš, Ljubljana 1935).

²² Pri navedbi člankov kot odmevov na SP 1 – Pravila (1990) sem se v razdelku *Literatura* omejila le na inštitutski zbornik Jezikoslovni zapiski in revijo Slava.

²³ Zato je bilo mnogim, predvsem pa šolnikom, v veselje, ko je leta 1992 izšla Abeceda pravopisa, katere avtorica je Marta Kocjan - Barle: v knjigi (dva dela) upošteva uradna Pravila, vendar jih kar se da jasno in pregledno preuredi.

²⁴ Prim. Dnevnik, 12. 1. 1996, Milan Dekleva: Središče naše jezikoslovne zavesti; prav tako Delo, 23. 1. 1996, Marjeta Novak Kajzer: Kaj vse ovira nastajanje velikih slovenističnih del (obakrat pogovor s predstojnico Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, dr. Varjo Cvetko Orešnik).

- Slovenski pravopis* (Mala izdaja SP 1935, prir. A. Breznik in F. Ramovš, Ljubljana 1937; 1938 – Drugi, neizpremenjeni natis).
- Slovenski pravopis* 1944, *Slovenski pravopis* 1945 (tipkopis je shranjen v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja – podatek iz članka V. Gjurina; prim. opombo 9).
- Slovenski pravopis* (Priredila Inštitut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika po prvi izdaji Breznik-Ramovš: Slovenski pravopis 1935, Ljubljana 1950).
- Slovenski pravopis* (Novo izdajo je pripravila pravopisna komisija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti po SP 1950, Ljubljana 1962).
- Slovenski pravopis 1, Pravila* ([uredniški odbor Jože Toporišič ... et al.]; [izdaja] Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1990). (Upoštevani so tudi ponatise oz. ponovno pregledane izdaje do vključno zadnje (5., ponovno pregledane izdaje) iz leta 1997.)

Literatura

- BAJEC, A., *Še zadnjič o bravcu* (I, II), v: Delo, 4., 5. VIII. 1962.
- BREZNIK, A., *Ocenjevalcem Slovenskega pravopisa* (I–VII), v: Slovenec (Kulturni obzornik), št. 262–272, 1936.
- BREZNIK, A., *Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis* (v: Dom in svet, 1913–1915), v: Anton Breznik, Jezikoslovne razprave [urednik Jože Toporišič, Ljubljana 1982, str. 83–133].
- DULAR, J., *O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli*, v: Jezik in slovstvo, XXV, 1979/1980, št. 3, str. 80–85.
- DULAR, J., *Dva pravopisna samospeva*, v: Slava, II, 1987/1988, št. 1, str. 5–12. *Enciklopedija Slovenije*, I–IX, 1987–1995, Ljubljana.
- GJURIN, V., *Slovenski pravopis 1945*, v: Slavistična revija, XXVIII, 1980, št. 4, str. 425–445.
- GLONAR, J., *Slovar slovenskega jezika, Uvod, V–XVI*, Ljubljana, 1936.
- GLOŽANČEV, A., *Nekaj pripomb k Teoretični podstavi slovarja novega SP*, v: Slava, IX, 1995/1996, št. 1, str. 3–15.
- GLOŽANČEV, A., *Vprašanje velike začetnice pri pridevniku BOŽJI*, v: Slava, VII, 1993/1994, št. 1, str. 3–7.
- Inventarna knjiga Biblioteke SAZU, XXXVIII.*
- KLINAR, S., *Pravopisne razpoke*, v: Slava VIII, 1994/1995, št. 1–2, str. 40–50.
- KOCJAN-BARLE, M., *Iz majhnega raste veliko*, v: Slava, VIII, 1994/1995, št. 1–2, str. 31–36.
- KOCJAN-BARLE, M., *Abeceda pravopisa* (I, II), Ljubljana 1992.
- KOŠTIÁL, I., v: Jutro (Življenje in svet), 1935.
- KRALJEVSKA BANSKA UPRAVA DRAVSKE BANOVINE, ban Natlačen, *Novi slovenski pravopis*, IV. No. 2380/1, Ljubljana, 1937, str. 2.

- JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 3 • 1997
- KRŽIŠNIK, E., *Pravopis v slovenski državi in slovenskem jezikoslovju*, v: Slava, VI, 1992/1993, št. 1, str. 8–17.
- LEVSTIK, V., *Okoli »Slovenskega pravopisa«*, v: Ljubljanski zvon, 56, str. 113–116, 1936.
- MÜLLER, J., 1991, *Novo slovensko pravopisje (Slovenski pravopis 1, Pravila 1990)*, v: Jezikoslovni zapiski (Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU), št. I, str. 191–199, Ljubljana 1991.
- NARTNIK, V., *Dinamika oblikoslovnega naglasa v povojnih priročnikih za knjižno slovenščino*, v: Jezik in čas ([zbornik]/Ada Vidovič Muha ... [et al.]), str. 319–325, Ljubljana 1996.
- NOVAK, F., *Najvažnejša stališča o pravopisni vojni*, v: Jezik in slovstvo, letnik IX, 1964, št. 2–3, str. 62–65.
- PERUŠEK, R., *»Bravec« ali »bralec«*, Dunaj 1899.
- POGORELEC, B., *Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995*, v: Jezik in čas ([zbornik]/Ada Vidovič Muha ... [et al.]), str. 41–62, Ljubljana 1996.
- SCHELLANDER, A., *Cum ira et studio vel/ali S srcem in umom*, v: Slava, VI, 1992/1993, št. 1, str. 18–31.
Slovenska bibliografija 1978–1979 (izdala in založila Narodna in univerzitetna knjižnica), Ljubljana 1986.
Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (izdala Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1982).
- STRLE, A., *Dajmo cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega!* v: Kristjanova obzorja, IX, 1993/1994, št. 36, str. 163–174.
- ŠKRABEC, S., v: Cvetje z vertov sv. Frančiška, zv. 11, str. 86, 1899.
- ŠTREKELJ, K., *O Levčevem pravopisu in njega kritikah*, Ljubljana 1911.
- TOPORIŠIČ, J., *Portreti, pogledi, presoje*, Maribor 1987.
- TOPORIŠIČ, J., *Družbenost slovenskega jezika (Sociolingvistična razpravljanja)*, Ljubljana 1991.
- TOPORIŠIČ, J., *Iz bojev za novi slovenski pravopis in jezikoslovje*, v: Družbenost slovenskega jezika (J. Toporišič), Ljubljana 1991.
- TOPORIŠIČ, J., *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana 1992.
- TOPORIŠIČ, J., *Teoretična podstava slovarja novega SP*, v: Slavistična revija, XXXII, 1994, št. 4, str. 455–473.
- TOPORIŠIČ, J., *Družbenost slovenskega jezika od druge svetovne vojne sem*, v: Jezik in čas ([zbornik]/Ada Vidovič Muha ... [et al.]), str. 63–76, zlasti 71–73, Ljubljana 1996.
- TOPORIŠIČ, J., RIGLER, J., *Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa (I–V)*, v: Slavistična revija, XXV, 1977, št. 1, str. 69–106, št. 2–3, str. 311–358; XXVII, 1979, št. 1, str. 81–150, št. 2, str. 231–261, št. 3–4, str. 459–476.
- TOPORIŠIČ, J., RIGLER, J., *Ob Urbančičevi kritiki Načrta pravil pravopisa in njegovem sestavku o veliki začetnici*, v: Slavistična revija, XXVI, št. 2, str. 208–226, 1978.

- URBANČIČ, B., *Slovenski pravopis, Bralec ali bravec kot načelno vprašanje* (I, II, III), v: Delo, 6., 7., 8. VII. 1962, str. 6 (I), 5 (II), 6 (III).
- URBANČIČ, B., *Ob novem slovenskem pravopisu – Problem »bravca«*, v: Slavistična revija, XIV, 1963, št. 1–4, str. 211–228.
- URBANČIČ, B., *Nekaj pripomb k načrtu pravil slovenskega pravopisa*, v: Slavistična revija, XXVI, 1978, št. 1, str. 79–95.
- VIDOVIČ MUHA, A., *Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika*, v: Jezik in čas ([zbornik]/Ada Vidovič Muha ... [et al.]), str. 15–40, Ljubljana 1996.
- VODUŠEK, B., *O Slovenskem pravopisu in jezikovnih načelih*, v: Slovenski poročevalec, 1952.
- WEISS, P., *Uvrščanje priimkov s predimki v enciklopedična in slovarska dela*, v: Slava, VII, 1993/1994, št. 1, str. 18–29.
- WEISS, P., *Pomišljaj in vezaj v Slovenskem pravopisu 1990*, v: Slava, VII, 1993/1994, št. 2, str. 108–122.
- ZUPET, J., *Dajmo cesarju, kar je cesarjevo, in Bogu, kar je Božje!*, v: Kristjanova obzorja, VIII, 1993/1994, št. 34, str. 300–309.
- (Nekatere od tu navedenih bibliografskih enot so tudi bogat vir za podrobnejšo literaturo o slovenski pravopisni problematiki).

An Outline of Slovene Orthographic Codes from the End of the 19th Century to the Present

A short history of Slovene orthographic codes (SOCs) is outlined, starting with the first independent orthographic code of Slovene, Fran Levec's 1899 Slovene Orthographic Code, and continuing with other major orthographic reference books of the 20th century. They are divided into two groups: (A) important, norm-regulating codes: SOC 1899, SOC 1920, SOC 1935, SOC 1945, SOC 1950, SOC 1962, SOC 1 – The Rules (1990); (B) minor orthographic reference books, e.g. Slovníški in slovarski brus knjižne slovenščine (Grammatical and Lexicographic Whetstone of Literary Slovene), 1927, Jezikovni svetovalec (Linguistic Advisor), 1951, Kako je prav (What Is Right), 1965, Mali slovenski pravopis (Concise Slovene Orthographic Code), 1966. The books in the second category are mentioned only briefly, mainly in notes.

Each of the (A) codes is presented from two points of view:

1. a presentation with a few characteristic quotes, especially to illustrate how acute language problems are reflected in the dictionary part and how it can be evaluated from a lexicographic point of view;

2. responses to individual norm-regulating codes at the time of their publication: e.g. for 1899 SOC: S. Škrabec, K. Štrekelj, R. Perušek; for 1935 SOC: J. Glonar, I. Koštiál, V. Levstik, A. Debeljak, Kraljevska banska uprava dravske banovine (Royal Gubernatorial Administration of the Drava Province); for 1962 SOC: B. Urbančič, Slovene Academy of Sciences and Arts; for 1990 SOC 1 – The Rules:

individual members of the Slovenistic and non-Slovenistic public. The discussion of these responses is selective. They are considered relevant as an illustration of what a sensitive field of linguistics and language culture preparation of orthographic works is.

Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar kot vir za Slovar slovenskega knjižnega jezika¹

Milena Hajnšek-Holz

Članek obravnava Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar kot vir za Slovar slovenskega knjižnega jezika pri izboru besed, slovarski obdelavi ter časovni in stilno-plastni označenosti.

Pleteršnik's Slovene-German Dictionary is discussed as a source for the contemporary Dictionary of the Slovene Literary Language with regard to the selection of entries, lexicographic approach and notes on temporal and stylistic/register characteristics of entries.

Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar² je zadnji večji slovar slovenskega jezika, ki je nastal v času, ko je bila naša leksikografija na isti ravni kot leksikografija drugih slovanskih narodov.³ Medtem ko so drugi slovanski narodi nadaljevali leksikografsko delo, razvijali leksikologijo in izdajali moderne slovarje različnih vrst, so pri nas izhajali le manjši dvojezični slovarji.⁴ Od pomembnejših slovarskih del je treba omeniti Glonarjev enojezični Slovar slovenskega jezika.⁵ Slovarsko vrzel so deloma nadomestili pravopisni slovarji,⁶ zlasti še povojni izdaji,⁷ ki sta poleg pravopisa in pravorečja v omejenem obsegu upoštevali tudi pomene besed, stilistiko in frazeologijo.

V Sloveniji vse do ustanovitve Akademije znanosti in umetnosti,⁸ natančneje njenega Inštituta za slovenski jezik,⁹ ni bilo ustanove, ki bi skrbelo za slovaropisno

¹ Razširjeni referat z Okrogle mize ob 100-letnici Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja v Pišecah 16. 9. 1995.

² Slovensko-nemški slovar. Uredil Maks Pleteršnik. Prvi del A–O, Ljubljana 1894, Drugi del P–Ž, Ljubljana 1895.

³ Prim. Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, str. IX.

⁴ Npr. Janežičeva Slovensko-nemški in Nemško-slovenski slovar sta doživela veliko dopolnjenih in popravljenih izdaj.

⁵ Joža Glonar, Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936. To je prvi enojezični slovar slovenskega jezika. Elemente enojezičnega razlagalnega oz. sinonimnega slovarja najdemo že v Pleteršnikovem slovarju.

⁶ Breznik-Ramovš, Slovenski pravopis, Ljubljana 1935.

⁷ Slovenski pravopis, Ljubljana 1950; Slovenski pravopis, Ljubljana 1962.

⁸ Prizadevanja za ustanovitev akademije so se povečala zlasti po ustanovitvi slovenske univerze, ostvarjena pa so bila šele leta 1938 z ustanovitvijo Akademije znanosti in umetnosti.

⁹ Predvojni in vojni čas nista omogočala znanstvenega dela. Delo na področju jezikoslovja se je začelo šele po ustanovitvi Inštituta za slovenski jezik leta 1945.

delo. Tako je od izida Pleteršnikovega slovarja minilo 50 let, ko se je začela ostvarjati zamisel za veliki slovar slovenskega knjižnega jezika kot temeljnega dela slovenskega jezikoslovja.¹⁰

Začetna slovarska dela sta vodila Fran Ramovš in Jakob Šolar. V tem času sta se prepletali in dopolnjevali dve temeljni nalogi: izdelava velikega akademskega slovarja in nova izdaja Pleteršnikovega slovarja. V skladu s tema naloga je potekalo zbiranje slovarskega gradiva. Za veliki akademski slovar se je zbiralo gradivo iz vseh tiskanih in rokopisnih del kakor tudi iz živega govora; za dopolnjeni Pleteršnikov slovar pa gradivo izvirne in prevodne literature ter publicistike prve polovice 20. stoletja. V novi izdaji Pleteršnikovega slovarja naj bi bile upoštevane tudi veljavne pravopisne in pravorečne norme.

Na osnovi zbranega gradiva so bile leta 1951¹¹ narejene poskusne redakcije gesel (glava – glavu, reč – red in sil – sim), ki so pokazale, da zbrano gradivo presega Pleteršnikov slovar glede frazeologije v sodobnem knjižnem jeziku, da pa ne nudi dovolj podatkov o starosti besed in njihovi geografski razširjenosti.

Uspešno slovarsko delo je oviralo tako pomanjkanje strokovno usposobljenih delavcev – leksikografov in leksikologov – kot finančne in prostorske težave. Večkrat je prišlo do spreminjanja slovarskih konceptov, tako sta bila npr. v letih 1953–1961, ko je leksikološko sekcijo vodil Božo Vodušek, v načrtu dva slovarja: veliki in priročni slovar, ki bi se ločila le po obsegu, ne pa po načinu obdelave – oba bi dajala podatke o geografski razširjenosti in zgodovinskem razvoju posameznih besed.

Šele v začetku 60-tih let je bil po temeljitih razpravah v jezikoslovnih krogih narejen načrt za slovar sodobnega knjižnega jezika, ki se ne bi naslanjal na Pleteršnikov slovar, vzor pa bi mu bil češki slovar v štirih knjigah. Temu konceptu slovarja se je prilagodilo tudi zbiranje slovarskega gradiva: izpisovala se je najnovejša izvirna in prevodna literatura, šolske, strokovne, poljudnoznanstvene in znanstvene knjige, revije, časopisi itd. Do takrat ločene slovarske kartoteke, npr. kartoteka klasikov,¹² splošna kartoteka, kartoteka popolnih izpisov,¹³ so bile združene v eno kartoteko. Abecedno gradivo je bilo popisano v Splošnih alfabetarjih,¹⁴ v katerih so poleg števila

¹⁰ Prim. poročila o delu za slovar v Letopisih SAZU; Franc Jakopin, Delo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Rasprave Zavoda za jezik 2, 1989, 53–56; isti, K zgodovini Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, Jezikoslovni zapiski 2, 1995, 9–25; Milena Hajnšek-Holz, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, JiS 37, 1991/92, 125–130.

¹¹ Prim. Letopis SAZU IV, 1952, 188. Rokopis redakcij je v Šolarjevi zapuščini.

¹² Alfabetarij klasikov, Inštitut za slovenski jezik, Leksikološka sekcija, Ljubljana 1963. Alfabetarij klasikov ima 37.955 gesel; napravljen je na podlagi 377.867 kartotečnih listkov iz izpisi slovenskih klasikov, med katerimi so zastopani: Alešovec, Detela, Dolenc, Erjavec, Jurčič, Kersnik, Levec, Levstik, Maselj, Mencinger, Ogrinec, Stritar, Tavčar, Trdina, Glonar: Narodne, Odbor za SNP (Slovenske narodne pesmi), Štrekelj: Narodne.

¹³ Začasni frekvenčni slovar, Inštitut za slovenski jezik, Leksikološka sekcija, 1965. Rokopisni slovar za interno rabo je bil narejen na osnovi popolnih izpisov reprezentativnih besedil za vse zvrsti jezika. Začasni frekvenčni slovar ima 15.746 gesel; napravljen je na podlagi popolnih izpisov 22 del z 293.923 kartotečnimi listki.

¹⁴ Splošni alfabetariji so bili izdelani v letih 1964, 1968, 1973, 1974 in 1976. Gradivo, ki je bilo zbrano po dokončanju posameznega splošnega alfabetarija, je popisano v Dodatnih

izpisov za posamezno geslo še podatki, ali je beseda v Slovenskem pravopisu 1962, ali v Pleteršnikovem slovarju, ali so jo zapisali klasiki, ali je dobljena s popolnimi izpisi, pri redko izpisanih besedah tudi, kdo jo je zapisal.¹⁵ V Splošnem alfabetariju so tudi opombe članov uredniškega odbora, ki so se po določenih načelih odločali za sprejem besed v Alfabetarij oz. za obdelavo v SSKJ.¹⁶

Kako pomemben vir je bil Pleteršnikov slovar, se vidi iz celotnega dela za SSKJ: tako pri izboru besed, homonimnih rešitvah, naglasu – tako dinamičnem še zlasti pa tonemskem – pri pomenski razčlenitvi gesel, krajevni razširjenosti in starosti besed, delno pri stilno-plastnem označevanju, frazeologiji in v manjši meri tudi pri terminologiji.

Izbor besed

Kot je bilo že omenjeno, je slovarsko gradivo popisano v Splošnih alfabetarijih, kjer je v posebni rubriki tudi podatek o zastopanosti besed v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju (P). Podatek o tem, da je beseda že v Pleteršnikovem slovarju je tudi v Besedišču slovenskega jezika.¹⁷

Za primerjavo med SSKJ in Pleteršnikovim slovarjem glede izbora besed navajam del črke B od **b** do **blagobit**.

V Splošnem alfabetariju je za ta del 4.000 geselskih besed, od teh jih je v P že 827. V alfabetarij za 1. knjigo je bilo odbranih 1.469 gesel, v prvi knjigi Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pa je bilo z dodajanjem gesel med redakcijo obdelanih 1.546 in v Dodatkih v 5. knjigi še 37 gesel; skupaj je za ta del v SSKJ 1994 1.583 gesel.

splošnih alfabetarijih, Splošnih alfabetarijih za Dodatke in v Drugem splošnem dodatnem alfabetariju.

¹⁵ Npr. za besedo **čeljst** so v Splošnem alfabetariju iz leta 1964 naslednji podatki: beseda je v SP 1962, predlagalo jo je 7 terminoloških svetovalcev, zanjo je 107 kartotečnih listkov, dobljenih z izpisi ustrezne literature, med njimi iz del slovenskih klasikov 2. polovice 19. stoletja in popolnih izpisov; beseda je tudi v Pleteršnikovem slovarju – oznaka Pl. Beseda **čeljstač** je v SP 1962, zanjo je 6 izpisov, pozna jo Pleteršnikov slovar. Beseda **čeljuga** ima samo 1 izpis, in sicer iz Sovretovega prevoda, pozna jo Pleteršnikov slovar (**čeljúga**, f. = čeljst, der Kiefer (zaničlj.), Jan., Hal.–C.; udariti koga po čeljugi, jemandem eine Maulschelle geben, jvzhšt.); beseda čeljuga ni bila sprejeta v SSKJ, objavljena pa je v Besedišču slovenskega jezika.

¹⁶ Načela za sprejem besede v SSKJ so bila: pogostnost – najmanj 4 izpisi različnih avtorjev, zapis v SP 1962, v Pleteršnikovem slovarju in drugi viri; pri manj pogostih besedah pa še: vodenje redaktorjev o besedi, predlogi terminologov, zapisi pomembnih avtorjev, npr. **skezati** – I. Cankar. Eno od načel za sprejem je bilo tudi, da besede ni v Pleteršnikovem slovarju ali pa ni zapisana v pomenu, kot ga izkazuje slovarsko gradivo.

¹⁷ Besedišče slovenskega jezika 1–2, Ljubljana 1987. Interna publikacija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. V Besedišču je 182.976 gesel, od teh jih je v Pleteršnikovem slovarju 24.015.

V P so za ustreznih del od **baba** do **blago** 1.303 gesla, v ustreznem delu Besedišča je 2.885 gesel, od tega 254 z oznako P, kar pomeni, da je beseda že v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju.

Če primerjamo gornje podatke, ugotovimo, da je zbrano slovarsko gradivo v Inštitutu zelo bogato. Povprečno je bila ena tretjina gesel iz Splošnega alfabeta odbrana za obdelavo v SSKJ, dve tretjini pa sta objavljeni v Besedišču.

Med SSKJ in P ni bistvene številčne razlike, v SSKJ je 280 oz. 18 % več gesel kot v P, bistvena pa je vsebinska razlika – izbor gesel.

Na vsaki strani Splošnega alfabeta je 40 gesel, od katerih je bilo za sprejem v SSKJ odbrano različno število, največ npr. od **barvarski** do **baržun**, 24 gesel: barvarski, barvarstvo, barvast, barvati, barven, barvenost, barvica, barvilen, barvilnica, barvilnik, barvilo, barvina, barvit, barvitost, barvljiv, barvnica, barvnik, barvnokožec, barvnopol, barvnost, barvomer, barvoslovje, barvotisk, baržun; v P je 15 gesel: barvarski, barvarstvo, barvast, barvati, barven, barvilo, barvilen, barvina, barvitost, barvnica, barvnik, barvomer, barvotisk, barvovit, baržun. 14 gesel je enakih v obeh slovarjih, geslo barvovit ima P, 10 je v SSKJ novih: barvenost, barvica, barvilnica, barvilnik, barvit, barvljiv, barvnokožec, barvnopol, barvnost, barvoslovje.

Najmanj sprejetih gesel je od **barometer** do **bavd**, 4 gesla: barometer, bav, bavarski, bavnjav; od teh ima P le bavnjav.

Največ gesel, znanih v P, je od **bagra** do **bahati**, 19: bagrast, bagrec, bagren, bagrenka, bagrnik, baguš, bahač, bahaček, bahačast, bahačica, bahačiti se, bahanje, baharija, bahariti, bahast, bahaški, bahaštvo, bahat, bahati; v SSKJ jih je sprejetih 17: bagranje, bagrati, bagren, bagrist, bagrski, bah, bahač, bahačast, bahačka, bahanje, baharija, bahariti, baharitnež, bahaški, bahaštvo, bahat, bahati se.

Najmanj gesel: 0 je v P med **bioliten** in **bioskopski**, v SSKJ je sprejetih 18 gesel: biolog, biologičen, biologija, biologinja, biologizem, biološki, bioluminiscenca, biomasa, biomehanika, biometeorologija, biometrija, bionika, bionomija, biopsihološki, biopsija, bioritem, biosfera, bioskop – gre namreč za zloženke z bio..., P ima iz te družine le geslo **biografija**, f. die Biographie; prim. životopis.

Enako število v SSKJ sprejetih gesel in znanih iz P je npr. od **betanec** do **betlehemski**, in sicer 19; v SSKJ: betast, betatron, betec, beteg, betek, betel, betelov, betev, betevce, betežen, betežnica, betežnik, betežnost, betica, betič, betičar, betičast, betiček, betička; v P: betast, betec, beteg, betek, beteti, betev, betež, betežast, betežen, betežnica, betežnik, betežnost, betica, betič, betičar, betičast, betiček, betičnica, betičnik.

Kako nam je bil pri izboru besed v pomoč Pleteršnikov slovar, si oglejmo ob besedni družini **beteg**, zastopani v SSKJ z gesli beteg (6 izpisov), betežen (37 izpisov), betežnica (1 izpis), betežnik (14 izpisov), betežnost (8 izpisov), niso pa sprejeta gesla bétež -éža m. der Schmerz (3 izpisi), v P bogato ponazorjen s podatki iz zgodovinskih virov, dalje betežast (1 izpis), betežljiv (brez izpisa) za nadrejeno sopomenko betežen, prav tako še betežljivost (brez izpisa) s sopomenko betežnost in betegovati (brez izpisa), betežen biti, vsa iz Murkovega slovarja. Družina **beteg** je v SSKJ označena kot narečna oz. zastarela, kar potrjujejo tudi podatki iz P.

Iz gornjih primerjav lahko povzamemo, da se izbor gesel za SSKJ naslanja v prvi vrsti na zbrano slovarsko gradivo, deloma na redatorsko poznavanje živega jezika, deloma na predloge terminologov, v pomoč pa je bil v veliki meri tudi Pleteršnikov Slovensko–nemški slovar.

Prikaz gesel

V Pleteršnikovem slovarju so gesla zapisana v osnovni obliki, onaglašena, besednovrstno označena, pomensko razčlenjena in pojasnjena z enobesednimi nemškimi ustrezniki, z opisom v nemščini ali slovenščini, s slovensko sopomenko ali približno pomenko ter ponazorjena s citati iz pisanih virov ali slovarskih zbirk. Pri prevzetih besedah je naveden tudi izvor. Glede na oblikotvorne posebnosti je navedena tudi druga osnovna oblika, npr. **báger**, gra m, **bedènj**, dnjà m, **bahàt**, áta adj., pri glagolih pa vedno 1. oseba sedanjika, npr. **bagrítì**, ím vb. impf., **bájati**, jam i. jem vb. impf. Označen je tudi izgovor l, npr. **belíca** : **bêlec**, lca m.

Homonimi so označeni s števkami pred geselsko besedo, npr. 1. **bâрати**, am vb. impf. in pf. fragen, 2. **báрати**, am vb. impf. mit heißem Wasser abbrühen: b. kokoši, svinje, Mik., Št.; barani ječmen = Malz, Hip. (Orb.); – menda nam. obarjati; prim. obariti, variti.

Naglas je v Pleteršnikovem slovarju enojen – tonemski, npr. **bába**, **bábka**, **bahàt**, le pri novo prevzetih besedah je naglasno mesto označeno s črtico, npr. **baláda**, **bankrôt**.

V SSKJ so gesla zapisana v osnovni obliki, vedno tudi v drugi osnovni obliki, oblikotvorne posebnosti pa so v zaglavju gesla. SSKJ daje podatke za dinamični in tonemski naglas ločeno. Naj omenim, da je dvojnost naglasa v slovenščini odkril Vodnik v svoji slovnici 1811, da sta se s tonemskim naglasom največ ukvarjala Valjavec in Škrabec, da sta naglas v svojih slovarjih upoštevala Murko in Pleteršnik, da pa tonemsko naglaševanje v slovnice in pravopise ni bilo sprejeto.¹⁸ Vprašanje naglasa je za SSKJ rešil Jakob Rigler s sodelovanjem komisije za pravopis, pravorečje in oblikoslovje in za 5. knjigo po Riglerjevih načrtih nadaljeval v komisiji za pravopis, pravorečje in oblikoslovje Vladimir Nartnik. V Uvodu slovarja so sheme za dinamični in tonemski naglas ter obdelano oblikotvorje. V SSKJ je prikazana tonematika, kakršno govorijo ljudje iz osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani. Glavni informatorji za tonemski naglas so bili M. Dolenc – Ljubljana, V. Snedic – Gorenjska, T. Logar – rovtarski govor, J. Rigler – Dolenjska, v vprašljivih primerih pa še V. Drešar, B. Pleničar, R. Štefan, E. Toporišič in V. Nartnik. Pri zapisu tonemskega naglasa so bili upoštevani rezultati ankete, za veliko besed podatek iz Pleteršnikovega slovarja, dostikrat pa je bila narejena vsaj delna korekcija zaradi sistema.

¹⁸ Tonemsko naglaševanje je obdržal Svane v nemško pisani slovnici (1958), de Bray v Guide to the Slavonic Languages (1951), Toporišič v srbohrvaškem učbeniku slovenščine na ploščah (1961). Toporišič obravnava tonemskost v svoji Slovenski slovnici (1976, 1984, 1991). Tonemski naglas bo imel tudi novi Slovenski pravopis.

Homonimna postavitev gesel v SSKJ¹⁹ se ne opira na etimologijo, temveč na stanje v sodobnem knjižnem jeziku, s težnjo, da bi bilo homonimnih gesel čim manj. Enako pisana gesla, ki spadajo v isto besedno vrsto, so istega spola in imajo enak naglas, so označena z eksponenti, npr. **bor**¹ : **bor**² : **bor**³.

Izvora besed SSKJ ne navaja.

Pomenska stran gesla

Pleteršnikov slovar in Slovar slovenskega knjižnega jezika sta bogato pomensko razčlenjena.

V Uvodu v SSKJ je zapisano, da so uredniki pri izdelavi geselskih člankov, zlasti pri določanju pomenov, upoštevali v prvi vrsti zbrano slovarsko gradivo, ga vrednotili glede na svoje poznavanje živega jezika, v pomoč pa so jim bila poleg Pleteršnikovega in Glonarjevega slovarja še druga domača ter tuja leksikografska dela.

Pri večpomenskih besedah SSKJ ne izkazuje vseh pomenov, zlasti ne redkih in možnih, ki so bili upoštevani v Pleteršnikovem slovarju.

Za primer si oglejmo geslo **babica**, ki ima v SSKJ 5 pomenov, frazeološko in terminološko gnezdo, v P pa 16 pomenov. V SSKJ in P sta enaka prvi in drugi pomen: 1. 'stara mati', 2. 'pomočnica pri porodu', 3. pomen '(živalska samica) navadno ptica' je enak 4) v P, 4. pomen 'zgornji del klepalnika' je enak 14) v P, 5. pomen 'del manjše priprave za zapenjanje, vtikanje' je enak 12) v P in pomen v ♦ zool. 'sladkovodna riba' je enak 5) v P.

V SSKJ ni naslednjih pomenov iz P: 3) dem. baba, altes Weibchen, 6) der Herrenpilz (boletus eduli) = baba, Št.-C., 7) neka hruška, Maribor – Erj. (Torb.), 8) die leere Buchweizenhülse, Z., Gor.; leerer Maiskolben, Cig.; leere Kastanienhülse, BIKr., 9) die Schraubenmutter, Ptuj – C., DZ., 10) der Pfannendeckel am alten Büchenschloß, Cig., 11) kalup za tiskarske pismenke, die Matrize, V.-Cig., 13) der Sensenring, Mur., 15) der Deckel bei der Weinpresse, Cig. (prim. dedec), ein Haufen über einander liegender Garben, Dol.; die Mandel, Cig.

Nova pa je v SSKJ frazeologija: pren., šalj. bil je za babico pri ustanovitvi društva; veliko babic – kilav otrok *kjer sodeluje preveč ljudi, ni pravega uspeha*.

Krajevna, časovna in stilno-plastna označenost

Pleteršnikov slovar je bil dragocen informator glede krajevne razširjenosti besed, saj navaja pri besedah iz živega govora ustrezne podatke, npr. BIKr. – belokranjsko, Gor. – gorenjsko, jvzhŠt. – jugovzhodni del Štajerskega, zlasti vzhodni del brežiškega okraja, Rib. – Ribniška dolina na Dolenjskem.

¹⁹ Homonimi v kartoteki za SSKJ so določeni po Pleteršnikovem slovarju oz. po SP 1962.

Opozorim naj, da so v SSKJ sprejete le tiste narečne besede, ki jih potrjuje današnja knjižna raba (zlasti besede, ki so jih zapisali pomembni književni ustvarjalci), ne pa vse tiste narečne besede, ki so v Pleteršnikovem slovarju.

Tudi pri časovnem opredeljevanju rabe besed nam je bil Pleteršnikov slovar v veliko pomoč, in sicer z navajanjem virov za posamezne besede ali pomene besed kot tudi primerjalno z našim slovarskim gradivom, npr. **bába** 1) die Großmutter, Meg., Mur., Cig., Jan., Dalm., Levst. (Nauk).

Posebej naj omenim kvalifikator *nk.* (novo knjižno) v P, ki opozarja na nove besede,²⁰ npr. **bedastôča**, m. (napaka!) die Thorheit, die Dummheit, C., BIKr., kajk. – Valj. (Rad) nk.; **běsnost**, f. die Tollheit, die Wuth, Cig., Jan., nk.

V pomoč so nam bile tudi Pleteršnikove navedbe izvora besed, npr. **beľúga**, f. 1) weiße Kuh, (-ljuga) Mur.; ...; rus.; **babûra**, f. ... (tudi hs); **běna**, f. der Einfaltspinsel, der Tölpel; Cig. – tudi hs; iz tur., Dan.; **běrmati**, am, vb. impf. = nabirati, werben, Z.; – iz nem.; **báker**, kra, m. das Kupfer, Mur., Cig., Jan., Cig. (T.), nk.; ... – po drug. slov. jeziki; **besnovátí**, ûjem vb. impf. = besneti, Cig., Jan.; – stsl.; **béteg**, éga, m. der Schmerz, Dalm., Boh. – die Krankheit, Mur., Cig., Jan., ogr. i. kajk. – Valj. (Rad), vzhŠt. ... – prim. magy. beteg krank, Mik. (Et.).

Naj omenim še Pleteršnikov odnos do ljudskih izposojenk: »Prav tako se tudi ni sprejemala večina takih tujih besed, katere prosti narod sicer pogostoma in brez potrebe rabi, ker za dotične pojme tudi domače besede še krepko živijo med narodom.«²¹ Tako npr. pri Pleteršniku ne najdemo besed šporhet, tuhna – ima pa domači besedi **pěrnica**, f. 1) das Federbett, das Federkissen, die Tuchet in **pernjáča**, f. das Federbett, C.

Pri geslu **fírkelj**, klja, m. = bokal, die Maß; – iz nem. Viertel nas opozarja na slovenski ustreznik in izvor besede; podobno pri geslu **fláša**, f., iz nem. Flasche; pogl. steklenica.

V SSKJ besede šporhet ni, flaša in tuhna sta označeni kot nižje pog., firkelj pa kot narečna beseda.

Med drugimi kvalifikatorji, ki so v SSKJ podrobno razčlenjeni, naj pri Pleteršniku navedem kvalifikator *zaničljivo*, npr. **bába** 3) zaničljivo o odrasli ženski, posebno starejši; o zakonski ženi (zaničlj.)

V Pleteršnikovem slovarju najdemo tudi že neke vrste kvalifikatorska pojasnila, npr. **bába** 4) v vražah in pravljicah a) babo žagati ..., b) divje babe.

Sklep

V napotkih za redakcijo SSKJ²² je zapisano, da je poleg zbranega slovarskega gradiva potrebno upoštevati Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar. Kot je iz navedenega razvidno, so se uredniki tega napotka pri svojem delu držali.

²⁰ Redaktorji so bili pri primerjavi Pleteršnikovega slovarja posebej pozorni na oznake *nk*, *hs* in druga opozorila, npr. *zaničlj.*, v *otročjem govoru*.

²¹ M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar. Pripomnje, str. VII.

²² Prim. Splošne informacije za redaktorje SSKJ, Ljubljana 1982. (Gradivo, namenjeno za interno rabo v Leksikološki sekciji.)

In še misel za konec: Imajo svojo usodo knjige, imajo svojo usodo slovarji. Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar je pomemben mejnik v slovenskem slovaropisju in nepogrešljiv vir za preučevanje slovenskega jezika, zlasti še z zgodovinskega in geografskega vidika, tako za domače kot tuje raziskovalce. Slovar slovenskega knjižnega jezika je vir informacij o slovenskem jeziku in kulturi 20. stoletja, hkrati pa osnova za nadaljnja slovarska dela, tako za slovarski del Slovenskega pravopisa, slovar sodobnega knjižnega jezika, frazeološki in sinonimni slovar kakor tudi za različne strokovne slovarje.

Pleteršnik's Slovene-German Dictionary as a Source for the Dictionary of the Slovene Literary Language

Pleteršnik's Slovene-German Dictionary (1894–1895) is an important milestone in Slovene lexicography. It is a bilingual dictionary containing the Slovene literary language of the 19th century, with a historical and dialectal foundation. The headwords are Slovene; they are marked for tonemic stress and their word class affiliation is given. Entries contain detailed semantic analyses and explanations, either descriptions or synonyms in German, occasionally also in Slovene, thus already using elements of a monolingual dictionary or a dictionary of synonyms. The dictionary provides information on the age, regional distribution and, to a limited extent, origin of words. Examples are of two kinds: either quoted from documented sources, e.g. Meg., Mur., Cig., Levst. (i.e., authors), or artificial structures for generally known words and words from scientific language. Temporal and stylistic marking includes notes like nk. ('novoknjižno' = contemporary literary language), zaničlj. ('zaničljivo' = derogatory), v otroškem govoru (= in children's language).

The basic characteristics of Pleteršnik's Dictionary were followed – with necessary adaptations – also in the preparation of the Dictionary of the Slovene Literary Language, which is a monolingual, explanatory dictionary of the present-day literary language and has both an informative and a normative function.

Pleteršnik's Dictionary is an important source for the Dictionary of the Slovene Literary Language both in terms of the selection of entries, their treatment (homonyms, word classes, stress), analysis of meaning and explanations, and in the use of examples and notes on style/register, adapted to a different purpose and a different time.

Feminativi na Pohorju

Marija Jež

Raziskava podaja besedotvorna razmerja, ki se kažejo pri modifikacijski tvorbi feminativov iz moškospolskih besedotvornih podstav; narejena je na primerih hišnih imen in priimkov na Pohorju, posebej na področju južnopohorskega narečja, in podaja zemljepisno razširjenost feminativnih priponskih obrazil.

The study analyses lexicological relations as manifested in the derivation of feminatives from masculine bases. Its empirical material is homestead and family names in the Pohorje region, especially in the Southern Pohorje dialect. It also presents the geographic distribution of feminative derivational suffixes.

1 Uvod

1.0 Po teoriji so feminativi samostalniške in posamostaljene besede, ki predstavljajo ženski par moškemu. Pri nekaterih više razvitih bitjih je parno žensko poimenovanje izraženo z nadomestno osnovo, npr. *oče – mati, mož – žena, sin – hči, brat – sestra* (Toporišič 1976, 142), kar je gotovo odraz prvinskega jezikovnega stanja. V glavnem pa feminativi nastajajo v besedotvornem postopku iz moškospolske besedotvorne podstave in ustreznega priponskega obrazila, npr. *kuhar – kuharica, napovedovalec – napovedovalka, sosed – soseda, študent – študentka*.

Za slovenski jezik je feminative za svoj čas dovolj sistemsko in obširno predstavil Metelko v svoji slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Že z naslovom uvodnega razpravljanja (*Von der krainischen Wörter*) (Metelko 1925, 18) pa je nakazal zemljepisno zamejenost področja, ki ga je upošteval pri izbiri primerov in za katero tudi veljajo teoretična izvajanja. Miklošičevo *Besedotvorje* (*Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. II. Stammbildungslehre*) je širše in glede feminativov obsežnejše, vendar tu niso obravnavani kot samostojna kategorija, ampak navedeni kot izpeljanke pri ustreznih priponskih obrazilih. Njegova metoda prikazovanja besedotvornih zakonitosti je bila upoštevana pri vseh pomembnejših slovnica 19. in začetka 20. stoletja. V petdesetih in šestdesetih letih našega stoletja se feminativi zgolj omenjajo kot tvorjenke s priponskimi obrazili *-inja, -ka, -ica* (Bajec idr. 1956,

111), posebej pa se jim slovničarji niso posvečali. J. Toporišič (1976, 141–142) uvršča tvorbo feminativov k modifikacijskim izpeljankam, za knjižni jezik pa našteje štiri priponska obrazila: *-ica*, *-inja*, *-ka* in *-ična*. Pravilno ugotavlja živost tovrstne izpeljave. A. Vidovič Muha je avtorica najnovejše študije (Vidovič Muha 1997, 69–79) o feminativih na ravni knjižnega jezika. Po njenem mnenju bi jih bilo mogoče uvrščati med navadne izpeljanke (ne modifikacijske). Ob številnih obrazilih (*-a*, *-(ar)ka*, *-esa*, *-ica*, *-ina*, *-inja*, *-isa*, *-ja*, *-ka* itd.) in primerih razčlenjuje njihovo oblikovno in pomensko vpetost v sistem slovenskega knjižnega besedja. Besedotvorna posebnost te kategorije je omenjena tudi v SP 1, Pravila, § 993 in sl.; za lastnoimenske izpeljanke tipa (*Kocmur* → *Kocmurka*, (*Radman* → *Radmanca*) je za današnji čas ugotovljena neknižnost rabe, zato so označene kot slengovske, ljudske, pokrajinske.

1.2 Feminativi se lahko tvorijo iz občnoimenske ali lastnoimenske podstave. Izobčnoimenski so zaradi vpliva knjižnega jezika na vsem slovenskem jezikovnem prostoru enotnejši, izlastnoimenski pa kažejo večjo pripadnost narečnim besedotvornim zakonitostim. V narečjeslovnih študijah niso deležni posebne pozornosti, ampak so le redko omenjeni s po nekaj priponskimi obrazili in primeri.¹ Dosledno jih navaja J. Mrdavšič (Krajevna in domača imena v Črni na Koroškem in njeni širši okolici). Tako trenutno ni mogoče podati besedotvornih načel tvorbe feminativov za posamezne narečne baze (razen delno za koroško) in s tem za celoten slovenski jezikovni prostor.

1.3 Namen naslednje raziskave je prikazati besedotvorna razmerja med lastnoimenskimi oblikami za moški in ženski spol. Temelji na feminativnih izpeljankah iz moškospolskih oblik hišnih imen; v primerih, ko je številčnost le-teh za izpopolnitev vzorca prenizka, so upoštevani tudi uradni priimki določenega kraja.

Področje raziskave je vzhodni del Pohorja, kjer se govori južnopohorsko narečje (gl. Karto slovenskih narečij). V raziskavo so zajeti podatki iz krajev, ki sta jih za Slovenski lingvistični atlas (za zgoraj navedeno področje) določila T. Logar in J. Rigler po Ramovševem načrtu: Lobnica, Pivola na Pohorju, Spodnja Ložnica, Oplotnica, Skomarje in Vitanje. Zaradi natančnejšega ugotavljanja medsebojnih vplivov in povezav se je pokazala kot smiselna zgostitev mreže podatkovnih točk z upoštevanjem še naslednjih krajev: Ruše (zaradi lege v bližini meje med koroškim severnopohorsko-remšniškim in štajerskim južnopohorskim narečjem ter ugotavljanja razlik med njima), Radvanje (zaradi bližine in vpliva Maribora kot večjega urbanega središča), Šmartno na Pohorju (zaradi osrednje lege med severnim in južnim delom južnopohorskega narečja) in Kebelej (zaradi hribovske lege, ker bi bil jugovzhodni del Pohorja sicer zastopan le s kraji, ki ležijo ob njegovem vznožju).

¹ Npr. I. Tominec, Črnovrški dialekt, Ljubljana 1964, str. 65, in Z. Zorko: Oplotniško narečno besedišče (v Zborniku občine Slovenska Bistrica II, Slovenska Bistrica 1990, str. 412).

Za to objavo so natančneje predstavljene feminativne tvorjenke le za Ruše, Pivolo na Pohorju in Vitanje. Zemljepisna razporeditev priponskih obrazil za celotno Pohorje (sl. 1, 2, 3) je narejena na osnovi vsega zbranega gradiva (tudi za področje koroškega mislinjskega in severnopohorsko-remšniškega narečja). Na vsem gradivu temeljijo tudi rezultati analize v sklepnem delu; tu so upoštevani podatki še iz nekaj drugih narečij.² Ker se analiza osredinja na feminativno tvorbo, je na besedotvorne značilnosti podstave, tj. moškospolskih izhodiščnih oblik, opozorjeno le tedaj, kadar gre za premenilnost obojih priponskih obrazil.

Vse gradivo je zbrano na terenu v letih 1996 in 1997 pri informatorjih domačinih.³ Zapisan je njihov izgovor (tudi z individualnimi odstopanji) ne glede na siceršnji fonološki sestav. Za zapis črkovnih znakov je uporabljena t. i. nova slovenska transkripcija, objavljena v Dialektoloških in jezikovnozgodovinskih razpravah T. Logarja. Nekatere možnosti grafične predstavitve narečnih besedotvornih pojavov so prevzete po poljskem Malem jezikovnem atlasu /.../ (Zagórski idr., 1992) in po knjigi H. Steenwijka *The Slovene dialect of Resia*, npr. okrogli oklepaj za označevanje besedotvorno motiviranih neobstoječih glasov, puščica za zapis razmerja med podstavno in tvorjeno obliko. Za drugo se uporabljajo zapisi iz Enciklopedije Slovenije J. Toporišiča, npr. zaviti oklepaj za označevanje morfemskih enot itd.

Besedotvorne enote se obravnavajo v smislu slovenske besedotvorne tradicije: moškospolska oblika je pojmovana kot besedotvorna podstava, iz katere se tvori ženskospolska bodisi z dodajanjem priponskih obrazil (npr. {Ko'va:č → Kova'č-i:ca}) bodisi s spremeno moškospolskega priponskega obrazila z ženskospolskim (npr. {'Vi:d-ek → 'Vi:d-ička}). V prvem primeru je pri tem v glavnem treba izhajati iz oblike za Gsgm: Nsgm {S'ti:bre()} → Gsgm {Stib'rɛ:(t)a}, Nsgf {Steb'ri:t-ka}.

2 Obravnava primerov

2.1 Ruše

2.1.0 V Rušah živi približno 4705 prebivalcev (po podatkih KLS 1995); naselje je staro z dolgo tradicijo trškega življenja in z močnim naselbinskim jedrom. Feminativi so dobro ohranjeni; njihova raba je generacijsko razplastena, podobno kot v Pivoli na Pohorju: med starejšo generacijo sodijo v vsakdanje besedišče, vendar se ne uporabljajo v neposrednem nagovoru, ampak takrat, kadar oseba, o kateri se govori, ni prisotna. Med mlajšimi imajo vlogo pogovornega, žargonskega besedja.

Feminativi se tvorijo s priponskimi obrazili {-ečka, -(i)ca, -ička, -inja, -ka}.

² Prispevek je del obsežnejše študije o narečnih feminativih v Sloveniji.

³ Informatorja za Pivolo sta bila Ivica in Stane Cebe (r. 1920, 1923), za Ruše prof. Alenka Glazer (r. 1926) in Anica Osterveršnik (r. 1914), za Vitanje Marija Arcet (r. 1923), Breda Jakop (r. 1962) in Julijana Kranjc (r. 1925).

2.1.1 Obrazilo {-inja} se zaradi narečne denazalizacije in samoglasniškega upada realizira kot {-ija} ali {-ja},⁴ odvisno od glasovnega okolja, včasih tudi dvojnično. Dodaja se moškospolskim podstavam z izglasnimi mehkonebniki /k g h/: {Ču:ček → Ču:ček-ija, Ču:ček-ja}, {Re:polusk → Re:polusk-ija}, {Do'li:īšek → Do'li:īšek-ja}; {Ju:/k/ → Ju:/g/-ija}, {Krivo'nō:/k/ → Krivo'nō:/g/-ija}, {Ša:rx → Ša:rx-ija}, {F'ri:drix → F'ri:drix-ja}. Pri podstavah na {-ak, -ek, -šek} je redno in se le izjemoma pojavlja še katero drugo kot dvojnično, npr. {Ra:mš-ak → Ra:mš-ak-ja}, {Gos-'a:k → Gos-'a:k-ija}, {P'li:bər-še/k/ → P'li:bər-še/k/-ja, P'li:bər-še/č/-ka}. Pri podstavah z obrazilom {(n)ik} je redko, pojavlja pa se ali kot edino ({Kop'ri:ū-nik → Kop'ri:ū-nik-ja}) ali kot dvojnično ({H'ri:bər-ni/k/ → H'ri:bər-ni/k/-ja, H'ri:bər-ni/č/-ka}), podobno tudi pri primerih z zobnojezičnim izglasjem /z/: {F'la:ku/s/ → F'la:ku/z/ja}, {Børgle/s/ → Børgle/s/-ka, Børgle/z/-ija}. Pri podstavah z izglasnim zobnikom /t/ raba niha med obraziloma {-inja} in {-ka} ({U:rnaut → U:rnaut-ija}, {La:mprext → La:mprext-ja}, {Ra:følt → Ra:følt-ka}, {Ba:īgōt → Ba:īgōt-ka, Ba:īgōt-ija}, podobno pri zvočniškem izglasju na /m/ ({O'zi:m → O'zi:m-ka, O'zi:m-ija}). Izjemoma se dodaja podstavam z zvočnikom /r/ ({Kē:b(ə)r → Kē:b(ə)r-ija}).

Samoglasniško izglasje podstav je bolj kot soglasniško nagnjeno k variantnosti, zato se pri imenih z izglasnimi /e i o/ skoraj redno pojavljajo obrazilne dvojnice, pri čemer se feminativna obrazila premenjujejo s samoglasniškim izglasjem podstave: {Ju:rš-e → Ju:rš-ija, Ju:rš-ečka}, {Ko'ba:l-e → Ko'ba:l-ečka, Ko'ba:l-ija}, {Cē:b-e → Cē:b-ija}; {Fi'li:p-i → Fi'li:p-ička, Fi'li:p-ija}, {Kame'ri:čk-i → Kame'ri:čk-ija}; {A:čk-o → A:čk-ija}.

Če je v zadnjem zlogu podstave neobstojni samoglasnik, pri tvorbi feminativne oblike odpade po razmerju med *Nsgm* in *Gsgm* oz. *Gsgf*: {Ča:nd(ə)r → Ča:nd(ə)r-ija}, {Pe:t(e)k → Pe:t(ə)k-ija}. Podobno velja za ohranjanje zvenečnosti izglasja v primerih z zvenečim nezvočniškim izglasjem v *Nsgm* proti *Gsgm* oz. *Gsgf*, npr. {Ju:/k/ → Ju:/g/-ija}. Sicer priponsko obrazilo {-inja} ne povzroča premenjavanja izglasja. V Rušah je dosledno nenaglašeno. Izbira med variantama {-ija} in {-ja} je odvisna od izgovorljivosti nastale glasovne skupine na morfemski meji. Včasih je tudi bolj ali manj naključna, odvisna od hitrosti govora, in variira od govorca do govorca.

2.1.2 Obrazilo {-ka} se dodaja podstavnim izglasjem, ki se oblikujejo v sprednjem delu ustne votline: zlitnikoma /c č/ ({Mu/c/ → Mu:č/-ka, Mu:c/-ija}, {Døb'ra:i/c/ → Døb'ra:i/č/-ka}, {Gø:de/c/ → Gø:de/č/-ka}; {Ba:bič → Ba:bič-ka}, {Ga:šparič → Ga:šparič-ka}, {G'la:vič → G'la:vič-ka}), zobnikoma /t/ in /d/ ({Ra:følt → Ra:følt-ka}, {Ba:īgōt → Ba:īgōt-ka, Ba:īgōt-ija}; {Stør'na:t → Stør'na:t-ka}), zobnoustničniku /f/ ({Ca:f → Ca:f-ka}), zazobnikom {-n} ({Ba'rō:/n/ → Ba'rō:[ŋ]-ka}), /s/ ({Kø:s → Kø:s-ka}), /š/ ({He:rliš → He:rliš-ka}), ({A:mbrøš → A:mbrøš-ka}). Kot edino ali dvojnično se dodaja tudi podstavnemu izglasju na {-z}: {Børgle/s/ → Børgle/s/-ka, Børgle/z/-ija}. Pri podstavah na samoglasniško izglasje se le

⁴ Za lastnoimensko gradivo ugotavlja Mrdavič razpad *n* v *n* ali *j*, npr. Črnan ali Črjan (1988, 5).

izjemoma premenjuje z njim ({Be'čę:l-a → Be'čę:l-ka}). Redkeje se dodaja podstavam s priponskimi obrazili {-ak}, {-(n)ik} in {-šek}: {'Nõ:v-a/k/ → 'Nõ:v-a/č/-ka}, {'Na:verš-ni/k/ → 'Na:verš-ni/č/-ka}, {'Ma'ta:u-še/k/ → Ma'ta:u-še/č/-ka}.

Praviloma se priponsko obrazilo {-ka} podstavi dodaja, le pri podstavah s samoglasniškim izglasjem je premenilno. Povzroča palatalizacijsko premeno podstavnih izglasij /c k/ (/c/ → /č/, /k/ → /č/) pred seboj ({'Mu/c/ → 'Mu:/č/-ka}, {'Ma'ta:u-še/k/ → Ma'ta:u-še/č/-ka}). Doslednost teh premen povzročá vtis, da se končaji {-ak}, {-(n)ik} in {-šek} premenjujejo z ženskospolskimi {-ačka}, {-nička} in {-šečka}. Podaljšava z medpono {-ov-} je zelo redka.

2.1.3 Priponski obrazili {-ečka}, {-ička} se premenujeta s podstavnim samoglasniškim izglasjem na /a e i o/, včasih variantno s katerim drugim obrazilom: {'Fal'no:g-a → Fal'no:g-ečka}, {'Mu:l-e → 'Mu:l-ečka}, {'F'li:p-i → F'li:p-ička}, {'Ko'ba:l-e → Ko'ba:l-ečka, Ko'ba:l-ija}, {'Do'mi:ŋk-o → Do'mi:ŋk-ečka}. Variantno se dodaja soglasniškim na /g/ ({'Ju:/k/ → 'Ju:/g/-ija, 'Ju:/g/-ečka}).

2.1.4 Priponsko obrazilo {-(i)ca} se dodaja podstavam na zvočnike /l n r/: {'A:r[] → Ar'/l/-i:ca}, {'Li:ŋg[] → Li:ŋg[]-ca}, {'Ba:uman → 'Ba:uman-ca}, {'Mõ:izer → 'Mõ:izer-ca}. Izjemoma se dodaja podstavam na /č/: {'Kõ'va:č → Kõ'va'č-i:ca}). Premenuje se s podstavnim izglasjem na /e/: {'Kę:mpør/l/-e → 'Kę:mpør[]-ca}.

Obrazilo je lahko naglašeno ali nenaglašeno; v prvem primeru se realizira kot {-i:ca}, sicer kot {-ca}.

2.1.5 Moškospolsko priponsko obrazilo {-(n)ik} se premenjuje z ženskospolskim {-(n)(i)ca}: {'Je'ze:r-nik → Je'ze:r-nica}, {'Kõ:t-nik → Kõ:t-nica}, {'Li'põ:u-nik → Li'põ:u-nica}. V nekaterih primerih se namesto premene {-(n)ik} → {-(n)(i)ca} moškospolski podstavi dodaja obrazilo {-inja} ({'Hõ:i-nik → 'Hõ:i-nica}: {'Hõ:i-nik → 'Hõ:i-nik-ja}) ali {-ka} ({'H'ri:bär-ni/k/ → H'ri:bär-ni/č/-ka}).

V Rušah je najpogostejše feminativno priponsko obrazilo {-inja}, takoj z njim {-ka}. Zaradi težnje po mestu naglasa na začetnem besednem zlogu so obrazila v glavnem nenaglašena, izjeme so redke (npr. {'Kõ:vač → Kõ'va'č-i:ca}). Pred {-ka} se /c/ in /k/ palatalizirata v /č/, /n/ prehaja v [ŋ]; {-ica} in {-inja} ohranjata zvenečnost podstavnega izglasja, {-ka} in varianta {-ca} (← {-(i)ca}) ga ne, zato prihaja v zadnjih primerih do premen po zvenečnosti. Zapleten soglasniški sklop na morfološki meji lahko povzroči zlogotvornost zvočnikov /l n r/ (npr. {'Kę:mpør/l/-e → 'Kę:mpør[]-ca}), samoglasniško vzglasje priponskega obrazila pa ga sprosti (npr. {'A:r[] → Ar'/l/-i:ca}).

Raba nekaterih priponskih obrazil (posebno {-inja}) zelo niha, kar se kaže v pogosti variantnosti. Po pripovedovanju ene izmed informatork je bolj značilno za Pohorce; v vseh okoljih se ne uporablja enako, ampak v enih bolj kot v drugih, odvisno od priseljenosti oz. od družinskih zvez govorcev.

2.2 Pivola na Pohorju

2.2.0 Pivola je manjše naselje (po KLS 1995 ima 663 prebivalcev) na vzhodnem vznožju Pohorja v neposredni bližini Maribora. Prebivalstvo je mešano: nekaj je starejših kmečkih družin, večino pa predstavljajo mlajši priseljenci iz drugih krajev in mešani zakoni. Feminativi se med starejšo homogeno kmečko populacijo uporabljajo kot nezaznamovano besedje; v neposrednem ogovornem položaju se ne uporabljajo, ker so lahko, razen v zelo prijateljskih odnosih, tudi žaljivi. Med mlajšo generacijo so v enakem pomenu v navadi zveze s svojilnim pridevnikom tipa *Ferlincova Marija*, lastnoimenski feminativi pa so socialno zaznamovani kot pogovorni.

Za tvorbo feminativov se uporabljajo priponska obrazila {-čka, -ečka, -(i)ca, -ička, -inja, -ka, -(n)(i)ca, -ov-ka}.

2.2.1 Prevladujoče obrazilo je {-ka} z medpolsko varianto {-ov-ka}. Dodaja se moškospolskim podstavam na zlitnika /c/ in /č/: ({'I:pavi/c/ → 'I:pavi/č/-ka}, {'Pi:san/c/ → 'Pi:san/č/-ka}, {'Pø:ngər/c/ → 'Pø:ngər/č/-ka}; {'G'rɛ:gič → 'G'rɛ:gič-ka}, {'Ju:rč → 'Ju:rč-ka}, {'Pau'ri:č → 'Pau'ri:č-ka}, {'To'li:čič → 'To'li:čič-ka}) ter mehkonobnik /k/ ({'Terent'u:re/k/ → 'Terent'u:re/č/-ka}, {'Ma:le/k/ → 'Ma:le/č/-ka}). Pred priponskim obrazilom {-ka} se /c/ in /k/ po palatalizaciji premenjujeta s /č/. Tako je pogostost glasovnih kombinacij {-č- + -ka} v pivolskem govoru povzročila osamosvojitve priponskega obrazila {-čka}. Obrazilo {-ka} se dodaja še podstavam na zvočnika /l/ in /r/ ({'Ko'za:r → 'Ko'za:r-ka}, {'K'ra:l → 'K'ra:l-ou-ka}) ter pripornik /s/ ({'Us → 'Us-ou-ka}, {'Tərb'i:s → 'Tərb'i:s-ou-ka}). Zadnji primeri so tvorjeni z medpono {-ov-}. Ta je pogosta pri enozložnicah (vendar ne pri vseh); uporablja se tudi takrat, kadar je potrebna pomenska diferenciacija (npr. za razlikovanje podspola človeškosti in nečloveškosti: *Medvedovka* proti *medvedka*) ali večja morfemska razvidnost.

2.2.2 Obrazilo {-čka} se dodaja zvočniškimi izglasjem, npr. {'Š'to:rkļ → 'Š'to:rkļ-čka}, {'Fu:rman → 'Fu:rman-čka}. Kadar je v izglasju podstave nezvočnik in bi tako na podstavnoobrazilni morfološki meji nastal težko izgovorljiv glasovni sklop, se obrazilo {-čka} razširi v {-ečka}: {'Rø:t → 'Rø:t-ečka}, {'Gra:if → 'Gra:if-ečka}. Kakor kaže primer {'Tri:ŋk-o → 'Tri:ŋk-ečka}, se premenjuje tudi s samoglasniškim podstavnim izglasjem:⁶ {'Cɛ:b-e → 'Cɛ:b-ečka}, {'Lɛ:b-e → 'Lɛ:b-ečka}, {'Gra:nd-a → 'Gra:nd-ečka} in {'Rɛ:p-a → 'Rɛ:p-ečka}, toda {'S'la:n-a → 'S'la:n-ička}, pri čemer v takih primerih ni mogoče ugotoviti motivacije za razlikovalnost med {-ečka} in {-ička}.

⁵ Ob tu navedenih dolgih poudarjenih zlogih se pri nekaterih informatorjih slišijo za iste primere tudi kratki; to je mogoče pripisati bodisi standardnemu odklonu ali pa pritrditi Riglerjevemu mnenju, da »panonsko področje (z obrobniimi deli štajersčine) še obdrži kračino /.../« (Rigler 1986, 151).

⁶ A. Vidovič Muha ugotavlja, da ima v takih primerih imenovalniška končnica hkrati tudi besedotvorno vrednost (1997, str. 76, op. 17).

2.2.3 Moškospolskemu priponskemu obrazilu $\{-(n)ik\}$ ⁷ se navadno dodaja priponsko obrazilo $\{-ka\}$, pri čemer se izglasni /k/ podstave premenjuje s /č/: $\{B\check{e}:den-i/k/ \rightarrow B\check{e}:den-i/\check{c}/-ka\}$, $\{Ce'di:l-ni/k/ \rightarrow Ce'di:l-ni/\check{c}/-ka\}$. Za Pohorje sicer značilna premena $\{-(n)ik \rightarrow -(n)ica\}$ je v Pivoli redkejša: $\{L\check{o}:b-n/ik \rightarrow L\check{o}:b-[\eta]ca\}$.

2.2.4 Priponsko obrazilo $\{-i)ca\}$ je redkejše in v večini primerov variantno z obraziloma $\{-ka\}$ in $\{-čka\}$; pojavlja se za zvočniki /l n r/ in ustničnikom /b/: $\{Da:j\check{c}man \rightarrow Da:j\check{c}man-ca\}$ (toda $\{K's\check{e}:lman \rightarrow K's\check{e}:lman-čka\}$), $\{G'ra:bner \rightarrow G'ra:bner-ca\}$ (toda $\{Ko'za:r \rightarrow Ko'za:r-ka\}$ in $\{Žu:m\check{e}r \rightarrow Žu:m\check{e}r-čka\}$), $\{Ki:k\check{l} \rightarrow Ki:k\check{l}-ca, Ki:k\check{l}-čka\}$. Razen izjemnega primera s premičnim naglasnim tipom ($\{Go'l\check{o}:/p/ \rightarrow Golo/b/-i:ca\}$) je priponsko obrazilo $\{-i)ca\}$ sicer nenaglašeno. Izjemo v tvorbi predstavlja izpeljava $\{Ra:ku/\check{s}/-a \rightarrow Ra:ku/\check{z}/-[\eta]-ca\}$ z za samoglasniška izglasja neobičajnim priponskim obrazilom in z narečno spremeno po zvonečnosti.

2.2.5 V Pivoli je priponsko obrazilo $\{-inja\}$ zelo redko. Pojavlja se samo za zobnima pripornikoma /s/ in /z/: $\{K'r\check{e}:ps \rightarrow K'r\check{e}:ps-ija\}$, $\{K\check{o}:re/s/ \rightarrow K\check{o}:re/z/-ja\}$. Vedno je nenaglašeno. Zaradi narečnega razvoja *nj* in redukcije se realizira v variantah $\{-ija\}$ ali $\{-ja\}$, odvisno od glasovnega okolja: $\{K'r\check{e}:ps-ija\}$ zato, da se zavaruje nezvoneče izglasje podstave.

Pogostost podstavnih izglasij na /c č k/, ki dajejo v kombinaciji s priponskim obrazilom $\{-ka\}$ končaj $\{-čka\}$, povzroča vtis, da v pivolskem govoru prevladuje tvorba feminativov na končaje $\{-čka\}$, $\{-ečka\}$ in $\{-nička\}$. Kakor v ruškem je tudi v pivolskem govoru zelo opazna težnja po naglasnem mestu na prvem ali drugem besednem zlogu, zato priponska obrazila praviloma niso naglašena. Feminizacija moškospolskih podstav ne povzroča premene naglasnega mesta (izjemoma že omenjeno $\{Go'l\check{o}:/p/ \rightarrow Golo/b/-i:ca\}$). Na podstavnoobrazilni morfološki meji prihaja do premen po zvonečnosti, tudi hiperkorektnih (npr. /š/ → /ž/ pred zvočnikom); pred $\{-ka\}$ se /c/ in /k/ premenjujeta s /č/, /n/ z [ŋ].

2.3 Vitanje

2.3.0 Vitanje je srednje velik kraj na južnem pohorskem obrobju (po podatkih KLS 1995 ima 894 prebivalcev). Prebivalstvo je zaradi povojnih preseljevanj zelo mešano, zato je težko podati realno sliko jezikovnih pojavov. Podatki za to analizo so zbrani v Paki.

⁷ Razmejitev med priponskima obraziloma $\{-ik\}$, $\{-nik\}$ (in ustrezno $\{-ica\}$, $\{-nica\}$) izhaja iz skladijskopomenske analize. Kjer je tak postopek zaradi nemotivirane ali pomensko nejasne podstave otežkočen, je uporabljen formalni vidik zamenljivosti pripon in medpon, kar dejansko razkriva meje besedotvornih enot (npr. $\{Li:p-nik : Li'p-o\check{u}-nik; Po't\check{o}:\check{c}/-nik : Po't\check{o}:/k/-ar; Ba'r\check{o}[\eta]-ka : Ba'r\check{o}[\eta]-kla : Baro/n/-i:ca$ ipd.). Iz prvotne kombinacije pripon $\{-\text{н}-икъ\}$ je nastala nova samostojna pripona $\{-nik\}$, kar potrjujejo primeri rabe ob sicer skladijskopomensko nemotivirani podstavi, npr. $\{Pe:rhet-nik\}$.

Feminativi so dobro ohranjeni in se med homogeno starejšo generacijo uporabljajo kot socialno nezaznamovano besedje, tudi v neposrednem nagovoru. Pripadniki mlajše generacije feminativno tvorbo sicer ohranjajo, raba feminativov pa je žargonsko obarvana in omejena le na nekaj govornih položajev.

Feminativna priponska obrazila so **{-(i)ca, -inja, -ka, -la, -(n(i)ca, -ovka}**.

2.3.1 V Vitanju je najpogostejše priponsko obrazilo **{-(i)ca}** z redko varianto **{-(n(i)ca)}**. Dodaja se podstavam na zvočnike /l n r/: {Dra'vɛ:ijšɛn → Dra'vɛ:ijšɛn-ca}, {Jɛ:rgl → Jergl-'ni:ca}, {Tɔ:uɕman → Tɔ:uɕman-ca}, {Vɛr'lá:čan → Vɛr'lá:čan-ca}; {G'lɔ:bŋkar → G'lɔ:bŋkar-ca}, {K'u:šar → 'K'u:šar-ca}, {Ouča:r → Ouča'r-i:ca}, na mehkonebnika /g h/: ({'Ji:rli/x/ → Jirli'/x/-i:ca, Jirli'/š/-i:ca}) in zobnik /t/ ({H'rɔ:vət → Hrova't-i:ca}).

Moškospolski priponski obrazili **{-ak, -ek}** se premenjujeta z ženskospolskim **{-(i)ca}** ({Plan'š-a:k → Plan'š-i:ca}, {Ram'š-á:k → Ram'š-i:ca}, {S'va:roš-ek → Svaroš-i:ca}) ali **{-(n(i)ca)}** ({D'ra:uš-ek → D'ra:uš-ŋca}, {Za:vrš-ek → Za:vrš-nica}).

2.3.2 Drugo po pogostosti je priponsko obrazilo **{-(n(i)ca)}**, ki se premenjuje z moškospolskim **{-(n)ik}**: {Beš'kɔ:u-nik → Beš'kɔ:u-nca}, {'Dɔ:b-/n/ik → 'Dɔ:b-[ŋ]ca}, {'Ka:men-ik → 'Ka:men-ica}, {'Pɔ:xar-nik → Poxar-'ni:ca}, {'Ra:un-ik → 'Ra:un-ca}. Vsi zbrani primeri grede brez izjeme po tem besedotvornem vzorcu. Če je obrazilo naglašeno, se realizira kot **{-i:ca}**, sicer kot **{-ca}**. Dvozložno je tudi, kadar bi redukcija povzročila težjo izgovorljivost glasovne skupine na morfemski meji ali kadar bi se sicer izgubila pomenska razvidnost glede na podstavo. Da sta zadnja dva razloga pomembna, kaže primer {St'ɔrm()čnik → St'ɔrm(e)čni:ca}.

2.3.3 Obrazilo **{-ka}** se pojavlja za izglasjem na zlitnik /č/ ({Ko'ši:č → Ko'ši:č-ka}, {Toma'ži:č → Toma'ži:č-ka}), za podstavnim /t/ ({S'ti:bre() → Stebri:(t)-ka}) in /u/: {Hudo'ma:u → Hudo'ma:u-ka}. Pri enozložnih podstavah se lahko podaljšuje z **{-ov-}** ({U:rm → 'U:rm-ou-ka}, {K'ne:/s/ → K'ne:/z/-ou-ka, K'ne:/z/-la}).

2.3.4 Obrazilo **{-la}** je redkejše. Uporablja se le v nekaj primerih kot edino ali kot dvojnično: {S'ti:bre() → Stebri:(t)-ka, Stebra:i-la}, {Pet'rəč → Pet'ra:i-la}, {Kan'dɔ:ut → Kan'dɔ:ut-la}.

2.3.5 Najredkejše je obrazilo **{-inja}**. Pojavlja se le za zlitniškim izglasjem na /c/ ({'I:gɛr/c/ → 'I:gɛr/č/-ija}, {Pogo're:u/c/ → Pogo're:u/č/-ija}) in za mehkonebnim /x/: {'Pa:unčux → Paunču'x-i:ja}. Povzroča palatalizacijsko premeno /c/ → /č/. Lahko je naglašeno ali ne.

Za vitanjski govor je v primerjavi z ruškim in pivolskim značilna večja premenilnost naglasnega mesta, vendar po doslejšnjih raziskavah ni predvidljiva: {'Dɔ:b-/n/ik → 'Dɔ:b-[ŋ]ca}, {'O:xer-nik → Oxer-'ni:ca}, {Ouča:r → Ouča'r-i:ca};

{Pogo're:u/c/ → Pogo're:u/č/-ija}, {'Pa:uñčux → Pa'uñču'x-i:ja}. Poleg že obravnavanih fonemskih premen, ki jih povzročajo obrazila {-ica, -inja, -ka}, se v vitanjskem govoru pojavljajo tudi druge, ki jih v Pivoli in Rušah ni, npr. pred {-ica} /x/ → /š/ ({'Ji:rli/x/ → Jirli'/š/-i:ca}) ali pred {-inja} /c/ → /č/ ({'I:gęř/c/ → 'I:gęř/č/-ija}). Tudi sicer so za Vitanje (kot sploh za obsežnejši del južnopohorskih govorov) značilne samoglasniške premene, ki jih v Rušah in Pivoli ni (npr. {Petr'əč → Petra:i-la}, {P'šič → P'še:ič-ka}). Zlogotvornost zvočnikov se pojavlja kakor v Pivoli in v Rušah v že omenjenih glasovnih položajih.

3 Sklep

3.1 Na področju pohorskih govorov so obrazila za tvorbo feminativov delno enako, delno pa tudi zelo različno razporejena. Povsod se moškospolsko obrazilo {-(n)ik} premenjuje z ženskospolskim {-(n)(i)ca}, vendar ne enako dosledno (sl. 1): v južnem in severozahodnem delu skoraj redno in brez variant, v severovzhodnem pa se ob njem uporabljajo tudi druga obrazila, ki se dodajajo ali so premenilna, npr. {-inja, -nerca, -ka, -la}. Tudi podstavnim izglasjem na /r/ (sl. 2) se v južnem delu dosledno dodaja obrazilo {-(i)ca}, že od Koblja proti severu in na zahod pa tudi {-čka, -inja, -ka, -ov-ka}. Obrazilo {-inja} je na severu in severovzhodu pogostejše kot na jugu in jugozahodu, kjer se namesto njega (v enakih glasovnih položajih) uporabljajo kot edina ali kot dvojnična npr. {-la, -ov-ka, -ica}: 'Ra:mšakja (Ruše) : Ram'šəca (Kebelj) : Ra'mši:ca (Vitanje); K'ne:zija (Pameče, Ruše), K'ne'žā:kla (Ribnica na Pohorju), K'ne:zoūka (Radvanje), K'ne:zla (Brda) itd. Obrazilo {-la} se izraziteje pojavlja na južni in zahodni strani Pohorja, na severni je redkejše, na vzhodni ga ni. Za podstavnim izglasjem /č/ (sl. 3) je na vsem Pohorju v glavnem enotno rabljeno obrazilo {-ka}, vendar ponekod variantno z {-(i)ca, -inja, -la}. Kot kažejo podatki, so glede rabe priponskih obrazil više na Pohorju ležeči kraji enotnejši, obrobni že na prehodu v nižino pa bolj odprti za vplive od drugod. Tako se npr. na severovzhodnem delu (zahodno in južno od Maribora) priponska obrazila zreducirajo na obliki {-ka} in {-(i)ca} z nekaj variantami (s prevladujočim fonemom /č/) in tako izkazujejo podobno sestavo kot na Dravskem polju. Na zahodnem, severozahodnem in južnem delu Pohorja pa prevladujejo oblike {-(i)ca, -inja, -la}. Enotnejše so oblike, ki se pojavljajo ob Dravi od Dravograda do Ruš, podobno (seveda z delno drugačno realizacijo obrazil) velja za kraje ob zahodni strani Dravskega polja. V Rušah zelo izrazita dvojničnost priponskih obrazil potrjuje mejno področje med koroškim in štajerskim narečjem z izkazanim močnim medsebojnim vplivanjem, meja med štajerskim južnopohorskim in koroškim mislinjskim narečjem v bližini Vitanja pa je veliko manj opazna, mnoge značilnosti koroškega mislinjskega narečja celo segajo na vzhod do Koblja in Oplotnice.

3.2 Tudi socialna zaznamovanost oz. nezaznamovanost feminativnih oblik ni na vsem Pohorju enaka: na podeželju s homogenim kmečkim prebivalstvom se

uporabljajo kot del nezaznamovanega besedja in pomenijo imena gospodinj.⁸ V bližini mest postajajo, posebno med pripadniki različnih generacij, vedno bolj zaznamovane v smislu pogovornosti, lahko tudi slabšalnosti. Vmes pa je več prehodnih stanj. Kjer so feminativi popolnoma nezaznamovani, se uporabljajo tudi v neposrednem nagovoru; ustrezna priponska obrazila se lahko dodajajo tudi imenom, npr. *Joža:ula* za *Joža* ipd. Za izražanje zaznamovanosti se uporabljajo druga obrazila: iz moškospolske oblike *Suprznik* je nezaznamovana feminativna oblika *Suprznica*, zaznamovana pa *Supica* ali kaj podobnega (Ljubnica); podobno nezaznamovana je oblika *Krevhlica*, zaznamovana pa *Krevhla* (Pameče). Že bliže urbanim središčem, kjer pa se feminativi še uporabljajo v neposrednem nagovoru, veljajo ponekod omejitve: starejša ali starejši lahko tako ogovarja mlajšo, obratno pa ni primerno. Tudi priseljenci ne morejo uporabljati feminativov tako kot tisti, ki v kraju že od nekdaj živijo. Ponekod se poseben družbeni položaj teh oblik kaže v tem, da se delajo samo iz hišnih imen, iz priimkov pa navadno ne; izjemoma pa vendar, kadar gre za posebej prijateljske ali družinske odnose. V večjih naseljih ali v bližini mest se lahko uporabljajo samo v položaju, ko oseba, o kateri se govori, ni prisotna (npr. v Rušah), ali pa je to odvisno od njenega družbenega položaja, značajskih lastnosti ipd. Zadnje že sodi na področje psihološkega jezikoslovja, ki ga pri natančnejši obravnavi feminativov nikakor ni mogoče zaobiti. Pri delu na terenu se je pokazalo, kako nujno je treba upoštevati tudi psihološki vidik: Nekateri informatorji (res da zelo redki) so se bali, da bi z rabo feminativov pokazali svojo nevzgojenost ali nekulturnost, zato so trdili, da se v njihovem okolju sploh ne govorijo ali da jih niso še nikoli slišali. Seveda se je v kratkem pokazalo, da to ne ustreza dejanskemu stanju.

3.3 Iz analize izhaja, da podstavno-priponska razmerja v tvorbi feminativov sicer potrjujejo narečno razdelitev Pohorja na tri narečne enote, meje besedotvornih potekov pa se z narečnimi mejami le delno prekrivajo. Posamezni besedotvorni pojavi sicer kažejo prostorsko zamejenost na severni, vzhodni ali jugozahodni del Pohorja, drugi pa so splošnejši in veljajo za celotno obravnavano področje. Kakšna je umeščenost besedotvornih značilnosti pohorskih govorov v slovenskem narečnem prostoru, pa bo razvidno šele takrat, ko bodo znani rezultati širše usmerjenih raziskav.

Navedenke

- ADAMIČ, M., PERKO, D., KLADNIK, D. 1995, *Krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana.
 BAJEC, A., KOLARIČ, R., RUPEL, M. 1956, *Slovenska slovnica*, Ljubljana.
 LOGAR, T. 1983, *Karta slovenskih narečij*, Ljubljana.
 LOGAR, T. 1996, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, Ljubljana.

⁸ Tako so jih pisatelji pred nekaj desetletji še imenovali v leposlovju (npr. *Kastelka*, *Munkinja*) ali pred dvesto leti Linhart tudi v uradnem zapisu (*Micka Zanetovka*).

- METELKO, F. S. 1825, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, Ljubljana.
- MIKLOŠIČ, F. 1875, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II. Stammbildungslehre, Dunaj.
- MRDAVŠIČ, J. 1988, *Krajevna in domača imena v Črni na Koroškem in njeni širši okolici*, Ravne ne Koroškem.
- RIGLER, J. 1986, *Razprave o slovenskem jeziku*, Ljubljana.
- Slovenski pravopis 1, Pravila*, 1997, Ljubljana.
- STEENWIJK, H. 1992, *The Slovene dialect of Resia, San Giorgio*, Amsterdam.
- TOMINEC, J. 1964, *Črnovrški dialekt*, Ljubljana.
- TOPORIŠIČ, J. 1976, *Slovenska slovnica*, Maribor.
- TOPORIŠIČ, J. 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1997, *Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti*. V: *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana.
- ZAGÓRSKI, Z., Sieradzki, A., Grzelakowa, E. 1992, *Mały atlas językowy województwa gorzowskiego*, Tom 1, Poznań.

Feminatives in the Local Speeches of Pohorje

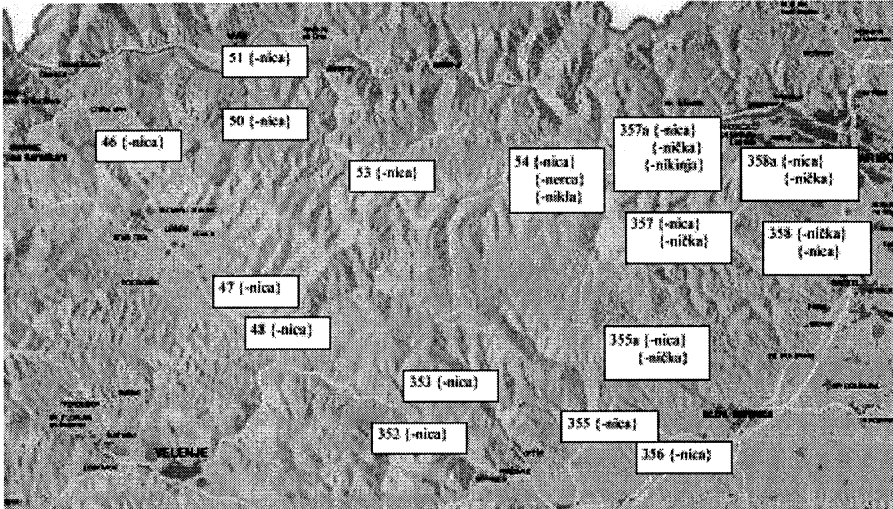
The aim of the study was to identify lexicological regularities in the formation of feminatives (feminine forms) from proper name bases as found in the Pohorje area, especially in the Southern Pohorje dialect. The base in the derivational process is masculine homestead names (or simply family names, when this is necessary to fill in a productive pattern).

In the derivational process, feminine suffixes are added to masculine bases ($\{B\grave{a}r\grave{o}:/n/ + -ka\} \rightarrow \{B\grave{a}r\grave{o}:[\eta]ka\}$), sometimes with metathesis ($\{^{\circ}Lu:ž-/n/ik + -n/ica\} \rightarrow \{^{\circ}Lu:ž[\eta]ca\}$). The suffixes are $\{-(i)ca, -inja, -ka, -la\}$, (sometimes with the infixes $\{-ov-, -ak-, -k-\}$, and the metathetical pairs are $\{-ek\}$ (m.) and $\{-ica\}$ (f.), $\{-(n)ik\}$ (m.) and $\{-(n)(i)ca\}$ (f.), etc. The phonetic metatheses occurring on the border between the base and the suffix are discussed, and the suffix variants depending on the phonetic system of the individual local speeches. The graphic illustrations show geographic distribution of individual suffixes.

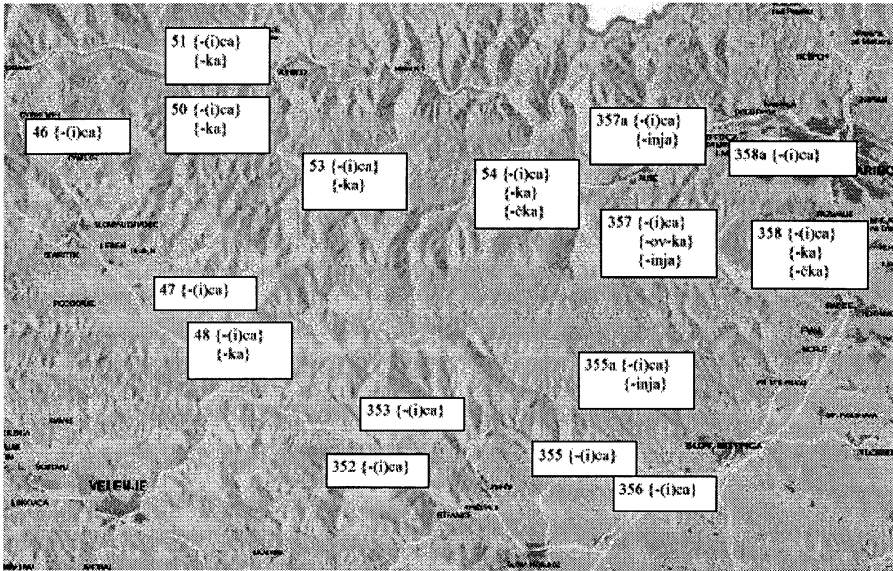
Some feminative suffixes are used (with adequate masculine bases) in the entire Pohorje region, e.g. $\{-(i)ca, -inja, -(n)(i)ca\}$, while others are more or less restricted to narrower geographic areas, e.g. $\{-la, -ečka, -ov-ka\}$; the same is true of infixes. The basic derivational principles follow the general dialectal division of Pohorje into three dialectal units, but the borders among derivational phenomena coincide with them only to a certain extent.

Legenda: Številke pomenijo naslednje kraje (po karti za Slovenski lingvistični atlas): 46 Pameče, 47 Brda, 48 Straže, 50 Sv. Primož na Pohorju, 51 Vuzenica, 53 Ribnica na Pohorju, 54 Lovrenc na Pohorju, 352 Vitanje, 353 Skomarje, 355 Oplotnica, 355a Kebelj (ni na karti), 356 Spodnja Ložnica, 357 Lobnica, 357a Ruše (ni na karti), 358 Pivola na Pohorju, 358a Radvanje (ni na karti).

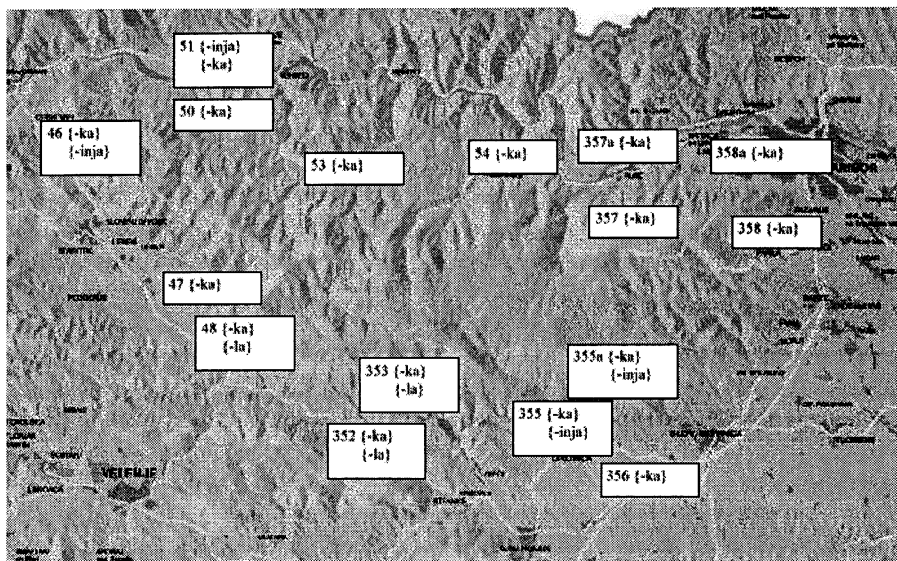
J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I 3 • 1 9 9 7

Sl. 1: Končaji feminativnih tvorjenk iz besedotvornih podstav na {-nik}

Sl. 2: Feminativna priponska obrazila, ki se dodajajo podstavnemu izglasju na /r/

Sl. 3: Feminativna priponska obrazila, ki se dodajajo podstavnemu izglasju na /č/

Živali v prisposodobah – opica, nevšečna človekova sorodnica

Janez Keber

V članku obravnava avtor metaforiko, frazeologijo in simboliko, ki so povezane z opico. Izhaja iz slovenskega gradiva, primerjalno pa pritegne tudi druge evropske jezike.

The article discusses the metaphorical, phraseological and symbolic expressions involving the monkey. The study is based on Slovene empirical material, with some comparisons with other European languages.

Opica je pri nas nevsakdanja žival, kljub temu pa jo pozna staro in mlado. Otroci jo že zgodaj spoznajo v živalskem vrtu, prav tako pa jo lahko zelo pogosto vidimo v različnih poljudnoznanstvenih filmih na televiziji.

V živalskem svetu je opica človekova najbližja sorodnica, kar marsikomu ni všeč. Upoštevajoč to dejstvo je B. Škerlj svoje delo o opicah naslovil *Nevšečno sorodstvo*. V zvezi s tem sorodstvom omenimo slavni odgovor Theodorja Huxleya škofu Wilberforceu (ko ga je ta prosil za odgovor na vprašanje, ali izvira od opice po dedu ali babici), da se ne bi sramoval imeti kakšno opico med svojimi predniki, pač pa, če bi bil potomec moža, ki zlorablja svoje velike umske zmožnosti za to, da zamegljuje resnico (B. Škerlj, *Misleči dvonožec*, 1963, 146).

Ljudje smo pač navajeni, da govorimo najraje o svojih slavnih človeških prednikih, uspešnih ali bogatih sorodnikih. Za negativno označevanje pa nam pridejo zelo prav tudi živali. Tako tudi *opica*, ki pomeni slabšalno »kdor nekritično posnema vedenje, ravnanje koga drugega« (npr. Ta opica prevzame od svojih sošolcev vse potrebno in nepotrebno.) in »človek z nenaravno, izumetničeno zunanostjo ali vedenjem, zlasti ženska« (npr. To je prava opica.).¹ Uporablja se tudi kot psovka,

¹ Z nazivi za »opico« se slikovito označujejo osebe in stvari tudi v drugih jezikih, npr.: nemško *der Affe* »domišljav, neumen človek«, »človek, obseden s posnemanjem« (od srednjevisokonemškega časa), »rekrut« (vse posnema, popravlja in velja za neumnega; vojaško od 1900); špansko *mono* »opica (samec); gizdalin; oponašalec; možic (igrača); ilustracija, slika«; ameriško špansko familjarno »inozemec«, *estar de mono* (tj. 'biti od opice') »kujati se, šobiti se«; *mona* »opica«; gizdalin; oponašalka; pijanost; velikonočno darilo«; *pillar (coger) una mona* (tj. 'dobiti, prijeti opico') »opi(jan)iti se«; angleško *monkey* »opica (tudi figurativno); nagajivec«; tehnično »oven, zabijač, (parni) bat, pehalo, kladivo«; angleški sleng »500 funtov«; ameriški sleng »500 dolarjev« itd.; *ape* »(višja) opica; to play

npr. Opica neumna! Oglejmo si še nekaj literarnih zgledov: S kom, za božjo voljo, naj bi se tudi pogovarjal?... S kolegi, ki so *duševno skopljene opice* (V. Zupan, Potovanje na konec pomladi, 1974, 42)? Knežna je *prava opica*, ki v vsem posnema svojega očeta (P. Golia, Igre, 1953, 263). Zamrzil ju je kakor žive vragove. In zdaj naj tega tepca z njegovo avšo in to *staro opico* pelje gor na Šemberk (A. Ingolič, Stavka, 1951, 241). Kaj ni to žalostno, pradedje moji, da nas nadlegujejo te *inozemske mušice*, te *modne opice*, ti »pardonnez-moi«, ki tako nore za novotarijami, da se jim zdi vsa pamet starokopitna (W. Shakespeare – O. Župančič, ID I, 1974, 174).

Značilne opičje lastnosti nakazujejo primere *posnemati koga kot opica; skakati, plezati kot opica; biti radoveden kot opica; kričati, vreščati kot opica*. Opičje posnemanje »ni bilo všeč« že J. Stritarju, ko se je v delu *Pod lipo* (1895, 120–121) spotaknil ob kajenje: »Zakaj si torej začel kaditi...? ker si videl druge, može... Ali veš, da si *podoben opici, ki posnema človeka*,... pa ne pomisli, ali je pametno, kar dela, ali neumno. In ko bi bila to še kaka neškodljiva neumnost!«

Glavno opičjo lastnost – *posnemanje* – smo torej že odkrili. Da imajo lahko opice pri tem precej uspeha, dokazujejo njihove dresirane predstavnice. Kako so s tem posnemanjem prekosile človeka, smo lahko prebrali v knjigi *Planet opic* ali videli v po njej posnetem filmu oziroma nadaljevanki. Posnemanje se včasih obrestuje tudi ljudem. To najbolje dokazujejo Japonci in nekateri azijski posnemovalci, ki so svoje vzornike prehiteli na mnogih področjih. O opičjem posnemanju si preberimo še dva odlomka iz Nietzschejevega dela *Tako je dejal Zaratustra* (1974, 183, 185): Zaratustra je po naključju prišel tudi k mestnim vratom velikega mesta. Tam je planil proti njemu peneč se norec z razprostrtimi rokami in mu zaprl pot. In to je bil tisti norec, ki so mu ljudje rekli »Zarustrova opica«. Ujel je namreč nekaj izrazov in načinov njegovega govorjenja in si kajpak tudi rad izposojal iz zakladnice njegove modrosti. Zaratustra mu je med drugim rekel: »Pravijo ti *moja opica*, ti spenjeni norec: jaz pa ti pravim, da si *moja kruleča svinja*; s kruljenjem mi boš pokvaril še mojo pohvalo norosti... Vse tvoje penjenje, ti nečimrni norec, je namreč maščevanje, dobro sem te spregledal!«

»Nevšečna človekova sorodnica« *opica* pa lahko pomeni tudi »nevšečno stanje človeka«, in sicer »pijanost«, npr.: Dospevši v Ljubljano sem šel seveda po stari slovanski šegi *kazat svojo opico* k »Domačemu petelinu«, kjer je bil običajni žurfiks z ženstvom; bili pa so že vsi tako dobre volje, da *moje opice* niti opazili niso (F. Milčinski, Igračke, 1909, 26).« »Sit je bil življenja, kakor ga le more biti človek, ki ne ve, ali *ima mačka* ali *opico*, le to ve, da bi rad še pil, pa nima v žepu ne beca (Isti, Ptički brez gnezda, 201).« Pošteno *opico* si je oprtil (Korban, Iz mojih temnih dni, 69).

J. Debevec (Vzori in boji, 1918, 258) je skušal pojasniti izvor tega pomena: Zato tudi pravimo: To je tiček! Sedaj šele se mi je posvetilo, zakaj pravimo o pijančku: »*Opico* je prinesel domov.« Sami spomini, ko smo bili še opice...

Poimenovanja za *opico* pomenijo »pijanost« tudi v drugih evropskih jezikih, npr. v angleščini, češčini, italijanščini, portugalsčini, španščini. V nemščini izraz *einen Affen (sitzen) haben* (tj. 'opico /sedečo/ imeti') pomeni »biti pijan«, izraza *sich einen Affen holen/kaufen* (tj. 'iti po/kupiti si opico'), *einen Affen bekommen* (tj. 'dobiti

opico') pa »napiti se«. Podobno še *mit einem Affe nach Hause kommen* (tj. 'z opico priti domov'), *einen Affen heimbringen* (tj. 'prinesti domov opico') v pomenu »priti pijan domov« in *jm einen Affen aufladen* (tj. 'naložiti komu opico') familjarno »opiti koga«. Majhno ali večjo stopnjo pijanosti pa izražata nemška frazeologema *einen kleinen Affen haben* (tj. 'imeti majhno opico') familjarno »biti nekoliko pijan, malo ga spiti«, *den Affen zum Kater tragen* (tj. 'nesti opico k mačku') familjarno »tako se napiti, da je drug dan maček očiten; biti zelo pijan«. Tudi v češčini običajnama *opice* »pijanost« in *mit opici* »biti pijan« itd. ustreza manjšalno *opička* »rahla pijanost« in v frazeologemu *mit opičku* »biti v rožicah, biti nekoliko pijan«.

Za frazeologem *einen Affen haben* (tj. 'imeti opico') ugotavlja L. Röhrich², da je splošno znan najkasneje od začetka 19. stoletja. Za izvor meni, da je negotov. Kot verjetno ima L. Mackensen šaljivo zamenjavo češkega glagola *opit se* »opiti se«, in češkega *opice* »opica«. Riegler je poskusil z mitološko razlago, s pogledom na določene bolezenske demonološke predstave, po katerih pijanega človeka obsedejo določene živali, med drugim tudi opice. Za nastanek nemškega izraza *einem Affen haben* »krivica« Wander srednjevisokonemški pomen besede *Affe*, tj. »krinka, maska«. Med še nekaterimi poskusi razlage bi omenil le podatek, da obstaja risba Moritza von Schwinda iz leta 1833, ki ima spodaj napis: »einen Affen haben«. Risba kaže pijanca, ki se vrača domov, tipa kljuko od vrat, na ramenu pa mu čepi opica.

Po naštetih poskusih razlage izvora besede *opica* »pijanost« dodajam še svojo domnevo. Vemo, da imajo opice težave s pokončno hojo zaradi pretežke glave in drugačne oblikovanosti hrbtenice. Negotovi, opotekajoči pokončni hoji opic je zelo podobna hoja pijanca. Na zunanjih, telesnih in značajskih podobnostih pa temeljijo vse živalske primere in metafore. In zakaj ne bi tudi po opičje tavajočemu pijancu rekli kar *opica*?³

V zvezi s pijanostjo je splošno znan *maček*. Kadar pa pijansko *opico* »nesemo k mačku« – nemško *den Affen zum Kater tragen* – bomo posledice krepko čutili še naslednji dan po druženju z *opico* (Glej zgoraj!). Razen z *mačkom*⁴ se opica metaforično ali frazeološko povezuje ali zamenjuje še z nekaterimi drugimi živalmi.

the ape (tj. 'igrati opico') »slepo posnemati, oponašati, neumno se vesti«; francosko *singe* »opica (tudi figurativno)«; familjarno »opičji obraz; grd človek, grda oseba; šef, »stari«; figurativno »posnemovalec, oponašalec«.

² Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, 48–49. J. Glonar (SSJ, 259) navaja frazeologem *opico razkazovati* v pomenu »pijan kolovratiti iz krčme v krčmo«.

³ Glej tudi H. Küpper, Wörterbuch der deutschen Umgangssprache: **Affe** 6. Trunkenheit, Rausch – z razlago: Opice veljajo za pijanske. Ko so pijane, se obnašajo čisto po človeško: kričijo in tulijo, besnijo, postanejo zlobne, druge buljijo topo predse. Izraz se pač nanaša na gugajočo, opotekajočo hojo opic.

⁴ Iz basenskega »sodelovanja« opice in mačka izhaja evropski frazeologem *jemati kostanj iz žerjavice s tujimi rokami*: v poljščini *wyciągać kasztany z ognia cudzymi rękami* (tj. 'vleči kostanj iz ognja s tujimi rokami'), francosko *tirer les marrons du feu* (tj. 'vleči kostanj iz ognja'). Frazeologem izhaja iz La Fontainove basni *Opica in maček*. Opica Bertrand nagovarja mačka Ratona, da krade pečene kostanje iz žerjavice, ki jih takoj sama poje, vse do prihoda služabnice. Tedaj oba zbežita (Glej W. Kopaliński, Słownik mitów i tradycji kultury, 471!).

V španščini so razen opice (prim. *mona* »pijanost« in *pillar/coger una mona*, tj. 'prijeti, dobiti opico' v pomenu »opiti se«) za izražanje pijanosti uporabili kar tri člane družine psov – *volka*, *psico*, *lisico* (Glej **Živali v prisposodobah pri volk, pes, lisica!**). V nemščini lahko opica zamenjuje našega *osla*, npr. *jm den Affen weisen* (tj. 'opico kazati komu') v pomenu »posmehovati se komu; delati se norca iz koga«. V slovenščini nemškemu frazeologemu delno ustreza *kazati osle komu*. Glede zamenjav je zanimiv še francoski izraz *le grand singe* (tj. 'velika opica'), grobo »predsednik republike«. V slovenščini in nekaterih drugih jezikih smo podobne pomene ugotavljali pri izrazih *velika živina*, *velika riba* (Glej **govedo, riba!**).⁵

Pogled v opičjo simboliko⁶ nam pove, da je opica povezana tudi z umetnostjo. V srednjeveški krščanski umetnosti opica na splošno simbolizira grešnika, hudobnost, prekanjenost in poželenje, hudiča in zlo nasploh (figura diaboli, Diabolus simia Domini). V okviru petih čutov predstavlja *okus*. Ker je umetnost »opica narave« (*Ars simia naturae*), je opica postala tudi simbol upodablajoče umetnosti, slikarstva

⁵ V angleščini tudi *pes – top dog* »najvišja oseba, visoka živina« in nasprotno *under dog* »podrejeni«. Glej še zgodbo **govedo** v knjigi *Živali v prisposodobah I!*

⁶ Opica ima zelo bogato in zanimivo simboliko. Tu navajam nekaj zanimivejših izsekov (Podrobneje glej Rječnik simbola, 380–383!)

Opica je dobro poznana po svoji spretnosti, po svojem daru oponašanja, po svojem pavlihovstvu. V naravi opice pa je nekaj, kar vznemirja, in to je njegova *razpršena zavest*. Lie Zi jo ima za neumno in vznemirljivo žival. Toda spretnost opice je kljub temu uporabljena v tibetanskem Kolesu obstajanja, kjer simbolizira zavest, vendar v slabem smislu besede: kajti zavest čutnega sveta prehaja s predmeta na predmet, tako kot opica skače z veje na vejo. Prav tako se obvladovanje srca, ki je podložno *tavanju*, v budističnih meditacijah vzporeja z udomačevanjem opice.

Opica je prednik Tibetancev, ki ga imajo za **Bodhisattva**, kakor je, po **Xi You Jiju**, sin Neba in Zemlje, rojen iz razdelitve prajajca. Ta opica je spremljevalka Xuana Zanga na njegovem potovanju, ko je iskalsvete knjige budizma, in to ne samo glumaški spremljevalec, ampak tudi taoistični čarovnik velikih sposobnosti. Indija prav tako pozna kraljevsko opico **Hanūmana** iz **Ramajane**. Velja tudi poudariti nekaj stalnih značilnosti, ki jih tranponira mit: **Hanumanova** okretnost in spontanost, nepopravljiva sanjskost, spretnost in *raztresenost* Kralja-opice **Sun Xing Zhoua**. To se pojasnjuje s tem, kar je bilo pred tradicionalnimi zvezami opice z vetrom. Med drugim je to razlog, zaradi katerega je lov na opice v Kambodži sredstvo za priklicavanje dežja. V Indiji se jalove ženske slečejo in poljubljajo kip **Hanūmana**, svete opice, da bi postale plodne.

Vloga, ki jo ima opica v egiptovski simboliki, je v glavnih črtah podobna predstavam, ki jih imajo o opici v Srednji Ameriki. V obličju velikega belega pavijana je bog Toth – prikazan kot Ibis – zaščitnik učenih in pismenih. On je božanski pisar, ki zapisuje besedo Ptaha, boga stvarnika, kot je zapisano v Anubisovi obsodbi, kadar meri duše umrlih. On je torej istočasno umetnik, prijatelj cvetja, vrtov in praznikov, silen čarovnik, sposoben brati najbolj zapletene hieroglifne in, seveda, psihopomp (tj. vodič duš umrlih). Kot utelešenje Totha vlada uram in koledarju, je gospodar časa; toda kot bog Baba, *samec med babuni*, je prepirljivec, pohotnež in umazanec.

Pri Aztekih in Majih je simbolizem opic v ustaljenem pomenu apolonski. Ljudje, rojeni v znaku opice (njemu pripada dan v koledarju) so strokovnjaki v umetnosti, pevci, govorniki, kiparji ali vešči in nadarjeni obrtniki: kovači, lončarji itd. Sahagun pravi, da so pri Aztekih *dobre narave, srečni in ljubljeni od vseh*. Slikarstvo Majev pozna združbo opica-sonce:

in kiparstva. Zato sta z njo zaznamovana Michelangelova *Uporni* in t. i. *Umirajoči suženj*.⁷

Po tem simbolično umetniškem ekskurzu bi bilo morda zanimivo pogledati na kratko še v zgodovino besede *opica* pri nas in ugotoviti njen izvor, njeno etimologijo.

Izraz *opica* je po neznanem viru že leta 1603 v delu Thesaurus Polyglottus zapisal slovaropisec H. Megiser, in sicer latinsko *Simia*, hrvaško *muna*, češko *opicze*. Med hrvaškimi slovarji ima prvi Belostenčev leta 1740 izraz *opica*, ki pa je po zapisku v Akademskem Rječniku staroruska beseda. Sušnik-Jambrešičev Lexikon leta 1742 ima: *Simia, Opicza, Munna, Mojemucza, Ein Aff*; od tod Apostel, Dictionarium 1760: *Aff, Afina, Afinia*, hrvaško *opicza, Muna*, nepravilno *Merkavza*. V tiskanem slovarju ima šele Murko leta 1833 *opiza*, kar je vzel iz Dajnkove slovnice leta 1824, ta pa iz del Dobrovskega *Die Bildsamkeit in Lehrgebäude*. Pohlin ima v Ta malem besedišu leta 1781 obliko *Vôpčza*, Šmigoc v Windische Sprachlehre leta 1812 pa kajkavsko *jópiza*. Pohlin jer zapisal še *Afčna, Afenza*.

Besedi *opica* ustrežata nemško *Affe*, staronordijsko *apo*. Slovensko *opica* naj bi bilo izposojeno iz germanščine, morda iz gotskega *apa*, pri čemer bi bila tvorjena z obrazilom *-ica*, podobno kot *volčica* iz *volk*. Izrazu *op-ica* zanimiva vzporedna tvorba z obrazilom *-ek* je *ópek*, v rodilniku *ópka* m, der *Affe* (tj. 'opica'; glej Pleteršnik I, 832).

V pomenu »opica« imamo v slovenščini še dve iz nemščine izposojeni besedi. Bolj znana je *áfna*, pri Trubarju *afinja*, iz nemškega *Affe*, zastarela pa *merkoca, merkovca, mirkuca*, iz tega pa še *merkucin* v pomenu »gozdni hudič«. Izraz *merkocva* izhaja iz nemškega *Meerkatze* (tj. 'morska, zamorska mačka'). Tako nemški kot slovenski izraz nimata nič skupnega s spodobno drevesno opico. Do vode so opice zelo zadržane, da o morju sploh ne govorimo. Iz besede *afna* je v slovenščini glagol *afnāti se* v pomenu »nenaravno, izumetničeno se nositi ali vesti«, npr.: »Taka koza!« so pravile tako, da jih je slišala. »Taka scrkljanka!« so govorile drugič. Kadar je bila žalostna, so rekle, da je Mona Lisa, da se »afna«, če pa se je smejala, so govorile, da se »reži kot pečen maček« (L. Petrič, Rumeni konj, 1971, 54). Licejkam so še pred

sonce kot zaščitnik petja in glasbe, imenovano *knez cvetja*, je pogosto prikazano v podobi opice. Beseda *opica* se uporablja kot častni naslov, pomenila pa je *pamet človeka* ali *vešč človek*. Ista *opica* ima tudi spolni značaj: simbol vročega, celo blodnega temperamenta.

V kitajskem Zodiaku *opica* vodi znak Strelca.

Na Japonskem je običaj, da se izogibajo izgovarjati besedo *opica* v času svatbe, ker bi to lahko odgnalo nevesto. Nasprotno pa menijo, da *opica* preganja zle duhove. Zaradi tega otrokom pogosto podarjajo lutke, ki predstavljajo opico. Podarjajo jih tudi nosečim ženskam, da bi imele lažji porod.

Ko se opice pojavijo v sanjah, vidi psihoanaliza v tem predvsem podobo nepristojnosti, razvrata, vzburjenosti, oholosti in nečimrnosti. V tem vidi posledico razdraženosti, ki izhaja iz podobnosti človeka in opice, *dlakave prednice, karikature* ega, brutalne, poželjive, pohotne. *Opica* v sanjah je prezrta podoba tistega, čemur se mora človek v sebi izogibati... *Sanje o opici so prvinski poziv za razvijanje osebe, ločene od narave, istočasno pa trdno povezane z njo.*

⁷ Glej L. Menaše, Evropski umetnostno zgodovinski leksikon, 1528!

vojno učenke drugih šol rade očitale, da se »afnajo« (Mlakar, Spomini, 386). Izraz *afna* pomeni slabšalno »človek z nenaravno, izumetničeno zunanostjo ali vedenjem, zlasti ženska«, npr. To je šele afna. *Afna* je tudi v nižje pogovornem izrazu *afne guncati* »delati ali govoriti kaj šaljivega«⁸ Tudi *afna* se kot *opica* povezuje s pijanostjo, npr. Stric Frizer tu je že pred šolo dal polivinil vrečko, da si skoču po tri litre. ko si se vrnu iz šole je bil že zadet ko afna (F. Frančič, Ego trip, 1984, 33).

Z opicami je verjetno povezan tudi slovenski izraz *móna* grobo v pomenu »dolgočasen, nezavzet, nepodjeten človek«, npr.: S to mono ne bom več govoril. Ti si pa res (ena) mona. Je tudi v primeri *držati se kot kaka mona* »imeti naiven, brezizrazen, neprizadet izraz«. Uporablja se tudi kot psovka: Ne drži se tako kisko, mona monasta! Slovenski izraz izhaja verjetno iz italijanskega *móna* »opica«, ki ga razlagajo kot skrajšano iz *maimon*, kar je naziv za neko vrsto opice, ta pa je iz arabskega *maimun*. Italijansko *móna* pa pomeni tudi »gospa«, nekaj naziv poročenih žensk, in naj bi izhajal iz *madonna* »gospa«.

Hrvaško ali srbsko *majmun* »opica« izhaja iz turškega *maimūn*, ki je stara izposojenka iz perzijsčine prek arabščine. Turško *maimūn* pomeni »srečen, ki prinaša srečo«, kar je *evfemizem*, tj. lepši, milejši izraz za »hudič«. Mislili so, da je opica hudič. »Gozdni hudič«, nemško *Waldteufel*, pomeni tudi starinski izraz *merkucin*, ki je izpeljan iz besede *merkovca* »opica«. Torej so tudi Nemci in po njih mi opico zamenjevali s hudičem.

V italijanščini je sicer najbolj splošno ime za opico *scimia*, nekoliko starinsko tudi *bertuccia*. Izraz *scimia* izhaja iz latinskega *simia* »opica«, to pa iz grške besede *simos* v pomenu »z navzgor privihanim nosom, toponos«. Omenjeni nazivi za opico se torej nanašajo na značilni opičji nos. Da se po tej opazni lastnosti lahko poimenujejo tudi ljudje, priča grška razlaga imena *Simon* (iz že omenjenega *simós*), pri nas pa priimki *Nosan*, ki so nastali iz prvotnih vzdevkov za ljudi s štrlečim ali kako drugače opaznim nosom. Po vzdevku *Naso*, tj. *Nosan*, je bil znan še starorimski pesnik Ovid. Znamenit je nadalje Cyrano de Bergerac, junak Rostandove drame, iz katerega so se norčevali zaradi velikanskega nosu. Tudi med opicami je tak junak z nežnim imenom

⁸ V tem pomenu obstajata še glagola *ópičiti* in *opičariti* ter glagolnika *ópičenje* in *opičarija* itd., npr.: Izrazitost naših voda nas mika, *opičariti* ne maramo (Ribiško-lovski vestnik 1934, 1). Toda on ne vidi nič, ne sliši nič, ne opazi nič. – Ali le noče ničesar opaziti?... Ni li to *opičarstvo*, pravo pravcato *opičarstvo* (F. Ksaver Meško, Kam plovemo, 1927, 66)? Vsako potrato, vsako nespametno *opičenje* je sovražila iz srca (Dolenjske novice 1891, 4). Razloga proti osamosvojitvi Evinih hčera se tičeta *mimetizma* ali *opičarije*, s katero nežni spol vedno posnema moške napake in jih celo pretirava (npr. cigarete) (ŽiS 1936, 282).

Izraz *afne guncati* razlaga E. Bojc, Pregovori in reki na Slovenskem, 207, z glagolom »spakovati se«. S tem izrazom pa je R. Murnik (Navihanci, 1902, 132) šaljivo označil Ameriko: Kumi sem dobr začeu, se m pa šivanka zlom! Sapra di binguli – na, ena sama sm mou, pa naraunast odtam sm ja naroču, k se *afne guncaja*, z Amerike. Dva cifa sm dau zajna. O nastanku izraza *afne guncati* pa piše V. Gjurin (SR I, 1974, 77): Zelo težko je ločiti, kaj je prevzel slovenski sleng neposredno iz nemščine, kaj pa šele iz domačih neuglednih socialnih dialektov, zlasti meščanskega nižjega občevalnega jezika. Prim. *afne guncati*, ne imeti dunsta, imeti dolgo lajtengo, fajhten 'pijan'.

Nasalis. Živi na otoku Borneu. Lahko bi mu rekli *rilčar*, ker samcu v resnici zraste tak nos, da je bolj podoben rilcu kakor spodobnemu nosu.

Italijansko *bertuccia* »opica« je pravzaprav *Bertica*, medtem ko se je italijansko *Berta* uporabljalo kot splošna oznaka za »ženska« podobno kot *Martino* za »moški«. To dokazuje Dantejev verz *non creda donna Berta o ser Martino* »nikomur ne verjemi«. Na slovenskem ozemlju znana *Berta* je *Pehta, Pehtra, Pehtra baba* »po ljudskem verovanju bajeslovno bitje, ki nastopa v podobi hudobne ali prijazne starke«. Italijanska izraza *bertuccia* in *Berta* torej ponovno nevarno zbližujeta opice in ženske (Glej tudi *monna!*).⁹

Iz dozdam povedanega je že mogoče nekoliko spoznati opice, te človeku najbolj podobne živali ali človeku »nevšečne sorodnike«. Z njimi se podobno kot z nazivi drugih živali slikovito ogovarjamo tudi ljudje med seboj. V že omenjeni knjigi B. Škrli z vso simpatijo obravnava te človeške sorodnice. Po njem v živalskem vrtu takoj veš, kje so opice: tam, kjer je največ ljudi. In nadaljuje: Gledalci pa se veselo smejejo hitrim gibom opic v kletki, ki skačejo z debla na mrežo, stegujejo roko proti gledalcem in z mirnimi, svetlorjavimi, prosojnimi očmi prosijo še oreška; in ko ga dobijo, skočijo v kak kot in ga z rokami nesejo v usta. In te oči! Te oči izražajo celo neko inteligentnost... In roke so tako podobne človeškim... Pa so vendar uboge živali: dlako imajo in mnoge celo rep; hodijo po vseh štirih in namesto človeških nog imajo roke. Štiri roke; kdo je še slišal kaj takega! Ne, tu se je narava zmotila in ustvarila bitje s štirimi rokami, menda nekakega nadčloveka v posebni, ne ravno posrečeni obliki. Toda glej jih! Saj sedijo pokonci...

In kako to vrešči in kriči in se brezumno preganja po kletki in še neprijetno diši povrhu! Ne, ne – hvala za takšno sorodstvo.

O nečimrnosti in radovednosti pa isti avtor pravi takole:

Ne vem, ali je pri neevropskih narodih tudi v rabi, da se zmerjajo z živalskimi imeni, ki izražajo kakšno potezo značaja ali lastnost, omalovaževanje ali celo obsodbo, kakor npr. »svinja, krava, konj, lisjak, gos, pura, osel, koza«, pa tudi »opica«. Toda v vrsti teh prijaznih vzdevkov je »opica« gotovo tisti, ki označuje *radovednost* in zlasti *nečimrnost*. To sta dve lastnosti, ki ju »gospodar sveta« rad pripisuje ženskemu spolu; in res v slovenščini malokdaj zmerjajo moškega z »opico«, saj je že beseda ženskega spola. Sicer pa ni večje nesreče, kajti *radovednost* in *nečimrnost* sta značilni občečloveški lastnosti, torej tudi »gospodarja sveta! Opica niti ni tako nečimrna kakor *radovedna* in ni niti zdaleč tako nečimrna kakor človek – tudi ti, ljubi bralec. *Radovednost* pa je lastnost vseh opic, vseh primatov, vse »žlahte« s človekom vred. Važna lastnost! Brez *radovednosti* se iz nobenega prednika ne bi bil razvil človek; brez *radovednosti* ne bi bilo kulture in znanosti; jaz ne bi pisal te knjige in vi je ne bi brali. Saj *radovednost*, če ne pozabimo prvotnega pomena te besede, da bi radi *vedeli*

⁹ Do žensk in opic je bil zelo strog Erazem Rotterdamski v delu *Hvalnica norosti*, 37: Če si ženska prizadeva veljati za modro, s tem samo poudarja svojo neumnost, prav ko da bi vedel vola v borilnico, ob glasnem protestu *Minerve*, kakor pravi pregovor. Zakaj dvakrat greši, kdor se zoper naturi maže z ličilom kreposti in dela silo svojim naravnim darovom. *Kakor je opica po grškem izreku zmeraj opica, tudi še se oblači v škrlaten jopič*, tako je ženska zmeraj ženska, to se pravi neumna, pa naj si natakne krinko kakršno koli.

ali *znali*, ni samo to, da skuša skozi ključavnico dognati, kaj se godi za zaklenjenimi vrati. *Radovednost* je bila gibalo mnogim velikim odkritjem in dognanjem znanosti, s čimer nikakor ne mislim zasenčiti pomena gospodarskih odnosov. Res – ni tako slaba lastnost. In kar je najhuje in spet bega ozkosrčneža: tudi opica je radovedna.

Radovednost nas pogosto pripravi, da v *vsako reč vtaknemo svoj nos*, tj. »se vmešamo, hočemu biti udeleženi v njej«. Pri tem *jih* marsikdo *pošteno dobi pod nos* »ga zavrnejo, spravijo v zadrego zaradi njegove napake. S tem pa smo spet pri nosovih, o katerih glej spredaj.

Radovednost izraža nadalje nemški izraz *Maulaffen feilhalten* (tj. 'zijala imeti naprodaj') v pomenu »zijala prodajati«. Iz nemškega *Maulaffe* »zijalo« je tudi poljsko *małpa*¹⁰ »opica«, kar samo še potrjuje gornje ugotovitve, da so opice radovedne. Kljub vsemu pa človeku godi, če lahko dokazuje svojo umsko premoč nad živalmi, a tudi nad svojo nevšečno sorodnico opico. V zvezi s tem je nemški pregovor *Wenn ein Affe hineinguckt, kann kein Apostel herausgucken*¹¹ (tj. 'če opica pogleda noter, ne more noben apostol pokukati ven'). V slovenščini mu ustreza pregovor *Pošlji osla križemsvet, nazaj ti pride uhat ko pred*, v hrvaščini ali srbščini pa *Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba. Magare u Rim, magare iz Rima*. Češko *být sto let za opicemi* pomeni »biti zelo zaostal«, slovaško *byt' sto rokov za opicami* pa »zelo zaostajati v razvoju, biti zelo zaostal«. Na ne ravno lepo zunanost opice kaže primera *pačiti se kot opica*, v češčini *pitvořit se jako opice*, na neumnost pa rusko *martyškin trud* (tj. 'opičje delo') v pomenu »nekoristno, brezciljno delo«. Ruski izraz je izviren in izhaja iz basni I. A. Krilova z naslovom *Obez'jana* (tj. 'opica'), v kateri je govor o opici, ki se ukvarja z ničimer potrebnim, čeprav težkim delom: vleče in kotali sem in tja veliko klado.

Seveda pa niso povsod mnenja, da je opica neumna. O tem govorijo češka, angleška in francoska primera: češko (*být chytrý jak opice* (tj. 'biti zvit kot opica') »zelo zvit, bister, iznajdljiv«; angleško *to be a clever monkey* (tj. 'biti pametna opica'); francosko *être malin comme un singe* (tj. 'biti zloben, prebrisan kot opica') itd. Opici se pripisuje tudi drznost, npr. v češčini, angleščini, ruščini: češko (*být drzý jak opice/stado opic* (tj. 'biti drzen kot opica/čreda opic') »biti zelo, nenavadno, zoprno drzen«; angleško *to be as brazen as a monkey* (tj. 'biti drzen kot opica'); rusko *naglyj kak obez'jana* (tj. 'biti drzen, nesramen kot opica').

Samec opice je *opičnjak* ali tudi *opičnik*. Oba izraza lahko slabšalno pomenita »človek z nenaravno, izumetničeno zunanostjo ali vedenjem«, npr. S takim opičjakom se druži. On pa je iz mene napravil opičnika, potezal me je kakor lutko na vrvici, me

¹⁰ Poljsko *małpa* »opica« je v primerah *zręczny jak małpa* (tj. 'spreten kot opica'), *robić co ze zręcznością małpy* (tj. 'delati kaj s spretnostjo opice'), dalje kot psovka vulgarno *małpo jedna, małpo zielona*, pogovorno *robić z siebie małpę* (tj. 'delati iz sebe opico') »noro se obnašati«. Glagolska izpeljanka iz *małpa* je *małpować* in pomeni »posnemati, dražiti koga, pačiti se komu« (prim. slovensko *opičariti* v opombi 8).

¹¹ S temi besedami Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799) aludira na ljudi, ki berejo dobre knjige, a jim niso dorasli (Glej P. Mrazović, R. Primorac, Srpskohrvatsko-nemački frazeološki rečnik, 31!).

usmeril natančno tja, kot je načrtno skoval, ni se pustil zbijati norčavosti (M. Selimović, Trdnjava, 1972, 72).

S pridevnikom *opičji* se označujejo nekatere značilne lastnosti *opice*, preneseno tudi ljudi, npr. *opičja spretnost, njegove opičje kretnje, človek z opičjim obrazom; imeti opičje čelo*. Podobno s prislovom *opičje*: *opičje posnemati druge, po opičje se spakovati, vesti*. V zvezi s tem navajam dva zgleda iz Pogovorov z Goethejem: Ničesar ti ne pokažem, kajti ponavljanje in *opičje posnemanje* več škodi kot koristi. In spet je za vsak narod dobro samo tisto, kar nastane iz njegovega jedra in iz njegove splošne potrebe brez *opičjega posnemanja* drugega naroda.

Opičje samice z veliko ljubeznijo negujejo svoje mladiče. Iz tega izhaja tudi izraz *opičja ljubezen staršev do otrok* v pomenu »nekritična ljubezen«, npr. Ulrich ni bil ravno tak. Sovražil je to mešanico odpovedovanja in *opičje ljubezni* v odnosu do življenja, ki mirno prenaša njegova nasprotja in polovičnost kakor teta, ostarela devica, pobalinstva mladega stričnika. Izraz *opičja ljubezen* je tudi v drugih jezikih, npr. češko *opičí láska* »slepa, nora ljubezen«, ki je tudi v frazeologemu *milovat koho opičí láskou* (tj. 'ljubiti koga z opičjo ljubeznijo') »zelo, noro, nesmrtno ljubiti koga«; poljsko *małpia miłość* (prim. tudi *małpia złośliwość* »opičja zloba«).

Po vsem, kar je bilo že povedano o opicah, je treba omeniti še človeku podobne opice – *antropomorfe*. To so *gibon, orangutan, šimpanz* in *gorila*. Zelo posrečeno jih je že z naslovi označil B. Škerlj v knjigi *Nevšečno sorodstvo*, in sicer: *Pragozdni akrobat – gibon, Filozof v džungli – orangutan, Cirkuški pajac – šimpanz* in *Gospodar pragozda – gorila*. V prenesenem pomenu je *gorila* »zelo močen, orjaški, navadno grob človek«, npr. Bil je prava gorila. Zlasti v ameriškem okolju, a dandanes tudi že drugod, pa pomeni *gorila* tudi »telesni stražar (kake poslovne, politične osebe)«, npr. Spremljale so ga oborožene gorile.

Malajsko *orang-utan* pomeni menda »gozdni človek«, s čimer so tudi Malajci tej veliki opici priznali nekakšno krvno sorodstvo. Z izrazom *orangutan* pa lahko ozmerjamo »neumnega človeka«, najbolje seveda v varni razdalji, ali osebo, ki ni navzoča, npr. Ne razumem, zakaj je treba tega topoumnega orangutana prositi.

Ob koncu zgodbe o opicah se spomnimo še na tri zelo nenavadne opice, ki se močno razlikujejo od običajnih. Izhajajo iz umetnosti Daljnega vzhoda in ravnajo modro in ravnodušno. Znamenite opice Jingoroja v hramu Nikko, od katerih si ena zatiska ušesa, druga oči in tretja usta, izražajoč »nič ne slišim, ne vidim, ne govorim«, so tudi prisposodba modrosti in s tem sreče.

Viri in literatura

KEBER, J., Živali v prisposodobah 1, Celje 1996, poglavje Najpomembnejši viri in literatura, str. 379–386.

KEBER, J., Živali v prisposodobah 2, Celje 1998.

**Animals in Language Imagery (Živali v prisposodobah)
– The Monkey, Man's Inconvenient Relative**

The article is a slightly adapted text of one of the animal stories from his Animals in Language Imagery, a two-volume collection of 55 stories: Živali v prisposodobah 1 (Celje 1996) and Živali v prisposodobah 2 (Celje 1998). The stories treat animals in metaphorical, phraseological and symbolic language. Among them is the monkey, man's closest relative in the animal world. The article portrays its appearance in the metaphors and phraseologemes of the Slovene language, in comparison with other European languages. It discusses different names used for the monkey in Slovene and in other languages, as well as its symbolic role in major world mythologies.

Naglasna podoba privezno-pridevnega pregibanja v knjižni slovenščini

Vlado Nartnik

Naglas je sestavni del pregibanja, kakor ga najprej razkriva razmerje med kakovostnim prislovom bližnjimi privezi (predikativi) ter bolj samosvojimi kakovostnimi pridevniki srednjega praspola. Iz srednjega praspola se nato izvajajo tudi pridevne oblike srednjega, ženskega in moškega spola.

Stress is a constituent element of the inflectional system, as first revealed by the relation between predicatives resembling qualitative adverbs /type kakó (je)/ and the more idiosyncratic qualitative adjectives of neuter proto-gender. Later neuter, masculine and feminine adjectival forms derive from this neuter proto-gender.

Naglas je sestavni del besedotvorno-oblikotvornega pregibanja, kakor ga razkriva razmerje med kakovostnimi (predikativi oziroma) privezi, ki se še krijejo s kakovostnimi prislovi,¹ ter bolj samosvojimi kakovostnimi pridevniki. Imenovano privezno-pridevno razmerje² naj ponazorita odgovora na vzporedje iskalnih vprašanj:

Privezi	Pridevniki srednjega praspola
Kakó je?	Kákšno je kàj?
Takó ali drugáče:	Tákšno ali drugáčno:
dôbro ali slabó.	dôbro ali slabó.

Vzporedje zaimkov in imen v vprašanjih in odgovorih kaže, kako besedni obrati s kakovostnimi privezi kakó – takó – drugáče – dôbro – slabó predhajajo besednim obratom s kakovostnimi pridevniki kákšno – tákšno – drugáčno – dôbro – slabó tako naglasno kakor besedotvorno. Zato ima pridevni srednji praspol tipa kákšno – kólikšno – katéro – čigávo oblikotvorno prednost tudi pred pridevnim moškim spolom tipa kákšên – kólikšên - katéri – čigáv v nadaljnjih odgovorih na četvera

¹ JAKOPIN, F., Slovnica ruskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968, 334.

² URBANČIČ, B. – HAUSER, P. – JEDLIČKA, A., Češčina, Ljubljana 1997, 75 in 123.

stvarno-osebna vprašanja, na kakovostni vprašanji z iskalnim zaimkom kákšno - kákšën, na kolikostni vprašanji z iskalnim zaimkom kólikšno - kólikšën, na vrstilni vprašanji z iskalnim zaimkom katéro - katéri in na svojilni vprašanji z iskalnim zaimkom čigávo - čigáv.³

Kákšno je kàj? – Eno je dôbro, drúgo pa slabó.
 Kólikšno je kàj? – Eno je velíko, drúgo pa màjhno.
 Katéro je kàj? – Eno je dôbro, drúgo pa slábo.
 Čigávo je kaj? – Eno je svôje, drúgo pa túje.

Kákšën je kdó? – Edeñ je dôber, drúgi pa sláb.
 Kólikšën je kdó? – Edeñ je vèlik, drúgi pa màjhën.
 Katéri je kdó? – Edeñ je dôbri, drúgi pa slábi.
 Čigáv je kdó? – Edeñ je svój, drúgi pa túj.

V teh odgovorih izstopa protistava kakovosti in vrstilsti tako, da ji je protistava kolikosti in svojilnosti kvečjemu dopolnilo. Pri naglasnem navezovanju na odgovora s privezi dôbro in slabó je namreč ustrezno pridevno ime srednjega praspola ednine kakovostna oksitonična oblika slabó nasproti vrstilni paroksitonični obliki slábo, ki je kot taka blizu obojni paroksitonični obliki dôbro. Ker je kakovostnih oksitoničnih oblik kar nekaj, jih je primerno naštetih v naslednjem zaporedju:

čistó > čisto: gniló ..., krivó ..., živó ..., bridkó ..., šibkó ...; dragó ..., mladó ..., nagó ..., planó..., radó ..., slabó ..., slanó ..., staró ...,glasnó ..., hladnó ..., kalnó ..., kasnó ..., lahkó ..., lahnó ..., mastnó ..., plašnó ..., prašnó ..., ravnó ..., sladkó ..., strašnó ..., tankó ...; hudó ..., ljubó ..., pustó ..., suhó...

Za našteto skupino so značilni krajni zložniki í – á – ú vrstilnih paroksitoničnih oblik.⁴ Ustrezni vmesni zložniki é - ó in ê – ô oblikujejo nadaljnji dve skupini:

bledó > blédo: celó ..., lenó ..., lepó ..., slepó ..., srepó ..., svetó ..., zvestó ...; gostó ..., grobó..., ostró ...

teščè > tēšče: grenkó ..., krepkó ..., lestnó ..., medló ..., mehko ..., plehkó ..., svetló ..., temnó ..., tesnó ..., težkó ..., vedró ..., željnó ...; bosó ..., goló ..., hromó ..., noró ..., novó ..., prostó ..., skopó ..., topó ..., drobnó ..., gnojnó ..., gorkó ..., hodnó ..., krotkó..., močnó ..., mokró ..., potnó ..., rosnó..., skočnó ..., topló ..., voljnó ...

³ NARTNIK, V., Dinamika oblikoslovnega naglasa v povojnih priročnikih za knjižno slovenščino, v: Jezik in čas, Ljubljana 1996, 322.

⁴ NARTNIK, V., Med fonemi in sindemi, Slava II (1987/88)/1, 80 in 81.

Široka vmesna zložnika ê – ô vrstilnih paroksitoničnih oblik sta nekoliko posebna v tem, da se še naprej ožita v stalnih predložnih zvezah tipa:⁵

teščê >	têšče >	na téšče
mehkó >	mêhko >	do méhkega
tesnó >	têsno >	na têsnem

Posebno skupino oblikujeta nato srednja dva zložnika è – ô:

gerdó > gèrdo: čvèrstó ..., stèrtnó ..., tèrdó ..., bèrdkó ..., bèrhkó ..., dèrsnó ..., mèrtvó ..., skèrbnó ..., stèrtnó ..., tèrpkó ...; bôlnó ..., dôlgó ..., dôlžnó ..., pôlnó ..., sôlnó ...

Stalno oksitoničen pa je par:⁶

zlò = zlò: -šlò ...

Obojna ali vsaj vrstilna paroksitonična praspolnost je sicer podlaga za večji del srednjemu praspolu sledečega trospolnega pregibanja:

Srednji praspol	Srednji spol	Ženski spol	Moški spol
dôbro dôbro	dôbro dôbro	dôbra dôbra	dóber dôbri
slábó slábo	slábo slábo	slába slába	sláb slábi
tó(le) onó	tó(le) onó	tá(le) oná	tá(le) oní
zlò zlò	zlò zlò	zlà zlà	zèl zli

Na posamostaljeno vrstilno paroksitoničnost se mimogrede navezujejo tudi resnični ter možni zloženi samostalniki:⁷

Vrstilni samostalniki

Zloženi samostalniki

Kdó dôbro ali slábo déla? >
Kóliko jih tó dela? >

Kdó je dobrodélnik ali slabodélnik?
Kóliko je todélnikov?

⁵ Slovenski pravopis, Ljubljana 1962, 78 in 79.

⁶ Slovar slovenskega knjižnega jezika V, Ljubljana 1991, 582 in 860.

⁷ BREZNIK, A., Jezikoslovne razprave, Ljubljana 1982, 331.

Manjši del srednjemu praspolu sledečega trispolnega pregibanja spet kaže, kako se načelno nevrstilne oblike moškega spola zrcalno protistavljajo celo začetnim prislovom⁸ in ne šele privezom:

Prislovi	Pridevniki moškega spola
Kdó dôbro ali slabó déla? > Kóliko jih takó déla?>	Kdó je dóber ali sláb délavec? Kóliko je tákšnih délavcev?

Težavne načelno nevrstilne moške oblike za imenovalnik pa tudi tožilnik ednine je pri tem treba posebej naštetih:⁹

témno > temán:	šíbko ...; grênkno ..., krêpkno ..., mêhkno ..., svêtlo ..., têžko ..., žêljno ...; drôbno ..., gnôjno ..., gôrko ..., krôtko ..., môčno ..., pôtno ..., rósno ..., vóljno ...; stêrmno ...; bôjno ..., dôljno ..., sôljno ...
síto > sit:	-éče ...; -êno ..., têšče ...; -álo ..., (po)znáno ..., pijáno ..., -(lj)áto ..., -(lj)ávo ..., -glávo ..., plávo ..., zdrávo ..., domáče ..., náše ..., váše ..., rádo ..., slábo ..., stáro ...; ôno ...; -ôko ..., nôvo ..., gôlo ..., hrômo ..., nôro ..., prôsto ..., tôpo ...; -óvo ...
tó(1e) > tá(1e)	
zlò > zèl:	-šlò ..., vsè ...
velíko > vèlik:	debélo ...; -zorélo ..., -bolélo ..., -gorélo..., -norélo ..., (po)rojèno ...
vêdro > véder:	-têklo ..., -lêglo ...; bôso ..., skôpo ..., môje ..., tvôje ..., (samo)svôje ...; dôbro..., môkro ..., -nemôglo ..., -sôplo ..., tôplo ...

Ob naštetih moških oblikah je naposled treba imenovati še izjeme, kakor so:

čigávo > čigáv:	onegávo ..., kervávo ...; zaspálo ..., tálo ..., zálo ...
êno > êden:	nobêno ...

⁸ VIDOVIČ-MUHA, A., Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen, Ljubljana 1988, 67 in 98.

⁹ TOPORIŠIČ, J., Slovenska slovnica, Maribor 1984, 257 in 258.

S tem da sta obliki êden in nobêden zamejeni na samostalno rabo:¹⁰

En čöln je prispél pravočasno in êden ní.

Stress Pattern in the Inflectional System of Predicative Adjectives in Literary Slovene

Stress is a constituent element of the lexico-morphological inflectional system, as first revealed by the relation between predicatives resembling qualitative adverbs /type kakó (je)/ and the more idiosyncratic qualitative adjectives of type kákšno (je kàj). For that reason, the adjectival neuter proto-gender of type kákšno – slabó has a morphological priority over the adjectival (neuter, feminine and) masculine gender of type (kákšno, kákšna) kákšën – (slábo, slába) slàb.

¹⁰ PERLMUTTER, D. M. – OREŠNIK, J., Razlaganje sintaktičnih posebnosti, Ljubljana 1973, 30.

Kako je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predstavljena vezljivost

Andreja Žele

Prispevek želi opozoriti na tista slovnična pojasnila v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), ki označujejo vezljivost. V zvezi s tovrstno slovarsko obvestilnostjo so predstavljene in včasih tudi komentirane terminološke rešitve v slovarskih pojasnilih.

The article discusses those grammar explanations and notes in the Dictionary of Slovene Literary Language that deal with transitivity. It suggests updating these explanations by introducing recent linguistic terminology, commenting more in detail on some of the proposed changes.

0 Pri natančnejšem branju Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) lahko ugotovimo, ne samo da je vezljivost predstavljena, ampak da jo Slovar, seveda glede na terminološke zmožnosti slovenskega jezikoslovja v prejšnjih desetletjih, s slovničnimi kvalifikatorji in s slovničnimi oznakami precej natančno označuje. Slovarskih slovničnih pojasnil,¹ ki kakor koli označujejo (tudi) vezljivost je kar 187. Kljub temu pa večkrat lahko zasledimo razkorak med veliko količino in natančnostjo vezljivostnih slovničnih pojasnil in oznak na eni strani in med neustrezno izbranim ali pa neustrezno razporejenim ponazarjalnim gradivom, tudi glede na vezljivost, na drugi strani. Torej je pri nadaljnjem posodabljanju in dopolnjevanju slovarja s stališča vezljivosti potrebno v že obstoječa slovnična pojasnila in oznake vključiti novejša uveljavljene slovenske jezikoslovne izraze in z njimi nadomestiti nekatere dosedanje preveč opisne oznake. Tako bodo pri obravnavi slovarskih vezljivostnih slovničnih pojasnil vsaj omenjeni tudi dosedanji predlogi za terminološke posodobitve.²

¹ Pregledala sem seznam kvalifikatorskih pojasnil za prve tri slovarske knjige, ki je namenjen interni uporabi. Ostala kvalifikatorska pojasnila pa sem izpisala in četrte in pete knjige Slovarja slovenskega knjižnega jezika.

² O tem gl. A. Vidovič Muha, Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (do konca januarja 1978), izdelano za interno uporabo na Inštitutu za slov. jezik Frana Ramovša. Ista avtorica, Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Zbornik Slavističnega društva Slovenije (Murska Sobota 1992), 35–49.

Utemeljitive o spremembah nekaterih slovarskih slovničnih oznak in pojasnil namreč niso več prav nove, saj so nastajale že ob samem slovarskem delu³.

1 Če za izhodiščno merilo delitve vezljivostnih kvalifikatorskih pojasnil⁴ vzamemo pomenske in slovnične lastnosti slovarskih iztočnic, se pomenska, slovničnofunkcijska in normativna vloga vezljivostnih pojasnil v okviru posameznih iztočnic izraža tako, da:

1.1 slovarsko iztočnico natančneje pomensko označujejo (to sta opozorili s **širokim pomenskim obsegom** in z **oslabljenim pomenom**) ali dopolnjujejo, ko opozorijo na **proste morfeme** in na **povedkova določila**, ki so pomenske sestavine določenega leksema kot slovarske iztočnice in zato imajo pomenskorazločevalno vlogo; tako slovarski iztočnici dajejo ali pa samó spreminjajo vezljivost, tj. sooblikujejo njeno intencijsko polje;

1.2 slovarsko iztočnico označujejo kot nosilko vezljivosti in predstavljajo njene pomenske in slovničnofunkcijske vezljivostne zmožnosti;

1.3 slovarsko iztočnico označujejo kot vezljivostno udeleženko in ji glede na njene možne skladenjske lastnosti določijo možne vezljivostne oz. udeleženske vloge; slovarsko (pomensko in slovnično) nerazrešeni so še primeri, ko je za iztočnico povedkovnik, medmet ali členek.

V 1.1 in 1.2 slovarska vezljivostna pojasnila zaobjemajo predvsem glagolsko vezljivost, ki je temeljna in zato najobsežnejša; z vezljivostnimi udeleženkami v 1.3 pa je bolj upoštevana in poudarjena tudi vezljivost drugih neglagolskih besednih vrst.

Natančnost in smiselnost oz. upravičenost določenega slovničnega vezljivostnega pojasnila je povratno uporabna tudi pri učinkovitem razčiščevanju ali samo potrditvi besednovrstnih lastnosti slovarskih iztočnic.

³ S tem so se ukvarjali že v sedemdesetih letih slovaropisci sami, saj je za interno uporabo izšel Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil (1978) Ade Vidovič Muhe s kritičnimi opombami avtorice in z dodanimi opombami Bojana Čopa. Takšni pisni strokovni dialogi pa so žal ostali samo med slovaropisci, zato so v kritikah slovarja včasih zmotna prepričanja, da pri sestavi slovarja določeni slovnični pojavi, npr. vezljivost, niso bili upoštevani.

⁴ Kvalifikatorsko pojasnilo je opozorilo, ki ga poleg slovarskih oznak uporabljamo za opredelitev besede oz. njenih pomenov ali besedne zveze. Definicijo slovničnega kvalifikatorskega pojasnila pa navajam po viru Pregled ./., cit. v opombah 2 in 3: »Slovnična kvalifikatorska pojasnila (kp) navajamo v primerih, ko ugotovimo vzročno povezavo med pomensko enoto besede in njeno slovnično značilnostjo, lahko s področja skladnje, oblikoslovja ali besedotvorja/.../ Slovnična kp, vezana na področje skladnje, opozarjajo, da je določen pomen razviden samo v določeni stavčni vlogi besede, v zvezi s kakim drugim stavčnim členom, ki je lahko razvijajoči in kako drugače dopolnjujoči/.../. Slovnična kp s področja oblikoslovja opozarjajo na omejenost izražanja oblikoslovnih kategorij in na prevzemanje vloge kake druge besedne vrste v določenem stavčnem položaju/.../.«

1.1.1. Slovnični pojasnili s širokim pomenskim obsegom⁵ in z oslabljenim pomenom natančneje označujeta pomensko vrednost iztočnice, obenem pa napovedujeta njeno pomensko vezljivost oz. tesno pomensko soodvisnost z udeleženci in obvezno skladijsko vezljivost.

1.1.1.1 Široki pomenski obseg besed svoja obvezna skladijska določila pogosto omeji na okoliščine. To potrjujeta tudi primera pri *bíti sem* /.../ **2. navadno s prislovnim določilom, s širokim pomenskim obsegom** 'izraža navzočnost v prostoru in času': *Tukaj je jama, Hiša je sredi polja*, dodatna pojasnila pa izpostavijo tudi **prehodnost** in s tem specializiranje pomena oz. izpostavitve skladijskega pomena določenega glagola, npr. pri *délati* /.../ **3. preh., s širokim pomenskim obsegom** 'z delom omogočati nastajanje česa': *Delavci delajo malto, delati dopis*, in proti primerom, ko zadošča samo oznaka stanja aktivnosti (neaktualne/splošne), npr. *délati* /.../ **6. s širokim pomenskim obsegom** 'biti v delovnem razmerju': *Prezračevalne naprave so delale neprestano, Vsi motorji delajo*, ali pri *ostáti* /.../ **4. s širokim pomenskim obsegom** 'ne prenehati biti, obstajati': *Jama, ki jo je naredila granata, je ostala*. Neprimerna uporaba tako širokega kot oslabljenega pomena je npr. pri *izgubíti* (gl. SSKJ).

1.1.1.2 Pojasnili v 4. pomenu *délati* /.../ // **preh., z oslabljenim pomenom, zlasti z glagolskim samostalnikom** 'izraža dejanje, kot ga določa samostalnik': *delati čudeže, delati korake* pa opozarjata tudi na izglagolsko pomensko dopolnitev nepolnega glagolskega pomena, stopnja nepolnopomenskosti pri zgornjih *delati* ni enaka.

Sploh pa je bilo na uporabo določenih pojasnil v zvezi z oznakami glagolskega pomena že opozorjeno.⁶

1.1.1.2.1 Pri glagolih BITI (sem) in OSTATI sta v okviru določenega pomena nadrejeni kvalifikatorski pojasnili **z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom** imata še podpojasnila kot **s pregibno besedo, z nepregibno besedo in s predložno zvezo**. Takšna nakopičenost podatkov, npr. še dodajanje podpojasnila **s predložno zvezo**, po navadi zabriše osnovno informacijo, tj., da je v teh primerih predlog glagolski morfem. Tako bi pri tako obsežnih slovarskih geslih kot sta BITI (sem) in OSTATI v okviru določenega pomena za pomensko razlago dodali samo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **s povedkovim določilom**, pod črko c) v okviru istega pomena pa v ponazarjalnem gradivu polkrepko izpisali predložnomorfemske glagole *biti brez, biti od, ostati brez, ostati na* ipd.

⁵ Prim. A. Vidovič Muha, Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – interna izdaja, 1978), kjer avtorica navaja uporabo tega pojasnila in na podlagi tega predlaga, naj se ga uporablja čimmanj oz. naj se ga opusti vsaj pri samostalnikih in pridevnikih. Gl. na strani 32.

⁶ Vir cit. v op. 5. Avtorica izpostavlja tudi razmerja *nepomenski (vezni) glagol : nepolnopomenski (polvezni) glagol : oslabljeni pomen glagola* in komentira ustreznost oz. upravičenost uporabe teh pojasnil z določenimi drugimi slovničnimi pojasnili. Predvsem na straneh 5, 28 in 41.

1.1.1.2.2 Podobno kopičenje slovničnih pojasnil imamo tudi, ko je slovnično kvalifikatorsko pojasnilo s **predložnim povedkovim določilom** pri glagolih *hoditi*, *letati* dodano slovničnemu pojasnilu z **oslabljenim pomenom**. Da to slednje lahko izpustimo, če imamo že pojasnilo s **povedkovim določilom**, je bilo že predlagano⁷. Še vedno pa moti kvalifikatorsko pojasnilo s **predložnim povedkovim določilom**, saj ne ustreza pomenski razlagi pri petem pomenu glagola HODITI, ki 'izraža, da je osebek oblečen, obut kot nakazuje določilo'. Takšna razlaga namreč izpostavlja predložnomorfemske glagole HODITI BREZ/V ipd., kar potrjuje tudi slovarsko ponazarjalno gradivo s primeri Ni navade, da bi ženske hodile brez pokrivala, Poleti hodi brez srajce, hodi v hlačah.

1.1.2 Slovnična kvalifikatorska pojasnila, ki slovarsko iztočnico pomensko dopolnjujejo oz. leksikalizirajo, so tista, ki označujejo **prosti glagolski morfem**⁸ (poleg že obravnavanih s *predložnim povedkovim določilom*, s *predložno zvezo*, sta še s *predlogom*, v *zvezi z/s*) in **nujna pomenska dopolnila**, ki so tudi skladenjsko obvezna – najtipičnejša so povedkova določila (tudi že omenjana v okviru obravnave nepolnega glagolskega pomena).

1.1.2.1 Obglagolski predlog v skladenjski vlogi glagolskega morfema izraža tudi kvalifikatorsko pojasnilo s **predlogom**, npr. pri gledati po (ženskah)/ za (ženskami) v pomenu 'kazati zanimanje za koga'. Še drugi glagoli, ki imajo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo s **predlogom**, so IZTEGNITI (iztegniti (roke) za knjigo, iztegniti (roko) po denarju v pomenu 'prizadevati si doseči, prijeti kaj'; iztegniti roke k materi, iztegniti roke po njem v pomenu 'izraziti željo po čem'); nekaj tipičnejših takšnih glagolov je še: planiti po/na, pogledati za, prebiti se do.

Takšne predložnomorfemske glagolske podiztočnice za glagol PREITI bi bile: preiti v 'spremeniti, menjati okolje, način dela, način obstajanja, lastništvo': preiti v zadnji vagon/preiti v prakso/preiti v stepo/preiti v last občine; preiti k 'spremeniti, menjati okolje, način obstajanja': preiti k partizanom/preiti k dejanjem; preiti na 'spremeniti, menjati način dela, lastništvo': preiti na gverilsko taktiko vojskovanja/na žganje/preiti na sina.

Če pa ostajamo pri sedanji zgradbi slovarskega članka, bi morali vse predložnomorfemske glagole *preiti v*, *preiti k*, *preiti na* v okviru drugega pomena glagola PREITI vsaj polprekpo izpisati.

1.1.2.2 Slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v **zvezi s/z** poleg predložnih glagolskih morfemov tipa *dati na* v pomenu 'ceniti' vključuje tudi zaimenske glagolske morfeme tipa *biksati ga* v pomenu 'počenjati neumnosti, lahkomišelnosti'.

⁷ Gl. A. Vidovič Muha, Pregled slovničnih kvalifikatorskih pojasnil v 3. knjigi SSKJ (Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – interna izdaja, 1978), na strani 41.

⁸ Podrobneje sem o tem pisala v članku Kako SSKJ izkazuje glagole s prostimi morfemi v Jezikovnih zapiskih 2 (Zbornik Inštituta za slovenski jezik, 1995), 250–256.

To slovnično kvalifikatorsko pojasnilo je bilo za označevanje prostega glagolskega morfema uporabljeno okrog 190-krat. Od tega 165-krat za označevanje predložnih glagolskih morfemov in 25-krat za označevanje zaimenskih glagolskih morfemov. V več kot tri četrtine primerih je pred slovničnim pojasnilom v zvezi s/z čustvenostna oznaka **ekspresivno**, ravno tako pogosta je socialnozvrstna oznaka **pogovorno**, sledijo pa funkcijskozvrstna oznaka **publicistično**, časovna oznaka **starinsko** in socialnozvrstni oznaki **nižje pogovorno** in **knjižno**. Vse te stilne in zvrstne oznake opozarjajo, da je bilo to slovnično pojasnilo uporabljeno za predložnoglagoške frazeme, z njim so se namreč označevale tudi druge stalne stave, npr. pri DRŽATI (**navadno v zvezi z beseda, obljuba: držati besedo, obljubo/.).**

Seveda bi tudi pri teh glagolih s prostim morfemom kazalo premisliti (saj jih je le nekaj čez dvesto), ali ne bi bilo bolje opustiti oz. razbremeniti slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v zvezi s/z in jih nastaviti kot podiztočnice z dosedanjimi slovarskimi pomenskimi razlagami ter s stilnimi in zvrstnimi oznakami, tako bi bilo zmanjšano število pojasnil in hkrati bi tudi njihova uporaba postala bolj utemeljena, izpisi konkretnih podiztočnic pa bi bili sporočilno natančnejši in enostavnejši.

Tako pa so kdaj tudi v okviru istega slovarskega članka opazne neupravičene različne oznake, tako se npr. *hoditi za* izpostavi s **pog.**, v zvezi z *za* 'prizadevati si pridobiti ljubezensko naklonjenost koga'; istovrstna *hoditi s/z* pa je nakazana s socialnozvrstno oznako **pogovorno** ter s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom **navadno z orodnikom** in s pomensko razlago 'biti v ljubezenskem odnosu'. Prezrta oz. zabrisana je npr. leksikalizacija *shajati s/z*, tako da je slovarskima pomenoma glagola SHAJATI 1. 'biti v takih medsebojnih odnosih, ki zagotavljajo normalno bivanje, sožitje', npr. *Vsak človek bi lahko shajal z njim*, in 2. 'imeti materialne možnosti za obstoj, delovanje', npr. *S temi dohodki ne more shajati*, dodano kvalifikatorsko pojasnilo **navadno s prislovnim določilom**, ki pa velja samó za 2. pomen, medtem ko že pomenska razlaga prvega pomena označi predlog *z/s* kot glagolski morfem; v tretjem pomenu pa je zveza *shajati brez* s pomenom 'biti potreben, nujen', npr. *Brez očal ne more shajati*, označena s kvalifikatorskim pojasnilom v zvezi z **brez**.

S pomenskimi delitvenimi kriterijem pa je npr. natančneje predstavljen predložnomorfemski glagol *igráti se s/z*:

igráti se s/z – 'nehoteno premikati kaj in s tem izražati zadrego, vznemirjenje';
igráti se s/z – **ekspor.** 'imeti lahkomiseln, neresen odnos do česa'.

Slovar lepo ločuje med predlogom v vlogi izglagolskega vezavnega (udeleženskega) predloga in med predlogom v vlogi glagolskega morfema npr. pri podiztočnici *lepiti se*, kjer primere kot *Blato se lepi na copate. Testo se lepi na prste* označuje s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom s **prislovnim določilom** in s pomensko razlago 'zaradi lepljivosti se pritrtjevati na podlago', zato vezavni predlog *na* napoveduje obvezno udeležensko mesto; primere s predložnim glagolskim morfemom kot *Dekleta se kar lepijo nanj* pa Slovar označi s čustvenostno oznako **ekspresivno** in s pomensko razlago 'kazati veliko čustveno navezanost na koga', le

da je pričakovano slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **v zvezi z na** tu izpuščemo. Nepričakovano pa se pojasnilo **v zvezi s pred**, v pojavi pri samostalniški iztočnici *jávnost* v pomenu 'javno življenje, delovanje': S pesmimi je stopil pred javnost/v javnost, kjer je nepotrebno, ker, če že kaj označuje, potem tudi v teh primerih označuje predvsem glagolske morfeme.

Po drugi strani pa je obglagolski morfem lepo izpostavljen npr. v 1. in 2. pomenu glagola *ponášati se* (3. in 4. pomen imata časovno oznako **zastarelo**) s **pojasniloma navadno v zvezi z z/s** in **z oslavljenim pomenom, v zvezi z z/s**, zato bi morala biti slovarska iztočnica *ponášati se z/s*. Predlog *z/s* ima skladenjsko vlogo glagolskega morfema v pomenu 'izraža, da kdo ima to, kar nakazuje določilo', pri čemer lahko izpustimo kvalifikatorsko pojasnilo **z oslavljenim pomenom** (kot je to že narejeno npr. pri *prekaliti/prekaljeváti se v*), saj je ta nepolni pomen izražen že z glagolom IMETI v pomenski razlagi. Omejitveni prislov **navadno**⁹ v **navadno v zvezi s s, z**; kvalifikatorsko pojasnilo **navadno v zvezi s/z** bi morali zaradi nenatančnosti v vsakem primeru izpuščati.

1.1.2.3 Pri predlogih kot slovarskih iztočnicah je s stališča glagolskega morfema zanimivo slovnično kvalifikatorsko pojasnilo **pri glagolih** (pri predložni iztočnici O so npr. navajani glagoli govoriti, poročati, pričati, razpravljati o kom ali čem), saj je vsaj v grobem zajelo obvezno glagolsko vezljivost. Označevanje vezljivosti pa se nadgradi še z pojasnilom **pri samostalnikih, zlasti glagolskih**, s katerim je opozorjeno na ohranjanje vezljivosti tudi pri pretvorbah, npr. govor o nujnih ukrepih, oddaja o naših pomorščakah, pomenek/posvet o čem. Posredno, s stališča predlogov na vezljivostne posebnosti nepolnopomenskih glagolov opozarja tudi pojasnilo **s pomožnim glagolom** (*iz /./ 4. s pomožnim glagolom* 'za izražanje stanja zunaj česa' v primerih kot Moštvo je precej iz forme, Obleka je iz mode).

1.2 Od slovničnih pojasnil iz prve skupine, ki slovarskim iztočnicam dajejo vezljivostne lastnosti in jih tako vezljivostno oblikujejo, prehajamo na slovarska pojasnila, ki slovarsko iztočnico označujejo kot nosilko vezljivosti, to pa je navadno glagol. Ta skupina slovničnih pojasnil torej označuje predvsem glagolsko vezljivost.

Prav s stališča iztočnice kot nosilke vezljivosti je lepo izraženo, da je Slovar pri označevanju vezljivosti zajel, ne pa tudi povezal in uskladal, tako pomensko ravnino (z izbranimi udeleženci) kot slovničnofunkcijsko ravnino (določil je udeleženske vloge), in še normativnoizrazno ravnino (določil je uporabo sklonov).

1.2.1 V okviru obravnave vezljivosti je povezanost pomenske, skladenjske in izrazne ravnine še najbolj izražena s pojasnili za **levo vezljivost: v brezosebni rabi** (op.: bolje kar **brezosebno**) proti **v osebni rabi** (op.: bolje **z osebo**), **v neosebni rabi** (op.: bolje **neosebno**), **v tretji osebi, brezosebno, z nedoločnikom; z nedoločnikom**

⁹ Vir cit. v op. 5. V Pregledu je pri vseh pojasnilih opozorjeno tudi na smiselno uporabo omejitve **navadno** v pojasnilih. Ta pomen 'neobveznosti' prislova **navadno** v SSKJ namreč ni bil dosledno upoštevan.

kot osebkom, z odvisnim stavkom kot osebkom, z zanikanim osebkom v roditelju. Večina naštetih pojasnil je vključena v obsežen slovarski članek glagola z osnovnim bivanjskim pomenom *biti sem*; **neosebno** je označena raba zaimka *káj* v *Kaj je švignilo čez cesto, maček ali senca*. Na neujemanje povedka z osebkom opozori pojasnilo **s povedkom v množini moškega spola** z dodano oznako **starinsko** v primerih kot *Družina so se poskrili v kleti*, *Gospoda so se znali izvrstno kratkočasiti*. Pojasnilo **brezosebno z nedoločnikom ali odvisnim stavkom** je uporabljeno npr. pri glagolu *iti*: *Ne gre, da bi jaz samo delal, ti pa užival*, *Ne gre dvomiti o tem*; hkratna oznaka leve in desne vezljivosti pa je pojasnilo **brezoseb.**, v zvezi z *za za Gre za človeka*.

Posebej je opozorjeno tudi na primere, v katerih se navadna brezosebna raba lahko uporablja tudi z osebo, npr. pri glagolu *liti* /.../ **5. brezoseb.**: *Cel dan lije proti v osebni rabi*: *Dež lije na zemljo* in še v primerjavi z *deževáti* /.../ **2. nav. 3. os.**, **ekspr.**: *Cvetje je deževalo z oken na ulico*.

Označene so tudi posebitve (**pooseb.**), npr. *Nastopa znameniti basso buffo* (v tem primeru je hkrati označena tudi možna skladenjska vloga prevzete besede).

1.2.1.1 Vršilca dejanja ali nosilca stanja/poteka kot logičnega udeleženca v neimenovalniških sklonih označujejo pojasnila **s smiselnim osebkom /v odvisnem sklonu/**, **s smiselnim osebkom v roditelju** (dodano je še prislovno določilo): *Na cestah mrgoli avtomobilov*, **s smiselnim osebkom v dajalniku**: *Žal mu je bilo*; **s smiselnim osebkom v tožilniku**: *Briga me*, **s smiselnim osebkom v orodniku**: *Z njim gre slabo*.

1.2.2 Prevladujejo pojasnila za **desno glagolsko vezljivost** (del obvezne glagolske vezljivosti je bil že obravnavan v prvi skupini pojasnil); kot nosilke vezljivosti pa bodo upoštewane tudi neglagolske besedne vrste.

1.2.2.1 Glagolske iztočnice kot nosilke vezljivosti izpostavljajo pojasnila:

a) z *besednovrstnimi oznakami* za poudarjanje pomenskih lastnosti udeležencev:

- **s samostalnikom** – to je zelo redko pojasnilo, ki označuje metonimično uporabo glagolskega pomena, npr. *napénjati/napéti* – **nav. ekspr.**, z **oslabljenim pomenom**, **s samostalnikom** 'izraža veliko intenzivnost dejanja, kot ga določa samostalnik': *napeti mišice/ušesa*; na nepolni pomen oz. na prevladujoč fazni pomen glagolske iztočnice opozarja pojasnilo **navadno z glagolskim samostalnikom**, npr. pri *iskati*, *izkazati*, *nadaljevati* ipd., še večja je skupina glagolov s pojasnilom z **glagolskim samostalnikom** in še z natančnejšim pojasnilom **zlasti z glagolskim samostalnikom**; podobno še pojasnilo **navadno z nedoločnikom** pri glagolih kot *nameniti (se)*, *pozabiti/pozabljati* ipd., večji skupini nepolnopomensko uporabljenih glagolov imata pojasnila z **namenilnikom (dati, hiteti iti** ipd.) in z **nedoločnikom (blagovoliti, imeti, izvoliti, hiteti** ipd.); pojasnilo pa je lahko kombinacija dveh, npr.

z nedoločnikom in z glagolskim samostalnikom (npr. pri *misлити*: Sem mislil govoriti z vami, Sem mislil na odhod).

Na nepovedkovno rabo nedoločnika opozarja pojasnilo z **nedoločnikom kot predmetom**, npr. *báti se* v *bati se začeti/zameriti* ipd., raba nedoločnika ob glagolu premikanja je pri glagolu *íti* označena s pojasnilom **brezoseb.**, z **nedoločnikom ali odvisnim stavkom**, ki opozarja tudi na pretvorbene vrednosti v primerih kot Ne gre dvomiti o tem : Ne gre, da bi dvomili o tem; z **namenilnikom** izraža namenskost ob glagolih premikanja, npr. pri *íti se* s primeri kot íti se igrat/kartat; slovarski članek za nikalnico *nič* pa v pomenu zanikanja glagolskega dejanja s številnimi (predvsem normativnimi) pojasnili zajame vse spremembe osebnih in neosebnih glagolskih oblik, vključno z glagolskim vidom, in uporabo roditeljskega ter tožiljskega pri zanikanju;

- na sestavljeni povedki opozarja pojasnilo **kot pomožni glagol, z opisnim ali trpnim deležnikom** pri glagolu *bíti sem*;

b) s **stavčnočlenskimi oznakami** za poudarjanje slovničnofunkcijskih lastnosti udeležencev – t. i. udeleženskih vlog:

- **navadno z notranjim predmetom** – opozarja na t.i. logično vezljivost, ki je zaradi tega skladijsko neobvezna, npr. *izbesnéti* – **navadno z notranjim predmetom** ‘v dejanju pokazati svoj bes’: izbesneti svoj bes/svojo jezo;

- **navadno z odvisnim stavkom** – pojasnilo označuje glagole, ki napovedujejo določeno vsebino, npr. *obetati, obljublјati, omenјati, paziti* ipd.; natančnejša pojasnila o uporabi odvisnikov (predvsem prislovnih) so pri vezniških iztočnicah, npr. pri veznikih **da, ko**;

- **navadno s predmetnim odvisnikom** (*naróčati/naróčiti* – **navadno s predmetnim odvisnikom** ‘da kdo kaj uresniči, opravi’: Naróčal mu je, naj pazi na hišo);

- **s prislovnim določilom** (*légati* – knjiž., **s prislovnim določilom** ‘pojavljati se, nastopati na površini’: Megla je legala na jezero // **z oslajenim pomenom** ‘izraža nastopanje stanja, kot ga določa samostalnik’: Mrak, noč lega na pokrajino) proti (*dáti* – **s širokim pomenskim obsegom, s prislovnim določilom**: Dati čevlje v popravilo); natančnejša opredelitev glagolskega pomena je potrditev za obvezno vezljivost oz. za pomensko soodvisnost glagola in okoliščine;

- uporabljane so tudi vrste prislovnih določil – v pomenskih razlagah pa je nakazano, kako je izbira določila odvisna od glagolskega pomena, kar opozarja na vezavnost prislovnega določila: – **s prislovnim določilom količine** (*porabiti/porábiti* – **s prislovnim določilom količine** ‘izraža količino, mero tega, kar je strojni napravi potrebno za delovanje v določeni enoti’: Avtomobil porabi deset litrov); – **s prislovnim določilom kraja** (*máрати* – **elipt.**, **s prislovnim določilom kraja** ‘izraža voljo, željo oseba, da uresniči dejanje kot ga nakazuje določilo’: Nikoli ni maral (íti) k njej/v šolo); – **s prislovnim določilom načina** (*jemáti* – **s prislovnim določilom načina** ‘imeti določen odnos do česa’: Tega opozorila ne smete jemati za šalo); vsaj delno

odvisnost od glagolskega pomena nakazuje tudi pojasnilo **navadno s prislovnim določilom** – uporaba prislova **navadno** je smiselna, če pregledamo pomene tako označenih glagolskih iztočnic (biti sem, čakati, dobivati, laziti, lesti, ležati, metati, obračati (se) ipd.); splošnejši pomen iztočnice dopušča večjo izbiro, zato iz pomensko bolj vezanih stavčnoočlenskih določitev prehajamo na besednovrstne določitve: – **s prislovno predložno zvezo** (*do* – 2. ‘za izražanje meje v času, do katere sega dejanje’/ **s prislovno predložno zvezo**: Cesta bo asfaltirana do pod konec jeseni); večjo pomensko povezanost z glagolskim pomenom oz. skladenjsko vezavnost označuje pojasnilo **navadno s prislovom** (npr. *obarvati* – **navadno s prislovom** ‘dati čemu določene poteze, značilnosti’: Plastično/politično je obarval dogodke), podobno še pri funkcionirati, napraviti, narediti, pobarvati ipd.);

c) *s sklonskimi oznakami* za (normativno) izražanje pomenskih in slovničnofunkcijskih lastnosti udeležencev:

- **navadno z rodilnikom** – pojasnilo označuje obvezno vezljivost, npr. *otrésti se* – **ekspr., navadno z rodilnikom** ‘narediti, povzročiti, da kdo odide, se oddalji’: ostresti se nezaželjenega gosta;

- **navadno z dajalnikom** – pojasnilo označuje vezljivost (ne ločuje pa med obvezno in neobvezno vezljivostjo) pri npr. *dolgovati, imponirati, jemati, odrekati, posrečiti se* ipd.; podobno še **navadno z orodnikom** pri *držati, hoditi, odkupiti* ipd.;

- **s tožilnikom** – pojasnilo je osnovno delitveno merilo pri predlogih, samo dodatno pojasnilo s še dodatnimi socialnozvrstnimi in čustvenimi oznakami je npr. pri *iméti* /.../ **17. nav. 3. os., pog., eksp., s tožilnikom** ‘mikati, želeti si’: Ti čevlji me pa res imajo/Ima me, da bi jo vprašal; pri *íti se* pa z dodatno čustvenostno oznako **ekspr.** kot npr. íti se umetnost/znanstvenika proti nezaznamovani rabi pri *íti se slepe miši/ravbarje in žandarje*; natančno ločevanje med predložnimi predmeti in prislovnimi določili bi razširilo pojasnilo **s tožilnikom**, sicer pa je opozarjajoče navedeno samo pri določenem pomenu glagola, npr. pri *postréči* – **s tožilnikom**: Lepo ga je postregla;

- ker pri glagolskih iztočnicah ni pojasnila **z mestnikom**, vzbujajo pozornost takšne kombinacije pojasnil, npr. *metáti* /.../ **5. eksp., s prislovnim določilom, v zvezi z metati oči, pogled**: Rač meče oči po ženskah. Fantje so metali za njo dolge poglede, v primerih po ženskah (mestnik) in za njo (orodnik) bi namreč prej lahko govorili o predložnih predmetih kot pa o prislovnih določilih – **stavčnoočlenske vloge predložnih samostalniških zvez v slovarju niso jasne**;

- **z orodnikom** – pojasnilo je uporabljeno samo v primerih, ko vezava orodnika vpliva na glagolski pomen oz. določa enega izmed pomenov glagolske iztočnice, in je zato takšna vezava tudi skladenjsko obvezna (npr. kosati se, nehati, opraviti prenehati, povezati, prekiniti, prelomiti); pogoste dodatne oznake so **publ.**, npr. **publ., z orodnikom** (nehati z delom nam. nehati delati) in **ekspr.**, npr. **ekspr., z orodnikom** (S svojo prejšnjo družbo je opravil).

1.2.2.1.1 Še dodatna posebna pojasnila in oznake pri glagolskih iztočnicah:

- na besedilno vezljivost opozarjata pojasnili **eliptično, z izpuščanjem deležnika s polnim pomenom in eliptično, z izpuščanjem dela povedka sploh** pri glagolu *bíti sem*: Prišla je, seveda je in Miza je iz kamna;

- logična pomenska vezljivost, ki je skladenjsko neobvezna vezljivost, je npr. pri *oženiti se in omožiti se* lepo označena s pojasnilom **v zvezi z osebo moškega (ženskega) spola**, kar velja tudi za njuno navadnejšo nadpomenko *poročiti se*.

1.2.2.1.2 Prehodnost ali neprehodnost kot izražanje glagolskopomske vezljivosti sta označeni samo kot posebnosti oz. izjemnosti pri določenih glagolskih pomenih. Tako je npr. *bloditi/blódi* v svojem osnovnem (nezaznamovanem) pomenu 'hoditi brez cilja, brez orientacije' neprehoden, še drugi pomeni tega glagola pa imajo oznake in pojasnila kot **3. tudi preh.** 'v vročici zmedeno govoriti; blesti': bloditi v vročici (nerazumljive stvari), **4. preh., knjiž.** 'spravljati v zmedenost, v zmoto; begati': Ljubezen mu blodi razum.

Vsiljujejo pa se tudi slovarskih nedoslednosti, npr. *čikniti ekspr. 1.* 's silo izpljuniti slino, navadno skozi zobe': Voznik čikne in požene; preh. čikniti rjavo slino; proti *pljuniti* 'izvreči iz ust, navadno slino, sluz': Moral je pljuniti, in potem še v tem primeru brez oznake **preh.** pljuniti kri.

1.2.3 Neglagolske iztočnice kot nosilke vezljivosti, ki pa so pogosto izglagolske in ohranjajo glagolsko vezljivost:

a) pojasnila z besednoprstnimi oznakami za poudarjanje pomenskih lastnosti udeležencev:

- s samostalnikom v imenovalniku pri *fránko*: prodajati franko meja, namembna postaja;

- s samostalniško rabljenim pridevnikom pri zaimku *nič* (Nič dobrega se ne obeta);

- s svojilnim zaimkom pri *člôvek* (Kje pa je tvoj človek);

- s pridevniškim povedkim določilom (*nič* – Nič ni tako nujno/nujnega);

- navadno s primernikom, npr. pri *dôsti* (dosti boljši/debelejši);

- navadno s števnikom, npr. pri *léto*¹ (dve leti, že tretje leto) proti s števnikom v pomenu 'ta čas za označevanje starosti česa': Otroku je dve leti;

- s predlogom, kar opozarja na drugotno skladenjsko vlogo besede, npr. pri *čúdo* (od čuda, na največje čudo);

- s členkom pri *kâr* (Zadovoljen bo s čimer že bodi); slovarska pojasnila so členek omejila samo na slovnične površinske vloge, niso pa še bile upoštewane členkove pomensko-skladenjske lastnosti;

- že v besedilno vezljivost sodijo pojasnila pri vezniških iztočnicah, npr. pri *da* navadno z veznikom ali prislovom (Pravi, da zdaj pa še ne more, ker da premalo zasluži);

b) *pojasnila s stavčnočlenskimi oznakami* za poudarjanje slovničnofunkcijskih lastnosti udeležencev:

- **rabi se samostojno ali s prilastkom**, npr. pri *aparát* (brivski/projekcijski aparat);
- **navadno s prilastkom**, npr. pri *aréna* (v literarni/zgodovinski areni);

c) *pojasnila s sklonskimi oznakami* za normativno izražanje pomenskih in slovničnofunkcijskih lastnosti udeležencev:

- **navadno z roditeljskim** npr. pri *emisija* (emisija denarja/znak);
- **s čustvenim dajalnikom** pri *blizu* (Poroča tisk, ki je blizu vladi);
- **tudi nesklonljivo**, npr. pri *milijón* (dežela z milijon prebivalci);
- pri predlogih kot iztočnicah je uporaba sklonov osnovno normativno merilo, ki je nadrejeno vsem ostalim navodilom in pojasnilom; najpogostejša so pojasnila, z **roditeljskim, s tožilnikom, z mestnikom, z orodnikom** ipd.

1.3 Slovarske iztočnice kot udeleženske vezljivosti

1.3.1 Med takšnimi udeleženkami vezljivosti so v nekaj primerih lahko tudi glagoli, in sicer, ko je opozorjeno na možne skladenjske vloge neosebni glagolski oblik (nekaj jih je bilo že omenjenih v okviru leve vezljivosti). Pojasnili v **nedoločniku** in v **namenilniku** za določene glagolske iztočnice hkrati opozarjata tudi na nepolni pomen glagolov v osebni glagolski obliki:

- v **nedoločniku** za glagola *jésti, píti*, npr. Dal mu je jesti in piti;
- v **namenilniku** za glagole *iskáti, klicati, poklicati* ob hoditi/iti, npr. Hodijo ga iskat/klicat;
- v **brezosebno-prislovni rabi** pri glagolih *glédati, govoríti*, npr. Hiša je na levi strani ulice, gledano od postaje. Odkrito govorjeno, fant je pošten;
- kot prehod med glagolskimi in neglagolskimi iztočnicami lahko označimo pojasnilo v **glagolniški rabi** pri *misel*, npr. Iz globokih misli ga je prebudilo lajanje;
- pojasnili ob iztočnici *kónec*¹ v **zvezi z iti**, npr. Zaloga gre h koncu; in še **pog., ekspr., navadno v zvezi s storiti, vzeti**, npr. Žival je v jami vzela konec opozarjata na nepolni glagolski pomen in s tem na obvezno vezljivost in ju lahko primerjamo z istovsebinskimi pojasnili pri glagolskih iztočnicah, npr. *hodíti* /./ **6. ekspr., v zvezi s pot in prilastkom**: hoditi po čudnih/krivih potih.

1.3.2 Se pa slovnični pojasnili z **oslabljenim pomenom** in s **širokim pomenskim obsegom** pojavljata tudi v okviru drugih besednih vrst¹⁰, prvo za

¹⁰ Vira cit. v op. 2. V *Pregledu* imamo na straneh 41–42, v *Zborniku* pa na strani 45 poskus tipologizacije samostalnikov in pridevnikov glede na oslabljeni pomen; v zvezi s tem je zanimiva pripomba oz. ugotovitev, da veže slovnično pojasnilo z **oslabljenim pomenom** pridevniški pomen samo na prilastkovno vlogo in da prehod med povedkovnike ni mogoč, npr. golo dejstvo, grda laž.

poudarjanje pomena jedrnega dela, drugo kot nadpomenka z več enakovredno močnimi pomeni, npr. grd skopuh/poln predpasnik jabolk : grd svet/poln hlev ipd.

1.3.2.1 Slovar **oslabljeni pomen** označi pri vseh besednih vrstah – neglagolski zgledi so npr. *hiša* /.../ **2.** ‘družinska skupnost, družina’, / **z oslabljenim pomenom**: Kruh smo imeli pri hiši samo ob največjih praznikih; *igra* /.../ **3.** ‘športna dejavnost, navadno skupinska, organizirana po določenih pravilih’ /.../, **ekspr., z oslabljenim pomenom**: Ta miselnost je pritegnila v vojno igro mnogo narodov **5. ekspsr., navadno s prilastkom** /.../ // **z oslabljenim pomenom** ‘delovanje, navadno nepričakovano, brez vzroka’: Vse je počivalo na čudni igri naključja; oba, **široki in oslabljeni pomen** sta primerjalno zaobjeta npr. pri *karáker*; zgled za pridevnike npr. pri *naváden* /.../ **4. ekspsr., z oslabljenim pomenom** ‘poudarja pomen samostalnika, na katerega se veže’: Tega navaden človek ne more razumeti; pogosteje kot pridevniki v vlogi oslabljenega pomena nastopajo izpridevniški prislovi, tako npr. *lahkó* in *mírno* v okviru pridevniških iztočnic *láhek* in *míren*; *nekjé* /.../ **2.** ‘izraža približnost’ **b) knjiž.** ‘razmerja, vrednotenja’, / **publ., z oslabljenim pomenom** zdi se, da njegovemu občutku nekje prija ekspresionizem; z oslabljenim pomenom veznika *in* je izpostavljena tudi besedilna vezljivost, npr. Bodite mirni. In nobenega šepetanja; predložna iztočnica ima obglagolsko morfemsko vlogo označeno za oslabljen predložni pomen, npr. pri *na* /.../ **2.** ‘za izražanje cilja, h kateremu je usmerjeno premikanje’: /.../ // **z oslabljenim pomenom**: iti na koncert ipd.

1.3.2.2 Po pričakovanju pa **široki pomenski obseg** ne morejo imeti vse besedne vrste – omejuje se na samostalnike, pridevnike in veznike, npr. *moment* /.../ **2. publ., navadno s prilastkom, s širokim pomenskim obsegom** ‘faktor, dejavnik, okoliščina’: To je nov moment v razvoju; tudi različne skladijske vloge pridevniške iztočnice so upoštevane pri *dóber* /.../ **2. s širokim pomenskim obsegom** ‘ki ima zaželeno lastnost, kakovost v precejšnji meri’: dobri čevlji. Dober papir ne vpija črnila, in še pri **9.** pomenu, ki ima oznake in pojasnila **pog., v povedni rabi, s širokim pomenskim obsegom** v primerih kot Še dva dni boš ležal, pa boš dober; in še veznik *kàkor* /.../ **II. v primerjalnih odvisnikih / s širokim pomenskim obsegom**: Kakor daleč sega oko, povsod sama ravnina; proti npr. **z oslabljenim pomenom** ‘za izražanje primerjave sploh’: Kakor kažejo zardele oči, je vso noč prejojala.

1.3.3 Na spremenjeno oz. na drugotno skladijsko vlogo določene besedne vrste opozarjajo pojasnila kot v **samostalniški/prislovni/medmetni/predložni/vezniški rabi**; na nevsakdanjo stavčnočlensko rabo besed opozarjajo pojasnila **kot osebek/predmet/prilastek**; s posebno skladijsko rabo besed pa je v pojasnilih izpostavljena tudi uporaba sklonov, ki je označena z **v imenovalniku/dajalniku/tožilniku/mestniku, navadno nesklonljivo** (prim. v SSKJ).

1.3.3.1 Razmerja med členki, prislovi in medmeti, na katera je bilo v slovenski strokovni literaturi primerjalno opozorjeno v drugi polovici sedemdesetih

let¹¹, je Slovar rešil tako, da je največ členkov (64) dal pod oznako **prislov (prisl.)** in nekaj (4) pod oznako **medmet (medm.)**, z oznako **členek** pa so označeni samo besedni morfemi ali t. i. oblikoslovni členki tipa *-le-, koli, si (edinole, semle, kar koli, kjer koli, kogar si bođi)*. Neenotnosti se pokažejo pri *li*, ki ima oznaki **prisl., star.** s pojasnilom **kot naslonka (Je li težko?)** proti *naj*, ki ima oznako **členek** z dodatnima pojasniloma **s povednim/pogojnim naklonom** (verjetno sta k pravi opredelitvi *naj* pripeljali še dve iztočnici *naj*, ena z oznako **vez.** (veznik), druga pa je bila označena kot predponsko obrazilo k sestavljenkam); podobno imamo pri štirih iztočnicah za *le* – po enkrat je **prisl.** in **vez.** pa dvakrat **členek**. Tako bi tudi tri iztočnice za *mar* preuredili v dve – *már* je povedkovnik, drugi dve *màr/már*, ki sta označeni s **prisl./prisl.,nav. ekspr.**, pa sta členka.

Med členke uvrščamo tudi večino sklopov tipa *bógváruj, bógvé, bógná, bógmé* ipd., ki pomensko napovedujejo neko /ne/izraženo sobesedilo proti *boglóňaj, bógpomáňaj* ipd., ki so medmeti, kar pomeni, da so s svojo notranjo levo vezljivostjo sporočilno samozadostni.

1.3.3.2 Na povedkovnike opozarja predvsem pojasnilo v **povedni rabi**¹², opozorjeno pa je že bilo tudi na nedosledno uporabo tega pojasnila¹³. Velja poudariti, da so na večino pomanjkljivosti v zvezi s slovničnimi pojasnili in oznakami opozarjali s prispevki v strokovni literaturi tudi slovaropisci sami, kar pomeni, da so se jih zavedali in se gradiva lotevali problemsko.

Povedkovniki kot vezljivostno zelo omejena besedna vrsta so označeni s pojasnili **prisl. v povedni rabi** (všeč), **prid. neskl. v povedni rabi** (fair), **v povedno-prislovni rabi** (mráz, hudič, dolgčas), **brezosebno, s smiselnim osebkom** (žal, mráz, sram, mar, dolgčas).

2 Pregled in komentiranje slovarskih slovničnih pojasnil, ki označujejo vezljivost, dokazujeta, da Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pri opredelitvah leksemov zajel tako pomensko vezljivost (deloma s pomenskimi razlagami, deloma z besednovrstnimi oznakami) kot skladenjsko-strukturno vezljivost (s stavčno-

¹¹ V Slovenski slovnici 1976 (J. Toporišič, 386) so medmeti opredeljeni kot besede stavki, ki so lahko uporabljeni popolnoma samostojno (ne morejo biti stavčni členi v okviru glagolskega stavka), proti prislovom in členkom, ki so stavek le hkrati z izpuščenim besedilom. V Toporišičevi Novi slovenski skladnji (Lj. 1982, 334) se je za praktično razlikovanje med prislovom in členkom postavila vprašalnica – prislov jo ima, členek pa ne.

¹² V strokovni literaturi je bilo razloženo že konec šestdesetih let s člankoma I. Kozlevčar O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi, JiS 1968, let. 13/1, 11–15, in O pridevniku v povedni rabi, JiS 1969/70, let. 15/7–8, 210–215.

¹³ Gl. A. Vidovič Muha, Slovnična obvestilnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Zbornik Slavističnega društva Slovenije (Murska Sobota 1992), 35–49, na straneh 40–41.

členskimi oznakami in sklonskimi oznakami), slednje pa imajo še normativno vlogo. Pregled je tudi pokazal, da bi včasih razumna izbira enega slovničnega pojasnila v prid jasnosti in večje natančnosti lahko nadomestila kopičenje dveh ali več slovničnih pojasnil.

Presentation of Transitivity in the Dictionary of the Slovene Literary Language

The treatment of transitivity in the Dictionary of the Slovene Literary Language is surprisingly exhaustive, with the use of both grammar qualifiers and grammar notes confirming the lexicographers' good language instinct and capacity to translate this instinct into lexicographic descriptions. There are 187 grammar explanations referring in one way or another (also) to transitivity. However, there is occasional discrepancy between the amount and detail of transitivity explanations and notes on the one hand, and inadequately selected or arranged exemplifying material, including transitivity features, on the other. Terminology urgently needs to be updated. The existing grammar explanations and notes should be revised and original descriptive treatment replaced by more recent Slovene linguistic terminology. The article substantiates the demand for changes in the existing grammar explanations and notes.

The point of departure in the classification of transitivity explanations are specific features of headwords. Thus, transitivity explanations (a) semantically complement the headword, specifying its meaning – they call attention to free morphemes and to »povedkova določila«, which are semantic components of a given lexeme as a headword and play a role in drawing distinction between two semantic entities; and, above all, they either assign transitivity to the headword or change it, defining its transitivity properties more specifically; (b) define the headword as the carrier of transitivity and present its transitivity capacities, which further develop also its meaning; (c) define the headword as a participant in transitivity and, depending on its potential syntactic properties, specify its possible semantic roles; lexicographically (both semantically and grammatically) unsolved are entries with a »povedkovnik«, interjection or particle as the headword.

It is obvious from this presentation that transitivity explanations in the dictionary cover both semantic transitivity (with regard to the headword's meaning as its carrier and source of transitivity it can be internal or external), which is emphasised by explanations of meaning within the semantic part of the entries, and syntactic transitivity, which is/ should be evident from the examples.

Fonološki opis govora vasi Pungert

Francka Benedik

V članku je podan fonološki opis govora vasi Pungert, ki spada v rovtarsko škofjeloško narečje.

The article gives a phonological description of the local speech of the village of Pungert (SLA 185), one of the speeches from the Rovte – Škofja Loka dialect.

1 STANJE

1.1 GLASOVI

1.1.1 Samoglasniki

1.1.1.1 Naglašeni dolgi samoglasniki

i: u:¹
e: o:
a:

1.1.1.2 Naglašeni kratki samoglasniki

i u
e o
ǝ

1.1.2 Nenaglašeni samoglasniki

i u
e ɨ ɤ
a/[ǝ]

1.1.2 Soglasniki

1.1.2.1 Zvočniki

v m
l r n
j

¹ /i:/ in /u:/ se v tem govoru v Ramovševi transkripciji označujeta kot e in o s pikico zgoraj.

1.1.2.2	N e z v o č n i k i			
	p	b	f	
	t	d		
	c	ʒ	s	z
	č	ʒ̣	š	ž
	k		x	ɣ

1.3 NAGLAS
Naglasne enote so: naglašeni : nenaglašeni: 'V;, 'V : V.

2 OPIS

2.1.1 Razmerje med dolgimi in kratkimi samoglasniki je približno 1,5 : 1.²
Za razlikovanje med njimi je pomembnejša kvaliteta .

2.1.1.1.2 Kratki samoglasniki so v primerjavi z dolgimi zelo centralizirani.

Posledica tega je, da se namesto o, včasih pa tudi e fakultativno lahko izgovarja tudi a. a je pogostejši tudi pri mlajši generaciji.

/i/ in /u/ sta tudi nižja kot v knjižnem jeziku.

/o/ pred /u/ (= ou < ɔ: in ɔ) je po kvaliteti enak o. Realizacija dolžine je fakultativna.

2.1.2.1 /j/ ima rahlo priporo, ki je pred samoglasniki nekoliko močnejša, v vseh položajih pa je njegova vrednost i.

2.3 Naglas je ekspiratoren.

3 RAZVRSTITEV

3.1.1.1.1 V položaju pred /j/ nastopa samo e, ki je po kvaliteti enak kratkemu oz. nenaglašenemu ('me:ja, je:j, 've:ja, 'že:ja).

V položaju pred /v/ nastopa samo o, ki je po kvaliteti enak kratkemu (u'do:va, za'po:ud).

3.1.1.1.2 Nenaglašeni a je predvsem kategorijska različica a (1., 3. os. mn.).

3.1.2.1 /v/ ima v položaju pred soglasniki in v izglasju varianto [u].

/n/ ima v položaju pred /k, g/ varianto [ŋ].

3.1.2.2 Nezvočniki se po zvonečnosti prilagajajo sledečemu nezvočniku.

Zveneči nezvočniki v izglasju so zveneči, včasih polzveneči.

² V. Čekman, F. Benedik, Dolgie i kratkie glasnye v slovenskom govore Škofjeji Loki, Makedonski jazik 32–33, Skopje 1982, 785–803 (dolžinska razmerja so v govoru Pungerta enaka kot v govoru Suhe, po katerem so napravljene meritve).

4 IZVOR³

4.1.1.1.1

- i:** < ě: (bi'si:da, 'mi:sta, li:p, cvi:t, li:s, sni:ɣ, ɣri:x, mli:k, s'vi:ča, z'vi:zda)
 < naglašeni ě v nezadnjem zlogu (b'ri:za, ni'vi:sta, s'tri:xa)
 < e: (li:d, mi:d, pi:č, pi'pi:u, saɣ'ci:)
 < naglašeni e v nezadnjem zlogu ('mi:člim 'mečem', pi:rje, 'ri:ku, 'zi:le, 'ži:naska)
 < ɛ: (ɣli:dam, i'mi:, pi:st, pi:t, p'li:šim, 'zi:be)
 < naglašeni ɛ v nezadnjem zlogu ('di:tila, ti'li:ta – R ed., pukli:kɔt)
 < vzglasni j + i: katerega koli izvora ('i:sin, i:st, 'i:tra, 'i:uka, i:z, 'i:zer)
 < -j + i: katerega koli izvora (la'si:, l'di:, ru'ɣi:, zu'bi:, ki:)
- e:** < e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (če:l 'čelo', 'ne:se, 'pe:če, 're:če, 'te:ta, 'že:na)
 < ɛ, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (je:sk/ e:sk, 'pe:ta)
- a:** < a: ('a:pɔ, b'ra:da, ɣla:va, xra:st, ku'va:č, t'ra:va, dva:, ɣra:d, pra:x)
 < naglašeni a v nezadnjem zlogu (b'ra:ta – R ed., k'ra:va, ma:t)
 < ə: (da:n, la:n, la:ž, ma:x, va:s)
 < naglašeni ə v nezadnjem zlogu ('ɣa:ne, 'la:že, 'ma:ša, 'pa:si, 'sa:ne)
- o:** < o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (ko:nc, 'ko:tu, 'ko:sa, 'ko:za, lo:nc, 'no:ɣa, 'o:sa)
 < q, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('ro:ka)
- u:** < o: (bu:x, ɣnu:j, mu:č, nu:č, dri'vu:, mi'su:, sxu: 'suhó')
 < naglašeni o v nezadnjem zlogu ('du:ta, 'xu:ja, 'nu:ša, šku:da, 'vu:la, 'hu:sɔ, p'ru:sɔ)
 < q: (dru:ɣ, ɣu'lu:b, ɣu:pc, klu:p, mu:ž, pu:t, ru:b, su:d, zu:p)
 < naglašeni q v nezadnjem zlogu ('du:ɣa, 'ɣu:ba, 'ku:ča, 'tu:ča)
 < v + u: katerega koli izvora ali u: + v ('u:ɣu, 'u:la, u:z, 'du:ička, zu:n, tu:i, su:i; pu'pu:dne, da'pu:dne, 'pu:nuči, ku'lu:rat)⁴

4.1.1.1.2

- i** < i: (pišim, s'vina, 'zima, list, sin, zid)
 < naglašeni i v nezadnjem zlogu ('xiša, 'lipa, 'riba, 'tič/i/)
- e** < naglašeni e v zadnjem zlogu (kmet, žrem)
 < naglašeni ɛ v zadnjem zlogu (žbe 'žrebe')
 < naglašeni ě v zadnjem zlogu (xren)

³ O izvornih glasovih glej T. Logar: Izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem, Fonološki opisi ... 29, ANUBiH, Sarajevo 1981, 29–33.

⁴ Asimilacija se včasih, vendar redko, pojavi tudi kadar gre za j + o: ('je:čmin/'e:čmin, 'vo:da/'o:da, 'vo:zu/'ozu).

- < ě v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('žebe)
- < naglašeni ə v zadnjem zlogu (bet, dež, pes, teš)
- < ə v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (bezy, 'meyla, s'teza, 'tema)
- < naglašeni i v zadnjem zlogu (bek/bək, klen, meš, net, set, ser, štel, teč, perž'ye!)
- < i v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('ceyan, 'mežat)
- < naglašeni a v zadnjem zlogu (dej, yed, ylež, mled, mrež, mučar'ed, nej, neš, prey, sleb, ster, ušen)
- < r: in r skupaj z /r/ (yerd, perst, rež, terd, smert, žerd)
- < i v položaju za r v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga, ob hkratni metatezi ('peršu)
- ǰ < naglašeni ə v zadnjem zlogu (vǰan 'ven', vǰas 'ves')
- < ə v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('mǰyla, c'vǰade, s'tǰabar, s'tǰaza, 'tǰama)
- < naglašeni ě v zadnjem zlogu (sǰam)
- < naglašeni a v zadnjem zlogu (brǰat, fǰant, yvǰant, nǰas, vǰas – R os. zaim. 'vi', usǰ – ž. sp. od 'ves')
- < naglašeni o v zadnjem zlogu (yǰarǰb, kǰan, kǰaš, mǰal, nǰašk, mǰašk, nǰaš, pǰad, pǰast)
- < rǰaj, strǰap, štar, dnǰa, nǰam 'ne bom', zǰa 'zelo', smǰa, sǰa, čmǰa 'hočemo', čǰa 'hočejo')
- < naglašeni u v zadnjem zlogu (yǰrant, kǰap/kop)
- < a, o, u v zlogih, ki so postali naglašeni ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga ('lǰayat, 'bǰayat)
- < ǰ: v enakih pogojih (⁺bǰaxe)
- o < naglašeni o v zadnjem zlogu (bob, čok, knof, kon, koš, krop, plox, snop, utrok)
- < o v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (poǰan)
- < naglašeni q v zadnjem zlogu (strok)
- < naglašeni u v zadnjem zlogu (coy, joy, kop, krox, to/te)
- < u v zlogu, ki je postal naglašen ob poznejšem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (kopc)
- < naglašeni a, e, e, ě, ə, i pred -u < -w, -ǰ (zrou, znou, šou, žou, mlou, u'bou, skrou)
- < ǰ: in ǰ skupaj z [u] (do:uǰ, 'ko:unim – 1. ed., 'to:u'čim, vo:uǰ, 'žo:una, 'do:uǰa – I ed. ž., 'mo:uzim, 'vo:una, 'so:uze, po:uǰx)⁵
- u < u: (luč, 'lubje, u'lupk)
- < naglašeni u v nezadnjem zlogu ('kuxna, 'kupa – R ed., k'ruxa – R ed.)

⁵ Kvaliteta o pred u (ou < ǰ:, ǰ) je enaka kot pri o drugih izvorov, zato je naveden na tem mestu.

4.1.1.2

- i** < i (pi'sala, ši'rok, ti'si, 'vo:li – I mn.)
 < ě (bi'la:k, ci'dit, sni'ži:n, 'su:sid, 'me:dvid, ti'stu:)
 < e (li'ti, ni'bu:, vi'si:la, zi'le:n 'zeleno'; 'di:tila, 'je:čmin)
 < ę (kli'či, mi'su:, tiš'ku:, 'pa:mit)
 < -ji (tudi iz jě) po asimilaciji ('ma:či, 'pa:si, s'ku:ri, s'ku:rica, 'viši, 'viši'ya)
 < je- (ic'la: 'jeclja', ič'mi:na 'ječmena', i'li:na 'jelena', iri'bica 'jerebica')
 < -aj po asimilaciji ('de:li, 'di:lite, 'tuki, u'či:ri, z'mi:ri, 'zu:tri)
- e** < -e ('pu:le, 'te:če,)
 < -ę ('vime, 'ko:ne – T ed., k'ra:ve – I mn., 'ribe – R ed.)
 < ɣ skupaj z /r/ (ger'mi, ser'ci:, 'cu:perŋca)
 < nenaglašanih i, u, u (< o) v položaju za r – v položajih, v kakršnih so nastali ɣ, ŋ, ŋ, ob hkratni metatezi (per'pe:lu, ermi'na:k, er'bidŋca)
- ɣ** < ɣ skupaj z /r/ (kɔr'vi – R ed.)
 < nenaglašanih i, ě, u/o v položaju za r – v položajih, v kakršnih so nastali ɣ, ŋ, ŋ, ob hkratni metatezi (tɔ'ri: 'trije', nu:tɔr 'notri', 'do:bɔrmu, dɔr'ɣu:d 'drugod', 'jutɔr 'jutro')
- a** < a (mla'ku:ža, pla'nina; 'pila, 'si:kam, 'te:ta, u'ma:zan)
 < o v ponaglasnih zlogih ('ja:ɣada, 'la:kata, m'la:tma – 1. mn., 'ja:var, p'ra:pat, 'li:tas, 'ža:last; v končnicah: z b'ra:tam, s stricam)
 < o v prednaglasnih zlogih v posameznih primerih (ma'tika, ba'rouc)
 < q v končnicah (s'vina – T ed., s k'ra:va – I ed., 'vidja – 3. mn.)⁶
 < e v nikalnici ne (na 'mu:rŋ, na zna:m)
- u** < u (du'sit, klu'ča:r, klu'ča:uŋca, u'čiu, u'mɔrɣ – 3. mn., u'ši:sa)
 < -u v D, L ('do:bermu, m'la:dmu, vi'so:kmu 'visokemu', 'ɣunmu, z 'ne:mu, 'o:knu, b'ra:tu)
 < prednaglasni o (bu'la:n, ku'lo:, pu'ru:ka, pru'su:, u'ku:l, u'ta:va, utrok, u'tru:be, vudi'nica)
 < prednaglasni v + o (udi'nica, zu'nit)
 < izjemoma ponaglasni o ('juɣvu)
 < q (ru'ki:, ɣulu'bica, ɣu'sa:va, zu'bi:)
 < ɣ skupaj z [u] (duɣ'ža:n)
 < ponaglasni ow (b'ra:tu – R mn., 'fa:ntušna, 'ra:ku – R mn.)
 < ponaglasni aw ('kukuca, 'žilu, 'kujuc, 'di:luc)
 < ponaglasni əw ('ci:rku, 'ci:rkuc, 'po:nuca, p'litu)
 < ponaglasni w + u < o v zvezi z maskulinizacijo v položaju pred pavzo ali nezvočnikom (k'la:du, k'la:dučk)
 < ponaglasni ɣ + u < o v zvezi z maskulinizacijo v položaju pred pavzo ali nezvočnikom

⁶ V glagolskih končnicah 1., 3. mn. je največkrat ɣ.

(*ʎeru* /tudi *ʎerl̩*/, *ma:su* /tudi *ma:sl̩*/)

< ponaglasni wi v položaju med naglašnim *r̩* in pavzo ali nezvočnikom (čeručk, 'meru' 'mrvi', 'meruca' 'mrvica')

< -aʎ, -eʎ, -eʎ̩, -iʎ, -əʎ (*si:ku*, *de:bu*, *vidu*, *no:su*, *kisu*)

< -w v položaju za ponaglasnim *r̩* (-r̩w) (*beru*, *čeru*, *veru*)

< -ʎ v položaju za ponaglasnim *r̩* (-r̩ʎ) (*deru*, *teru*, *u'meru*, *za'veru*, *žeru*)

< w- pred soglasniki (*uča:s*, *uk'rej*, *u're:me*, *usa:k*, *uši'nica*, *u'zidat* 'vzidati')

- l** < l + i, ə, ɛ, u ter i, ə, ɛ, u (o v zvezi z maskulinizacijo) + l v naslednjih zvezah:
 1 < l (l') + i, /ə/, ɛ, u + nezvočnik/nezvočnik, zvočnik + naglašeni V (*l̩'sica*, (*l̩'sja:k*), *l̩'si:n*, *l̩'cija* 'Lucija', *l̩'pina*, *l̩'šina*, *l̩'di*)
 2 < naglašeni V + nezvočnik + l + i, /ə/, ɛ/, u (o v zvezi z maskulinizacijo) + nezvočnik ali pavza (*kis̩'ca*, *i:dl̩* 'jedli', *mis̩l̩* 'misli', *pri'vi:s̩l̩* 'preveslo', *se:dl̩*)
 3 < naglašeni *r̩* + l + i (*der̩l̩* 'drli', *mer̩l̩* 'mrli', *ter̩l̩* 'trli', *žer̩l̩* 'žrli')
 4 < naglašeni V + nezvočnik + /i/, ə, /ɛ, u/ + -l' (*ka:šl̩*, *na:ɣl̩*)
 5 < -l' v položaju za *r̩* (*čmer̩l̩*)
 6 < v izposojenkah (*ka:uɫ* 'kavelj', *k'ni:dl̩*, *k'ra:nc̩l̩*, *mo:nt̩l̩*)
 7 < nekatere druge podobne kombinacije zgornjih glasov⁷
- m** < m + i, ə, ɛ, u ter i, ə, ɛ, u (o v zvezi z maskulinizacijo) + m v naslednjih zvezah:
 1 < m + /i/, ə, ɛ/, u + nezvočnik + naglašeni V (*mdi se*, *mdil* / *m̩'di se*, *m̩'dil* 'mudi se, mudilo')
 2 < naglašeni V + zvočnik ali nezvočnik ali zvočnik, nezvočnik + m + i, /ə/, ɛ, u / (o v zvezi z maskulinizacijo) + nezvočnik ali pavza (*pi:s̩m̩ca*, *pi:s̩m̩c* 'pesmic', *pi:s̩m̩* 'pesmi', *ko:n̩m̩* 's konmi', *miš̩m̩* 'z mišmi', *vi:l̩k̩m̩* 'z velkmi < velikimi', *za:j̩cm̩* 'z zajcmi'; *se:d̩m̩ga* 'sedmega'; *pi:s̩m̩* 'pismo')
 3 < naglašeni *r̩* + m + i (*s'ter̩m̩* 'strmi')
 4 < naglašeni V + zvočnik ali nezvočnik ali nezvočnik, zvočnik + i, ə, /ɛ, u/ + -m (*xu:d̩m̩*, *ka:š̩n̩m̩* 'kakšnim', *luš̩m̩* 'luščim', *nu:s̩m̩*, *s'ta:r̩m̩* 'starim'; *u:s̩m̩* 'osem', *pi:s̩m̩* 'pesem')
 5 < -m v položaju za *r̩* (*s'ter̩m̩* 'strm')
 6 < v izposojenkah (*ku:l̩m̩*)
 7 < nekatere druge podobne kombinacije zgornjih glasov⁸
- n** < n + i, ə, ɛ, u ter i, ə, ɛ, u (o v zvezi z maskulinizacijo) + n v naslednjih zvezah:
 1 < n + i, /ə/, ɛ, u/ + nezvočnik + naglašeni V (*n̩'ki:r* 'nikjer', *n̩'kaɫ* 'nikoli')
 2 < naglašeni V + zvočnik ali nezvočnik ali zvočnik, nezvočnik + n + i, /ə/, ɛ/, u (o v zvezi z maskulinizacijo) + nezvočnik ali pavza (*ku:r̩n̩k*, *p'ra:zn̩k*, *p'riž̩n̩ca*, *s'vi:š̩n̩ca* 'svečnica', *su:n̩č̩n̩ca*; *p'ra:zn̩* 'prazni', *s'pou̩n̩* 'spomni'; *a:p̩n̩*, *o:k̩n̩*, *p'la:t̩n̩*, *tam̩n̩* 'temno')

⁷ Izvor *l*, *m*, *n* je podoben kot v škofjeloščini, zato gl. tudi F. Benedik: Redukcija v Škofjeloškem narečju, Jezikoslovni zapiski, Lj. 1991, 141–146.

⁸ Gl. op. 7.

- 3 < naglašeni r + n + i ('čern̩ 'črni' poleg čer̩ni, 'ser̩ŋ 'srni' – D ed.)
 4 < naglašeni V + zvočnik ali nezvočnik ali zvočnik, nezvočnik + i, ə + -n ('pe:lŋ; p'ra:zŋ 'prazen'; 'te:tŋ 'tetin'; 'me:jŋŋ 'majhen')
 5 < -n v položaju za r ('čern̩ 'črn', 'ter̩ŋ 'trn')
 6 < v izposojenkah ('fi:rŋk, 'mi:sŋg, 'ra:ifŋk)
 7 < nekatere druge podobne kombinacije zgornjih glasov⁹

4.1.2

Soglasniki /j, r, m, n, p, b, f, t, d, c, s, z, č, ž, š, k, x/ so nastali iz enakih glasov kot v izhodiščnem sistemu, poleg tega pa:

4.1.2.1

- v** < w razen w- pred soglasniki
 < l, praviloma ne pred samoglasniki ali j ('bi:ŋ, pi'pi:ŋ, piŋ, 'bo:ŋna, pa:ŋc)
 < ʎ: in ʎ skupaj z /o/ (do:ŋŋ, 'ko:ŋnim – 1.ed., 'to:ŋčim, vo:ŋk, 'žo:ŋna, 'do:ŋŋa – ed. ž., 'mo:ŋzim, 'vo:ŋna, 'so:ŋze, po:ŋx)
 < ʎ skupaj z /u/ (duŋ'ža:n)
 < p, b v skupinah pč, pš – leksikalizirano (kloŋčk 'klobček', li:ŋš 'lepši', uš̩e:n 'pšeno', uš̩i'ni:ca)
 < m v skupini mn – leksikalizirano (s'po:ŋŋt)
- j** < pred šumniki (be:jž, ŋmejzd, ŋra'jši:na, ŋru:jzdje, 'u:jst̩ar, pla:jš, 'pu:jstla, za'gu:jzda)
 < g – leksikalizirano – v R ed. števnikar drug (d'rujŋa 'drugega')
- l** < l pred samoglasniki in j
 < l pred soglasniki in pavzo – leksikalizirano ('ku:lca, ska:l, ta:l, za:l) – in tistega l, ki je postal končni zaradi onemitve -i (del. -l mn. m) in -u < -o (maskulinizacija) ('di:lal, si'di:l, pi'sa:l; ci'dil, če:l, di:l, stu'pa:l, šil, tu'ril 'torilo', u'me:l)
 < l (kluč, kra:l, p'luča, 'u:la 'volja', 'ze:m̩la)
 < primarna skupina tl, dl ('ŋru 'grlo', mo:lt 'moliti', šil, 'vile)
- r** < r̩:, r̩ skupaj z /e/a/ (ŋerd, perst, smert, terd, žerd; ker'vi: – R ed., ser'ci:, ŋer'mi: – 3. ed.)
- n** < n̩ (kon, 'košna, ku're:ne, 'lukna, 'niva, pa:n, s'vina, z'na:mne, 'ža:ne – 3. ed. 'žeti')
 < v stranskih sklonih samostalnikov na -ŋ ('a:ŋg̩na, 'na:ŋna, 'te:m̩ŋna)
 < sekundarni n v tipih štenge in spudrencat (baran'ta:č, b'rŋŋg̩l, š'ti:ŋge, špan'ci:rat, 'cuŋg̩na, b'renčat, 'mencat, 'pe:ŋkla)
 < m zaradi disimilacije – leksikalizirano (zlu:ŋk)
 < l v skupini ll kot posledica disimilacije – leksikalizirano ('mis̩na)

⁹ Gl. op. 7.

4.1.2.2

- š < č v skupini čk, čn – leksikalizirano (p'ąška, s'vi:špca)
- k < tj in t pred i – leksikalizirano (ke 'tja', tri:k 'tretji', prik 'proti')
< t pred l, m, n – leksikalizirano ('a:nkla, 'cerklat, 'fi:rkļc, 'kikla, 'peklat, 'pe:ηkla, k'minc, k'na:la)
- γ < g
- x < k v skupinah kt, kr, kp – leksikalizirano ('a:xtuka, 'du:xtar, 'tra:xtar, x'ra:sta, x'ruška, x'povat/k'povat)
< t, d v skupinah tk (dk) – leksikalizirano (γla:xk, xke, kra:xk, ri:xk, 'si:raxka, slexx)
- f < v v izposojenkah in onomatopejah
< x – leksikalizirano – (n'ąft, za'n'ąftat, p'rušt'ąf)
< p – leksikalizirano – (druft'ina, škru'fit)
- з < c zaradi asimilacije po zvonečnosti v soglasniški skupini, ki je nastala zaradi onemitve soglasnika (зba: 'ceba – 3. ed.)
< d + z (uз'γo:ri, u'zi'γt, u'zuni)
- ž < č zaradi asimilacije po zvonečnosti v soglasniški skupini, ki je nastala zaradi onemitve soglasnika (ž'bi:la, ž'bula, ž'γa:u, er'di:ž'γa)
< d + ž (pu'ž'i'γane, u'ž'a:γat, u'ž'e:ne)

Zvoneči nezvočniki so nastali tudi iz nezvonečih po asimilaciji na sledeče zvoneče, nezvoneči pa iz zvonečih z ustrezno asimilacijo na sledeče nezvoneče nezvočnike.

4.2 ONEMITVE GLASOV

4.2.1 Onemitve nenaglašanih samoglasnikov

Onemeli so nenaglašani i, ə, ɛ, u, (o), najpogosteje v končnicah in nekaterih priponah, redkeje pa v korenih, navadno v sosesčini zvočnikov.

i

-ina, -inja (d'rušna, 'fa:ntušna, 'južna, 'kuxna, 'li:tna, 'pi:ųkna, s'to:pna)

-ica ('ba:pca, 'ma:lca, 'pa:lca, 'tuřca, 'vi:verca, 'vilce, 'župca)

-ivo (k'la:du)

-ič (bo:šč, po:lč 'polič')

-ik (je:sk, ve:lk)

- glagolska pripona -i :

- v nedoločniku glagolov II. in IV. vrste (z'γint, γra:pt, no:st)

- v deležniku na -l ž. in dv. m. glagolov II. in IV. vrste (z'γinla, 'silla)

- v osebnih oblikah glagolov III. in IV. vrste

	'vidva	'vidma	'nu:sma	'nu:sma	
vič	'vitta	'vitte	nu:šš	'nu:sta	'nu:ste
vid	'vitta	'vidja	nu:s	'nu:sta	'nu:sja

- v velelniku v vseh številih (nes, no:s, mi:r, 'mi:rte)

Za končnice pridevniških oblik glagola velja isto kot za pridevnike.

- v končnicah samostalnika, os. zaimka in pridevnika:

R ed. ž. II	miš
D, M ed. ž. (razen za j – skori)	miš, pe:č, xiš
I mn. ž. II (tip meš); m. včasih	miš, utro:c
R, T mn. ž. II (tip meš)	miš
M mn. ž. II (tip meš) včasih	per mišx
O mn. ž. -a	za 'xišam

D, M os. zaimka za 1. in 2. os. ed. in povratnoosebnega zaimka (mən, te:b, se:b)

O os. zaimka za 1. in 2. os. mn. (z nam, z vam)

O mn. kaz. zaimka ta in tistih, ki se sklanjajo po njegovem zgledu (s təm)

I mn. m. dol. oblike pridevnikov (ta sta:r, ta mla:d)

D, M ed. ž. (li:p)

I mn. m. ('me:jčkin; 'di:lal, nu'si:l, pli'sa:l; pu'nu:šin, priskərb'le:n; skri:t)

Isto velja za pridevniške zaimke.

- prislovi (do:l, dri:u, ɣo:r, pu'ča:s, pu'li:t, pu'no:č, pu'zim, snu:č)

- v nedoločniku ('di:lat ...)

- posamezni primeri (xti:t, p'xa:uŋk, p'ja:ča, p'sa:ɣa, pri'ci:sja, p'ridɣa 'pridiga', s'nica, s'ru:ta, žva:u 'žival', žvi:t, ž'vina, žvot, k'la:du)

ə

- əc (xla:pc, xli:pc, ko:nc)

- ək (pi:tk, pi:sk, to:rk, u:sk 'vosek')

- posamezni primeri (do:ns 'danes', xerpt, snu:č, txu:r, uoys, ž'bi:la, žbil'na:k, ž'bula)

ě

- glagolska pripona -ě- v del. na -l ž., nedol., glag. videti, vedeti (vitt, vi:tt, vidla, vi:dla)

- R, T, D, M, O pridevnika (s'ta:ɣa, s'ta:rmu)

- posamezni primeri (c'lina, čpi:t, č'pina 'črepinja', sja:t, s'nica, snu:, o:rx, žbe)

u

- ux (ko:šx, tri:px, va:rx)

- glag. pripona -u- v sedanjiku glag. VI. vrste z naglasom na osnovi in s premičnim naglasom ('pi:stjim, š'ku:djim, 'vi:rjim)

- včasih v M ed. m. (u li:s, na pu:l, per pu'tu:k, na sti'de:nc, na tra:uŋk, per Špa:n, per Pu'li:nc, per 'Tu:nit)

- v R, T os. zaimka za 1. in 2. os. dv. (na:j, va:j)

- posamezni primeri (ɣdu: 'hudo', k'povat, k'pi:la, k'rila 'kurila', pstit, ps'to:ta, sxu:, ššilɣca, ššit 'sušiti', ja:pk (< u < ɣ : ja:buk < ja:buku < ja:buu̯ko < ja:bou̯ko < ja:b̥ko); 'I:ščk 'Jezušček')

o

- v nedol. priponi glag. VI. vrste z naglasom na osnovi ('pi:stvat, 'pi:stvu, š'ku:dvat, š'ku:dvu, 'vi:rvat, 'vi:rvu)

- maskulinizacija (če:l, ja:pk, ku'li:n, li:t, mli:k, stu'pa:l, vin, žit)

4.2.2. Onemitve soglasnikov

r v skupinah črě, žrě (či:šna, či:uļ 'čevelj', čpina 'črepinja', 'žebe/žbe 'žrebe', 'žebu 'žebelj')

- v posameznih primerih (-kat < -krat, p'ra:pat)

w v skupini wp – leksikalizirano (p'ra:šat)

d v skupini zdr – leksikalizirano, pa še to le kot dvojnica (zrou/zdrou, z'ra:uje)

č v skupini šč (γu:ša, γu:ša:va, 'iše, 'keršin, kli:še, pi'riše, puγu'riše, 'ri:ušna, ster'niše, šurk, uγ'niše, na tąš).

t v skupini pt – leksikalizirano (teč 'ptič')

4.3 NAGLAS

4.3.1 Naglasno mesto je kot v izhodiščnem sistemu z naslednjimi razlikami:

Naglašena sta e in o, ki sta bila v izhodiščnem sistemu pred končnimi kratkimi naglašeni samoglasniki ('me:tla, 'se:stra, p'le:me, s'le:me, s'tre:me, 'te:me, 'te:ta, u're:me, 'ze:mła, 'že:na, /j/e:čmin, 'je:lin, 'je:rmin, 'je:sin, k're:min, 'pe:lŋ, pi'te:lŋ, 'če:sŋ, ve:nc, 'ne:sła, 'pe:kła, 're:kła, 'te:kła, puγni'de:na, ti'pe:na, zari'če:na, zi'le:na; 'γo:ra, γro:za, 'ko:za, 'no:γa, 'o:kŋ, 'o:sa, 'o:sła, 'ouca, 'ro:ka, 'ro:sa, 'vo:da, 'ko:rc, 'ko:zu, ško:rc, 'bo:ži, g'ro:zŋ, 'o:gŋ, o:rx, 'po:tak; 'košna, men, nes, u'sen).

Naglašeni so samoglasniki, ki so bili v izhodiščnem sistemu pred naglašeni kratkimi zadnjimi zaprtimi zlogi, če gre za umik na predhodni polglasnik, tudi odprtimi ('maγla, 'tema, 'čeber, 'peku, 'semŋ, 'sŋršin, 'steber, 'temŋ, 'boγat, 'ceγan, x'ledŋ, 'jeγu, 'jemu, 'kostan, mexk, slexk).

V primerih γlu'bok, ši'rok, ut'rok, vi'sok, puγni'den, pumi'den, ti'pen, zi'len umik ni izveden.

Phonological Description of the Local Speech of the Village of Pungert (SLA 185)

The speech of the village of Pungert belongs to the Rovte - Škofja Loka dialect.

The speech has the following vowels: i:, e:, a:, o:, u:; i, e, q/a, o, u. Long vowels are actually longer than short ones, but more important for distinguishing between them is their quality. The so-called short vowels are very centralised, and consequently especially o and q are often freely interchangeable. There are also syllabic l, m, and n, which are products of numerous losses of unstressed vowels. Heavy reductions are a general characteristic of the Pungert speech. Among consonants, mention has to be made of γ for g, while l̄ and ñ are represented by l and n. Voiced plosives and fricatives in word-final position remain voiced. Stress is expiratory. There are two stress shifts from final short syllables (types žena, noga and meġla, steber).

Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskih govorih¹

Vera Smole

Prispevek predstavlja tiste pojave v razvoju kratkih samoglasnikov v vzhodnodolenjskem govoru, in še posebej v šentruperskem, ki so odvisni od soglasniškega okolja (položajno akanje in ukanje ter preglas). Obravnavani pa so tudi razvoji soglasnikov, na katere so vplivali sledeči jim izglasni samoglasniki in se danes površinsko kažejo kot rezultat razvoja samoglasnikov (diftongizacija izglasnih e in o).

Those phenomena in the development of short vowels in the local speech of Eastern Dolenjsko (with special reference to Šentrupert) are described which depend on the adjacent consonants (contextual a- and u-replacement and umlaut). They are contrasted with historical changes of consonants before word-final vowels, which are today reflected on the surface as a result of vowel developments (diphthongisation of word-final e and o vowels).

0 Uvod

To sovplivanje prizadeva predvsem zloge s kratkimi samoglasniki (pod kratkim naglasom in nenaglašene), povsem izvzeti pa niso niti zlogi z dolgimi samoglasniki. Tako je npr. v vzhodnodolenjskem govoru znan sovpad refleksov za dolga *i* in *ě* z refleksom za dolga *e* in *ę* v položaju pred *r* (*skięra*, *pastięr*; *mięra*, *zvięr*) in sovpad refleksov za dolge *e*, *ę* in *ǝ* z refleksom za *ě* v položaju pred *j* (*žǎ:jęn*, *ažǎ:jęn*, *sǎ:jęm/sǎ:m*); vendar je to v primerjavi s pestrostjo položajne odvisnosti razvoja kratkih samoglasnikov skoraj zanemarljivo. Za predstavitev razvoja kratkih samoglasnikov sem se odločila zato, ker so ravno raznovrstni pojavi v tem segmentu glasovja tisti, ki so v primerjavi z drugimi narečji slovanskih jezikov posebnost slovenskih narečij in ki so tudi sama slovenska narečja mnogo bolj zdiferencirali kot pojavi iz razvoja dolgih samoglasnikov ali soglasnikov. Veliko teh razvojev je mlajših, zato se pogosto ne ujemajo z narečnimi mejami, nastalimi na podlagi starejše narečne členitve glede na razvoj dolgih samoglasnikov – lahko jih presegajo ali pa se omejujejo na ožja

¹ Prispevek je nekoliko predelana različica preskusnega predavanja za pridobitev naziva docentka za dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika na FF v Ljubljani, 17. aprila 1996.

področja, oziroma se razlikujejo celo od vasi do vasi (tako je npr. s preglasom v notranjskih govorih – prim. Rigler 1963; Horvat 1989). Drugi vzrok za predavanje o tem pa je izredno zanimiv razvoj kratkih samoglasnikov – in še posebej *o* in *q* – v mojem lastnem govoru (Šentrupert na Dolenjskem z okolico), ki je presenetil celo tako velikega poznavalca slovenskih narečij, kot je prof. Tine Logar.

1 Razlaga uporabljenih izrazov

V zvezi z obravnavano temo zasledimo pri razvoju kratkih samoglasnikov na naslednje pojave: akanje, preglas, diftongizacijo kratkih naglašanih in izglasnih *-e/ -ę* in *-o/-q* ter ukanje.

1.1 Akanje je prehod kratkih *o/q > a*. Glede na položaj (glede na naglas ali soglasniško okolje), v katerem se ta pojav izvrši, poznamo več vrst akanja.

1.1.1 Popolno akanje je prehod vseh kratkih naglašanih, prednaglasnih in ponaglasnih *o, q > a*. Poznata ga del osrednje dolenjščine (Borovnica, Ig, Grosuplje, Rašica, Velike Lašče, Višnja Gora, Šentlovrenc ter Radohova vas in Trebnje) in cerkljansčina.

1.1.2 Položajno akanje je tudi prehod vseh kratkih *o, q > a*, razen za mehkonebniki (velari), ustničniki (labiali) in zobnoustničniki (labiodentali). Pozna ga vzhodnodolenjski govor.

1.1.3 Samo v položaju pod kratkim naglasom je akanje redko (npr. v govoru Kresniškega vrha).

1.1.4 Akanja v prednaglasnih zlogih je tudi več vrst:

- popolno akanje, torej v vseh prednaglasnih zlogih ne glede na soglasniško okolje (npr. v Suhi krajini);

- položajno akanje glede na soglasniško okolje – za zobniki (npr. v rovtarskem črnovrškem narečju in posavskem zagorsko-trboveljskem govoru) ali naglas – v zlogu neposredno pred naglasom (Loški potok: *kazùc, ne kozucè*);

- sporadično akanje (v posameznih besedah), torej omejeno le na nekaj besed (npr. v nekaterih gorenjskih krajevnih govorih: Preddvor, Tacen, Črna pri Kamniku (*navi:xta, kamu:c, pandè:lk*) in škofjeloškem narečju).

1.1.5 Akanje v ponaglasnih, predvsem zaprtih zlogih, je znano v nekaterih gorenjskih krajevnih govorih in v škofjeloškem narečju.

1.1.6 Disimilacijsko (različenjско) akanje, tj. pred zlogom z visokim samoglasnikom zaradi povečanja izgovorne razlike (npr. južno kraško in notranjsko (*kâ'ku:š, kâ'lu:*)).

1.2 Preglas kot asimilacija oz. prilikovanje predhodnemu ali sledečemu soglasniku; pri tem je mišljen predvsem prehod *a (< a, o, q) > e* za t. i. funkcijsko mehkiimi soglasniki, to je tistimi, ki povzročajo premeno zadnjejezičnega v sprednjejezični sredinski samoglasnik. Funkcijsko mehki jim pravimo zato, ker te funkcije nimajo isti samoglasniki v vseh govorih oz. narečjih s preglasom. V knjižnem jeziku so to *č, ž, š, dž, c, j*; v banjškem govoru (severni del kraškega narečja), v primorskem obsoškem ter v rovtarskih tolminskem in cerkljanskem narečju pa samo refleksi nekdanjih *j, n, l*; v črnovrškem, poljanskem, notranjskem, dolenskem,

podjunske in zgornjesavinjske narečju pa *č, ž, š, j, ŋ, l*; isti, z izjemo *ŋ*, tudi v horjulskem narečju.

1.3 K diftongizaciji naj bi praviloma težili dolgi samoglasniki, vendar v nekaterih narečjih, npr. južnem kraškem (Sv. Križ pri Trstu) ter v nekaterih notranjskih in vzhodnodolenjskih govorih najdemo dvoglasnike tudi v kratkih naglašanih zlogih (vzhodnodolenjsko) in/ali v izglasju. To je lahko povezano s pojavi iz razvoja soglasnikov, odvisno pa je tudi od govornega tempa.

1.4 Ukanje je prehod prednaglasnega *o > u*, značilen za precejšen del slovenskih narečij (gorenjsko, rožansko, obirsko, podjunsko, prekmursko narečje in štajerska narečja); sorodno je ikanju, enako gre namreč za zožitev *e, o > i, u*. Poseben asimilacijski prehod *o > u* imamo v nekaterih akajočih govorih, če je pred njim mehkonobnik (velar), ustničnik (labial) ali zobnoustničnik (labiodental), govorimo o položajnem ukanju.

2 Sovplivanje samoglasnikov in soglasnikov v vzhodnodolenjskem govoru

2.1 Vzhodnodolenjski govor se govori na področju, ki ga na severu omejujeta Šentrupert z okolico in Šentjanž, na vzhodu Krmelj in Šentjernež z okolico, na jugu Gorjanci, na zahodu poteka meja zahodno od Novega mesta proti Dobrniču z okolico in se konča v šentruperskih hribih posavskega hribovja. Na zahodu meji na osrednjedolenjsko narečje, na severu in vzhodu pa na sevniško-krški govor posavskega narečja, ki ima dolensko podlago z močnimi novejšimi štajerskimi vplivi.

2.2 Vzhodnodolenjski govor po eni strani ohranja tipične dolenske lastnosti, po drugi pa sprejema tudi štajerske vplive z vzhoda. Dolenski je razvoj dolgih samoglasnikov in soglasnikov, kratki samoglasniki pa so doživeli v mnogočem še nadaljen, predvsem pa bolj pester razvoj. Tu mislim prav na mnoge položajne različice kratkih samoglasnikov zaradi vpliva soglasniškega okolja.

2.3 Odvisnost samoglasnikov od soglasniškega okolja je še posebno očitna pri refleksih za kratke (naglašene in nenaglašene) *o* in *o*, čeprav poznajo položajne različice tudi drugi kratki in celo dolgi samoglasniki (npr. *o : e ; e : je ; á : uá : /já : ...*). Pojav nam pomagajo razumeti refleksi teh samoglasnikov v sosednjih narečjih in govorih. Na severni del vzhodnodolenjskega govora mejijo nekateri osrednjedolenjski krajevni govori, ki poznajo z izjemo izglasnega *-o* popolno akanje kratkih *o* in *o*, na drugi strani pa imajo sevniško-krški govori v notranjih nenaglašanih zlogih *u* oziroma *o* (ukanje), v naglašanih pa kratki, *o* oziroma *uo* (po podaljšanju oz. delni izgubi kvantitetnih opozicij tudi dolgi *o : oz. uo :*). Položajno akanje in ukanje je razširjeno v siceršnjih mejah vzhodnodolenjskih govorov, čeprav jih ponekod presega (Gabrovka, Dobrava pri Dobrniču), drugod pa zožuje (okolica Novega mesta, Trebnjega). Ta pojav je bil še na začetku stoletja bolj razširjen, saj ga Ramovš omenja tudi za govor v pasu Krško, Videm, Leskovec, Brege in v savski dolini, kjer pa ga danes ne poznajo več. Vzhodnodolenjski govor je tako nekakšen prehodni govor, ki se sicer prilagaja sosednjim, hkrati pa ohranja svojo identiteto.

3 Razvoj kratkih o in q v šentruperskem govoru

V šentruperskem govoru se je položajno akanje in ukanje razvilo do največje možne mere. Ker je bila denazalizacija (raznosnenje) v dolnejšini zgodnja, se oba glasova enako razvijata. Do delnih razlik prihaja le v izglasju.

3.1 Novoakutirani *o* v zadnjem ali edinem besednem zlogu in *q* pod kratkim naglasom sta se za mehkonobniki (velari), ustničniki (labiali) in zobnoustničniki (labiodentali), torej za /k g h x p b m v f/, razvila v *uo*, za drugimi soglasniki – zobniki (dentali) pa v *a*: *bùòp* ‘bob’, *kùòš*, *pùòt* ‘pod’, *uòu* ‘vol’; *bèrlàk* ‘brlog’, *kràp*, *atràk*, *snàp*, *stàu* ‘stol’, *stràp*, *štàk*, *šràk* ‘širok’, *usàk* ‘visok’ in *stràk*, *sà* ‘so’ 3. os. ed. – Ko taka *o* in *q* pri pregibanju prideta pod umični (sekundarni) dolgi naglas v dvo- in večzložnih besedah, se položajni refleksi ohrani pod njim, in sicer: *uo* > *ua*; *a* > *a*: (*kùòš* – *kuà:šje*, *atràk* – *atrà:ka*).

3.2 Pred naglasom in v ponaglasnih zlogih pozna govor za zobniki (dentali) akanje (*capà:t*, *damà:*, *klabù:k*, *prasù:*, *stapà:u* ‘stopalo’ in *dabrà:va*, *račf:ca*, *sasà:da*, *zabje* I mn.; *brj:taf*, *là:tas*, *pùà:tak*, *siératka*, *stà:rast*, *žà:last* in *žà:lat*), za /k g h x p b m v f/ ukanje (*kulà:n* ‘koleno’, *guspudà:r*, *xudf:l* ‘hodili’ del., *pugrjèp*, *bulà:n*, *mudràs*, (v)*udjè* ‘vode’ R ed., *futà:l* ‘fotelj’ in *muža*: R ed., *putj*: R ed.; *fá:jmuštar*, *já:guda*, *má:škure*), za funkcijsko mehкими soglasniki (/j/ < j, ñ, /l/ < l, /č ž š/) preglas (*čgfatàt* ‘čofotati’, *čgkulà:da*, *jgkà:la* del., *šgpiért sje* – primeri so samo za prednaglasni položaj), v vzglasju pa samo akanje (*abòrvj:*, *altà:r*, *arà:x*, *agrà:je*, *amužèt* in *atrùòbi*).

3.2.1 V izglasju se *-o* razvija nekoliko drugače od *q*:

- za soglasniško skupino, ki se konča na /l v/, se zoži v *-u*: *gòrlu*, *purjá:slu* ‘povreslo’, *sjà:dlu* ‘sedlo’, *spjá:klu* ‘speklo’ del., *ustrá:šlu* del.; *bugà:st(v)u*, *kraljèst(v)u*;

- za soglasniško skupino, ki se končuje na /r m n/, *-o* onemi, pred zvočnikom pa se razvije polglasnik: *čù:dàn*, *dá:bør* ‘dobro’, *navá:ràn*, *pj:səm*, *plá:tən*;

- kadar je pred *-o* samo en soglasnik ali soglasniška skupina pripornik + zapornik, *-o* onemi in beseda se skrajša za en zlog: *glabùà:k* ‘globoko’, *gná:st* ‘gnezdo’, *kupf:t*, *lá:t*, *má:u* ‘malo’, *má:st*, *tù:lk* ‘toliko’, *vj:n*;

- ko je pred *-o* soglasniška skupina, ki se končuje na ustničnik (labial) ali mehkonobnik (velar), se labializira v *-uo*: *dà:čkuo*, *Má:rkuo*, *Stà:ŋkuo*, *tà:ŋuo*.

3.2.2 Izglasni *-q* ima še več položajnih refleksov:

- v T in O ed. ženske a-jevske samostalniške in pridevniške sklanjatve imamo za /d t c z s l n r/ *-a*, za funkcijsko mehкими soglasniki po preglasu *-e/-je*, za mehkonobniki, ustničniki in zobnoustničniki pa *-uo*: *na klà:da*, *na salà:ta*, *š štrj:ca*, *u kurj:za*, *u štà:la*, *u gù:ra*; *z vâ:je*, *na čà:šje*, *na zjèmlè*, *s svâ:čje*, *na mrâ:žje*, *u xj:šje*; *na lj:pùo*, *s slà:mùo*, *ž žà:jfùo*, *s krà:uo*;

- *-q* se je preglasil tudi v glagolski obliki za 3. os. mn. (položaj za mehkim soglasnikom) in labializiral za 1. os. mn. (položaj za ustničnikom): *dà:laje*, *pj:šgje*; *dà:lamuo*, *pj:šgmuo*.

3.3 V primeru, ko *o*-ju za mehkonobnikom, ustničnikom in zobnoustničnikom sledi (dvo)ustničnik /u v/, pa pride do disimilacije in tako imamo namesto ukanja

akanje: *fəžàù, spàùt* ‘spoved’ (celo dolgi *o* se skrajša – vzrok enozložnost besede?), *gaùá:rt* ‘govoriti’, *kavà:č, pəpəùdvàt/pəpəùdvàt* ‘pripovedovati’.

V povedi bi vse te položajne razvoje bilo slišati takole: *Mà:ma mɛ_ɟ pəpəùdvà:la, dʒe sa sasá:daù sujuò lá:p_ùò stá:ra x̣f:š_je agrà:dɛl z_mrà:ž_je, na vèrt pa pusà:dɛl ana xṛù:šk_ùò, čìešpl_je, čà:š_je pa marà:lca, pu tlà:x pa pusjà:l trá:ùò.* ‘Mama mi je pripovedovala, da so sosedomi svojo lepo staro hišo ogradili z mrežo, na vrt pa posadili eno hruško, češpljo, češnjo in marelico, po tleh pa posejali travo.’ – Še nekaj primerov: *ana p_ù:nčk_ùò mà:m_ùò, dvà:j lá:t stá:ra; səm šla ɥ guspud_ì:nsk_ùò š_ù:la na Mà:la Luòk_ùò; na usà:k_ùò prà:dna nag_ùò naprà:ùje kr_ì:šč_ek; r_ù:ta z ərdiè_è_je ḅà:r_ùò pubà:rvat; mà:m_ùò tá:k_ùò kar_ùòlca mà:xna lɛs_ì_ena; pjà:č_je tá:k_ùò v_èl_ì:k_ùò ḅá:la pugá:č_je ...*

3.4 Kot rečeno, opazamo v vzhodnodolenjskih govorih močan medsebojni vpliv samoglasnikov in soglasnikov. Iz primerov vidimo, da je tudi kratki *e/ɛ* palataliziral (omehčal) vse soglasnike pred seboj, ti so se nato poenostavili v asinhrono (zaporedno) skupino *soglasnik + i* (*Ce/ɛ > Če/ɛ > C_je*) (Logar 1989), oziroma se je palatalni (mehki) element izločil med soglasnikom in samoglasnikom (po Riglerju): *piè_èt* ‘peči’, *riè_èt* ‘reči’, *urá:m_je* ‘vreme’, *pi:šč_je*. Na drugi strani pa je *o/q* labializiral (zaokrožil) pred njim stoječe velare (mehkonebnike) *k, g, x*, nastali so labiovelari *k^o, g^o, x^o*, ki so se poenostavili v asinhrono soglasniške skupine *ku, gu, xu*. Pred *q* stoječi labiali in labiodentali pa so verjetno še bolj okrepli dvoustnično naravo *q* in tako preprečili delabializacijo (razokroženje) in prehod v *a*, kar se je zgodilo za vsemi drugimi soglasniki. Podobno kot te primere si lahko razlagamo tudi refleksi *uá:* za sekundarno (umično) naglašeni *o*, če so pred njim ustničniki (labiali) ali mehkonebniki (velari), oziroma *á:*, če je pred njim kateri koli drug soglasnik ali pa če stoji na začetku besede (Logar 1989): *kuòš – kuá:š_je, muòu – muá:la; atràk – atrá:ka, á:č_je – acié_eta.*

4 (Položajni) razvoj drugih kratkih samoglasnikov v šentruperskem govoru

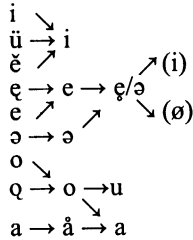
Da bo slika razvoja kratkih samoglasnikov v šentruperskem govoru popolnejša, si oglejmo še shematski prikaz razvoja kratkih samoglasnikov v različnih položajih glede na naglas (nekoliko poenostavljen in brez starejših vmesnih stopenj), pri čemer različice ali raznosmerne puščice pomenijo položajskost refleksa glede na soglasniško okolje.²

1. Kratki naglašeni samoglasniki:

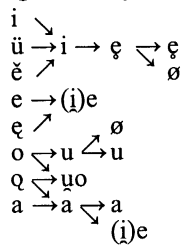
$\ddot{u} \searrow$
 $i \rightarrow \text{ɛ}/ə$
 $\check{e} \nearrow$
 $e \rightarrow (i)e$
 $\text{ɛ} \nearrow$
 $o \rightarrow o \rightarrow \text{u}ə$
 $q \nearrow \searrow$
 $a \rightarrow \text{á} \rightarrow a$

² Natančneje so razvoji kratkih samoglasnikov (pa tudi drugega glasovja in naglasa) opisani v mojem prispevku *Govor vasi Šentrupert in okolice, Razprave-Dissertationes*, SAZU: Ljubljana 1990, 257–273.

2. Samoglasniki v prednaglasnih in ponaglasnih zlogih :

3. Nenaglašeni izglasni samoglasniki:

Literatura

HORVAT, S., 1989, Preglas nenaglašenege izglasnega *a* za mehкими soglasniki, *ZBORNIK razprav iz slovanskega jezikoslovja. Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici.* (Zbral in uredil Franc Jakopin.) Ljubljana, SAZU.
 LOGAR, T., 1989, v oceni avtoričine magistrske naloge.
 RIGLER, J., 1963, *Južnonotranjski govori. Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom.* Ljubljana, SAZU.

Mutual Influences of Vowels and Consonants in the Local Speeches of Eastern Dolenjsko

In the speeches of Eastern Dolenjsko, mutual influences of vowels and consonants affect primarily syllables with short vowels (either acute or unstressed), but also syllables with long vowels are not completely exempted. Thus the long i and ě reflexes coalesced with the long e and e reflexes before r (skiěra, pastěr, miěra, zvi:ěr); and long e, e and ə reflexes with the ě reflex before j (žā:jěn, ažā:jěn, sā:jěm /sā:m). However, it is changes of short vowels that have differentiated Slovene dialects to a much higher degree than those of long vowels or consonants. Many of these changes are of relatively recent dates; therefore they frequently do not coincide with dialectal borders, which were drawn on the basis of an older division taking the development of long vowels as the fundamental criterion. Changes in short vowels

may either go beyond dialect borders or affect narrower areas, sometimes even being different from one village to another. Replacements of other vowels by a and u respectively, as well as umlaut, are instances of the present-day vowel reduction, while diphthons of word-final -e/-ɛ and -o/-ɔ results from a development of consonants (simplification of palatalised and labialised consonants into asynchronous consonant clusters). The extreme position-dependent replacement by u (in post-velar, post-labial and post-labiodental positions) and by a (in all other post-consonant positions) and the umlaut (after functionally soft consonants: /j/ < j, ŋ, /l/ < l̥, /č ž š/) both in the local speech of Šentrupert and in the dialect of Eastern Dolenjsko in general can be explained as a result of interdialectal influences: at some places in the west, Eastern Dolenjsko is bordered by a-replacing speeches, and in the east by u-replacing speeches, the Eastern Dolenjsko speech supposedly providing a transition between the two.

Fonološki opis govora Kroke (SLA 202)¹

Jožica Škofic

Glasoslovje govora Kroke na Gorenjskem (Slovenski lingvistični atlas, točka št. 202) je predstavljeno v obliki fonološkega opisa, kakršna se je pri nas uveljavila po izdaji fonoloških opisov govorov, zajetih v mrežo za OLA (Fonološki opisi, Sarajevo 1981). Tako je v prvem delu predstavljen inventar fonemov (samoglasnikov in soglasnikov) in prozodemov, sledi predstavitev distribucijskih omejitev fonemov in njihovih položajnih različic/alofonov ter prozodemov, v tretjem delu je prikazan izvor fonemov in prozodemov, in sicer glede na izhodiščni splošnošlovenski fonološki opis v omenjenem delu.

The phonological description of the local speech of Kropa in Gorenjsko (SLA 202) follows the model introduced by the Phonological Descriptions of Serbo-Croatian/Croatian-Serbian, Slovene and Macedonian Speeches Comprised in the Slavic Linguistic Atlas (Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo 1981). Thus Part I contains an inventory of phonemes and prosodemes, Part II describes their distribution, and Part III is about their origin.

1 INVENTAR

1.1 Vokalizem

1.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

i:
u:
e:
o:
e:
o:
a:
a:R

¹ Fonološki opis govora Kroke je nastal na osnovi narečnega gradiva, zbranega in zapisanega v letih 1992-1996 za jezikoslovno analizo v avtoričini doktorski disertaciji Glasoslovje, oblikoslovje in besedišče govora Kroke na Gorenjskem.

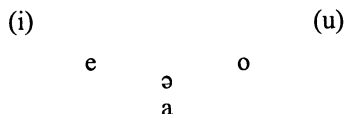
1.1.1.1 /ɛ:/ se lahko realizira tudi v ožji različici kot [ɛ:].

1.1.1.2 /e:/ se lahko realizira tudi v ožji različici kot [e:].

1.1.1.3 Dolgi naglašeni polglasnik je mogoč le v zvezi z zvočnikom /r/ – /a:r/ je monofonematski diftong, ki je lahko akutiran ali cirkumflektiran.

1.1.1.3.1 /a:r/ se lahko realizira tudi kot [ə:r], redkeje [a:r].

1.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

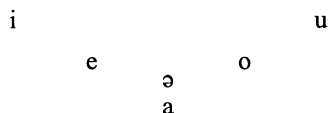
1.1.2.1 Oba visoka samoglasnika sta le izjemoma nereducirana (naqa'rit 'navariti', s'kup 'skup').

1.1.2.2 Kratki naglašeni samoglasnik /i/ je zelo redek, od dolgega naglašene pa se razlikuje tudi po kakovosti – je svetel, visok glas, medtem ko je /i:/ temnejši in nižji.

1.1.2.3 /o/ ima v edinem zaprtem zlogu različico [ɔ], ki pa jo je mogoče slišati le še v govoru najstarejših Kroparjev in tudi tu že precej nedosledno ('kon/'kɔn, 'kɔš, 'krɔp, st'ɔk/st'ɔk).

1.1.2.4 /a/ je predvsem v zaprtem zlogu nestabilen samoglasnik in se pogosto realizira oslavljen kot [a̠] ali celo [ə] – v izglasju ni reduciran.

1.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki

1.1.3.1 Kratki nenaglašeni polglasnik /ə/ ima v položaju pred /r/ več izgovornih različic/alofonov: poleg kratkega a-jevsko obarvanega polglasnika [a̠] tudi dolgi nenaglašeni, in sicer navadno le prednaglasni (izjemoma ponaglasni) alofon [a̠:] ali [a:], ki temu govoru dajeta značilen slušni vtis (poleg /əR/ torej še [a̠R], [a̠:r] in [a:r] – zadnji dve izgovorni različici sta v prednaglasnem položaju najpogostejši).

1.2 Konzonantizem

1.2.1 Sistem zvočnikov

u		m
	l	n
i		
	R	

1.2.1.1 Izrazit slušni vtis daje temu govoru predvsem uvularni (jezičkov) /R/.

1.2.1.2 Poleg pogostejšega dvoustničnega /u/ se govori tudi zobnoustnični [v] kot njegova prosta različica v vseh glasovnih okoljih, tudi pred samoglasniki, in sicer ne glede na svetlost oz. temnost sledečega samoglasnika – izgovor ni dosleden: goué:i, glá:uá, izui:R, kouá:č/ková:č, poué:dat/pové:dat, ué:za, zvé:za, vesé:le). Če je beseda prevzeta iz knjižnega jezika (npr. števi:lčnik, okvi:R, své:dar), je izgovor tega zvočnika navadno zobnoustnični.

1.2.1.3 /i/ ima pred samoglasniki različico [j], ki pa ni izrazito spirantičen.

1.2.1.4 Govor nima švapanja, /l/ se govori tako pred sprednjimi kot pred zadnjimi samoglasniki.

1.2.2 Sistem nezvočnikov

p	b	f	
t	d		
c		s	z
č	ž	š	ž
k	g	x	

1.3 Prozodija

1.3.1 Naglasno mesto v besedi je svobodno.

1.3.2 Kroparski govor ima dolge naglašene, kratke naglašene in kratke nenaglašene samoglasnike.

1.3.3 Dolgi naglašeni samoglasniki so lahko akutirani ali cirkumfektirani (tonemska opozicija).

1.3.4 Inventar prozodemov torej obsega tri naglase in nenaglašeno kračino: \acute{V} ;, \hat{V} ;; ∇ , V.

2 DISTRIBUCIJA

2.1 Vokalizem

2.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

2.1.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki so mogoči v katerem koli besednem zlogu.

2.1.1.2 Fonem /é:/ ni mogoč v vzglasju in v edinem odprtem zlogu.

- 2.1.1.3** Fonem /ɛ:/ ima nedosledno v položaju pred /ʀ/ alofon [jɛ].
- 2.1.1.4** Fonem /e:/, ki je v vzglasju zelo redek, ima pred istozložnim /i/ alofon [e:], pred /ʀ/ pa alofon [je] (a nedosledno, saj se iste besede izgovarjajo tudi z monoftongom: čjérš).
- 2.1.1.5** Pred istozložnim /u/ ima /o:/ alofon [o:], za labiali (ustničniki) oz. pred /ʀ/ pa je /o:/ lahko zastopan z alofonom [uo] (muórzg:a – prid. ‘morski’, R ed. m. sp.). Tudi fonem /u:/ je pred /ʀ/ lahko zastopan z alofonom [uo] oz. [uɔ]. Mlajši govorci tega alofona ne govorijo več.
- 2.1.1.6** Fonem /ɔ:/ je mogoč v vseh besednih zlogih in glasovnih okoljih, pred /ʀ/ je lahko zastopan z alofonom [uɔ] (mùɔrje ‘morje’, sùɔrta ‘sorta’).
- 2.1.1.6.1** /ɔ:/ v vzglasju je redek – pred njim je navadno protetični /u/.
- 2.1.1.7** Vzglasni /u:/ ima pogosto protezo, in sicer /u/ ali /g/. Protetični g- je značilen za kazalni zaimek ‘oni’ in v besedi ‘uta’ (gú:ta).

2.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

- 2.1.2.1** Kratki naglašeni samoglasniki so praviloma mogoči le v zadnjem ali edinem besednem zlogu.
- 2.1.2.2** Pred istozložnima /i/ in /u/ /a/ ni mogoč, na njegovem mestu je [ɛ] (kʀɛj ‘kraj’) oziroma [ɔ] (pʀɔu ‘plav’).
- 2.1.2.3** Pred istozložnim /u/ je namesto /e/ /o/ oz. njegov alofon [ɔ] (šɔu ‘šel’).
- 2.1.2.4** Pred istozložnim /u/ ima /o/ alofon [ɔ].

2.1.3 Nenaglašeni samoglasniki

- 2.1.3.1** Nenaglašeni samoglasniki so mogoči v katerem koli besednem zlogu.
- 2.1.3.2** V hitrem govoru ima za samoglasnikom ali premorom (ne pa za soglasnikom) vzglasni nenaglašeni fonem /i/ alofon [i] (imè:, isʔot ‘izhod’, itə ‘iti’).
- 2.1.3.3** Mogoča je sprememba prednaglasnega /e/ v /a/ za /ʀ/ (gradí:ca, gradè:nca, drauò:, koraní:na).
- 2.1.3.4** Na mestu kratkega nenaglašenege /a/ je lahko njegova prosta različica [ã], ki pa ni mogoča v vzglasju in izglasju.
- 2.1.3.5** Pred istozložnim /i/ /a/ ni mogoč, na njegovem mestu je [ɛ] (nej, kò:mej).
- 2.1.3.6** Vzglasni nenaglašeni /o/ ima ponavadi protetični /u/ (uobisʔkat ‘obiskati’, uomè:l ‘omelo’), v hitrem govoru ima lahko alofon [u] (uboroʔžen, ubi:sk). Pred istozložnim /u/ ima alofon [ɔ] (ɔusè:n).
- 2.1.3.7** V hitrem govoru ima vzglasni nenaglašeni /u/ alofon [u] (uʔčət, uʔà:len).

2.2 Konzonantizem

2.2.1 Zvočniki

- 2.2.1.1** Pred mehkonebniki (v gradivu so le primeri za položaj pred /k/ in /g/) ima /n/ alofon [ŋ] (á:ŋɔlčək, bù:ŋka).

2.2.1.2 Zaradi moderne vokalne redukcije in v hitrem govoru je mogoče tudi "kopičenje" po dveh /u/ (lɔu'ua/lɔ:ua – 'loviti', 1. os. dv. sed., uu:je – 'oviti', 3. os. ed. sed.).

2.2.2 Nezvočniki

2.2.2.1 Nezvočniki se po zvenečnosti/nezvenečnosti prilikujejo sledečim nezvočnikom (tako sredi besede kot na besedni meji – v hitrem govoru).

2.2.2.1.1 /c/ ima pred zvenečimi nezvočniki zveneči alofon [ʒ] (ʒ'gʌn 'cigan', ʒdɔ:l 'cedilo').

2.2.2.2.2 /x/ ima pred zvenečimi nezvočniki zveneči alofon [ɣ] (ɣdɔ: 'hudo', sú:ɣga – prid. 'suh', R ed. m. sp.).

2.2.2.2.3 /č/ ima pred zvenečimi nezvočniki zveneči alofon [ʃ] (ʃ'bʌʀ 'čeber', odlɔ:ʒba 'odločba', uɛ:ʒga – prid. 'večji', R ed. m. sp.).

2.2.2.2 Na besedni meji se pred premorom govorijo samo nezveneči nezvočniki.

2.3 Prozodija

2.3.1 Dolgi akut in dolgi cirkumfleks sta mogoča na katerem koli besednem zlogu.

2.3.2 Kratki jakostni naglas je omejen na zadnji ali edini zlog besede.

2.3.3 Govor pozna nenaglašeni dolgi ə:R/ə:a:R iz zlogotvornega /r/ ali polglasnika+ /R/, ki se je razvil po onemitvi nenaglašene samoglasnika, in sicer navadno v prednaglasnem položaju (sa:Rcɛ:), izjemoma v ponaglasnem položaju (fá:ba:Rka).

3 IZVOR

3.1 Vokalizem

3.1.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

i: < i: (mí:za, sví:na, zí:ma, zì:t)
 < naglašeni i v nezadnjem besednem zlogu (xí:ša, lí:pa, ží:la, ší:l)
 < v izposojenkah (fəží:na, gli:x, kì:šta, kì:kla, ší:na, žnì:daR)
 < je- (ì:roF 'jerob')

u: < u: (xRù:ška, lú:č, lú:bje, olù:pək, plú:ča, dú:ša, mú:xa, sú:ša)
 < naglašeni u v nezadnjem besednem zlogu (kRù:xa, kú:pa – R ed. m. sp.)
 < ɔ:u (< o:l, npr. sú: 'sol – kot medmet, vabni klic za kože', kù:k 'koliko', tù:k 'toliko', ali < -o:v, npr. domú: – prisl.)
 < narečna asimilacija -ju- > -u- (zú:trɛj 'zjutraj')
 < v izposojenkah (dRù:kar, fRù:štək, mú:ska, nú:dəl, plù:zna, rù:zok, žú:pa)
 < v onomatopejah (kù:kat, tú:lət) in v medmetih (ù:, ù:x)

- e: [ɛ:] < e: (čebè:la, jesè:n, mè:t, sa:rcè:, sé:dəm, zé:le – lè:t, pleuè:u, šè:st, uečè:r; dreuè:sa – sam., R ed. sr. sp., sé:dəm, žé:nən)
 < ɛ: (imè:, pè:tək, pè:st, pè:t, spè:t – pè:t, rè:t, sté:gənt, zvè:za)
 < è: (besè:da, grè:x, lè:p, lè:s, mlé:k, mè:x, tré:bəx, zvè:zda – besè:da, lè:s, mlé:k, mè:x; mè:sta – sam., I mn. sr. sp.)
 < naglašeni ɛ v nezadnjem besednem zlogu (bré:za, kolé:n, neué:sta – bré:za, cé:sta, lé:t)
 < i: pred r (pobé:rat, podé:rat, pošté:rkan, šté:rkat, uobé:rat, upè:Rat – otpè:rat, požè:rat, podè:rat)
 < v izposojenkah (brè:nza, čé:tna, čè:špla, fé:dar, kofè:tək, rè:kəlc, žè:m̩la – cvé:rən, čé:udar, čè:špla, kombinè:ža, letè:rna, lé:ca, lé:dar, pé:nzəl)
- e: < naglašeni ɛ v nezadnjem besednem zlogu (dé:tela, poklé:kənt)
 < narečna asimilacija -jɛ:-> -ɛ- (ké: 'kje'; uè:žga 'večjega')
- o: < o: (drò:k, gò:bəc, gò:s, golò:p, mò:š, rò:p, sò:t, zò:p)
 < naglašeni o v nezadnjem besednem zlogu (gó:ba, kò:ča, mó:ka, tó:ča)
 < o: (bò:x, lepò:, mesò:, nò:č, srò:ta, dó:ta, kó:ža, mó:kar, uó:īstar, uó:la)
 < redko ɔ: (sò:nčəncə, sò:nce)
 < -ɔ:u (< -o:l-) (pò:noči)
 < v izposojenkah (bombò:m, dó:xtar, fò:louš, gò:stman, klò:far, uò:fcət)
 < v onomatopejah (kò:ka)
- e: [ɛ:] < sekundarno naglašeni e, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (čé:l, žé:na, né:sem – 1. os. ed. sed.; toda pogosteje, a le še pri najstarejših govorcih: sé:stra, zé:m̩la, žé:na, tɛ:sat)
 < prednaglasni ɛ, ki je prišel pod naglas po zapoznelem umiku s končnega kratkega zloga (jé:čmen, jé:zək, pé:ta, mé:xka – prid., I ed. ž. sp.; toda tudi: jé:čmən, jé:zək, pé:ta)
- e: < novoakutirani e v izvorno nezadnjem besednem zlogu (né:st, plé:st)
 < prednaglasni ɛ, ki je prišel pod naglas po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (bré:me, vé:ža, uré:me)
 < po analogiji namesto i: – v glagolih s sedanjiško pripono -i:–, mn., dv. (goūoré:mo, lové:mo, tər̀pé:mo, žvé:mo – sed., 1. os. mn.)
 < v medmetih (bè:, è:u)
 < v izposojenkah (cé:sar, decé:mbəR, dè:ci, diré:ktor, elè:ktrika, xè:rc)
- o: < sekundarno naglašeni o, ki je prišel pod naglas po umiku naglasa s končnega kratkega zloga (xó:dət, gó:ra, kó:za, ló:nc, nó:sət, pró:sət, uó:gən)
 < prednaglasni o, ki je prišel pod naglas po zapoznelem umiku naglasa s končnega kratkega zloga (mó:škə, mó:tən, ró:ka, só:set)
 < ɔ: – skupaj z u (sò:uza, tó:uət)
 < v izposojenkah (bó:gnaR, fó:tar, mó:ntəl, šmó:rən)
 < v medmetih (jò:i, ò:, ò:i, ò:x)

- a: < a: (grà:t, prà:x, urà:t)
 < naglašeni a v nezadnjem besednem zlogu (krá:ua, má:t)
 < ə: (uà:s, dà:n, mà:x, là:š, là:n, čà:st, má:ša, sá:ne)
 < v izposojenkah (á:jmar, bà:jar, cà:jt, drà:t, šrà:ubat, tá:lar, žlà:xta)
- ǰ:R [ə:R] [a:R] < naglašeni ǰ: (čó:rkca, četò:rt/četà:rt/četà:rt, dá:ržat, gó:rča, smò:rt/
 smà:rt, tǰ:rta, tó:rne/tǰ:rne, uó:rba, uò:rč)

3.1.2 Kratki naglašeni samoglasniki

- i < redko naglašeni i v zadnjem ali edinem besednem zlogu (p'si, steb'ki – sam.,
 I mn., m. sp.; naua'rit, poko'sit, sušit/s'šət – nedoločnik; š'li/š'lə – del. -l, m. sp.
 mn.);
 < v izposojenkah (š'rit, g'lix)
- u < redko naglašeni u v zadnjem ali edinem besednem zlogu (k'ruX/k'rəX; p'sə/
 p'su – D ed., m., sr. sp.)
 < v izposojenkah – izjemoma ('xuba:r'tus)
- e < naglašeni e v zadnjem besednem zlogu (k'met, o'met, žga'ne, sat'je, dək'le)
 < naglašeni ɛ v zadnjem besednem zlogu (pog'let, pod'met, obə'r'ue, ošpə'ce)
 < redko naglašeni a v zadnjem besednem zlogu ('jes/'jest)
 < naglašeni o v zadnjem besednem zlogu (bə'zel 'mozolj', do'uəl, p'reč)
 < v izposojenkah (ad'vent, b'lek, c'uek, d'rek, d'ren, k'seft, p'lex, š'pex)
- o < naglašeni izglasni o in o (da:rž'bo, pəš'ko, stə'zo, t'mo, ǰ'r'jo, u'so/u'so – sam.
 in prid. b., T, O ed. ž. sp.; ced'mo, da'mo, žvə'mo – glag., sed., 1. os. mn.; i'do,
 da'jo, gre'do/gre'jo – glag., sed., 3. os. mn.)
 < naglašeni izglasni u (preko ə) za m: an'mo, ne'mo, t'mo, uš'mo (sam. in prid.
 zaim., D ed. m. sp.)
 < naglašeni -aj ('ko – vprašalni zaimek 'kaj', za'ko – prisl. 'zakaj')
- [ɔ] < naglašeni o v edinem zaprtem besednem zlogu (g'rɔp, g'rɔst, k'oš, k'rɔp)
 < naglašeni ɔ v edinem zaprtem besednem zlogu (st'rɔk, k'lɔp)
 < v izposojenkah – v edinem zaprtem zlogu ('bɔšt, 'cɔf, 'čɔp, 'tɔmf, p'lɔx,
 š'nɔps)
 < naglašeni a pred u/v (čep'rɔu, p'rɔuzap'rɔu, p'lɔu, zd'rɔu)
 < naglašeni a, ɛ, i, ə pred u (m. sp. ed. del. -l) (ə'l'gɔu, gol'fɔu, is'kɔu, žgeč'kɔu;
 i'mɔu, m'lɔu, s'mɔu, ta:r'pɔu, z'dɔu; bəc'nɔu, natak'nɔu, pəx'nɔu, sk'rɔu, u'bɔu;
 š'ɔu)
 < naglašeni polglasnik ob r (iz zlogotvornega ǰ) pred l ali v (*-əru > *-rɔu)
 (ž'rɔu 'žrl' – del. -l, m. sp. ed.; č'rɔu 'črv')
 < v izposojenkah (rɔuɤfka:mra, rɔuɤpšì:cat, g'lɔut, k'nof, k'rom, p'lɔnč)

- a < naglašeni a v izglasju – končniški in mešani naglasni tip sam. in prid. (stə'za, uo'da, potk'ua, tma, məd'ua, uəd'ua; žbə'la – R ed. m. sp., I, T dv., m. sp.; mlad'ga, uz'ga – R ed. m. sp.);
 < dolgi naglašeni a v izglasju, ki se je skrajšal (da:r'ua, do'ma)
 < v izposojenkah ('bart 'krat', 'raɪsnɛ:dəl, 'raupšɪ:cat, 'fajən)
- [a] < naglašeni a v zaprtem zlogu – redko se sliši [a] (aŋ'kaɪ, bəʊx'ʊaɪ, 'čas, dɾəb'ŋak, 'fənt, is'kaɪ, m'lət, s'taɾ, uobis'kaɪ, x'rəst)
- ə < naglašeni polglasnik (dəš, 'pəs, 'təš, ž'bəl, č'e'bər, lon'čək, s'mən)
 < v medmetih ('pək, 'cək)
 < po oslavitvi kratkih naglašanih samoglasnikov i, u, ɛ, o

3.1.3 Kratki nenaglašeni samoglasniki

- i < i (imɛ:, is'kaɪ, ispi:t, ɣdɔ:bji, bə:bji, opɔ:noçi, čislə:ua, dixuɔɾ, šiua:ne, uobis'kaɪ, marjɛ:tica, pə:šnik, šɛ:finja)
 < -ji (blɪ:zi, glɔ:bi, lə:zi, tɛ:zi, uɔ:zi, ʊ:ši)
 < v izposojenkah (dɛ:ci, dirɛ:ktor, elɛ:ktrika, fɛ:rtik, pi:knik)
- u < u (u'čət, uxɔ:, uje:t, uká:zat, umí:t, umɛ:tnə, ču'dak, druži:na/darži:na, xudí:č, klučá:r, žu'paŋ, uá:rx/uá:rux, trɛ:bux)
 < izglasni u v D, M ed., m. sp. prid. b. – redko (dɾu:imu/-mo, gù:nmu/-mo)
 < vzglasni v – v počasnem govoru (učà:səx, učɛ:raɪ, ušɛ:č, uprá:šat, uzɛ:t)
 < prednaglasni o – prednaglasno ukanje - nedosledno (guuó:rt, kugá:, kurù:zən)
 < izglasni -iu (m. sp. ed. del. -l, glag. z naglašeno ali nenaglašeno pripono -i- v nedoločniku: brú:su, čú:tu, cə:rknu, dɔ:bu, mí:slu), -əl (uɔ:gu, uɔ:su, kó:tu, zamí:su, ʊkrɔ:gu), -el (dɛ:bu), -əl v m. sp. ed. del. -l (jɛ:du, lé:tu), -al v m. sp. ed. del. -l (posɛ:ku), -l za r v m. sp. ed. del. -l (umə:ru), -v za r (bə:ru, postə:ru, uə:ru)
 < ponaglasni in izglasni -əʊ- (cɛ:rku, lé:šuje, plí:tu)
 < po onemitvi nenaglašene i – ponaglasni in izglasni -vi- in -iv- (brɪ:tʊjo – O ed. ž. sp., pə:ru; klá:dučək, klá:du), ponaglasni -li- (jà:suca – I mn. sr. sp.)
 < po onemitvi nenaglašene ɛ za l in v pred soglasnikom v prid. končnici za R ed. m. sp. -ɛga (tɔ:puga; mɔ:rtuga, pə:ruga)
 < ponaglasni zlogotvorni ɪ (já:buk/já:bək, jà:bučən)
 < v izposojenkah (ambulə:nta, fuži:nar, komuni:st, lucɛ:rna, muzɛ:i)
- e < e (nebɔ:, besɛ:da, želɛ:s, pečɛ:ŋka, uečɛ:r; lé:meš, dé:leč; bó:de, brɪ:še, glɔ:je, klɛ:ple – sed., 3. os. ed.)
 < ɛ (lenó:ba, lepɔ:, leví:ca, resní:ca, senozɛ:t, snežɛ:n, telɔ:, mé:dvet, sɔ:set)
 < ɛ (mexkɔ:, mesɔ:, pá:met, bré:me, ʊrɛ:me)
 < prednaglasni polglasnik (č'e'bər, dežɛ:ʊnik, pəkɔ:ʊ/pekɔ:ʊ, st'e'bər)

- o < q (gosè:nca, možà:kar, zobozdrauní:k; gosti:lno, pù:nco – sam., T, O ed. ž. sp.)
 < o (okò:, ob'ras, obər'ua, oblè:ka; golò:p, kolò:uret, komá:r, kon'čək, lo'uoṭ)
 < izglasni u (preko ə) za m (dò:ugmo, drù:jmo, fá:roušškəmo, gù:nmo, suó:jmo, tá:kmo – prid. b., D, O ed. m. sp.)
 < v izposojenkah (à:uto, kì:no, rà:dijo)
- a < a (blagò:, klasje, malí:na, narò:be, stan'vət, ta'kət; žà:gane, desè:tkat, tǎ:rmast, dè:lat; dlá:ka, krá:ua, má:ša, mí:za, mé:ja, podò:ba)
 < e (a'dən, a'na, aná:ist, ancà:it, aŋ'kət; v nikalnici 'ne': narò:dneš, nau:mən, nauá:rnə; ob r: koraní:na, drauò:)
 < prednaglasni o ob r (gar'uən, krampi:r, marbí:t)
 < polglasnik ob r, redko ob n, l (ardè:čke, čarui:u, mar'ləč, sarbeči:ca, parsmò:dnen 'prismojen' – v prednaglasnem položaju ob r se tak a navadno podaljša; bò:tar, xí:tar, fá:barka, pí:skar, uó:istar, vè:tar; ančè:r, aŋkò:l; aldjè:)
 < v izposojenkah (ad'vent, aparà:t, maši:na, paradà:is, bá:lzam)
- ə < polglasnik (á:ŋgəlčək, bolè:zən, bó:uən, čmó:rəl, krá:tək, želò:dəc; stə'bər, stə'za, məg'la, pəkò:u/pekò:u)
 < r – skupaj z r
 - v vzglasju in v prednaglasnem položaju je lahko dolg in a-jevsko obarvan (əržè:n, a:r'men, četər'tək/četər'tək/četə:r'tək/četa:r'tək, sərçè:/sə:rcè:/sa:rcè:)
 - v ponaglasnem položaju (gá:bər, mó:dər)
 < nenaglašeni kratki samoglasniki, po oslabitvi
 < v izposojenkah (antà:užənt, cué:rən, decé:mbər, nú:dəl, pá:izəl)

3.2 Konzontizem

3.2.1 Zvočniki

Zvočniki so nastali iz enakih glasov v izhodiščnem sistemu, poleg tega pa:

- m - v izposojenkah (bá:lzam, cí:mpar, là:mpa, lì:m, ma:rmolà:da, má:šna)
 - z narečno asimilacijo:
 nb > mb (bombò:m)
 b-n > m-n (məndè:ra)
 n-t > m-t (metopí:r)
- n - v izposojenkah (á:nfox, á:ntla, fadajì:n, g'vənt, ná:gəl, ná:gležən, ší:nca)
 < -nj- (< n+t ali n') (lù:kna, ní:ua, ogní:še, pəzdiguà:ne, sá:ne, žgan'če)
 - z narečno asimilacijo:
 l-n > n-n (gné:žən)
 n-m > n-n (krizantè:ne)

- m+dental > n+dental (pá:nža, prè:nza, ó:səndeset)
 - z narečno disimilacijo:
 l-l > l-n (mí:səlna – del. -l, ž. sp. ed., pomí:səlna – del. -l, ž. sp. ed.)
- n
 < -l v izglasju (kò:u, pə'kəu, pepè:u; bè:u; glé:ɔu, ž'rou)
 < l pred soglasnikom (bò:una, bò:uxa)
 < ʃ: – skupaj z o: (tò:uət, žò:una)
 < kot proteza (uó:istar, uó:le, uó:səm, uó:uca, uó:us, uá:pən, uá:ržet, uó:sa)
 < kot prvi del diftonga pred r (bʉ̀rkle, tʉ̀rk, tʉ̀rən)
 < kot prvi del diftonga za m (zmú:ɔl – vel., 2. os. ed.)
 - v izposojenkah (ad'vent, cvé:rən/cué:rən, fò:louš, kouè:rta, lauò:r, là:ufat)
 - z narečno asimilacijo:
 pš > uš (lè:uš 'lepši', ušení:ca 'pšenica', uší:čoua 'prašičova')
 - z narečno disimilacijo in diferenciacijo:
 m-n > u-n (zapò:uənlə – del. -l, m. sp. mn.; spò:uənt)
 r-r > l-r > u-r (gá:utarce – sam., I mn. ž. sp., gá:utər – sam., I ed. m. sp.)
- i [j]
 < kot prehodni/parazitski i pred dentali (brá:izda, grajší:na, pó:istla) in pred x sredi besede (pá:ixəlna – glag. 'pahniti', del. -l, ž. sp. ed.)
 < kot protetični j- ('jət 'iti', jerè:st 'arest, ječa', jé:səx 'kis')
 < v medmetih (á:is, è:i, 'jax, jè:jš, jò:i, ò:i)
 < g (drù:iga 'drugega' – R ed. m. sp., drù:imo 'drugemu' – D ed. m. sp., dą:rjè: – prisl. 'drugje')
 - v izposojenkah (ancà:it, á:izənpən, bà:jar, frè:i, špà:iza)
 < kot zapolnitev zeva/hiata med dvema samoglasnikoma (ad:jo, ené:kcija, xò:stija, rà:dijo, pa:rjì:m k 'priimek')
 - z narečno disimilacijo:
 r-r > i-r (gá:itroža, fá:imoštar)
- l
 < l pred sprednjimi in zadnjimi samoglasniki in pred soglasniki ter na koncu besede po onemitvi izglasnega samoglasnika (blagò:, bolè:zən, bè:lt, ždí:l, əlpí:na)
 < -lj- (< l+j in l') (cí:lat, čelù:st, golfá:t, əlbè:zən, zé:le, zé:m la, ž'bəl, ga:rmò:le)
 - v izposojenkah (di:la, elè:ktrika, go'lənt, lì:m, p'lex, š'təl, žlà:if, žlà:xta)
 - z narečno disimilacijo in diferenciacijo:
 r-r > l-r (Ski:rər/Ski:lər, slò:bret)
 < v po analogni menjavi med /l/ in /v/ (cè:rk lə – sam. 'cerkev', D, M ed. ž. sp.).
- r
 < r in zlogotvornega r, skupaj s polglasnikom (bré:za, č'rou, k'rəx, o'rək, 'rət, tą:rdò:, zapə:rt, 'rək)
 - v izposojenkah (aparà:t, bè:r gla, cué:rən, g'rənt, diré:ktor)
 - z narečno disimilacijo in diferenciacijo:
 žž > rž (fa:ržó:louč, fa:ržò:lčək)
 d-n > r-n (gostù:rənca)

3.2.2 Nezvočniki

Nezvočniki so nastali iz enakih glasov v izhodiščnem sistemu, poleg tega pa:

- b < p (xlà:bəc 'hlapec')
 - v izposojenkah (< b, v/w, f) ('bošt, b'lek, bà:jar, bì:rma, bè:rgla, blò:k, bombò:m, tobá:k, zbò:ta)
 - z narečno asimilacijo:
 d-f > b-f (befè:ktna)
 m-z > b-z (bə'zel, bəzè:last)
- p - v izposojenkah (< p, b) (là:mpa, pò:šta, pà:prika, p'lac, plù:zna, pò:nk, š'pəl)
- f - v izposojenkah ('fənt, fò:louš, fò:uš, fa:ržò:u, fadajì:n, fəžì:na, k'šeft, 'tɔmf)
 < p (< b) v izglasju (i:rof 'jerob')
 < x pred soglasnikom (uò:fcət 'ohcet', 'rɔufkà:mra 'prekajevalnica', rà:ifnek)
 < v onomatopejah (fa:rfo'tət)
 - z narečno asimilacijo:
 p-k > f-k (tè:fka, pò:fkar, rò:fkat)
- d - v izposojenkah (dè:ci, drà:t, fé:dar, lé:dar, mù:jzda, škò:da, žnì:dar)
- t - v izposojenkah (ancà:it, tà:užənt, čé:tna, fó:tar, jé:tka, kú:nštən, 'ləft, 'təxt)
- c - v izposojenkah (copà:ta, cú:kəʀ, cè:gu, 'cof, xè:rc, uò:fcət, pú:cat, špi:ca, zò:c)
 - z narečno asimilacijo:
 -ts- > -c- (deuè:cto, pè:ctopè:deset)
 -ds- > -ts- > -c- (pocà:tək, poctrè:šna, prectavi:tu, uocé:kat, uocpò:t)
- z - v izposojenkah (gò:jzar, má:jzəl, muzikà:nt, muzé:i, prè:nza, pè:glezən)
 < g (drù:zga – vrstilni štev. 'drugi', R ed. m. sp.)
- s - v izposojenkah (à:kša, à:s, cé:sar, jerè:st, kò:rst, klobá:sa, soʋdà:t, š'nɔps)
- ž - v novejših izposojenkah (žè:zva, žù:ŋla)
- č < k (čí:səlca, čí:ta, čì:kla, čé:tna, ščí:ra, čé:pa, ančè:r 'nikjer', smrè:če – sam. 'smreka', R ed., I mn. ž. sp., uelí:žga – prid. 'velik', R ed. m. sp.)
 < c (mà:lčat 'malicati', rečí:mo – vel., I. os. mn.)
 - v izposojenkah ('čop, 'čep, čà:i, čebú:la, čè:špla, ká:uč, kì:č)
- ž - v izposojenkah (fəžì:na, glà:žək, mé:žnar, ná:glezən, žá:kəl, žà:ga)

- š** - v izposojenkah (bê:štja, 'bošt, flá:ša, maši:na, š'tant, šò:la, škò:da)
 - z narečno asimilacijo:
 šč > š (grajši:na, klê:šce, lú:šot, na'láš, ši:pat, šeti:na, gošà:ua, kopí:še)
 s-š > š-š – tudi prekozložna asimilacija (ššot/səšot, š ši:lám – O ed. sr. sp.,
 rašš'ə – del. -l, m. sp. mn., šli:šou – del. -l, m. sp. ed.)
 s-ž > š-ž – tudi prekozložna asimilacija (šlù:žba)
 sč > šč (šči:ra, ščà:rpan, koleš'čək, tá:šča)
 st > št (štó:pna)
 - z narečno disimilacijo:
 čk > šk (pəš'ka, mà:čka/mà:ška; bà:čkə/bà:škə – sam. 'baček', I mn. m. sp.;
 zmeš'ka)
 < x – zelo redko (o svetmo Mišé:l 'ob svetem Mihaelu')
- g** - v izposojenkah (cá:jtəŋge, 'gəŋk, já:ga, pè:glezən, štà:ŋga, uò:rɡle)
 < kot proteza (gostù:rəŋca < ostudnica 'črv', gù:n 'oni')
- k** - v izposojenkah (à:kša, b'lek, čì:kla/kì:kla, kì:šta, kofè:, kú:far, škà:ja)
 - z narečno asimilacijo:
 tj > k – redko (kè: 'tja')
 - z narečno disimilacijo:
 tn > kn (kná:la)
 tl > kl (klè: 'tule')
 st > šk (mò:iškra)
- x** < g - sredi besede (dò:uxčas)
 - v izglasju (Bò:x, brè:x, dò:ux, drù:x, plù:x, stò:x, sné:x)
 < -d (prè:x)
 - v izposojenkah (bjértox, g'max, 'lix/glì:x, plè:x, uà:xtat, žlà:xta, žlè:xt)
 - z narečno asimilacijo:
 -dk- > -tk- > -xk- (rè:xka – prid. 'redék', I ed. ž. sp.)
 -kt- > -xt- (dò:xtarca, dò:xtar, trá:xtor/trá:ktor)
 -kl- > -xl- (naxlè:stət)
 km- > xm- (xmá:l)
 kp- > xp- (xpí:l – del. -l, m. sp. mn.)

3.3 Prozodija

- Ů:** < Ů:
 < naglašeni V v nezadnjem besednem zlogu
 < po naglasnem umiku s kratkega naglašenelega končnega zloga za en zlog
 proti začetku besede – sekundarni naglasni premik (gó:ra, nó:sət, sé:stra,
 lé:žat, jé:zək, ró:ka)

- Ŧ: < Ŧ:
< podaljšani kratki naglas v zadnjem ali edinem besednem zlogu (kò:n/'kon)
- 'V < naglašeni samoglasnik v zadnjem ali edinem besednem zlogu ('məš, 'kəp, žga'ne, no'žək, is'kət, k'met, st'rok)
- V < nenaglašeni samoglasnik (učì:təl, zidá:r, želé:s, lo'ʊət, sat'je, stə'za, mesò:, omo'žət, sɑ:rcè:, já:buk)
< po umiku naglasa s končnega kratkega naglašenege zloga (pé:ta, ʊré:me)

3.4 Izguba glasov

3.4.1 Samoglasniška redukcija²

Moderna vokalna redukcija je močna. Reducirajo se tako kratki naglašeni samoglasniki kot nenaglašeni samoglasniki v prednaglasnih in ponaglasnih besednih zlogih in v naslonkah. Samoglasniška redukcija je lahko popolna (onemitev) ali delna (oslabitev v polglasnik).

3.4.1.1 Kratka naglašena samoglasnika /i/, /u/ le izjemoma ne oslabita v polglasnik, pogosto pa oslabita v polglasnik /ə/ tudi /ě/ in /o/, /a/ pa v /ə/ ali v polglasnik a-jevske barve [ǣ].

3.4.1.2 Izredno bogata je popolna in delna redukcija kratkih nenaglašanih samoglasnikov (predvsem /i/). Onemi ali oslabi lahko tako samoglasnik v osnovi kot tudi v končnici samostalniških in pridevniških besed ter priponski samoglasnik v glagolu.

3.4.2 Soglasniška redukcija

3.4.2.1 Reducirajo se tako zvočniki kot nezvočniki, in sicer najpogosteje kot posledica asimilacij in disimilacij (glej o tem poglavji 2.2 in 3.2).

3.4.3.2 Skupina črě-, žrě- je v nekaterih besedah ohranjena, večinoma pa je r izgubljen (črepí:ne/čpí:ne, čreuò:/čʉò:, žre'be/ž'be; čré:slə, čré:da; čè:ʉəl, ž'bəl).

3.5 Metateza

m-č > č-m (čomo'rəđ/močo'rət, čomorá:dəʊc)

n-ʉ > ʉ-n (pó:ʉən)

l-n > n-l (gné:žəl)

² Natančneje je samoglasniška redukcija predstavljena v članku Oslabitev in onemitev samoglasnikov v kroparskem govoru, Slavistična revija, letnik 44, 1996/97, št. 4, str. 471-479.

- n-l > l-n (parsmó:dəlna, pá:ixəlna, prékú:cəlna, stí:səlnə, xó:pəlnə – del. -l, ž. sp. ed., m. sp. mn.)
 u-l > l-u (loṽtá:r)
 j-r > r-j (marjò:n)
 p-r > r-p (kropí:ṽa)
 x-k > k-x (zakà:xlat)

Literatura

- BENEDIK, F., Fonološki opis govora vasi Bukov Vrh, Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989, str. 31–44
 BENEDIK, F., Fonološki opis govora vasi Selca, Filologija 24–25, Zagreb 1995, str. 53–59
Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1981, str. 27–218

Phonological Description of the Local Speech of Kropa (SLA 202)

The speech of Kropa in Gorenjsko has developed under the influence of a number of geographical and historical factors, most particularly under the influence of speeches of many migrants from Koroška and from the hills around the Poljanska and Selška Valleys.

The Kropa speech has a monophthongal vowel system, quantitative opposition (long stressed, short stressed and unstressed vowels), long vowels, which can appear in any syllable of a word, may be acute or circumflexed (tonemic opposition), while short stressed vowels, which are possible only in the final syllable or in monosyllabic words, carry only dynamic stress.

Particularly typical of the Kropa speech are front long vowels /i:/, /e:/, /è:/ and /e:/, which are obviously connected. Migrants from the Selška and Poljanska Valleys contributed an extremely narrow /è:/, very close both in articulation and acoustically to /i:/, while the original /i:/ began to retract, so that in the system of long stressed syllables it moved backwards and downwards (centralised) and changed into the phoneme /i:/. With the narrow e-vowel becoming even narrower, the position of the ordinary narrow /e:/ became empty. In consequence, the secondarily stressed /e:/ (type sestrà > séstra) grew narrower and turned into [e:], so that in the Kropa speech of today both phonemes are possible as free variants.

The typical acoustic impression of the Kropa speech derives also from the semivowel adjacent to a uvular /R/ being drawn towards /a/ – [əR], [aR] or [aR], mainly in stressed syllables, while in pre-stressed position this sound can also get

prolonged. Very characteristic are bilabial (rather than labio-dental) pronunciations of the sonorant /ɥ/ (or /v/ respectively) in all phonetic environments and the fact that there is no "šva"-assimilation.

Vowel and consonant reductions and various changes of consonants – assimilations, dissimilations, differentiations and metatheses – are possible, but less common than in the neighbouring speeches of Gorenjska.

Kratek oris računalniškega prevajanja

Jaro Lajovic

V članku obravnava avtor računalniško prevajanje, in sicer s kratkim orisom sistemov za tako prevajanje. Te loči v dve skupini: konvencionalne (klasične) oziroma na pravila oprte (rule-based) in na analogne sisteme.

The article gives a short outline of existing computer translation systems. It distinguishes between conventional (classic) or rule-based and analogous types.

Računalniško (strojno, avtomatično) prevajanje (RP) je računalniška obdelava besedil, ki naj izvirno besedilo čim ustrezneje prevede v ciljni jezik. Sistemi za RP razčlenijo izvirnik in oblikujejo besedilo v ciljnem jeziku, vendar poimenovanje »prevajanje« zavaja, saj postopek ne vključuje razumevanja predloge.

V novejšem času je nastalo tudi več sistemov za t. i. računalniško podprto prevajanje (npr. translation memories – prevodni pomnilniki), ki sicer ne spadajo v ožji okvir RP, vendar se deloma približujejo nekaterim njegovim različicam.

Možnosti

Zamisel o uporabi elektronskih računalnikov za prevajanje se je porodila že kmalu po izdelavi prvega. Pričakovanja so bila velika: računalniško prevajanje naj bi bilo povsem avtomatično in visokokakovostno¹. Nestrokovnjaki ob omembi RP še danes pričakujejo prav takšne sisteme, kdor pa nekoliko pozna prevajalsko delo, je ob tej predpostavki do možnosti RP skrajno zadržan². Vendar so takšna pričakovanja nestvarna, kar so ugotovili že sredi 50. let. Še več: tedaj so se po začetnem obdobju pokazale številne težave, zaradi katerih so se zanimanje in sredstva za razvoj RP v 60. letih močno zmanjšali. Toda precej težav je bilo z leti sprejemljivo rešenih (kot bomo videli pri orisu sistemov), kar je spremenilo položaj računalniškega prevajanja.

Spremenilo pa ga je tudi drugačno razumevanje vloge prevoda. Čeprav se zdijo prevodi strokovnih besedil v nekaterih pogledih enotna skupina, jih po namembnosti lahko razdelimo na tiste za asimiliranje in tiste za diseminiranje informacij³. Slednji se približno ujemajo s tradicionalnim razumevanjem strokovnega

prevoda, pri katerem sta bistvena vsebinska enakovrednost izvirniku in jezikovna kakovost. Namenoma poudarjamo strokovni prevod; RP je povsem neprimerno v leposlovju, kjer je enakovrednost učinka vsaj tako pomembna (in včasih še pomembnejša) kot enakovrednost vsebine⁴.

V sodobnem svetu se zaradi obsežnih komunikacij in izdatnega pretoka informacij povečuje potreba po prevajanju, še zlasti za asimiliranje informacij. Bližnji zgled je večjezična Evropska skupnost (kjer pa npr. administracija njenih direktorats tem potrebam že zadošča z uporabo računalniškega prevajanja)^{5,6}. Podobne potrebe obstajajo vsepovsod za prečesavanje tehničnih poročil, osnutkov, patentov in podobnih zapisov, v zadnjih letih vse bolj tudi sporočil in informacij v svetovnem računalniškem omrežju. V teh primerih je temeljna zahteva hitrost, ne jezikovna dovršenost. Večini teh potreb prevajalci ne morejo zadostiti, zato sistemi za RP niso njihov tekmeč. Rekli bi lahko, da gre pogosto za dokumente oz. vire, ki bi brez RP nikdar ne bili prevedeni.

Računalniško prevajanje je kljub svojim otroškim boleznim preživelo prav zaradi potrebe po asimilaciji informacij: v času hladne vojne so na obeh straneh železne zavese budno spremljali nasprotnikov (zlasti tehnični) razvoj. To je bila osnovna pobuda projektov, iz katerih so kasneje nastali nekateri najvidnejši komercialni sistemi (npr. Systran, Logos), in sicer v času, ko je bil odnos do računalniškega prevajanja precej negativen.

Vrste sistemov

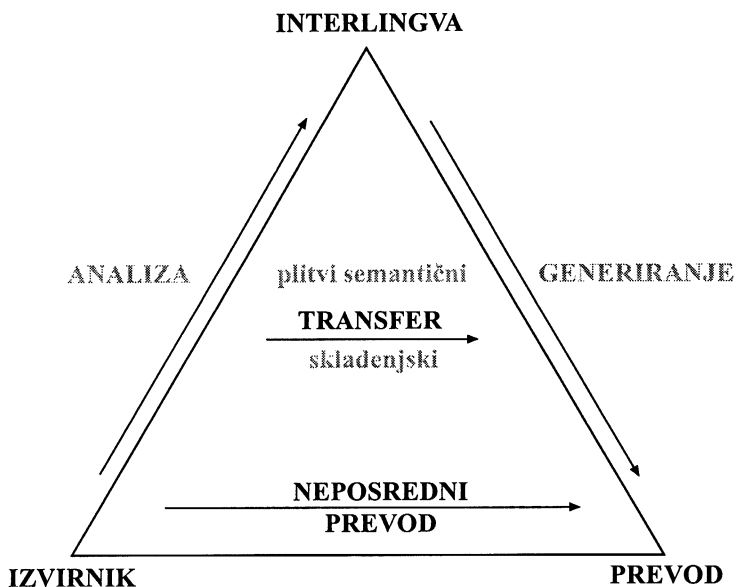
Sistemi za RP temeljijo na različnih pristopih. Ločimo dve skupini. Prva so konvencionalni (klasični) sistemi, zgrajeni na bolj ali manj poglobljenih jezikoslovnih temeljih; imenujemo jih tudi na pravila oprti (*rule-based*). Druga skupina so t. i. analogni sistemi, ki temeljijo na uporabi velikih (ponavadi dvojezičnih) podatkovnih zbirk in matematičnih metod.

Vsi so sestavljeni iz dveh delov: programa in skladišča znanja; pri klasičnih sistemih je slednji slovar (leksikon), pri analognih podatkovna zbirka. Zlasti na področju na pravila oprtih je približno takšna tudi delitev dela: za programski del skrbijo računalničarji, za leksikonski jezikoslovci.

Konvencionalni sistemi

Njihovo razvrstitev in odnos prikazuje t. i. grenoblski trikotnik. Više ko je sistem, globlja je njegova jezikovna analiza (slika).

Zgodnji (neposredni, direktni) sistemi so sloneli na zelo preprostih jezikoslovnih pravilih. Izvirnik so analizirali plitvo in lokalno ter nadomeščali besede. Prevodi so bili zelo dobesedni, sistemi niso mogli razrešiti homografov, izbira sklopov oz. izrazov v ciljnem jeziku je bila slaba.

Sledil je drugi rod, t. i. transferski sistemi. Za zapis lingvističnih pravil uporabljajo različne formalne slovnice (s čimer se približujejo računalniško primerni obliki), kodiranje leksikona je zahtevnejše itd. Besedilo obdelajo v treh fazah: analitični, transferski in generativni. Analitični modul (razpoznavalnik, parser) pripravi skladenjsko drevo izvirnega stavka. Transferski ga preoblikuje skladno s slovnico ciljnega jezika; v leksikonu izbere besede v ciljnem jeziku. Generativni oblikuje prevedeni stavek in zagotovi njegovo slovnično usklajenost. Moduli so jezikovno vezani: analitični na izvirni jezik, generativni na ciljnega, transferski na oba. Zato v večjezičnem sistemu število modulov hitro narašča (transferskih skoraj s kvadratom števila jezikov)⁷.

Analiza je lahko zgolj skladenjska, a za boljšo kakovost je potrebna vsaj še plitva semantična, ki jo danes uporabljajo vsi večji transferski sistemi. Seveda postane priprava leksikona s tem zahtevnejša, saj mora poleg slovničnih in skladenjskih informacij zajeti še semantične, katerih formalni zapis je težaven.

Z vzpenjanjem po grenoblskem trikotniku se razdalja med analitično in generativno stranico (ki predstavlja transferski del) zmanjšuje. Interlingvalni sistemi imajo le dva modula: analitičnega in generativnega. Prvi pripravi jezikovno neodvisno predstavitev izvirnika v zapisu, imenovanem interlingva, drugi iz nje oblikuje prevod. Modula sta jezikovno neodvisna, kar je velika prednost. Vendar jezikovno neodvisna interlingva ne sme predstavljati besed, ampak koncepte, kar je v praksi težavno⁸.

V nasprotju s transferskimi sistemi dodatek novega jezika v interlingvalni sistem zahteva le dva nova modula: enega za analizo, drugega za generiranje. Zaradi

jezikovne nevtralnosti analizatorju ni treba »vedeti« za ciljni jezik in generatorju ne za izvirnega.

Analogni sistemi

Na pravila oprti sistemi so uveljavljeni, vendar niso brez pomanjkljivosti. Zahtevajo npr. izredno velik začetni vložek dela (priprava programa, leksikonov), uporabljena pravila so praviloma pragmatična, povečevanje sistemov (npr. za komercialno uporabo) je zelo težavno, zahtevajo veliko računalniško moč, prevodi pa so – brez dodatnega prilagajanja potrebam specifičnega uporabnika – ponavadi še vedno preveč dobesedni. Če niso namenjeni zgolj okvirnemu informiranju, brez izjeme potrebujejo dodatno urejanje (*post-editing*).

Zato so skušali najti načine, pri katerih ne bi bilo treba eksplicitno formulirati lingvističnih pravil. Tako so se razvili na znanje (*knowledge-based*) in na vzorce oprti (*example-based*) ter statistični načini.

Na znanje oprti sistemi so sorodni interlingvalnim. Izhodišče zanje je, da je za prevajanje potrebno razumevanje, to pa je povezano z znanjem o stvarnem svetu⁹. Ustrezna računalniška »zbirka znanja« bi morala (v povezavi s programskim modulom, praviloma z uporabo umetne inteligence) zagotoviti RP, podobno človeškemu. Gradnja takšnih sistemov je težavna in omejeni ostajajo na ozka področja. So pa v rabi: primer je sistem KANT, razvit na univerzi Carnegie Mellon¹⁰.

Na vzorce oprte sisteme sta omogočila razvoj računalniške tehnologije (velike pomnilniške zmogljivosti, hitra obdelava) in dosegljivost velikih dvojezičnih zbirk izvirnikov in njihovih človeških prevodov. Izhodišče je, da je pri prevajanju zelo pomemben priklic analognih besednih sklopov, ki jih je mogoče najti v dvojezični zbirki. Zbirke morajo biti za takšno uporabo uravnane: parno razvrščene na določeni (npr. stavčni) ravni. Uravnava je ključni del njihove priprave.

Sistem v zbirki poišče sklope, čim podobnejše (ne le enake) izvirnim. Z rekombiniranjem (in morebitnimi dodatnimi postopki) na generativni strani oblikuje prevedeni stavek. Lingvistično znanje je v sistemu implicitno, v nasprotju z eksplicitnim pri konvencionalnih¹¹. Na vzorce oprte sisteme lahko povežemo s konvencionalnimi, kar se zdi obetavna smer nadaljnjega razvoja RP.

Najizrazitejši odmik od lingvističnih pristopov pomenijo statistični načini. V nasprotju s starejšo uporabo statističnih metod (npr. za odkrivanje določenih pravil za RP) sta njihov cilj analiza in generiranje zgolj s statističnimi postopki. Zahtevajo veliko dvojezično zbirko besedil in obsegajo tri stopnje: uravnavo zbirke; statistično izbiro ekvivalentnih besed (oz. sklopov) v izvirnem in ciljnem jeziku – t. i. prevodni model; in statistično izbiro ustrezne strukture za oblikovanje stavka v ciljnem jeziku (verjetnosti n-gramov) – t. i. jezikovni model¹².

Kljub omejitvam, zaradi katerih se niso uveljavili kot samostojni temelj sistemov, utegnejo imeti statistični načini pomembno vlogo v hibridnih sistemih za RP.

Računalniško podprto prevajanje

Omenili smo, da programi za računalniško podprto prevajanje (RPP) ne sodijo med sisteme za RP. Vendar jih zaradi sodobnega razvoja omenjamo. Po eni strani so zmogljivi prevodni pomnilniki sorodni na vzorce optimalnim sistemom, po drugi pa jih povezujejo s sistemi za RP (npr. Eurolang Optimizer z Logosom)¹³. Zanimive so zemljepisne razlike: medtem ko sta ameriško in pacifiško območje zelo odprta za računalniško prevajanje (kar kaže tudi število uporabnikov), so Evropejcem ljubši programi za RPP¹⁴.

Zmogljive programe za RPP lahko uporabnik (kot dodatno izbiro) vključi v svoj urejevalnik besedil in jih hkrati poveže z enim od sistemov za RP. Osnovna in dodatna orodja omogočajo uravnavo starih prevodov z izvorniki, izrabo dobljene dvojezične zbirke in njeno dopolnjevanje z novimi prevodi, ustvarjanje terminološke zbirke (slovarja) in njeno aktivno vključitev v RPP, ohranjanje oblikovne podobe izvornika ter ponujajo nekatere dodatne pripomočke (npr. pripravo dvojezičnih konkordanc, analizo deleža ponavljanj)¹⁵.

Uporaba

Uporaba računalniškega prevajanja se povečuje. Dejanski obseg je težko ugotoviti, vendar tudi bolj zadržane ocene govorijo o več kot milijonu tipkanih strani na leto¹⁶. Obsežen je seznam velikih podjetij in organizacij, ki uporabljajo sisteme za RP, uveljavljajo pa se tudi RPP.

Zadnja leta so na področju RP prinesla občutne spremembe. Še pred petimi leti so programi zanj tekli samo na velikih računalnikih ali delovnih postajah, uporabljali so jih pretežno za prevajanje tehničnih priročnikov, namenjenih objavi (t. j. za diseminiranje), seveda z nujnim dodatnim urejanjem. Že tedaj je veliko prednost pomenilo ohranjanje oblike izvornika. Sistemi namreč v predpripravi ločijo ukazna zaporedja (npr. za okvire, polkrepki tisk in podobno) in prevedejo »golo« besedilo. Tik pred koncem v prevod vstavijo ukazna zaporedja in tako zagotovijo, da je prevod oblikovno enak izvorniku.

To in druge prednosti velikih sistemov imajo zdaj tudi sistemi za RP na osebnih računalnikih, ki so se izredno razmahnil v zadnjih treh letih. Med njimi so tudi znana imena, kot sta Systran ali sistema PAHO (Panameriške zdravstvene organizacije). Računalniško prevajanje vse bolj prodira na svetovno računalniško omrežje. Mrežje CompuServe uporabnikom npr. ponuja avtomatično prevajanje elektronske pošte z Intergraphovim Transcendom¹⁷. Nemara najzanimivejša smer na tem področju pa se odpira z možnostjo neposrednega prevajanja spletnih strani (*World Wide Web*)¹⁸.

Takšna je skica današnjega stanja. In jutrišnje? Predvidevanje je na tako dinamičnem področju nevhvaležna naloga. A najbrž lahko pričakujemo po eni strani integriranje različnih pristopov v hibridne sisteme (kakršen je npr. Pangloss, povezava

transferskega, na znanje oprtega in na vzorce oprtega modela) po drugi strani pa nadaljnje povezovanje računalniškega in računalniško podprtega prevajanja.

Literatura

- ¹HUTCHINS, W. J., SOMERS, H. L., An Introduction to Machine Translation, London, Academic Press, 1992, 6.
- ²KOLLER, W., Einführung in die Übersetzungswissenschaft, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1992, 75–79.
- ³VASCONCELLOS, M., Machine translation, Byte 1993, 1, 162.
- ⁴KOLLER, W., Einführung in die Übersetzungswissenschaft, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1992, 52, 152–154.
- ⁵HEARN, P., Machine Translation, Current Applications in Europe, MT News International 1996, 14, 6.
- ⁶PETRITS, A., The Commission's Operational Machine Translation System, Multilingual Action Plan, CEC – DG XIII Translation Service, Luxembourg, July 1995.
- ⁷HUTCHINS, W. J., SOMERS, H. L., An Introduction to Machine Translation. London, Academic Press, 1992, 69–76.
- ⁸LAJOVIC, J., InterLan's EUROTRA, MT News International 1996, 15, 6.
- ⁹LENAT, D. B., GUHA, R. V., Building Large Knowledge-Based Systems, Reading, Addison-Wesley, 1990, 20.
- ¹⁰MITAMURA, T., NYBERG, E., CARBONELL, J. KANT, Knowledge-Based, Accurate Natural Language Translation, v: Technology Partnerships for Crossing the Language Barrier, 1st AMTA Conference Proceedings. Columbia, AMTA, 1994, 232.
- ¹¹ARNOLD, D., et al., Machine Translation, an Introductory Guide, Oxford, NCC Blackwell, 1994, Chapter 10.
- ¹²BROWN, P. F. et al., The Mathematics of Statistical Machine Translation, Computational Linguistics 1993, 19 (2), 263.
- ¹³ANON, New Versions of Eurolang Optimizer, MT News International 1995, 11, 3, 7, 14. Brace C, Vasconcellos M, Chris Miller L. MT Users and Usage, Europe and the Americas, MT News International 1995, 12, 14.
- ¹⁴NIXON, S., Transit for Windows, Language International 1994, 6 (4), 3–5.
- ¹⁵VASCONCELLOS, M., The Present State of Machine Translation Usage Technology, V: MT Summit IV, Proceedings, Kobe, IAMT, 1993, 35–45.
- ¹⁶KINGSCOTT, G., MT on-line from CompuServe, Language International 1996, 8 (1), 18–20.
- ¹⁷MACKLOVITCH, E., et al., MT Online, vč: Expanding MT Horizons. 2nd AMTA Conference Proceedings, Montreal, AMTA, 1996, 220–223.

An Outline of Computer Translation

Soon after the appearance of the first computers, there occurred the idea of their use in translation. It was accompanied by great expectations. The efforts for its implementation revealed a huge number of problems, but with time also various ways of solving them were found. Today there exist a number of computer translation systems and they produce over a million pages of translated text a year. They are of two types: rule-based and analogous.

There are also software programmes for computer-assisted translation, which do not belong to the domain of computer translation in the strict sense of the word, but which in many ways resemble the analogous systems. Future development may bring the two even closer together or connect them, as well as produce various new solutions adapted to the specific needs of different groups of potential users.

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Javnozdravstveni terminološki glosar

Ljudmila Bokal

Članek razčlenjuje Javnozdravstveni terminološki glosar glede na določena slovaropisna načela. Ne glede na nekaj pomanjkljivosti je to slovaropisno delo velik prispevek k obstoječim medicinskim slovarjem.

The article reviews the 1994 Public Health Terminological Glossary (Javnozdravstveni terminološki glosar) from the viewpoint of lexicographic principles. Despite some minor imperfections, the Glossary is a significant contribution to the existing health-care language reference books.

Leta 1994 je kot prvo slovaropisno delo s področja javnega zdravstva izšel Javnozdravstveni terminološki glosar avtorja prim. doc. dr. Dominika Komadine.¹ Kot je v predgovoru povedano, je javno zdravstvo pri nas »praviloma omejeno na organizirana prizadevanja družbe na področju zdravja in bolezni in bolj ali manj izključuje prizadevanja posameznika«. Ob upoštevanju te navedbe se izrazi v Glosarju nanašajo na zdravstveno varstvo, zdravstveno dejavnost, zdravstvene resurse, vodenje in načrtovanje v zdravstvu, zdravstveno ekonomiko, statistiko, informatiko ter na organizacijo zdravstvene dejavnosti, zdravstveno zavarovanje, sanitarno inšpekcijo in zdravstveno administracijo. Potreba, da bi natančneje določili pomenski obseg pojmov iz zgoraj navedenih področij, je temeljila na čedalje bolj razvejanem sistemu javnega zdravstva, v katerem so se pojavile nove izrazne zahteve in možnosti.

V predgovoru avtor pojasni glavni namen Glosarja, ki je v tem, da »v primerni obliki in vsebini razloži(mo) pojme in izraze, ki jih pogosto uporabljamo v naših strokovnih pogovorih, strokovni literaturi in razpravah o zdravju, bolezni in zdravstvu nasploh«. Glede na to, da je več pojmov povzetih po dokumentih Svetovne zdravstvene organizacije, opozarja, da posameznih terminov, ki se uporabljajo v svetovnih medicinskih publikacijah, ne gre dobesedno prevajati, ampak jih je treba prilagajati našim razmeram. V izvlečku so pojasnjena glavna tematska področja, ki so obravnavana v Glosarju. Temu sledi razlagalni del pojmov.

¹ Dr. Dominik Komadina, Javnozdravstveni terminološki glosar, Zavod za zdravstveno varstvo Ljubljana, 1994.

Okrog 400 eno- ali večbesednih gesel, kolikor jih Glosar obsega, je mestoma razčlenjevano v enciklopedičnem stilu. Razporejena so po abecednem vrstnem redu. Strokovne razlage se dopolnjujejo z enciklopedičnimi in historijskimi podatki, ki zelo povečajo obseg posameznih gesel. Za iskanje po tuji literaturi je pomembno, da ima vsako geslo v oklepaju naveden angleški ustreznik. K preglednosti pripomore ponovitev vseh obravnavanih gesel v posebnem slovarčku za razlagalnim delom. Slovarček, ki bo v veliko pomoč tudi pri prevajanju, je iz dveh delov: v prvem so izhodiščna gesla slovenska, sledijo angleški ustrezniki, v drugem pa je obratno, izhodiščna gesla so angleška, sledijo pa slovenski ustrezniki. Seznam virov, iz katerih je črpal avtor prim. doc. dr. D. Komadina, obsega 19 enot, od katerih sta le dve slovenski (Zakon o zdravstveni dejavnosti, Ur. l. RS, št. 9/92 in Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, Ur. l. RS, št. 9/92).

Širokopoteznosti Glosarja ne zmanjšuje nekaj pomanjkljivosti. Razmeroma nepoveden in malo rabljen izraz glosar iz naslova, katerega etimologijo bi našli prek latinščine v grščini², bi se dalo nadomestiti z izrazom leksikon ali pojmovnik. Medtem ko je za izraz leksikon razvidno, kaj pomeni,³ se v zadnjem času za tak tip slovaropisnega dela brez navedb slovničnih podatkov v slovenskem slovaropisju vpeljuje izraz **pojmovnik**. Doslej so bila tako opredeljena naslednja dela: Leta 1987 je izšel **Pojmovnik poslovne informatike** avtorja Ivana Turka, ki prav tako razčlenjuje pomen posameznih pojmov. Ob geslih so tudi angleški ustrezniki. Tehniška založba je izdala serijo štirih slikovnih pojmovnikov. Slikovni pojmovnik **Iznajdbe in odkritja** je izšel leta 1992 (prevedla Alenka Krejan). Leta 1994 so se temu pridružili še Slikovni pojmovnik **Fizika** (prevedla Alenka Krejan), Slikovni pojmovnik **Biologija** (prevedel Aleš Sojar) in Slikovni pojmovnik **Kemija – definicije, barvne risbe, sheme, grafikoni, tabele, preglednice** (prevedla Metka Uršič Gabršček). Vsi omenjeni pojmovniki so bili prevedeni iz angleščine. Leta 1993 je bil objavljen tudi **Pojmovnik računalniških komunikacij** avtorja Slobodana Simiča. Na elektrotehniškem področju je leta 1994 izšel **Pojmovnik s področja obratovanja in vzdrževanja elektroenergetskih omrežij in postrojev**. Izdal ga je Elektroinštitut Milan Vidmar. Letos (1997) pa je Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije izdalo **Pojmovnik jedrske tehnike in varstva pred obsevanji** (prevod iz angleščine). Iz navedenega se vidi, da se beseda pojmovnik v novejšem času uveljavlja.

Pomen izraza glosar, kakor se kaže v obravnavanem delu, ni zajet v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ). Tam ima izraz dva pomena: 1. seznam manj znanih, tujih besed, dodan tekstu in 2. slovar, navadno starejši. Da je glosar posebna vrsta slovaropisnega dela, posredno kaže tudi angleško-slovenski slovar⁴,

² Prim. Slovar tujk Franceta Verbinca, Ljubljana 1974: glosár -ja ali glosárij -a /lat. glossarium iz gr./ slovar ali spisek tujih, manj rabljenih ali teže umljivih besed s potrebno razlago; slovar sploh. Latinsko-slovenski slovar Frana Bradača, 1955: glossarium slovar, besednjak.

³ Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1988, str. 561 razlaga leksikon tako: **leksikon** /gr. besednjak/ besedni (pojmovni) priročnik, v katerem so gesla (→leksem) razvrščena po abecedi in pojasnjena (→enciklopedija). Podrobneje o tem primerjaj: Stane Suhadolnik, Dvoje leksikografskih del, Slavistična revija 1974, št. 3, str. 340–352.

⁴ A. Grad, R. Škerlj, N. Vitorovič, Veliki angleško-slovenski slovar, Ljubljana 1991.

kjer pod izrazom glossary najdemo na prvem mestu izraz tolmačnik,⁵ nato pa izraze slovar, besednjak, glosarij. Obrobnost in nefrekventnost izraza tolmačnik kaže na določeno zadrego sestavljavca. Res je sicer, da je med novejšimi slovenskimi slovaropisnimi deli nekaj takih, ki se poimenujejo glosar, vendar v glavnem kažejo na določeno tematiko ali pa so prevod.⁶ Zdi se, da je le nekaj del izbralo to besedo v naslovu po premisleku. Seveda Javnozdravstveni terminološki glosar sodi mednje.

Besedje, ki ga Glosar obravnava, je odraz virov,⁷ od koder je avtor črpal. Pozitivna stran naslonitve na dokumente Svetovne zdravstvene organizacije je, da smo tako dobili nekaj novih besed, čeprav se predmetna, pojmovna podlaga zanje pri nas še ni pojavila. Ena od zakonitosti vraščanja novih besed v leksikalni sistem je, da se najlažje uveljavijo, če se pojavijo pred samo predmetnostjo. S pojavom domače nove besede je tako onemogočeno uveljavljanje prevzetega izraza. Take nove besede so **dnevna bolnišnica**, **dnevni oskrbovanec**, **nočna bolnišnica**, **zunanj bolnik**. Morebitne očitke, da je tako besedje tuje našemu okolju, je mogoče ovreči s tem, da se bo tudi naše zdravstvo prej ali slej razvijalo v to smer.⁸ Zato je taka »naprednost« pri izbiri besedja zaželena. Med take termine sodi tudi nekoliko neroden izraz **glavarina**, ki se pri nas že rabi v sodobnem pomenu.⁹ Zato bo treba sedanjo razlago iz SSKJ (glavarina nekdanj davek od osebe; plačevati glavarino) v naslednji izdaji dopolniti.

⁵ Izraz tolmačnik je registriran v Pleteršnikovem slovarju iz leta 1894/95 z viroma nemško-slovenski slovar Antona Janežiča (1867) in nemško-slovenski slovar Mateja Cigaleta (1860).

⁶ Za ponazoritev omenjene trditve: v medknjižničnem računalniškem katalogu Cobiss je bilo na dan 7. 3. 1997 moč najti 11 leksikografskih del z izrazom glosar v naslovu (z izrazom slovar pa čez 500): Janko Golias, Petjezični glosar ustave in samoupravljanja SFRJ, 1976; Anton Kolar, Glosar sodobne politične, družbene, ekonomske terminologije, 1976; Nevenka Sterlekar, Glosar za področje urejanja prostora in varstva okolja, 1983; Terminološki glosar pojmov s področja prostorskega planiranja, 1983, (odgovornost Marko Apih); Terminološki glosar s področja varstva okolja, 1987 (odgovornost Margita Jančič); Janez Kresal, Površinska obdelava gradiv v arhitekturi - glosar, 1991; Janez Kresal, Glosar gradiv v arhitekturi - sistematični pregled gradiv, 1992; Nevenka Ljeskovic, Konferenčna terminologija – slovensko-francosko-angleško-nemški glosar za udeležence mednarodnih sestankov, 1993; Peter Fister, Glosar arhitekturne tipologije, 1993; Ureditev in glosar prostorskega planiranja, 1993 (urednik Margita Jančič); Glosar zgodovinskega domoznanstva, 1995, (odgovornost Peter Pavel Klasinc).

⁷ Gre za petnajst dokumentov Svetovne zdravstvene organizacije v razponu od 1978. do 1992. leta.

⁸ Za sedaj je ljubljansko Delo izraz **dnevna bolnišnica** uporabilo še v tujem kontekstu. Prim. Delo, 30. april 1997, str. 2, Diana Zajec, O zdravljenju otrok na nepediatričnih oddelkih: Resda do zdaj še ni zaživela enodnevna hospitalizacija otroka, tako kot na primer v Angliji, kjer narašča število otrok, zdravljenih v tako imenovani **dnevni bolnišnici**, zlasti pri manjših kirurških posegih.

⁹ Primerjaj Delo, Sobotna priloga, 22. 2. 1997, str. 34, Janez Kopač, Organizacijska in konceptualna zmeda v zdravstvu: Poleg tega se je, odkar so zdravniki plačani po **glavarini**, zelo povečal naval na bolnišnice. V **glavarini** pa je četrtnina cene namenjena posegom zdravnika pri pacientu.

Seveda je izraze, ki izvirajo iz tujega okolja, treba sprejemati s posluhom za stanje in razvoj vede, ki jo obravnavamo. S tega stališča je vprašanje, ali je potrebno geslo **hostel** (bolnišnica b-kategorije) in ali ima geslo **kohorta** tako enkratni pomen, da se pomensko ne bi pokrivalo s pri nas že uveljavljenim izrazom **populacija**, **vzorec**. Moti tudi izraz **tarča** v pomenu cilj, namen.

Kakor opiranje na tuje vire po eni strani bogati besedje, pa premajhno upoštevanje domačega gradiva vpliva na to, da niso obdelani nekateri pojmi, ki bi s stališča našega javnega zdravstva sodili v Glosar. Če je izraz **epidemija** posredno zajet s pomenskim obsegom enega člana iz te besedne družine, to je **epidemiologija**, bi bilo geslo **pandemija** s sodobnega gledanja treba sprejeti. Taki aktualni izrazi so še: **ekotoksikologija**, **holizem**¹⁰. Pogrešamo še kakšen »tradicionalni« termin iz družine cepiti, morda **precepljenost**. Ob zvezi **zdravstvena oskrba na bolnikovem domu**, pogrešamo **zdravstveno nego**. Morda ne bi bilo sporno, če bi sprejeli izraz **alternativna medicina**, ki je razvila ponekod pravo mrežo. Razlaga pri izrazu **zdravstveni center** bi bila primerna tudi za zvezo **zdravstveni dom**. Po zgledu našega Kliničnega centra pa zveza **zdravstveni center** predpostavlja večjo ustanovo z raznovrstnimi dejavnostmi, zato bi bilo treba razlago pri **zdravstveni center** dopolniti ali spremeniti. Sprejeti pa bi bilo treba zvezo **zdravstveni dom** in jo primerno opredeliti do izraza **dispanzer** in **zdravstveni center**. Za pomen izraza **samooskrba**, ki spominja na angleški izraz (self-care), se zdi, da je primernejši pri nas rabljeni izraz **samozdravljenje**. Če pa pogojno sprejmemo ta izraz kot neke vrste širši pojem, ki vključuje tudi samozdravljenje, pa bi bilo treba zadnje geslo obravnavati posebej. Ob tem se zastavi vprašanje prevajanja terminoloških slovarjev, ki je v zadnjem času v veljavi tudi na nekaterih tehniških področjih. To je vprašljivo prav zaradi neupoštevanja izrazov, ki so že v rabi v določeni stroki. Če pa že tako pripravljamo slovarska dela, temeljita podpora z domačim gradivom ne bi smela izostati.

Na posamezne izraze in zveze, ki se pomensko delno pokrivajo, Glosar opozarja s poševnim tiskom pri obravnavi posameznih gesel. S tem je domiselno rešeno vprašanje sopomenskih razmerij. Tako sta na primer v obravnavo gesla **primarni zdravnik** vključeni tudi zvezi **splošni** in **družinski zdravnik** s primerno pomensko razliko. V zvezi s tem naj bo omenjeno, da bi bilo treba zvezo **dnevni oskrbovanec** ob obravnavi zveze **zunanj bolnik** natančneje opredeliti, ob geslih **mortaliteta** in **letaliteta** pa opozorilo na medsebojno povezanost še dodati.

Značilno za Glosar je, da obravnava tudi nekatere pojme, ki na prvi pogled daleč presegajo strokovno izrazje in so splošno rabljeni leksemi (**administracija**, **dejavnost**, **dokumentacija**, **faktor**, **informacija**, **indeks**, **izvedba**, **metode**, **sistem**, **smoter**, **uporaba**). Tak izbor besedja je do neke mere primeren, ker se pri obravnavanju osredotoča na javno zdravstvo. Kljub sprejemanju gornjih rešitev pa vseeno obstaja vprašanje, ali ni primernejše omenjene splošne izraze omejiti, kot je to storjeno pri naslednjih geslih: **higiena prehrane**, **nadzor bolezn**, **ekonomika v zdravstvu** itd. Pohvalna je raba izraza **bolnik** in ne **pacient**.¹¹

¹⁰ Zadnji omenjeni termin najdemo tudi v Pravopisu medicinskih izrazov, Ljubljana 1996, prvega pa tudi tam ni.

¹¹ O odnosu med tema dvema izrazoma je podrobno pisal Tomo Korošec (Zdravniški vestnik,

S slovnicega stališča ni potrebna množinska nastavitve geselske besede: izidi, kazalci, koristi, metode, norme, standardi, kriteriji, vodila, nujna zdravila, omejitve. Slovaropisno pravilo o rabi množine v geselski besedi predpisuje množinsko nastavitve samo takrat, kadar je raba besede vezana izključno na to število. Slovarček na koncu razlagalnega dela s sedanjim naslovom Vsebina – slovensko-angleška in Vsebina – angleško-slovenska bi bilo primerneje nasloviti Register slovensko-angleških strokovnih izrazov in Register angleško-slovenskih strokovnih izrazov (ali tudi seznam). V tem delu s pravopisnega stališča tudi ni potrebna velika začetnica pri posameznih izrazih. Marsikateri taki »nerodnosti« (in še kakšni drugi) bi se bilo mogoče izogniti tudi z večjim upoštevanjem lektorjevih pripomb.

Ne glede na zgoraj omenjene pomisleke je Javnozdravstveni terminološki glosar nedvomno velik prispevek in pomembno dopolnilo k obstoječim medicinskim slovarjem, predvsem s svojo močno poudarjeno sociološko komponento. Njegova vrednost se bo z razvojem javnega zdravstva še povečala. Pomembno je tudi sodelovanje z medicinsko terminološko komisijo Medicinske fakultete,¹² kar omogoča usklajenost in s tem enotnost terminologije.¹³

The Public Health Terminological Glossary (Javnozdravstveni terminološki glosar)

The Public Health Terminological Glossary (Javnozdravstveni terminološki glosar) was published in 1994. Most of the 400 terms from the public health area are defined in accordance with World Health Organisation documents. The article discusses the terminological choice between »glossary« (»glosar«) and »terminological dictionary« (»pojmovnik«) for a publication of this kind, and decides in favour of the latter as the commoner of the two for this type of lexicographic publications. As to the Glossary

december 1996, št. 12, str. 710). Po dolgotrajni rabi izraza bolnik se je pri lektoriranju v zadnjem času odločil drugače – v prid izrazu pacient. Gotovo popolne sinonimije med izrazoma ni. Naše načelno stališče je, da bi, kjer se le da, uporabljali izraz bolnik, le v psihiatriji pa izraz pacient. Temu se pridružuje tudi najnovejši Pravopis medicinskih izrazov, ki pri izrazu bolnik navaja 18 strokovnih zvez, pri izrazu pacient pa le eno »laično« (klubi pacientov). Slovaropisno ne najboljše se temu pridružuje tudi Slovenski zdravstveni besednjak avtorjev Mirka Černiča, Janka Držečnika, Emana Pertla in Franja Smerduja, Maribor 1987, str. 283.

Groba primerjava rabe izraza bolnik in pacient v treh revijah z medicinskega področja (Zdravniški vestnik, Obzornik za zdravstveno nego in Zdravstveno varstvo) kaže tako rekoč enotno rabo izraza bolnik. Tako priporočajo tudi študentom medicine.

¹²Primerjaj prim. mag. D. Repovš, Dr. Dominik Komadina: Javnozdravstveni terminološki glosar, Zdravstveno varstvo, št. 12, 1994, str. 444.

¹³Nekaj podatkov iz zgornjega besedila je posredoval študent medicine Janez Koprivec, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

content, the author suggests some additional entries indispensable in a public health dictionary, e.g. 'pandemic disease', 'holism', 'nursing', 'health centre', etc. The Public Health Terminological Glossary is a significant contribution to the existing health-care language reference books, especially with its social component.

Kritični pretres poskusnega snopiča Bibliotekarskega terminološkega slovarja

Polona Gantar

S kritičnim pretresom želimo predvsem ugotoviti, ali obdelava Bibliotekarskega terminološkega slovarja (v nadaljevanju BTS) po izdelanem sistemu, kot je predstavljen v poskusnem snopiču, »omogoča pravilno branje in razumevanje slovarja, kasneje pa tudi njegovo rabo«, hkrati pa obravnavati obvestilnost in ustreznost predstavitve besediščnih enot predvsem z leksikografskega in slovenističnega vidika.

This critical review of The Pilot Fascicle of the Library Science Terminological Dictionary evaluates the system developed for elaboration of terminological entries in the future dictionary as outlined by the editing board in the Introduction. It concludes that some formulations cannot assure a correct reading and understanding of the dictionary and points out certain shortcomings, especially in the normative system, formulation of explanations and grammar notes.

Napotki za pravilno branje in razumevanje katerega koli tipa slovarja so uporabniku na voljo predvsem v uvodu; v ta namen naj bi uvod natančno pojasnil 1. zasnovo in nastanek slovarja, 2. gradivo za izdelavo, 3. značaj, vsebino in obseg, 4. zgradbo in tehnično ureditev 5. ustroj gesla; njegovo pomensko in slovnično stran, ilustrativno gradivo, 6. kvalifikatorje in 7. druge informacije.¹ S tem v zvezi bomo skušali ugotoviti, katere od naštetih informacij, na kakšen način in v kolikšni meri Uvod² dejansko posreduje, obenem pa bomo s konkretno obdelavo besediščnih enot prikazali, kako jih je mogoče dejansko uporabiti pri branju slovarja.

¹ Točke so v nekoliko spremenjeni obliki in vrstnem redu povzete po Uvodu v SSKJ I A–H, 1970: Ljubljana. XIX–XLVI.

² Uvod je tu pisan z veliko začetnico, čeprav BTS svojih uvodnih pojasnil ne predstavlja pod takim naslovom – navodila, ki jih bomo tu pretresali, so strnjena pod naslovom Bibliotekarski terminološki slovar /poskusni snopič/ in so razdeljena na I. Kratek oris dosedanjega dela in II. Ureditev slovarja, medtem, ko je v kazalu celoten razdelek označen kot Uvod.

1 Zasnova in nastanek slovarja

1.1 Poskusni snopič BTS-ja sta izdala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani 1996. Uvod je bil napisan junija istega leta. Sodelavci in inštitucije, ki so pri tem sodelovali, so navedeni v kolofonu,³ medtem ko lahko drugje v Uvodu preberemo, da opravljajo pomensko analizo strokovnih izrazov predstavniki specializiranih področij bibliotekarske stroke, ki obenem tvorijo redatorsko skupino. V zvezi s tem bi bila dobrodošla konkretna navedba njihovih imen ob posameznih področjih. Na ta način bi dobil uporabnik tudi informacijo o specializiranih področjih, ki jih terminološki slovar pokriva.

1.2 V Kratkem orisu dosedanjega dela je povedano, da »je /BTS/ prestopil mejo zasnove in se počasi realizira v svojem načinu predstavljanja strokovnega izrazja. /D/elo zanj poteka po začrtanih fazah. Doslej je opravljeno izpisovanje /.../« Vsekakor bi bilo v zvezi s tem koristno izvedeti, katere so preostale začrtane faze, če so, predvsem pa, katera so konkretna oblikovna in tematska načela – dobrodošla bi bila njihova strnjena predstavitev na enem mestu. BTS se sicer zaveda nujnosti predstavitve sistema, po katerem je potekala obdelava slovarja, vendar se pri tem osredotoča zgolj na predstavitev ustroja geselskega članka, medtem ko drugih informacij ne predstavlja sistematično.

1.3 Ker v Uvodu niso omenjeni dotedanji slovarski poskusi, lahko predvidevamo, da gre za prvo sistematično obdelavo bibliotekarskega strokovnega izrazja.

2 Gradivo za izdelavo slovarja

O izvoru gradiva (oz. o gradivu sploh) so nam v Uvodu na voljo naslednja pojasnila: »*Doslej je opravljeno izpisovanje (potekalo je v letih 1987 do 1992) skrbno izbrane domače slovenske /podčrtala P. G./⁴ bibliotekarske strokovne literature, ki ne obsega samo temeljnih del stroke, ampak tudi tiste razprave, ki posegajo na specializirana področja. Z izpisovanjem so zajeti tudi sestavki avtorjev najmlajše generacije, tako da je zajeto izrazje najsodobnejšega načina komuniciranja v stroki.*« Želeli bi si natančnejših informacij predvsem v zvezi s časovno opredelitvijo strokovne literature, ki je bila predvidena za izpis. Obdobja, v katerem je potekalo izpisovanje,

³ Bibliotekarsko terminološko komisijo sestavljajo: dr. Branko Berčič, predsednik, Zlata Dimec, Ivan Kanič, mag. Jože Kokole, Zvonka Leder, Jože Munda, Majda Ujčič, Maks Veselko in mag. Franci Zore iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Terminološke sekcije, Filozofske fakultete, Oddelka za bibliotekarstvo, Zveze bibliotekarskih društev Slovenije in Terminološke komisije. Člani komisije so bili določen čas tudi: mag. Darja Homšak, Tomaž Kobe, dr. Mirko Popovič, mag. Bernard Rajh in Stane Suhadolnik.

⁴ Ali nam hoče formulacija povedati, da obstaja tudi nedomača slovenska bibliotekarska literatura oz. domača neslovenska bibliotekarska literatura?!

verjetno ni mogoče enačiti s časovno opredelitvijo izpisovanja. Tako iz zgornjega podatka posredno izvemo le, da pri izpisu ni bila upoštevana strokovna literatura po letu 1992. Iz Uvoda tudi ne izvemo, katere in koliko publikacij je bilo izpisanih in katere pri izpisu niso bile upoštene. Tudi nam ni znano, ali je bila upoštevana revialna strokovna publicistika in polstrokovna besedila; v kolikšni meri, če sploh, je bila upoštevana govorjena beseda. Do neke mere te vrste gradivo opredeljuje kvalifikator žarg/onsko/. Z intervjuvanjem bibliotekarskih delavcev bi bilo denimo mogoče natančneje določiti korpus žargonizmov in opozoriti na zakonitosti njihovega tvorjenja. Sicer pa je zbiranje gradiva iz govorjenega jezika težja naloga, uresničljiva predvsem v obsegu jezikovne kompetence sodelavcev in urednikov samih.⁵ Nadrobnejši podatki bi bili potrebni tudi pri opredelitvi sestavkov, katerih avtorji pripadajo mlajši generaciji. Še najbolj izčrpno nas BTS obvešča o upoštevanih neslovenskih leksikalnih priročnikih, ki jih zgledno navaja na koncu poskusnega snopiča – prav tak seznam bi potrebovali tudi za izpisano slovensko (domačo?!) literaturo.

3 Obseg, značaj in vsebina slovarja

3.1 Po podatkih v Uvodu **obsega** geslovník v prvem delu gesla črk A–M (250 strani), v drugem pa gesla črk N–Ž (od 251. do 526. strani). Poskusni snopič obsega skupaj z Uvodom, Kazalom angleških, nemških in francoskih ustreznikov, navedbo uporabljenih tujejezičnih terminoloških slovarjev in predstavljenim izborom gesel 85 strani. Vseh v poskusnem snopiču predstavljenih gesel je 578.

3.2 Kot je omenjeno v Uvodu, je trenutna faza dela, ki poteka od leta 1993, usmerjena v izdelavo **razlagalnega enojezičnega slovarja**. V predhodni fazi izpisovanja je vzporedno potekalo pregledovanje tujejezičnih bibliotekarskih slovarjev. V dodatno informacijo uporabniku ter v prid preglednosti in praktičnosti prinaša poskusni snopič še dodatna kazala angleških, nemških in francoskih ustreznikov. Ti so v kazalih razvrščeni kot iztočnice, vsak pa ima povezovalno številko, s katero se povratno veže na slovensko iztočnico. Na ta način je, kot ugotavlja Uvod, poskusni snopič **tudi štirijezični prevajalni slovar**.

3.3 Tipološka oznaka *terminološki slovar* predvideva predstavitev strokovnega izrazja določenega strokovnega področja, medtem ko je od zasnove slovarja odvisno, katera specializirana področja znotraj stroke bo dejansko zajemal, katerih mejnih strokovnih področij se bo dotikal in v kolikšni meri, katere kriterije bo pri tem uporabil itd. Ne glede na to, kakšna že je zasnova slovarja, je predvsem pomembno, da uvod uporabnika dosledno seznanja s sprejetimi odločitvami. V zvezi s tem je na različnih mestih v Uvodu povedano, da »/g/re za slovar **strokovnih izrazov ali terminov bibliotekarske stroke** /.../« (Podčrtala P. G.) Večkratno navajanje tega, kar je razvidno že iz same tipološke oznake slovarja, je poleg nesistematičnosti še očitno negospodarno (vedno sta navedeni tudi sopomenki *terminologija* in *strokovni izrazi*), še posebej, ker za pojasnila o konkretnih tematsko izbranih področjih (katero je prikazano najbolj izčrpno in zakaj), mejnih strokovnih področjih (v kolikšni meri je

⁵ O tem npr. V. Gjurin (1983: 289–317).

denimo vključeno izrazje s področja literarne teorije, založništva, knjižnega restavradorstva, arhivistike ipd., kateri kriteriji izpisovanja so bili pri tem upoštevani) poskusni snopič v Uvodu ni našel prostora. Uvod naj bi uporabnika seznanil tudi s tem, česa v slovarju ni mogoče najti – v zvezi s tem pa, kakšna je odločitev glede lastnih imen, redkih ali enkratnih izrazov, kako je z vključenostjo kratic (tu bi bila koristna dodatna preglednica), kako je z redakcijskimi sistemskimi zapolnitvami. Ustrezna bi bila tudi informacija o tem, da slovar ne daje podatkov o etimološkem izvoru in zgodovini besediščnih enot in da ne navaja zgledov.

3.3.1 Glede normativnosti je v Uvodu povedano naslednje: »*Geslo, obdelano v geselskem članku po postavljenih kriterijih, zato ni predstavljeno samo informativno, ampak upošteva tudi normativnost glede na knjižno normo in zlasti glede na zahteve, ki jih ima urejena terminologija stroke.*« Pričakovali bi izrecno informacijo o tem, kdaj se vrednotenje nanaša na knjižni jezik in kdaj na strokovne normative. Natančnejši je BTS predvsem glede zadnjih, ki jih določa s hierarhično ureditvijo pomenskih razlag: Strokovno najustreznejši termin ima praviloma polno pomensko razlago, prav tako tudi vse sopomenke, ki jim stroka daje enako veljavo. Vse manj rabljene sopomenke, ki tudi nastopajo kot samostojne iztočnice, imajo namesto razlage za kazalko *gl.* naveden samo termin, pri katerem je mogoče najti polno pomensko razlago. V večini primerov se pogostnost rabe v stroki sklada z normativi knjižnega jezika; tako daje BTS s polno pomensko razlago prednost iztočnicam, kot so npr.: *izbirna* pred *selektivna bibliografija*, *informativna* pred *signalna bibliografija*, *razvid* pred *register knjižnic*, *pokrajinska* pred *regionalna bibliografija*, *zasebna* pred *privatna* in *krajevna* pred *lokalna knjižnica*. V manjšem številu primerov je vendarle zapostavljena knjižna norma. Tako imajo denimo iztočnice *bibliografska prvina*, *osebni avtor*, *časovna ureditev* in *operno besedilo* polne pomenske razlage samo ob *bibliografski element*, *individualni avtor*, *kronološka ureditev* in *libreto*. Te iztočnice so pravzaprav kar dvakrat v podrejenem položaju: 1. z vidika knjižne norme, 2. pa z vidika slovnične obvestilnosti; BTS namreč ob iztočnicah z nepolno pomensko razlago ne predvideva roditeljskih končnic in slovničnih kvalifikatorjev, čeprav podrejenost iztočnice ne pomeni tudi odsotnosti njenih imanentnih slovničnih lastnosti. V nekaterih primerih bi tudi stroka lahko napravila korak naprej z uporabo slovenskih namesto tujih ustreznice; tako bi denimo, ker obstajata ob *indikativni* tudi *napovedna* in *popisna bibliografija* (zadnjima daje BTS prednost), pričakovali poleg *indikativnega* tudi *napovedni* (popisni?) *izvleček* in ob (če že ne namesto) *indikativno-informativnem* tudi *napovedno-informativni izvleček*, ob *regionalni knjižnici* tudi *pokrajinsko*, saj obstaja poleg *regionalne* tudi *pokrajinska bibliografija*. Ker torej prihaja do izključevanja strokovne in knjižne ustreznosti, bi bilo smiselno uporabiti merilo pogostnosti – kot merilo ustreznosti v stroki – samo pri tistih besediščnih enotah, ki so z vidika knjižne norme nevtralne, npr. (a) pri skrajšanih poimenovanjih: pri iztočnicah *bibliotekarska obdelava* in *bibliotekarska stroka* je polna pomenska razlaga samo pri enobesednih terminih: *obdelava* in *bibliotekarstvo*; (b) pri besediščnih enotah, ki jih dodatno določa časovni kvalifikator *zastar/elo*, npr. *bralnica* – polna pomenska razlaga samo pri *čitalnica*, in (c) pri tistih besediščnih enotah, kjer pogostejša raba teži k enotnejšemu sistemu poimenovanj, npr. *knjižnični svet* nam. *svet knjižnice*,

knjižničarski standardi nam. *standardi knjižničarske dejavnosti, amaterski knjižničar* nam. *knjižničar amater*. S kazalko *gl.* daje BTS praviloma prednost *knjižnici* pred *biblioteko*, vendar, kot kaže, samo v zvezah, npr. *bibliotečna politika* – polna pomenska razlaga samo pri *knjižnična politika*, podobno še *bibliotečna* in *knjižnična vezava*. Žal BTS pri tem ni dosleden in enakovredno obravnava *knjižnico* in *biblioteko*, ko nastopata kot enobesedni iztočnici (polno pomensko razlago bi pričakovali samo pri *knjižnica* – seveda samo v primerih, ko sta besedi sopomenki), še posebno, ker pri zvezi *narodna biblioteka* BTS predvideva celo kvalifikator *neustr.* – polna pomenska razlaga samo pri *narodni knjižnici*.

3.3.1.1 Slovar za vrednotenje besediščnih enot izrecno predvideva le kvalifikator *neustr/ezno/*, čeprav tudi tu ni jasno, ali z vidika knjižne ali kake druge ustreznosti. Ob pretresu tako označenih besediščnih enot (vsega skupaj jih je v poskusnem snopiču 10) se je pokazalo, da se vrednotenjski kvalifikator nanaša (a) na »neustrezno«⁶ rabo pridevnika v besedni zvezi, npr. *avtorjev* v *avtorski povzetek* s pomenom 'povzetek, ki ga je sestavil avtor dokumenta' (čeprav pri *avtorjev rokopis* 1. 'besedilo, ki ga je avtor napisal z roko' 2. 'besedilo, ki ga je avtor napisal s pisalnim strojem, računalnikom' in *avtorjev popravek* 'z avtorjevo roko vnesena sprememba v besedilo' ne predvideva možnosti *avtorski*). Problem je seveda v ločevanju svojilnih in vrstnih pridevnikov; posebno ko gre za konkurenčne dvojnice, bi jih bilo treba navajati kot samostojne iztočnice. Na ta način bi bilo mogoče vnesti tudi več sistemskosti v terminološka poimenovanja. V zvezi s tem prim. še *knjižnično* nam. *knjižničarsko gradivo* (ki je povezano s knjižnico in ne s knjižničarstvom). BTS sicer navaja oba pridevnika tudi kot samostojni iztočnici, vendar pa je treba navesti pridevnik v pravilni izhodiščni obliki, torej *knjižnični* in ne *knjižničen*, kot ima BTS. Z oznako *neustr.* se namesto *referativnega biltena* navaja *referatni časopis* (časopis, katerega lastnost ni poročanje, pač pa navezovanje na enega od pomenov iztočnice referat), namesto *sistematične ureditve sistematsko ureditev*, namesto *državne nacionalno bibliografijo*. Prej kot za vrednotenje s stališča knjižne norme gre tu za razlike v pojmovanju predmetnosti, kot jo predstavlja termin. (b) V nekaterih primerih želi BTS s to oznako poenotiti poimenovalni sistem, npr. namesto *bibliotekarska dejavnost* zgolj *knjižničarstvo*, namesto *korporativno telo korporacija*, namesto *notranja ureditev kataloga* samo *ureditev kataloga*, namesto *zunanja ureditev kataloga* samo *oblika kataloga*. Težnja v tem smislu je z vidika stroke sicer dobrodošla, vendar pa Uvod tega ne označuje dosledno, saj ima podobno funkcijo že oznaka *gl.* V zvezi s tem prim. zgoraj omenjeni zvezi *narodna biblioteka* in *narodna knjižnica*. (c) V nekaterih primerih se vendarle zdi, da oznaka *neustr.* zadeva tudi knjižno normo, npr. *referatni časopis* namesto *referativni bilten*, sicer pa ima tudi tu neprimerno večjo težo kazalka *gl.* (V zvezi s tem *gl.* poglavje 3.3.1.)

⁶ Tudi tu gre za ustreznost z vidika strokovnega normiranja, knjižna ustreznost navedenih zvez ni vprašljiva.

4 Zgradba in tehnična ureditev

4.1 Celotno gradivo BTS-ja je računalniško obdelano,⁷ kar redaktorjem zagotavlja sistemsko zajemanje rezultatov izpisovanja, pripravo geslovníkov, vsebinsko redakcijo slovarskega gradiva, različne oblike delovnih izpisov ipd. Na računalniško obdelavo gradiva lahko navežemo tudi naslednje Uvodovo pojasnilo: »Geslovník je urejen tako, da se dvo- ali večbesedni termini ali dvo- ali večbesedne terminološke zveze pojavijo pri vsaki besedi besedne sestave ali zveze /.../«⁸ Če bi omenjena trditev držala, bi se npr. pri besedni zvezi *knjižničarska dejavnost* pojavile vse besedne zveze, ki vsebujejo besedo *knjižničarski* in vse besedne zveze, ki vsebujejo besedo *dejavnost*. Po našem izračunu kar 20, če izvzamemo tiste besedne zveze, ki imajo kvalifikator *neustr.* Dejansko stanje v BTS-ju tega seveda ne izkazuje, pač pa so pri vsaki besedni zvezi, ki nastopa kot samostojna iztočnica, navedene tudi vse besedne zveze, ki so z njo v sopomenskem odnosu, hkrati pa tudi same samostojne iztočnice. Tako so npr. pri besedni zvezi *knjižnična zbirka* ob kvalifikatorju *sin.* navedene besedne zveze *knjižnični fond*, *knjižnični sklad*, *knjižnična zaloga*, pri vsaki posebej, ko nastopa kot samostojna iztočnica, pa zopet vse sopomenke. Poleg tega so besedne zveze navedene tudi ob enobesednih iztočnicah, če so z njimi v sopomenskem odnosu in obratno, prim. *anonimni avtor sin. anonim* in *anonim sin. anonimni avtor*. Tako zastavljena pomenska analiza je predvsem s pomočjo računalniške obdelave tudi dejansko zgledno izpeljana. Predviden izid BTS-ja v računalniški obliki lahko seveda samo pozdravimo.

4.2 Urejenost geselskega seznama je abecedna in dosledno izvedena. Pozitivno je, da se iztočnice razvrščajo črkoma ne glede na medbesedne presledke, moti le naslednje Uvodovo pojasnilo: »Vse manj rabljene sopomenke, ki so v slovarju razvrščene kot gesla (**po abecedi prve besede**),⁹ imajo za določenim kvalifikatorjem in kratico **gl.** namesto razlage naveden samo strokovni izraz ali termin, pri katerem je polna pomenska razlaga.« Glede na trditev lahko sklepamo, da BTS v nasprotju s pogosteje rabljenimi sopomenkami absolutne abecede ne predvideva za razvrščanje vseh manj rabljenih sopomenk, čeprav te prav tako nastopajo kot samostojne iztočnice. Natančnejši pregled abecedne razvrstitve je pokazal, da slovar te trditve – uporabnosti in sistematičnosti v prid – ne spoštuje, kar je tudi edino smiselno, saj ne more uporabnik že vnaprej vedeti, da je termin, ki ga išče, manj rabljena sopomenka in zato tudi v nasprotju z drugimi razvrščen samo po abecedi prve besede in ne po absolutni abecedi. Vzrok za nesporazum verjetno izhaja iz nespretne formulacije Uvodovega pojasnila, čeprav dejansko ni jasno, kako bi ga morali razumeti.

⁷ Slovarsko gradivo je s programskim sistemom EVA Primoža Jakopina računalniško obdelal in oblikoval Ivan Kanič.

⁸ V zvezi z uporabljenimi terminologijo bi pričakovali pojasnila o tem, kako BTS pojmuje *dvo- ali večbesedne termine*, kako *dvo- ali večbesedne terminološke zveze* in kako *besedne sestave*.

⁹ Podčrtala P. G.

4.2.1 Razvrstitev sopomenk, ki si sledijo za kvalifikatorjem *sin.*, je bodisi abecedna, npr. *direktor knjižnice sin. predstojnik knjižnice, ravnatelj knjižnice, upravnik knjižnice*, bodisi neabecedna, npr. *bralec sin. knjižnični uporabnik, uporabnik knjižnice, obiskovalec knjižnice, knjižnični obiskovalec* (zaporedje je glede na abecedo 4 1 3 2). Glede na to, da so sopomenke vedno predstavljene kot samostojne iztočnice, bi pričakovali absolutno abecedno razvrstitev tudi med njimi, tako kot to zgledno velja za vse termine, ki se pojavijo za vodilko *prim.*, npr. *abeceda prim. alfabet, azbuka; abstrakt*. Kot nekakšno nadomestilo za ilustrativno gradivo BTS pri nekaterih iztočnicah uporablja okrajšavo *npr.*, pri čemer so naštevani elementi, ki ji sledijo, največkrat razvrščeni po zunajjezikovnih merilih, kar je dobro, saj bi abecedna urejenost v nekaterih primerih razbila pojmovno. Pričakovali bi le, da Uvod na to izrecno opozori. V številnih primerih si za *npr.* sledijo zveze, ki so nato razložene kot samostojne iztočnice. V takem primeru bi bila seveda bolj na mestu vodilka *prim.*

5 Uvod označuje **geslo** kot »*enobesedni ali večbesedni bibliotekarski strokovni izraz ali termin, ki je naslovna enota slovarskega članka, v katerem je termin obdelan. Vsako geslo je obdelano v svojem odstavku. Geselski članki¹⁰ so razvrščeni po abecedi, /.../*« in sestavljeni iz **glave, zaglavja in razlage**. Na koncu geselskega članka so **ustrezniki** v angleškem, nemškem in francoskem jeziku.

5.1 Glava je po Uvodu »*začetni del geselskega članka, v katerem je geslo podano v izhodiščni obliki /.../ ima podatke o naglasu; dolžine so označene z ostrivcem, kračine s krativcem, širine pa s strešico. Naglasne dvojnice niso navedene.*« Glede na povedano dobi uporabnik v glavi geselskega članka naslednje informacije: 1. o obstoju besediščne enote v strokovnem jeziku določenega strokovnega področja; 2. njeno pisno in naglasno podobo; 3. slovnične podatke.

5.1.1 Informacija o **obstoju konkretnih besediščnih enot** na določenem strokovnem področju je v pristojnosti področnih strokovnjakov. Za prve slovenske terminološke slovarje je značilno, da se je izbor iztočnic določal predvsem na osnovi tujejezične predloge, medtem ko so slovenske ustreznice nastajale s tvorjenjem novih izrazov, najpogosteje kar z dobesednim prevajanjem.¹¹ Naslanjanje na tujejezično terminologijo pa je vse prevečkrat v ospredju tudi pri izdelavi novejših terminoloških slovarjev. Korak naprej v tem smislu je prav gotovo navajanje tujejezičnih virov, kot jih denimo prinaša tudi BTS na koncu poskusnega snopiča, čeprav bi bila še ustrežnejša navedba vira, npr. v ponazarjalni rubriki neposredno ob iztočnici. Uvod glede omenjenega pravi naslednje: »*Vzporedno z izpisovanjem je teklo pregledovanje tujejezičnih bibliotekarskih slovarjev, kar je pozneje omogočilo konfrontacijo z izpisanim izrazjem ter preverjanje natančnosti ekscerpiranja in splošne slovenske izraznosti stroke.*« Prav zadnje pa je morda sestavljavce zavedlo, da so v terminološki slovar sprejeli nekatere zveze, ki prej sodijo v splošni jezik kot na konkretno strokovno področje. Gre za besedne zveze, ki razen skladenjske ustaljenosti ne prinašajo nobenih

¹⁰ Ustrezneje bi bilo: »Geselski članki so razvrščeni po abecedi /gesel/.«

¹¹ Več o tem V. Gjurin (1986: 151–187).

pomenskih lastnosti, po katerih bi bile prepoznavne v okviru stroke, npr. *besedilo k sliki 'besedilo, ki pojasnjuje sliko v publikaciji'*; član *knjižnice 'kdor je včlanjen v knjižnico'*; *licejska knjižnica 'knjižnica na liceju'*. V takih primerih je samostojna razlaga smiselna samo v dveh primerih: 1. Takrat, ko iz take zveze ne moremo razbrati za stroko ustreznega pomena, npr. *velika čitalnica 'glavna čitalnica v knjižnici, navadno z značilno arhitekturo'* in 2. takrat, ko je nosilna beseda razlage (t. i. uvrščevalna pomenska sestavina)¹² tudi sama navedena kot iztočnica, razlagana beseda pa prinaša še dodatne pomenske lastnosti, po katerih jo je mogoče prepoznati v okviru uvrščevalne pomenske sestavine, npr. pri iztočnicah *dvorna, grajska, kraljeva knjižnica* je uvrščevalna pomenska sestavina *zasebna knjižnica* v pomenu *'knjižnica, ki je zasebna lastnina, navadno namenjena določeni skupini uporabnikov'*. Potemtakem je *dvorna knjižnica* *'knjižnica, ki je zasebna lastnina, navadno namenjena določeni skupini uporabnikov, in ima prostore na dvoru knežje ali kraljevske rodbine'*. Kadar pa besedna zveza, ki je razlagana z uvrščevalno pomensko sestavino, ki je tudi sama iztočnica, ne prinaša novih pomenskih lastnosti, jo je nesmiselno navajati kot samostojno iztočnico. Po takem sistemu je npr. *fakultetna knjižnica* razložena kot *'visokošolska knjižnica na fakulteti'*, *visokošolska knjižnica* pa kot *'knjižnica, ki je namenjena študentom in učiteljem na univerzi in v drugih visokošolskih ustanovah' /na fakulteti?/*. Tak sistem je neustrezen tudi z vidika gospodarnosti; bolje bi bilo denimo v okviru daljših odstavkov z napovedki npr. po vrstah, specializiranosti, lastninski pripadnosti itd. razvrstiti tiste besedne zveze, ki sedaj nastopajo kot samostojne iztočnice, samostojne razlage pa dejansko ne potrebujejo: npr. *ekonomska, gledališka, humanistična, inštitutska, pravna, zaporniška knjižnica*, ki so vse razložene kot *specialna knjižnica*, tj. *'knjižnica, ki je omejena na knjižnično gradivo in informacije določene vrste ali na specialno strokovno področje'*.

5.1.2 Glede navajanja gesel v izhodiščni obliki smo že omenili nepravilnosti, ki se pojavljajo predvsem pri pridevnikih; nepravilno je kot samostojno iztočnico navesti *knjižničen* in *referaten*, ker gre v obeh primerih za vrstna in ne kakovostna pridevnika: *knjižnična arhitektura, knjižnična dejavnost, referatni časopis*. Tako še *besedilen* nam. *besedilni* in *tekstoven* nam. *tekst(ov)ni*. Omenili smo tudi, da bi bilo treba dosledno navesti pridevnike takrat, ko obstajajo konkurenčne dvojnice, npr. *avtorjev popravek* : *avtorski povzetek* (v kolikor ne gre v obeh primerih za svojilni pomen), *akademska knjižnica* : *akademijska knjižnica*, in ne le pri nekaterih primerih, npr. *knjižničarski* : *knjižnič/ni/*.

5.1.2.1 V Uvodu bi bilo nujno pojasniti tudi vprašanje **velike začetnice**; to se zastavlja predvsem pri eponimih in citatno pisanih tujkah. Iztočnice, ki so občna imena, piše BTS dosledno z malo, medtem ko za terminološka poimenovanja, katerih sestavina je lastno ime, v poskusnem snopiču nimamo primerov, čeprav bi bilo zanimivo vedeti, kako se BTS odloča denimo v primerih, kot sta *Braillova/braillova pisava, Morsejeva/morsejeva abeceda* (SSKJ ima *Morsova abeceda*) itd. Koristna bi bila tudi informacija o pisanju skupaj in narazen; če BTS pri tem upošteva pravopisno normo, bi bilo treba to navesti. Presenetljiva je tudi vključitev lastnih imen v terminološki slovar. V Uvodu o tem ne izvemo ničesar, pač pa BTS pri 2.

¹² O tem A. Vidovič Muha (1986: 79–83).

pomenu iztočnice *centralna knjižnica* navaja razlago 'uradno ime nekaterih osrednjih knjižnic, npr. *Centralna ekonomska knjižnica, Centralna medicinska knjižnica, Centralna tehniška knjižnica*. Pri tem se seveda postavlja vprašanje, ali sodi ločevanje med občno- in lastnoimenskostjo na področje pomena oz. sploh v terminološki slovar. Če je odgovor pritrdilen, bi moral biti pojasnjen v Uvodu, obenem pa bi potem pričakovali samostojne pomene v smislu lastnoimenskosti tudi pri nekaterih drugih iztočnicah, npr. *univerzitetna knjižnica, fakultetna knjižnica, mestna knjižnica* ipd. BTS predvideva lastno ime tudi kot samostojno iztočnico: *Narodna in univerzitetna knjižnica, Univerzitetna knjižnica Maribor*.

5.1.2.2 V zvezi z **zapisovanjem pisnih dvojnic** nam Uvod ne pove nič, pač pa lahko iz maloštevilnih primerov razberemo, da se BTS odloča ali za navajanje zgolj poslovenjene oblike, npr. *knjižnični menedžment*, ali za uporabo kazalke *gl.*, npr. *slovenica gl. slovenika*. Za ločevanje pisnih dvojnic pri neprevzetih besedah uporablja BTS tudi *in*, npr. *NUK-a in Nuka*.

5.1.3 Iztočnica nam ponuja tudi podatke o **naglasu**. V Uvodu je pojasnjena uporaba posameznih naglasnih znamenj, dobro bi bilo še dodati, da nam naglasna znamenja ne posredujejo zgolj podatkov o naglasni kolikosti in kakovosti, pač pa tudi o naglasnem mestu. Razumljiva je tudi odločitev, da se naglasne dvojnice ne navajajo, ob tem bi bilo morda ustrezno povedati le, kako so se slovarniki odločili v primerih, ko obstajajo dvojnice glede naglasnega mesta, npr. *tekstóven* in *tékstoven* – SSKJ daje prednost naglasitvi na prvem, BTS pa na drugem zlogu. Sicer je v splošnem naglaševanje pravilno, nedoslednosti so le pri redkih iztočnicah. Tako ima npr. *izvòd*, kadar nastopa v besednih zvezah, naslednje možnosti: *arhívski izvòd, prezénčni izvòd, ávtorski izvód, dolžnóstni izvód, obvézni izvód*. V zvezi *korporativno telo* je *telo* brez naglasnega znamenja, prav tako tudi *abeceda* v zvezi *gróba abeceda*, čeprav ustrezno *fina abecéda* in *abecéda*. Pri iztočnici *medknjižnična izposója* bi pričakovali naglas tudi na predponi, torej *mèdknjižnicna izposója*. Pozdraviti je treba tudi odločitev, da se naglas zaznamuje tudi takrat, ko naglasno mesto, kolikost ali kakovost ni istovetna ali napovedljiva z izhodiščno obliko. V ta namen nosi ustrezno naglasno znamenje končnica, npr. *knjižnična klíma in ambiènt -e -e -- -ènta, knjižnični svèt -ega -éta, prezénčni izvòd -ega -óda*.

5.1.3.1 Vloga končnic je v Uvodu precej natančno pojasnjena, in sicer naj bi **končnica** iztočnico uvrščala v sklanjatveni ali spregatveni vzorec (*bibliotékar -ja, bibliotékárski -a -o, abecedírati -am*). Pri večbesednem terminu je končnica navedena za vsako besedo večbesednega izraza (*bibliográfska enóta -e -e*); pri večbesednem geslu s sklonsko neujemalnimi členi je nespremenjena sklonska oblika označena z dvema črticama (*ravnátelj knjižnice -a --*). Treba bi bilo še dodati, da dvojna črtica zaznamuje tudi nepregibno besedno vrsto, npr. veznik: *knjižnična klíma in ambiènt -e -e -- -ènta* ali predlog: *besedilo k sliki -a -- --*, pri pridevniških iztočnicah pa končnica ne zaznamuje sklanjatvenega vzorca, pač pa oblike za spol, npr. *bibliotékárski -a -o*. Odsotnost končnice (kot tudi ustreznega slovničnega kvalifikatorja) pri manj rabljenih sopomenkah postavlja, kot že omenjeno, te besede in zveze v podrejeni položaj. V zvezi s tem je uporabnik prikrajšan tudi za informacijo o naglasu, kadar ta ni napovedljiv z izhodiščno obliko.

5.2 Po Uvodu so sestavni deli **zaglavja**: »/S/lovnični kvalifikator za spol (*m* ž *s*) ali besednovrstna oznaka, navedba izgovora, če je različen od zapisa, in navedba kratice.«

5.2.1 Za označevanje **slovnčnih informacij** predvideva BTS naslednje kvalifikatorje. »*m* – moški spol, samostalnik moškega spola; – *ž* ženski spol, samostalnik ženskega spola; *s* – srednji spol, samostalnik srednjega spola; *mn.* – množina, *dov.* – dovršni glagol, *nedov.* – nedovršni glagol; *prisl.* – prislov.« Dobro bi bilo tudi pojasniti, da so dvovidski glagoli označeni s kvalifikatorjema *dov.* in *nedov.* Za pridevniške besede in besedne zveze bi bilo ustrežnejše predvideti samostojni kvalifikator, npr. *prid.* Zdaj so pridevniki označeni samo s t. i. posredno razlago, ker pa so pridevniki razloženi tudi s polno pomensko razlago, npr. *avtoriziran* 'objavljen z avtorjevim ali založnikovim dovoljenjem ali sodelovanjem', je besednovrstni kvalifikator pravzaprav nujno potreben.

5.2.2 BTS predvideva navedbo **izgovora**, če je različen od zapisa, pri tem pa ima v mislih le izgovor črke l kot ŷ,¹³ npr. *obiskováka knjižnice -e -e [-aʊk-]; bralka -e [-aʊk-]* in kadar gre za izgovor kratic, npr. UKM-a [úkaém], pravilno bi bilo [úkaèm]. Na splošno lahko rečemo, da do izgovornih težav ne prihaja, kadar so iztočnice zapisane v skladu s slovenskim pisnim kodom. Šolan Slovenec zna namreč njihovo pisno podobo pretvoriti v govorno na podlagi poprejšnjega znanja, zato za terminološki slovar ni nujno, da v uvodu posreduje tudi osnovna pravorečna pravila.¹⁴ Podatki o tem pa so nujni, kadar so iztočnice pisno citatne – v zvezi s tem nam BTS ne daje pojasnil, kot tudi ne, da je izgovor naveden v oglatih oklepajih, medtem ko so kratice denimo v okroglih.

5.3 Uvod opredeljuje **razlago** kot »*opis vsebine določenega pojma in njegovega formalnega znaka, to je besede, ki ga zaznamuje /.../*« in predvideva naslednje vrste razlag: **polno pomensko razlago** za »/slopomenki, ki jima stroka daje enako veljavo«, **nepolno pomensko razlago**, ki kaže samo najvažnejše sestavine pomena in ima obliko oziralnega stavka – navadno gre za razlago besediščnih enot, ki (vsaj) v enem od pomenov sodijo v splošni jezikovni fond, npr. *bralec* 1. 'kdor v knjižnici uporablja knjižnične storitve in gradivo' 2. 'kdor bere'; **posredno razlago**, ki »določa pomen posredno, ker je le ta razviden iz izhodiščnega pomena«, medtem ko kazalka *gl.* ob manj rabljenih sopomenkah usmerja k polni pomenski razlagi. BTS načeloma dokaj dosledno izpolnjuje zadane smernice glede razlag, morda je le ponekod na račun poljudnosti prikrajšan zahtevnejši uporabnik za natančnejše in strokovnejše pojasnilo – o tem *gl.* še poglavje 5.1.1.

5.3.1 BTS naj bi namenil veliko pozornosti tudi ugotavljanju **sinonimnih odnosov**, in sicer sopomenko obravnava kot »*istopomensko besedo, pri čemer upošteva /.../ glede na normo knjižnega jezika njeno stilno nevtralnost in nenevtralnost, glede na pomenske prvine ali gre za popolno, delno, ali približno sopomenko, glede na frekvenco ali je enako rabljena, bolj rabljena ali manj rabljena in glede na izvor ali je domača ali tuja.*« Omenjene informacije bi bile za uporabnika vsekakor dobrodošle, žal pa BTS, kot je razvidno iz poskusnega snopiča, posreduje zgolj

¹³ Primerov iztočnic, kjer naj bi se l izgovarjal kot ŷ na koncu besede, BTS ne prinaša.

¹⁴ O tem *gl.* V. Gjurin (1976: 225).

podatek o obstoju sinonimnih poimenovanj – kot omenjeno, označuje sopomenko kvalifikator *sin.*, in podatek o pogostnosti rabe – manj rabljene sopomenke imajo polno pomensko razlago pri iztočnici, ki je označena z *gl.* – posredno je na ta način sopomenka ovrednotena tudi s stališča knjižne ustreznosti, vendar brez izrecnega opozorila, *gl.* predvsem pogl. 3.3.1 in 3.3.1.1. Čeprav BTS na drugem mestu napoveduje, da so »z/a označevanje pomenskih odnosov med sinonimnimi poimenovanji /.../ v rabi kvalifikatorji, ki poleg nevtralnosti služijo tudi za označevanje ostalih informacij«, pa pravzaprav ni jasno, na katere kvalifikatorje pri tem misli, saj razen že omenjenega *sin.*, časovnofrekvenčnih kvalifikatorjev (*zastar/elo/ in nekdaj*), stilnoplastnega *žarg/onsko/* in vrednotenjskega *neustr/ezno/* (navadno s stališča stroke) ne predvideva nobenih kvalifikatorjev za označevanje stilne nevtralnosti oz. nenevtralnosti, polnih, delnih ali približnih sopomenskih odnosov itd. Poleg tega tudi za nobenega od predstavljenih kvalifikatorjev ni izrecno povedano, da velja samo za sopomenske odnose. V zvezi s tem bi bila v Uvodu dobrodošla tudi pojasnitev, da se ob sopomenki (protipomenki, terminu, ki ga napoveduje vodilka *prim.* ali ob kazalki *gl.*) v oklepaju nahaja številka pomena, na katerega se konkretni kvalifikator ali pomen nanaša, npr. *knjižničarski delavec sin. knjižničar (1), bibliotekar (2)*.

6 BTS predvideva »z/a opredeljevanje bibliotekarskih terminov, njihovih pomenov in sopomenk /.../« dvoje vrst kvalifikatorjev, in sicer (a) slovnične: za označevanje spola oz. besednovrstnosti pri samostalnikih (*m ž s*), za označevanje množine (*mn*), za označevanje glagolskega vida (*dov. in nedov.*) in (*prisl.*) za označevanje prislovov ter (b) vrednotenjske in za označevanje drugih podatkov, in sicer: *sin.* za označevanje sopomenk, *ant.* za označevanje protipomenk, *gl.* kot napotilo k iztočnici, kjer je polna pomenska razlaga, *prim.* kot napotilo k dodatni informaciji, *krat.* kot napoved kratice, *zastar.* za »izraz, ki je v rabi v starejši literaturi«, *žarg.* za »žargonski izraz, ki je v rabi v govoru strokovnjakov«, *neustr.* za »neustrezen izraz, ki ga stroka zavrača« in *nekdaj* za »izraz, ki je bil v zgodovinskem razvoju bibliotekarstva v rabi.« Predvsem v drugi skupini bi bilo potrebno več sistemskosti: kvalifikatorja *sin.* in *ant.* tvorita samostojno skupino kot označevalca pomenskih razmerij, podskupino tvorita kazalka *gl.* (kot ugotovljeno z vrednotenjsko in frekvenčno funkcijo) in vodilka *prim.* V samostojno skupino sodi *krat.* kot napovedovalec kratice, poleg tega pa bi BTS lahko navedel še *in*, ki kaže na pisno dvojnico. V posebno skupino sodita časovno-frekvenčna kvalifikatorja *zastar.* in *nekdaj*, v skupino stilnoplastnih kvalifikatorjev pa *žarg.* Poleg kazalke *gl.* je *neustr.* edini vrednotenjski kvalifikator.

7 Sistem, po katerem naj bi potekala obdelava BTS-ja, ne prinaša ponazarjalne rubrike (dobrodošla bi bila predvsem pri glagolih, saj je na ta način mogoče razbrati njegove vezljivostne in družljivostne lastnosti), medtem ko je pohvale vredna uvedba protipomenk (za oznako *ant.*), ki tudi same nastopajo kot samostojne iztočnice. Na

ta način se uporabnik seznanil s konkretnimi pomenskimi odnosi, razvidnejša pa je tudi sistemskost terminoloških poimenovanj v stroki.

8 Zaključek

Namen kritičnega pretresa je urednik slovarja opozoriti na pomanjkljivosti, ki izhajajo predvsem iz Uvodovih pojasnil. Z njihovo dopolnitvijo, predvsem s stališča sistematičnosti in jasnosti formulacij, bi se pokazale tudi konkretne nedoslednosti pri obdelavi besediščnih enot. Podroben pretres je pokazal pomanjkljivosti predvsem na področju normiranja, formuliranja razlag in slovničnih informacij. Ker menimo, da bi upoštevanje nakazanih problemov dejansko pripomoglo »omogoči/ti/ pravilno branje in razumevanje slovarja, kasneje pa tudi njegovo rabo,« želimo, da ga urednik sprejme z naklonjenostjo in predvsem kot pomagalo za uresničitev že zastavljenih nalog.

Navedenke in literatura

- FELBER, H. 1984, *Terminology Manual*, Paris, Unesco, Infoterm.
- GJURIN, V. 1976, Jezikovne slabosti poskusnega snopiča Medicinskega terminološkega slovarja, *Medicinski razgledi XV*, 225–233.
- GJURIN, V. 1983, Ob glasbilih in izvajalcih, *SRL XXXI/4*, 281–318.
- GJURIN, V. 1986, Načela sodobnega izrazijskega slovarja, *Slovenski jezik v znanosti I*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 151–187.
- KALIN, M. 1991, Terminološki priročnik (Helmut Felber, *Terminology Manual*, Pariz 1984), *Jezikoslovni zapiski*, Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, 181–190.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970, 1975, 1979, 1985, 1991, Ljubljana, Državna založba.
- Slovenski pravopis* 1994, četrta pregledana izdaja, Ljubljana, Državna založba.
- TOPORIŠIČ, J. 1976, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja.
- TOPORIŠIČ, J. 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1986, Besedni pomen in njegova stilistika, *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 79–93.
- VIDOVIČ MUHA, A. 1988, Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 83–91.

**A Critical Review of The Pilot Fascicle of the Library Science
Terminological Dictionary
(Poskusni snopič Bibliotekarskega terminološkega slovarja)**

The aim of this critical review of The Library Science Terminological Dictionary (Bibliotekarski terminološki slovar) is to call the authors' attention to certain weaknesses in its concept as explained in the Introduction. Improvements, especially in terms of a more systematic arrangement and clarity of formulations, would provide for a more adequate reading and understanding of the dictionary, and thus make it more user-friendly. A detailed review of selected entries reveals some shortcomings particularly in the normative system, formulation of explanations and grammar notes.

Károly Gadányi, The Evolution of Vocabulary in literary Slovenian,

Melbourne Academia Press, Melbourne 1996, 322 str.

Marija Jež

Károly Gadányi, avtor angleško pisane knjige o razvoju slovenskega knjižnega besedja, je jezikoslovec slavist, ki se med drugim intenzivno študijsko ukvarja tudi s slovenistiko. V svojem najnovejšem delu se posveča vprašanju oblikovanja slovenskega knjižnega besedja v času narodnostnega, kulturnega in političnega preporeda v 19. stoletju, zlasti pa še v obdobju od 1830. do 1895. leta.

Jezik opazuje kot rezultat intra-, inter- in ekstralingvističnih faktorjev, zato najprej podaja sliko zgodovinskih, družbenih in političnih razmer v nekdanji avstrijski monarhiji pred letom 1848 in po njem z vidika slovanskih narodov, ki jih je združevala. Zanimajo ga jezikovni stiki med Slovani v tej večnarodni državi, zato je delo primerjalno naravnano. Pisec se zaveda obsežnosti v naslovu nakazane problematike, še posebej zaradi težnje, prikazati jo v razmerju do drugih slovanskih jezikov v avstrijski oz. avstro-ogrski državni skupnosti; zaradi tega že v uvodu poudari delno omejenost na zgolj shematični prikaz dogajanja, v nadaljevanju pa se osredinja predvsem na vprašanja strokovnega izrazja z družbenopolitičnega področja.

Knjiga je razdeljena na pet poglavij z dvema dodatkoma. – Prvo poglavje je namenjeno predstavitvi med slovanskih jezikovnih stikov ter zgodovini slovanskih knjižnih jezikov v okviru avstrijske države: dotakne se pojavov dvojezičnosti na mejnih področjih, natančneje pa nakaže smeri jezikovnih povezav pri prevzemanju novega besedja, s tem ko izpostavi položaj dajalnih in prevzemalnih jezikov. Pri tem uporablja protistavno metodo na nivoju besed za slovenščino, češčino, slovaščino, gornjo lužiščino, srbščino ter hrvaščino in galicijsko ukrajinščino. Zanimivo ugotavlja razmerje med slavizmi in neslavizmi ter časovno, prostorsko in pomensko zamejenost prevzemanja prvih in drugih. Podobno opozarja na izrazijsko neuskladenost med jezikoslovcami glede pojmovanja *kulturnega jezika, kulturnega dialekta, interdialekta, pisnega in govornega jezika* itd. – V drugem poglavju avtor predstavlja razvoj slovenskega jezika od Brižinskih spomenikov do 19. stoletja z najpomembnejšimi jezikovnimi pojavi, jezikoslovcami ter njihovimi deli. – Tretje poglavje obravnava slovarski sestav slovenskega knjižnega jezika v 19. in 20. stoletju s posebnim ozirom na oblikovanje družbenopolitičnega izrazja v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. Navaja bogato slovarsko gradivo iz različnih virov in ugotavlja jezikovno prevzemanje v različnih smereh: slovensko-hrvaških, slovensko-srbskih, slovensko-čeških, slovensko-madžarskih. V primerjavi z drugimi jeziki se pokaže, da je slovenščina zelo odprta za sprejemanje tujega besedja in da purizem na Slovenskem nima tako

odločujoče vloge, kot npr. pri Hrvatih ali Srbih. Za prvo stopnjo oblikovanja strokovnega izrazja ugotavlja nekritično prevzemanje in s tem nastanek močne sopomenskosti in večpomenskosti, kar oboje predstavlja splošno značilnost začetnega obdobja v nastajanju izrazijskega sestava. Tako stanje pa je v bistvu že zametek novih prizadevanj, to je urejanja izrazja v smislu enopomenskosti. – V četrtem in petem poglavju prikazuje prilagajanje prevzetega izrazja značilnostim slovenskega jezikovnega sestava in besedotvorne posebnosti tega obdobja (ob predpinskih in pripinskih tvorbah). – Prvi dodatek je obsežen seznam uporabljene literature in virov (vsega 972 enot), drugi pa slovarki prikaz 839 osnovnih besed (z 2376 izpeljankami oz. enotami besedne družine). Navaja jih v preglednici z naslednjimi postavkami: Zaporedno število, Prevzeta beseda, Slovanski besedni vzorec, Utrditev v rabi, Etimološki komentar. Npr.:

62.	Čitanka (Lesebuch)	(češ.) čitanka Šaf. sl. (81) (pol. czytanka)	M-U (248) Jan. Cig. I Pl. I (106)	Pl. I (106)
-----	-----------------------	--	---	-------------

Delo je nedvomno zelo zanimivo, saj podaja posebnosti slovenskega jezikovnega razvoja v primerjavi s sorodnim razvojem drugih slovanskih jezikov; nova je metoda prikaza besednih povezav in razmerij med dajalnim in prevzemalnim jezikom. Razvoj slovenskega besedja je obravnavan v širokem kontekstu drugih slovanskih jezikov, kar je za tovrstne raziskave gotovo koristno. Ob branju pa se hkrati razkriva dejstvo, da je mogoče probleme jezikovnega prevzemanja opazovati tudi z drugačnih stališč, s kakršnih smo jih navajeni opazovati slovenski slovenisti, in da je pri tem mogoče priti tudi do drugačnih rezultatov. V dobro znanstvene resnice bi bilo, da bi osnovne študije s tega področja opravili domači strokovnjaki, ki gradivo najbolje poznajo in jim je tudi najlažje dostopno. Dokler to delo ni v celoti opravljeno, pa je nujno treba pristajati na relativnostno vrednotenje različnih rešitev. Tega se zaveda tudi pisec, zato poudarja odprtost svoje študije za drugačne interpretacije in izpopolnjevanje v različnih smereh.

Tako je obsežna študija K. Gadányija pravzaprav velika vzpodbuda domačim slovenistom, saj je neke vrste ogledalo, ki kaže, kaj je na tem področju še treba narediti. Če bi se avtor odločil za drugo izdajo, bi bile zelo dobrodošle skrbnejše korekture, ki bi odpravile kar nekaj motečih spodrseljajev. Sicer je delo odlično zasnovano in predstavlja pomemben napredek v slovanskih primerjalnih študijah.

**Janez Keber, Živali v prisposodobah 1, 2,
Mohorjeva družba, Celje 1996, 1998, 387, 480 str.**

Janez Keber

*Prispevek je avtorjeva predstavitev lastnega dela **Živali v prisposodobah**, ki je izšlo v dveh knjigah: **Živali v prisposodobah 1** (1996) in **Živali v prisposodobah 2** (1998).*

*In the article, the author presents his book **Animals in Language Imagery**, published in two volumes: **Živali v prisposodobah 1** (1996) and **Živali v prisposodobah 2** (1998).*

V uvodni besedi avtor na kratko pojasni okoliščine, v katerih je nastalo delo **Živali v prisposodobah**, nakaže njegovo vsebinsko podobo ter omeni glavne vire, iz katerih je črpal podatke. Seznam kratic in okrajšav je za uvodno besedo, seznam uporabljenih virov in literature pa na koncu prve knjige. Seznam besed, izrazov in frazeologemov ter imen je na koncu druge knjige. V drugi knjigi sta tudi dve krajši razpravi, in sicer **Zamenljivost živalskih nazivov v frazeologemih** in **Živalski nazivi v imenoslovju**.

Prvi zametki dela **Živali v prisposodobah** so nastajali na ljubljanskem Radiu v letih 1986 in 1987 v 90 nedeljskih jutranjih oddajah s skupnim naslovom **Razmišljanja o besedah**. Te oddaje je avtor pripravljaval predvsem v želji, da širši javnosti neposredno predstavi raziskovalno in praktično stran zahtevnega, a zelo zanimivega dela slovaropiscev in raziskovalcev besed. Za razlaganje besed, besednih zvez, frazeologemov in njihovega nastanka so namreč potrebni vsestransko in poglobljeno raziskovanje le-teh v prostoru in času, izostren občutek za sodobno jezikovno rabo, sposobnost pojasnjevanja običajnemu jezikovnemu uporabniku ter veliko časa, potrpežljivosti in natančnosti. In zakaj se je odločil za besede, s katerimi poimenujemo živali? Zamisel o tem se mu je najbrž porodila ob prebiranju drobne češke knjižice z naslovom *Semantika*, v kateri so bili v poglavju o metaforiki na približno strani in pol naštetih najbolj znani češki živalski nazivi v metaforični rabi. Ko je ugotovil, da imajo tudi slovenski nazivi za živali bogato metaforiko in frazeologijo, je bila vsebina radijskih oddaj načrtana.

Živali s svojimi ustaljenimi, pogosto že v basnih odkritimi, domnevanimi ali namišljenimi lastnostmi so zelo primerne za slikovito označevanje ljudi in njihovih značajev z metaforami in frazeologemi, zlasti s primerami, a tudi s pregovori in reki. Pri nastajanju teh je treba upoštevati tudi živalsko simboliko – krščansko in tisto v posameznih mitologijah. Simbolika določene živali se včasih bolj, včasih manj skladno

jezikovno udejanja v posameznem jeziku. Metaforika, frazeologija in simbolika pa so odvisne tudi od tega, kakšno resnično vlogo je imela ali ima določena žival v življenju nekega naroda, okolja. Tako je npr. velika razlika med *kravo* in *krokodilom* v našem jezikovnem prostoru ter v Indiji ali Egiptu, dalje med vlogo *konja* pri Arabcih ali Indijancih ali v Evropi danes ali v srednjem veku, med vrednotenjem *osla* nekoč in danes. Pri raziskovanju izvora posameznih frazeologemov je treba upoštevati tudi nekdanja in sedanja izkustva in vedenja o živalih. Ta izkustva in vedenja se lahko – tudi časovno različno – razlikujejo od naroda do naroda, od enega jezikovnega prostora do drugega. Tako sta npr. metaforika in frazeologija določene živali precej podobna v jezikih v srednjeevropskem jezikovnem prostoru, kamor spada tudi Slovenija, razlikujeta pa se že npr. v bolgarščini, španščini, angleščini in v vzhodnoevropskem jezikovnem prostoru. Iz teh razlik izvira tudi značilen pojav, da se v enakopomenskih izrazih ali frazeologemih lahko pojavljajo različne živali. O tem pojavu avtor podrobneje in konkretno govori v že omenjeni razpravi v drugi knjigi.

Glavni vir za jezikovno predstavljanje živali (tj. prek metaforike, frazeologije in simbolike) je bilo gradivo za Slovar slovenskega knjižnega jezika (več kot 6 milijonov listkov – izpisov!) na Inštitutu za slovenski jezik, v pomoč pa so bile avtorju tudi nekatere posebne kartoteke, kot so narečna, sinonimna in kartoteka Breznikovih in Pleteršnikovih pripisov v njihovih izvodih Pleteršnikovega Slovensko-nemškega slovarja. Iz tega gradiva je večina citatov, s katerimi ponazarja avtor metaforično in frazeološko rabo slovenskih živalskih nazivov. Razlage slovenskih besed, izrazov in frazeologemov ter nekateri zgledi so vzeti največ iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* ter iz slovarjev *Cigaleta*, *Pleteršnika*, *Glonarja*. Etimologije, tj. razlage nastanka posameznih živalskih nazivov, je jemal iz *Etimološkega slovarja slovenskega jezika* F. Bezlaja, uporabljal pa je še *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* P. Skoka, *Etimologický slovník jazyka českého* V. Machka in *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* M. Vasmerja in O. N. Trubačeva. Statistične podatke o priimkih iz leta 1971 in za prvih 1200 priimkov iz leta 1994 ter za vsa imena iz leta 1994 je dobil od Zavoda za statistiko Republike Slovenije. Za razlaganje neslovenskih besed, izrazov in frazeologemov je uporabljal razpoložljive enojezične, dvojezične, frazeološke, etimološke in druge slovarje, kar je razvidno iz seznama virov in literature.

Avtorjeva radijska *Razmišljanja o besedah* v letih 1986 in 1987 so vzbudila veliko zanimanje poslušalcev. To mu je v marcu 1987 po zelo ugodni oceni vseh dotakratnih oddaj prineslo tudi medijsko priznanje: Stopov Viktor za oddajo na pustno nedeljo (*opica*).

Zamisel o knjigi je razen velikega zanimanja radijskih poslušalcev in medijskega priznanja vzpodbudila tudi izdaja **Leksikona imen** leta 1988, ki je prav tako nastala po avtorjevih radijskih oddajah v letih 1984 in 1985. Leta 1986 je po radijski oddaji napisal in objavil prvo jezikovno živalsko zgodbo, in sicer o *ribi* v reviji *Ribič*, drugo pa o *volku* v Mohorjevem koledarju 1988. Do zdaj jih je objavil še šest, razen tega pa tudi več prispevkov o frazeologemih z živalskimi nazivi (Glej seznam virov in literature na koncu prve knjige!). Sredi leta 1989 je uredništvu Mohorjeve družbe predložil rokopis s 34 dokaj poljudno napisanimi živalskimi

zgodbami. Za objavo jih je takrat predvidel še 11, torej skupno 45. Rokopis sta ocenila dva recenzenta in mu skupaj z nekaj priporočili in pripombami dala zeleno luč, vendar je odločitev o objavi v redni zbirki sprejel šele novi uredniški odbor jeseni 1995. V času po letu 1989 je avtor nadaljeval s pisanjem in sčasoma izoblikoval v primerjavi s prvim rokopisom nekoliko zahtevnejši koncept, ki postavlja jezikovne zgodbe o živalih v evropski prostor z upoštevanjem glavnih evropskih jezikov. Zahtevnejši raziskovalni pristop je razviden zlasti iz opomb, v katerih je uporabljen tudi ustrezen znanstveni aparat z navajanjem virov in literature, medtem ko si prizadeva pripovedovati glavno zgodbo v mejah poljudnosti in razumljivosti za čim širši krog bralcev. Novi koncept je uspešno preizkusil z objavo posameznih živalskih zgodb in prispevkov o živalskih frazeologemih v revijah, koledarjih in zbornikih.

Za **Živali v prisposodobah** je avtor po novem konceptu pripravil 55 zgodb o živalih, v okviru teh pa so krajše ali daljše zgodbe o še 30 živalih. Tako npr. zgodba z naslovom **govedo** vsebuje zgodbe *bik*, *junec*, *krava*, *tele*, *vol*, zgodba **gos** pa zgodbi *pav*, *puran*, v zgodbi o **kukavici** je nekaj povedano tudi o **smrdokavri** itd. Skupno je torej v delu **Živali v prisposodobah** zajeto 85 živali. V teh zgodbah pa so omenjene še kakšne živali, kar je razvidno iz seznama besed, izrazov in frazeologemov na koncu druge knjige. Zaradi prevelikega obsega rokopisa je delo **Živali v prisposodobah** izšlo v dveh knjigah. V prvi so pretežno domače živali (skupno 44), v drugi, ki je izšla v letu 1997, pa ostale (tj. 41 živali). V nadaljevanju je abecedni spisek živali, ki so obravnavane v delu **Živali v prisposodobah**. V spisku so živali v glavnih zgodbah tiskane polkrepko, živali, obravnavane v okviru glavnih zgodb pa v polkrepkem kurzivu. Za vsako živaljo stoji številka 1 ali 2, ki pomenita, da je zgodba o tej živali v prvi ali drugi knjigi. Za živalmi, ki niso v samostojni zgodbi, je za številko navedena v oklepaju zgodba, v kateri je ta žival obravnavana.

V delu **Živali v prisposodobah** so obravnavane naslednje živali: *aligator 2* (gl. krokodil), *bik 1* (gl. govedo), *bolha 1*, *čebela 1*, *čmrlij 1* (gl. čebela), *črv 2*, *dihur 2* (gl. krt), *gad 2* (gl. kača), *golob 1*, *gos 1*, *govedo 1*, *jagnje 1* (gl. ovca), *jarec 1* (gl. ovca), *jastreb 2*, *jazbec 2*, *jegulja 2*, *junec 1* (gl. govedo), *kača 2*, *kobila 1* (gl. konj), *kokoš 1*, *komar 2*, *konj 1*, *koštrun 1* (gl. ovca), *koza 1*, *kozel 1* (gl. koza), *kragulj 2* (gl. jastreb), *krava 1* (gl. govedo), *krokodil 2*, *krt 2*, *kukavica 2*, *lev 2*, *lisica 2*, *maček 1* (gl. mačka), *mačka 1*, *medved 2*, *miš 1*, *mravlja 2*, *muha 1*, *mula 1* (gl. osel), *opica 2*, *orel 2*, *osa 2*, *osel 1*, *ovca 1*, *oven 1* (gl. ovca), *pajek 2*, *pav 1* (gl. gos), *pes 1*, *petelin 1* (gl. kokoš), *pikapolonica 2*, *piščice 1* (gl. kokoš), *podgana 1*, *polh 2* (gl. jazbec), *polž 2*, *prašič 1* (gl. svinja), *ptica 2*, *ptič 2* (gl. ptica), *puran 1* (gl. gos), *raca 1*, *rak 2*, *riba 2*, *slon 2*, *smrdokavra 2* (gl. kukavica), *sokol 2*, *sova 2*, *sraka 2*, *srna 2*, *sršen 2*, *stenica 1* (gl. uš), *svinja 1*, *ščurek 1*, *štorklja 1*, *tele 1* (gl. govedo), *tiger 2*, *uš 1*, *vol 1* (gl. govedo), *volk 2*, *vrabec 1*, *zajec 2*, *zmaj 2*, *žaba 2*, *živina 1* (gl. govedo), *žolna 2*, *žrebe 1* (gl. konj), *žrebec 1* (gl. konj).

V delu **Živali v prisposodobah** je torej 85 bolj ali manj izčrpnih zgodb ali zapisov o živalih, ki s svojo metaforiko, frazeologijo in simboliko opazno zaznamujejo slovenski jezik. Izhodišče za izbor živali je potemtakem slovenski jezik. Če bi bilo izhodišče kak drug jezik, bi bil tudi izbor živali nekoliko drugačen. Vse živali v posameznih jezikih glede na metaforiko, frazeologijo in simboliko namreč niso enako

zastopane. To je delno razvidno že iz posameznih zgodb, čeprav gradivo iz tujih jezikov tudi iz tehničnih razlogov ni moglo biti popolnoma izčrpano. V zgodbi o žolni je npr. samo slovensko gradivo, ki temelji predvsem na primeri *piti kot žolna* in na metaforični rabi izraza *žolna* v pomenu »pijanec«. V drugih jezikih se takšne predstave o žolni niso razvile, zato tudi niso mogli biti upoštevani. Če pa bi npr. izhajali iz italijanskega jezika, bi najbrž prišla v poštev zgodba o metulju, kajti v tem in morda v še kakšnem tujem jeziku sta metaforika in frazeologija o metulju bolj razviti kot v slovenskem jeziku. Podobno bi lahko ugotovili še za več živali.

O izboru živalskih zgodb v delu **Živali v prispodobah** bi lahko še rekli, da je v njem večina živali, o katerih se da s širšega jezikovnega stališča kaj zanimivega napisati. Tu seveda ni mišljena samo posamezna metafora, primera, pregovor, poimenovanje ipd., ampak prava zgodba. S pritegnitvijo živali, o katerih so znane samo posamezne zanimivosti, upoštevajoč pri tem še druge jezike, bi se število obravnavanih živali zelo povečalo, s tem pa tudi že tako velik obseg dela. To bi obenem porušilo celovit koncept živalskih zgodb. Vse živali bi prišle v poštev samo v delu slovarskega tipa, v katerem bi bili navedeni in razloženi vsi pregovori, reki, frazeologemi, vse metafore, primere itd. Tudi taka dela v nekaterih drugih jezikih že obstajajo.

Iz doslej povedanega si je že mogoče nekoliko predstavljati, kakšna je vsebina dela **Živali v prispodobah**. Na to opozarja tudi naslov, ki je sicer nekoliko ožji, kot je dejanska vsebina, zato bi lahko dodali še podnaslov *Živali v metaforah, frazeologemih in simbolih*. Naslov **Živali v prispodobah** se navezuje na znana klasična dela Frana Erjavca *Domače in tuje živali v podobah* (I–V, Celovec 1868–1873), *Naše škodljive živali v podobi in besedi* (I–III, Celovec 1880–1882) in v zbranih delih *Živalske podobe* (Ljubljana 1964). Erjavčeve *živalske podobe* so tudi jezikovno zelo zanimivi opisi živali v njihovi resnični pojavnosti in z resničnimi, takrat znanimi lastnostmi. *Živali v prispodobah* pa prikazujejo živali tako, kot se te pojavljajo v jeziku, tj. z metaforami, primerami, pregovori, reki, simboli, in so torej nekakšni jezikovni odsevi resničnih *živalskih podob*. Seveda pa v *živalski prispodobi* ne gre več za konkretno opisovanje določene živali, ampak za praviloma slikovito označevanje oseb s primerjanjem lastnosti te živali. Na to kaže tudi razlaga izraza **prispodoba**: *ponazoritev bistvene značilnosti česa s stvarjo, ki ima podobne lastnosti* (Glej SSKJ IV, 188!). Tako npr. lahko za zelo močnega človeka v primeri rečemo, da je *močan ko bik*, velikega in močnega človeka poimenujemo z besedo *bik* ali pa ga ozmerjamo s psovko *bik*, ki pomeni »neumen, omejen, zabit človek« (npr. *Bik neumni!*). Iz zgodbe o *biku* pa izvemo še mnogo drugega: o frazeologemih s sestavino *bik*, o pregovorih, kot *Kamor je šel bik, naj gre še štrik*, o *bikoborbah* in *bikoborcih*, o ozvezdju *Bik*, o izvoru besede *bik*, o sopomenskih poimenovanjih te živali, o bogati simboliki itd.

Z vsem tem se potemtakem na drugačen, zanimivejši, slikovit, večinoma tudi bolj nazoren način predstavljajo, označujejo, odkrivajo ljudje kot taki, z vsemi svojimi dobrimi in slabimi lastnostmi.

Iz živalskih primer so z upoštevanjem živalskih lastnosti prek metafor in vzdevkov nastali t. i. živalski priimki in imena. Več o tem je povedano v posebnem

zaključnem poglavju. Iz razlag nastanka posameznih živalskih nazivov, ki so skoraj v vseh zgodbah, je mogoče odkriti prvobiten človekov odnos do živalskega sveta in s tem do narave sploh. S citati iz slovenskih književnih in drugih del, s katerimi so ponazorjeni živalski frazeologemi in metafore, posredno zaživijo tudi ta dela, prek njih pa ljudje v svojem žitju in bitju.

Živali v prisposodobah torej v primerjavi z Erjavčevimi *živalmi v podobah* ponujajo nov, drugačen, tj. jezikovni pogled na živali, pogled s stališča predstav, asociacij, ki so jih živali vzbujale ali jih še vzbujajo pri ljudeh. Ta pogled v povezavi s stvarnim poznavanjem živali omogoča celovitejše, popolnejše videnje živalskega sveta, uvaja bralca v globlje razumevanje jezika in njegovih procesov, na konkretni, praktični ravni pa bogati njegovo predstavnost ter jezikovno in siceršnje izražanje.

Delo **Živali v prisposodobah** sta recenzirala Jože Faganel in Mirko Mahnič. Z duhovitimi karikaturami je **Živali v prisposodobah** opremil Marjan Manček.

Animals in Language Imagery (Živali v prisposodobah)

*The author presents his book **Animals in Language Imagery**, published in two volumes by Mohorjeva družba, Celje: **Živali v prisposodobah 1** (1996, 387 pp.), **Živali v prisposodobah 2** (1998, 480 pp.). The two volumes contain 55 stories and 30 sub-stories about animals; 85 animals are analysed in terms of their appearance in the Slovene language: in metaphors, similes, phraseological units, maxims, proverbs, or symbols. Animal stories are a linguistic and symbolic reflection of animals and their actual, supposed or imagined characteristics. They contribute to the reader's knowledge about animals, they unveil man's past and present perception and understanding of the animal world. Metaphors, similes, phraseological units, maxims and proverbs help us to find a different, more interesting, vivid and usually also a more convincing way, viz. using comparisons with animals' characteristics, for characterising humans, either in their positive or negative personal traits.*

Slovene animal stories are placed with a European framework, constructed from the major European languages. Reading them is a spontaneous, extracurricular way of developing language and other cognitive skills, and enriching cultural knowledge, both in the mother and other tongues, especially for young persons from primary school to university. But they are equally interesting for anybody who wants to add to his or her experiential world and knowledge of the world in which they live.

***Animals in Language Imagery** includes metaphors and phraseological expressions involving all important animals in Slovene and in major European languages. As such, it will be a valuable starting point for future phraseological studies of Slovene, as well as for comparisons with other languages.*

Ob Gradivu za pomološki slovar

Borislava Košmrlj-Levačič

V pričujočem kritičnem pregledu želim predstaviti Sadjarstvo¹ Franceta Adamiča² (1995) – ki ga v uvodu avtor sicer poimenuje Gradivo za pomološki slovar – in opozoriti na nekatere pomanjkljivosti, ki naj bi jih soustvarjalci pri (morebitnem) nadaljnjem delu odpravili.

The article critically reviews Fruit-Growing. Material for a Pomological Dictionary (Sadjarstvo. Gradivo za pomološki slovar) by France Adamič, published in 1995, and points out some shortcomings that should be repaired if the work on the dictionary continues.

0 Zbornik na 158 straneh prinaša Uvodno besedo (str. 1–3), Kratice v slovarju (str. 4), Strokovno-tehniško izrazje (str. 5–137), prilogi: Sadne vrste in podvrste (str. 138–144), Botanični in pomološki izrazi organov sadnih rastlin (str. 145–156) ter Uporabljeni viri (str. 157–158).

1 Avtor prof. dr. France Adamič v UVODNI BESEDI bralca na kratko seznanj z dopolnjenim načrtom za Kmetijski in živilski tehniški slovar (1984), o uresničenem in potekajočem delu zanj, o 200-letni praktični in teoretični dejavnosti na sadjarskem področju v Sloveniji ter o nastajanju Gradiva za pomološki slovar³ (dalje Slovar),

¹ Slovar je nastal v sklopu področnih strokovnih slovarjev, ki jih pod skupnim naslovom Kmetijski tehniški slovar (dalje KTS) v daljših ali krajših presledkih od leta 1961 izdaja Biotehniška fakulteta v Ljubljani. Pričujoči slovar je izšel decembra 1995 v zbirki Zbornikov Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, in sicer kot 6. zvezek I. knjige KTS.

² Kritični pregled v skrajšani, poljudni obliki je bil objavljen pod naslovom Kritika in dobre želje v Delu, 13. nov. 1996, št. 262, v prilogi Znanost, str. 9.

³ O razmerju med izrazoma **sadjarstvo** : **pomologija** v stroki ni enotnega mnenja. Iz razlag v Slovarju lahko sklepamo, da je pomologija pomensko nadrejena sadjarstvu, saj je ta predstavljena kot *veda, ki proučuje sadne vrste, sadje in sadjarstvo*, medtem ko je sadjarstvo 1. *stroka, ki proučuje osnove in pogoje in razmere za pridelovanje sadja* in 2. *gospodarska panoga, ki organizira pridelovanje sadja*. Podobno razlago izraza pomologija najdemo še v Verbinčevem slovarju (str. 558: nauk o sadju in sadjarstvu) ter enako v STS (II, str. 970),

kot poimenuje svoje delo, ki ga je jezikovno pregledala in leksikografsko uredila Zvonka Leder-Mancini.⁴

2 Med KRATICAMI V SLOVARJU so zbrane okrajšave slovničnih označevalnikov (**dov.**, **m.**, **mn.**),⁵ strokovnih označevalnikov (**agr.**, **pomol.**), socialnozvrstni označevalnik **nar.**, časovni **zastar.**, normativni **neustr.**;⁶ na drugojezični izvor kažeta okrajšavi **angl.** in **franc.** Tu so še splošne okrajšave kot **gl.**, **npr.**⁷ Ob natančnejšem branju ugotovimo, da so v seznamu umanjale naslednje okrajšave, ki jih sicer najdemo v Slovarju: **fiz.:** fizika, **geod.:** geodezija, **ipd.:** in podobno, **krat.:** kratica, **lat.:** latinsko, **neskl.:** nesklonljivo, pogrešam pa tudi okrajšavi **var.** in **sp.**, ki se pojavljata ob latinskih ustreznikih za imena posameznih sadnih vrst oz. drugih taksonomskih enot.⁸

3 Osrednji del Slovarja, poimenovan STROKOVNO-TEHNIŠKO IZRAZJE, obsega 2028 po abecedi urejenih iztočnic,⁹ od tega je pravih geselskih enot 1915, saj

medtem ko je v Enciklopediji Slovenije (9, str. 123) njegov pomen zožen na: veda o sadnih vrstah in sortah; podobno še v SSKJ (III, str. 805: veda o sadnem drevju in vrstah) ter v Leksikonu rastlinskih bogastev (str. 515: /.../ z njihovim proučevanjem /tj. sadnih sort, op. B. K. L./ se bavi pomologija). Na sopomenski odnos med pomologijo in sadjarstvom nas posredno opozarjajo druge oblike te besedne družine, saj je npr. v Verbinčevem slovarju izraz pomološki pojasnjen: sadjarski, sadjerejski; pomolog: sadjarski strokovnjak. Podobno predstavitev najdemo tudi v Pleteršnikovem slovarju, v katerem je pri iztočnici pomolog pred nemško ustreznico der Pomolog navedena oblika sadjar; enako velja še za gesli pomologija in pomološki, v katerih najdemo sopomenki sadjarstvo oz. sadjarski. Naslonitev na Verbinčevo rešitev se kaže tudi v STS. Dvopomensko rabo izraza pomologija, tj. 1. veda o sadnih vrstah in sortah in 2. pomologija = sadjarstvo, mi je v (telefonskem) pogovoru potrdila tudi dr. Julija Smole, ki daje v drugem primeru prednost domači obliki. Na to kaže tudi raba izraza sadjarstvo pri poimenovanju študijske smeri (sadjarstvo, ne pomologija) ter ustreznih nazivov (dipl. inž. sadjarstva).

⁴ Pogrešam pa vsaj osnovna navodila, ki bi uporabniku olajšala branje Slovarja. Čeprav jih nima noben doslej izdani zvezek nastajajočega KTS, bi si želeli, da bi v bodoče to pomanjkljivost odpravili.

⁵ Četudi se v marsikaterem leksikografskem delu pri navajanju pridevniških iztočnic izpušča slovnični označevalnik **prid.** – to velja tudi za vse zvezke KTS – predlagam, da naj se besednovrstno označevanje iztočnic poenoti, saj za izpust tega označevalnika ni pravega razloga.

⁶ Zlasti glede označevalnikov **neustr.** in **zastar.**, o njuni ustreznosti oz. nezadostnosti, prim. Gjurinov kritični pretres Ob Glasbilih in izvajalcih, SRL, str. 303–310.

⁷ Ob okrajšavi **ant.** sta navedena izraza antonim, nasprotje, čeprav bi bila namesto izraza nasprotje primernejša domača, že uveljavljena oblika protipomenka.

⁸ V Slovarju zasledimo, resda izjemoma, še opozorili v **zvezi** (v geslu dihati) in **po sadjarju Nicolayu** (v geslu nikolacija).

⁹ Žal je abecedno načelo razvrščanja iztočnic kršeno na okrog 60 mestih, npr. na 40. strani si te sledijo takole: jagodičje(!), jagodičevje, jagodičnica, jagodnik(!), jagodišče, jagodov, jagodovec, jajčnik, jalov(!), jalorodnost, jalovina ...

gre v 183 primerih za kazalke.¹⁰ Med iztočnicami prevladujejo enobesedne (1985), večbesednih je le 113.¹¹ Geslo ima praviloma naslednjo zgradbo: iztočnici¹² sledi zaglavje,¹³ označevalnik (po potrebi),¹⁴ razlaga,¹⁵ ki jo dopolnjujejo morebitne sopenke oz. protipomenke ter zgledi (ilustrativno gradivo), dobrodošle pa so tudi številne vodilke, ki bralca napotijo k pomensko sorodnim pojmom. Od omenjene osnovne zgradbe najbolj odstopa geslo **list**, saj vsebuje še dve, grafično osamosvojeni enoti z oznakama **a)** in **b)** ter z uvajalnima pojasniloma *listi po obrisu* oz. *listi po legi*. Tem sledi več zvez, v katerih je **list** jedrna beseda.¹⁶ V primerjavi z drugimi doslej izdanimi slovarji v sklopu KTS so posamezne geselske enote predstavljene v pomološkem slovarju grafično veliko bolj pregledno, saj se je z računalniškim »stavljajem« povečalo število možnosti za različno označevanje posamičnih slovarskih enot z ustreznim tiskom.¹⁷

¹⁰ Kazalke so dvoje; večina se jih nanaša le na posamezno iztočnico, redkejša pa so tiste, ki se sklicujejo na več iztočnic iste besedne družine (spodrezovati ipd., gl. izpodrezovati). Po opremljenosti s slovničnimi podatki se ne razlikujejo od pravih iztočnic (sprstenina -e ž, gl. humus), kar je prav gotovo prednost – tega kazalke v SSKJ nimajo – so pa obravnavane neenotno, saj vsebujejo nekatere tudi označevalnike (čebúlar -ja m nar., pomol., gl. astrahan), ki izraz podrobneje ovrednotijo, druge pa so brez njih (stánica -e ž 0 (namesto: zastar.) gl. celica). Kažejo na pravopisno (brátva gl. bratev), besedotvorno (pospeševátelj gl. pospeševalec), socialnozvrstno (jálovka gl. bohotivka), strokovno (paríški rambúr gl. kanadka) ustrezno/-ejšo sopenenko.

¹¹ Z večbesednimi iztočnicami je Slovar le nakazal korak k sodobni terminografiji (Rey, 1995), saj jih je odločno premalo, njihovo navajanje pa je nesistemsko (soška breskev : soški).

¹² Sodeč po samo edninskih zgledih: badačonska črnica, črnica iz Radeč /.../ bi bilo treba iztočnico črnice (-níc ž, mn.) prikazati v edninski obliki (črnica -e ž), medtem ko bi bila, izhajajoč iz taksonomije, npr. za izraza agrumi, bakterije množinska oblika iztočnice upravičena.

¹³ Odločitev, da so v Slovarju pisne in izgovorne dvojnice, ki jih je v SSKJ sorazmerno precej, praviloma zanemarjene, je za terminološki slovar sprejemljiva, zato je zaglavje, kot ga imata iztočnici papáv (in pawpaw [paupau]) in štór (-a in štór -ôra) skorajda izjema. Žal je prišlo pri navajanju oblik v zaglavju do številnih napak, ki jih lahko strnemo v naslednje tipe: a) nesistemska oblika obrazilnega dela, npr. biokatalizátor -rja > -ja, vodéni pogánjek -ega -njka > -jka, ovíjati -jam> -am, rodíti -díim > -ím; b) napačna vidska oznaka: žlahtníti dov. > nedov. oz. označitev enovidskega glagola kot dvovidskega: pospeševáti -újem nedov. in dov. > nedov.; č) izpust besednovrstnega označevalnika: požíviti -ím 0 > dov.; d) naglašeni obrazilni del je brez naglasnega znamenja: véz -i > -í, tropíne -in > -ín; e) nedoslednosti v navajanju izgovora v oglatem oklepaju, kot npr. pri iztočnicah: glógovo jabólko //! ... [-ouk-], granátno jábolko ... [-bouko], jábolko ... [-bou-] namesto enotnega [-uk-] oz. v nenavajanju izgovora polglasnika, npr. péčka [0] > péčka [pæč-], stéber [0] > stèber [stæb-].

¹⁴ Tudi pri označevanju gesel je v Slovarju več neskladnosti, saj npr. ne najdemo strokovnega označevalnika pomol. v geslih: grapefruit, grenkotec, melona, oranža, orešek, papav, pomaranča, rajsko jabolko, skorš, smokva ipd.

¹⁵ Razlaga je izpadla pri iztočnici lužnat.

¹⁶ Take rešitve so precej pogoste v obsežnejših geslih v STS.

¹⁷ Zaradi večjega števila različnih tiskov je računalniško vnašanje slovarskega besedila toliko

3.1 V Slovarju upoštewane iztočnice segajo na naslednja strokovna področja: pomologijo v ožjem pomenu, tj. imena sadnih vrst, sort in drugih taksonomskih enot, in širšem pomenu, ko gre za pojme, kot so sadjarski postopki od razmnoževanja, sajenja, cepljenja, rezi, gnojenja, varstvenih ukrepov, do pobiranja in hranjenja plodov (**grebeničiti, poudariti, okulacija, pomladitev, listno gnojenje, prašenje, otrsati, spravilo**). Med mejnimi strokami najdemo biologijo in botaniko /zlasti rastlinsko anatomijo in fiziologijo/ (**listna reža, samoopraševanje**), ekologijo, pedologijo, kemijo, zoologijo, agrotehniko, živilsko tehnologijo, seveda v tistem delu, v katerem se te navezujejo na sadjarstvo (**biotičen, humus, magnezij, kapar, rahljalik, drenaža, sokovnik**) ipd. Za Slovar so značilne tudi pomenske skupine, kot npr. 'veda' (**agrobiologija, biometeorologija, ekologija, organografija**), 'poklic' (**agronom, pospeševalec, preizkuševalec**),¹⁸ 'bolezen' (**kodravost, rumeni mozaik**), 'les' (**češnjovina, jablanovina, oljkovina**), 'nasad' (**jagodišče, malinjak, oljčnik**), 'mošt in/ali vino in/ali žganje' (**borovničevce, češnjavec, hruškovec, jabolčnik**).

3.2 O avtorjevem izboru strokovnega izrazja v Uvodni besedi sicer ne izvemo nič, vendar bi po navedenkah v oddelku Uporabljeni viri pričakovali, da bo Slovar dokaj izčrpno izkazoval predmetnost stroke. Že krajši pregled nekaterih značilnih pomenskih kategorij pa pokaže, da je bila ta pogostokrat zajeta preskromno in tudi nesistematično.

3.2.1 Jedro pomološkega slovarja sestavlja celota imen sadnih taksonomskih enot. Del teh imen je skupen pomologiji in botaniki – mišljena so predvsem imena sadnih vrst in podvrst – medtem ko so imena sort lastna le pomologiji. Čeprav sestavlja to jedro, upošteva časovno zamejeno stanje in vedenje v stroki, končno število enot, je njihova številčnost tolikšna, da ga v celoti skorajda ni mogoče zajeti. Zato se je moral avtor pri sprejemanju teh izrazov omejevati. Na to, da je bil izbor narejen vendarle premalo domišljeno, nas npr. opozorita z iztočnico predstavljena **melona** in le posredno izkazana **vinska trta** /prim. **grozd**¹⁹/. Gre namreč za strokovno izhodišče, kako definirati oz. zamejiti pojem sadna rastlina, ki ni absolutno enoznačen.²⁰ Ker zveza **sadna rastlina** v Slovarju ni pojasnjena, se lahko do avtorjevega razumevanja dokopljemo posredno prek razlag izraza **sad seme, obdano z mesnatim, sočnim, užitnim o semenjem, oplodjem, ovojem in je pridelek sadnega drevja in plod del rastline, ki nastane iz oplojene plodnice ali iz plodnice in cvetišča in praviloma vsebuje seme**.

bolj zahtevno. Do napak v vrsti tiska je prišlo najpogosteje pri zapisu besednovrstnih simbolov m, ž, s oz. redkeje okrajšav dov. in nedov. za glagol v zaglavju (npr. v geslih: količek, prekat, priliv, stiskalnik, masa, rast, toča, ureditev, porumeneti) in strokovnih označevalnikov (npr. v geslih: dioksid, enodomen, filogeneza, intersterilen, magnezij, stiskalnik), v geslu polariden pa računalniško ločilo za razmejevanje računalniških polj ni bilo zamenjano z oglatim oklepajem.

¹⁸ Feminative najdemo v Slovarju le izjemoma, npr. prebiralka, sadjarka.

¹⁹ Razlaga: *iz jagod sestavljen sad ribeza, kosmulje, vinske trte*.

²⁰ Na težave pri razmejevanju med sadjem in zelenjavo opozori npr. tudi Petauer, ko pravi, da bi po opisu za sadje: »p/lodovi, redkeje semena, ki jih večinoma jemo presne« lahko sem uvrstili »tudi paradižnik in paprik/o/, ki pa ju uvrščamo med zelenjavo, rabarbara pa bolj ustreza sadju«. Vse Petauer, str. 514.

Po neposredno za **melono** (**melona sočen sad podoben buči**)²¹ stoječem geslu **melonovec** (**pomol. tropsko drevo** (*Carica papaya* L.) *s sočnimi, buči podobnimi sadovi*) bi lahko sklepali, da je bila **melona** uvrščena v Slovar le kot motivacijska opora za to eksotično, malo znano rastlino ali njen sad, ne pa sistemsko. Z **melono** in njeno družinsko sorodnico **lubenico** (*Citrullus lanatus*)²² se namreč zastavi vprašanje, kje potegniti mejo med sadnimi rastlinami in tistimi, ki to niso. Sedanja razlaga **melone** in neupoštevanje **lubenice** bi nekako nakazovalo, da ju avtor ne šteje med sadne rastline, čeprav kot sadeža ustrežata kriterijem, ki veljajo za to skupino, in bi ju lahko, sicer kot mejni, upošteval.²³ **Vinsko trto** pa je morda avtor zavestno izločil iz pomološkega slovarja, ker se z gojenjem te rastline ukvarja vzporedna, zaradi večstoletne tradicije osamosvojena stroka – vinogradništvo.²⁴ O tem, da opustitev izraza **vinska trta** ni upravičena, priča tudi dejstvo, da ga najdemo v Slovarju posredno, in da je naveden v Prilogi I, Sadne vrste in podvrste. Po drugi strani pa uvrstitev zveze **hrast plutovec** (*hrast* (*Quercus suber*) *z usnjatimi zimzelenimi listi, ki daje pluto*) ni utemeljena, saj ga po nobenem kriteriju ni mogoče šteti med sadne rastline.

3.2.2 Izbor iztočnic naj bi temeljil na sistematiki stroke, se pravi, da naj bi upošteval notranjo členitev njenih sestavin (Felber, 1984), zato si malo podrobneje oglejmo, kako je v Slovarju izkazana kategorialna skupina 'sadna rastlina'. To lahko razčlenimo po pomenkah različnega ranga npr. na gojene, divje/negojene, domače, avtohtone, tuje, južne, eksotične rastline, drevesa, grme, zelike, hibridne rastline (**jablana, šipek, češplja, flokar, kaki, pomaranča, melonovec, češnja, borovnica, jagoda, josta**). Razvrščanje posameznih strokovnih izrazov po izbranih kriterijih prispeva k sistematičnejšemu izboru iztočnic in enotnejši leksikografski predstavitvi. Npr. nadpomenko **češnja** (*sadno drevo* (*Prunus avium* L.) *ali njegov koščičasti okrogel bel, rdeč, rumen ali črn sad vinskokiselkastega okusa*) lahko štejemo tako med gojene in negojene rastline, kar potrjujejo tudi v tem geslu navedeni zgledi: briška češnja, goriška češnja (gojeni obliki), gozdna ali ptičja češnja (negojena, divja oblika češnje). Obe gojeni obliki češenj sta pri iztočnicah **briški** oz. **goriški** navedeni v množini in brez razlage, tako da nestrokovnjak ne more ugotoviti, ali gre za avtohtono sorto ali za skupino sort domačega, ozkokrajevno zamejenega izvora. Tudi sopomenki gozdna ali ptičja češnja nimata razlage in sta prikazani le s kazalko **gl.** drobnica. Po razlagi **drobnice** *navadno necepljeno sadno drevo, ki rodi drobne sadove* in zgledih: češnja drobnica (tej sta nadrejeni prej omenjeni sopomenki), hruška drobnica, oljka drobnica bi bilo mogoče sklepati, da gre za ohlapno, pomensko širšo nesistematsko nadpomenko. Pod omenjeno nadpomenko **češnja** spada skupina pomenk, ki jo tvorijo imena češnjevih sort. Od teh so za slovenski pomološki slovar zanimive predvsem tiste, ki se gojijo ali so se gojile na Slovenskem, saj celota vseh, po svetu /vz/gojenih

²¹ V geslu je izpuščen označevalnik pomol., razlaga pa je strokovno neustrezna, saj melona ni: *sočen sad, podoben buči*, pač pa ena od vrst iz rodu bučevk. Njena sopomenka, ki je tudi ni v Slovarju, je dinja, latinski ustreznik: *Cucumis melo*, Cvetnice, str. 115.

²² Cvetnice, str. 117.

²³ Petauer melono uvršča med sadje, str. 158.

²⁴ Vinogradništvo je izšlo 1994 v Zborniku iste fakultete, in sicer kot 7. zvezek KTS.

sort presega zastavljeni okvir Slovarja. Med primernimi viri je tudi uradni sadni izbor (1990), v katerega je bilo uvrščeno 11 glavnih sort češenj, a sta bili od teh upoštevani le **napoleonovka**²⁵ in **vipavka**. Po številčnosti prevladujejo sorte jablan oz. jabolk, zato je teh imen v Slovarju največ. Glede na imensko realizacijo na leksikalni ravni jih najdemo med iztočnicami (**lonjon**) ali/in med zgledi (**kosmač** – boskopski kosmač, damasonski kosmač, francoski kosmač, rjavi kosmač). Kljub temu pogrešamo marsikatero tudi izven stroke znano sorto, kot npr. **elstar**, **gloster**, **idared**, **jonagold** (po sadnem izboru 1990 glavne sorte) ali **mutsu**, **james grieve**, **lord lambourne** (postranske sorte). Med imeni starih sort bi sodila v Slovar še imena: **grafenštajnc**, **jakob lebel**, **lepocvetka**, **londonski peping** (naveden v razlagi sorte **lonjon**), **ontario**.²⁶ Skratka, izbor sortnih imen bi bilo potrebno neprimerno bolj razširiti. Dobrodošla bi bila morda tudi še tretja priloga, ki naj bi, upošteva tudi uradne sadne izbore, čim bolj izčrpno zajela ta imena.

3.2.3 Med mejnimi strokovnimi izrazi s področja kemije je denimo zanimiva pomenska skupina 'mikroelement', saj so njeni člani navedeni kot naštevalno gradivo v istoimenskem geslu: **mikroelement kem.** *element, ki ga rastline in živali potrebujejo v zelo majhnih količinah za rast in razvoj /.../ mikroelementi so: bor (B), baker (Cu), cink (Zn), klor (Cl), kobalt (Co), mangan (Mn), molibden (Mo), železo (Fe)*. Četudi imajo samostojne iztočnice le **baker**, **mangan** in **molibden**, zaradi razlage, ki upošteva tudi živali, ni mogoče presoditi, ali so bili upoštevani res vsi, za sadne rastline pomembni, značilni mikroelementi. Zoologiji in sadjarstvu so skupna imena živali, ki povzročajo neposredno ali posredno škodo na sadnih rastlinah in/ali na plodovih, vendar bi bilo s stališča t. i. integriranega varstva, se pravi naravi prijaznejšega pridelovanja sadja, primerno, da bi bila upoštevana tudi imena koristnih živali (npr. čebela, najezdniki, sinica, tančičarice). Kljub temu, da ne gre za zoološki slovar, bi bila ustrežnejša rešitev, po kateri bi pri izboru in prikazu (škodljivih) žuželk in drugih živali v večji meri upoštevali tudi za zoologijo veljavno taksonomsko uvrščenost posameznih členov tega sistema. Pri tem naj ne bi spregledali imen, rabljenih v zoologiji oz. bi opozorili na morebitno drugačno poimenovalno prakso (**žuželka**²⁷ : **šiškarica**²⁸ : **rdeči pajek**²⁹).

²⁵ Razen iztočnice napoleonovka je v Slovarju še pisna dvojica napoleonka kot kazalka k prejšnji. V sortnem izboru sta med sortnimi imeni uveljavljena dva tipa: a) konverzne samostalniške izpeljanke: kozanka, petrovka, vipavka in b) konverzne izpridevniške oblike: hedelfinška, germersdorfska, kasinova rana – tako tudi napoleonova.

²⁶ Vse Naš sadni izbor 1990.

²⁷ Po sistematiki živali so žuželke razred *Insecta; Hexapoda* (Živalstvo Evrope, str. 346/7), česar iz razlage v Slovarju: zool. *majhna žval* /!/ *s členjenim telesom, tremi pari nog, krili in tipalkami* ni mogoče ugotoviti.

²⁸ Ker povzroča nastanek šišk več žuželk (npr. smrekove šiškarice, Živalstvo Evrope, str. 364), bi bilo primerneje, če bi bila iztočnica šiškarica prikazana v zvezi ose šiškarice (prav tam, str. 374), zdajšnja razlaga: *žuželka, ki povzroča nastanek šišk* pa naj bi bila zožena z ustreznimi pomenskimi prvini.

²⁹ Iz predstavitve: zool. *zajedavec, ki sesa sok na spodnji strani listov (Tetranychus pillosus)*; prim. *pršica* ni mogoče ugotoviti, da je to nestrokovno ime za rdečo sadno pršico (*Panonychus ulmi*), vir: V sadnem vrtu, str. 273.

3.3 Iz posameznih razlag lahko ugotovimo, da avtor in leksikografska urejevalka nista izhajala iz enotnega pojasnjevalnega izhodišča. To se nazorno kaže denimo v poimenovanjih za posamezne sistematske enote: **vrsta 2. enota v sistematiki rastlinstva in živalstva, nižja od rodu, rod enota v sistematiki živih bitij, nižja od družine**³⁰ in **podvrsta biol. podenota v sistematiki rastlinstva in živalstva, nižja od vrste**. Te enote, ki so lastne tako biologiji, zoologiji kot botaniki, naj bi bile predstavljene poenoteno. Za pomološki slovar bi bilo v takih primerih nedvomno primernejše ožje izhodišče, ki bi upoštevalo večinoma le rastline. Še bolj nenavadno pa je, da je izraz **hormon** v razlagi zamejen samo na rastline (**bot., kem. snov, ki nastaja v rastlinah in uravnava procese v organizmu**), čeprav so strokovna mnenja glede rastlinskih hormonov deljena.³¹

3.4 Kot vemo, je večpomenskost neželena lastnost v strokovnem izrazju, a se ji vendarle ni mogoče popolnoma izogniti. Tako je kar nekaj večpomenskih izrazov tudi v pomologiji, ki pa niso vsi primerno prikazani. To velja za izraze, kot so npr. **grozd, oreh, orešček, trn**, ki imajo več kot eno pomenko. Pri **grozdu** gre za pomenki 'sad z jagodami' ter botanični pomen, ki zajema tudi fazo cveta. Ker je v Slovarju nasploh precej botaničnih izrazov, bi bila za **grozd** primernejša predstavitev 1. **pomol. sad, ribeza, kosmulje, vinske trte** in 2. **bot. podolgovato socvetje s cveti, katerih peclji rastejo iz različnih točk glavne osi**.³² V geslu **oreh** naj bi bila izkazana tudi botanična pomenka 'enosemiski zaprti plod, ki odpade kot celota',³³ razen vrste oreha *Juglans* sp. pa naj bi bil upoštevan tudi indijski oreh *Anacardium occidentale*.³⁴ Predstavitev gesla **orešek** nedvoumno kaže na dejstvo, da niso bile pomenke v Slovarju terminografsko ustrezno razčlenjene. Tipska razlaga *manjšalnica od oreh* ustreza, glede na nanosniško geslo **oreh**, le pomenki 'majhno orehovo drevo' ali 'njegov, od običajnih sadov manjši koščičasti sad', zaradi česar ne spadajo v isto geslo med zgledi navedene zveze: vodni orešek,³⁵ zemeljski orešek ali podzemni orešek³⁶ in muškati orešek. Prve tri zveze, ki poimenujejo od oreha *Juglans* sp. različne vrste rastlin, bi morale biti prikazane v samostojnih geslih, zadnje pa bi bilo treba izločiti iz Slovarja, saj je to ime začimbne rastline. Podobno ustrezata razlagi izraza **trn poganjek s šilastim trdim vrhom na lesnatih rastlinah** le zgleda lesnati trn in zelnasti

³⁰ Sistematska enota družina ni bila upoštevana. Podčrtala B. K. L.

³¹ Po mnenju prof. dr. T. Wraberja v zvezi z rastlinami ne moremo govoriti o hormonih. (Terminološki odgovor na vprašanje o izrazu fitohormon ob redakciji dodatkov k SSKJ; vir: gradivo Inštituta za slov. jezik. F. Ramovša.)

³² Razlaga je povzeta po SSKJ I.

³³ Po SSKJ III.

³⁴ Tako Baskar, str. 45; Cvetnice: indijski orešek, str. 198; Petauer navaja zanj prednostno sopomenko mahagonovec, str. 39. V Prilogi I. izraza ni.

³⁵ Nejasno, ali gre za navadni vodni orešek (*Trapa natans*), Petauer, str. 583, SSKJ III, Cvetnice 156, ali za *Cyperus esculentus*, v Cvetnicah, str. 293, z več imeni (tigrov oreh, ločkov oreh), vendar ne vodni orešek. Glede na ostale koščičaste sadove ga ne bi bilo potrebno upoštevati.

³⁶ Prvi ima dodan mednarodni ustreznik (*Arachis hypogaea* L.), drugemu pa je nadrejen izraz arašid.

!!/ trn, medtem ko je prišlo v zvezah beli trn (*Crataegus* sp.) in črni trn (*Prunus spinosa* L.) do pomenskega premika od dela rastline na celo rastlino. Na to, da gre za vrstni imeni, nas opozorita tudi v oklepaju navedena latinska ustreznika, zato sodita tudi ti zvezi v samostojni gesli, a je tako predstavljen le izraz **črni trn**.

3.5 Ob že omenjenem dejstvu, da se s precejšnjim številom rastlin ukvarjata tako botanika kot pomologija, ne smemo spregledati razlik v njunem odnosu do svojega »predmeta«. Medtem ko proučuje botanika rastlino kot celoto in obravnava njene posamezne dele praviloma enakovredno, je za pomologijo značilno dvojno vrednotenje. Razlikuje namreč med rastlino, ki daje plod, sadež ter plod, sadež, ki je predmet pridelave in trženja.³⁷ Zato je za pomološki slovar tipično dvodelno prikazovanje sadnih rastlin,³⁸ npr. **ananas tropska rastlina z dolgimi suličastimi listi** (*Ananas sativus* Lindl.) *ali njen velik sočen in aromatičen sad*. Omenjena dvojnost se v nekaterih primerih odraža tudi na besedni (besedotvorni) ravni, saj obstajata v jeziku dvojici, od katerih označuje ena sadež, druga – najpogosteje izpeljanka druge stopnje s priponskim obrazilom -ovec/-evoc – pa rastlino, ki daje te sadeže. V Slovarju so taki izrazi: **banana – bananovec, citriona – citronovec, figa – figovec, limona – limonovec, mandarina – mandarinovec, mandelj – mandljevec, oranža – oranžovec, pomaranča – pomarančovec**. Nekaterim dvojicam je skupna le podstava, tvorjenki pa imata različni priponski obrazili: **jabolko – jablana, leska – lešnik** ali se razlikujeta tudi v podstavi **oliva – oljka**. Na ta »dvojiški« tip nas v Slovarju opozarjata npr. razlagi **mandarina sad mandarinovca** in **mandarinovec južno sadno drevo ali grm** (*Citrus nobilis* Lour.) *s kratkocepljati listi in belimi cveti v šopih*, ki pa pokaže, da je bilo izkazovanje te lastnosti v Slovarju premalo domišljeno, saj iz razlage **mandarinovca** ne izvemo nič o sadežu. Ta podatek bi bil nujno potreben, saj je drugače tipska razlaga 'sad rastline n', v našem primeru mandarinovca, zožena le na uvrščevalno besedno zvezo. Neustrezna je npr. tudi razlaga **jablane**, ki ima namesto enodelne dvodelno razlago *sadno pleme* (*Malus* sp.) *z belimi ali rožnatimi cvetovi ali njen okroglasti pečkati sad*, medtem ko je **jabolko** primerno prikazano kot *sad jablane*. Od omenjenega sistema dvojic nekoliko izstopata dvojici **figa – figovec** (enako tudi sopomenski **smokva – smokvovec**) in **oliva – oljka**. Oblika **figa** (**smokva**) je dvopomenska – združuje pomenki 'drevo in sad' – medtem ko vsebuje **figovec** (**smokvovec**) le pomenko 'drevo'. Ker sta izraza **figa** in **figovec** (**smokva** in **smokvovec**) prikazana z enakima razlagama (*južno sadno drevo ali grm* (*Ficus carica* L.) *z dlanastokrpimi listi in sočnimi sladkimi sadovi*), je v geslu **figa** (**smokva**) izpadel pomen 'sad fige, figovca'. Temu bi se bilo mogoče izogniti bodisi z nadomestitvijo veznika in v razlagi z in/ali, še bolje pa s podvojeno razlago: *južno sadno drevo ... in sočnimi sladkimi plodovi; sad te rastline*. Podobno naj bi bila prikazana tudi **oljka**. Namesto: *južno sadno okrasno drevo* (*Olea europea* L.) *ali njegovi jajčasti, koščičasti sadovi, iz katerih se pridobiva olje*, bi bila primernejša rešitev: *južno sadno in okrasno drevo* (*Olea europea* L.) *z jajčastimi koščičastimi sadovi, iz katerih se pridobiva olje; sad te rastline*.

³⁷ Razlog tiči v antropocentričnem vrednotenju, ki se kaže tudi na splošnojezikovni ravni.

³⁸ Tovrstne dvodelne razlage so značilne tudi za splošne slovarje, npr. SSKJ.

3.6 Za leksikografsko oz. terminografsko³⁹ prikazovanje izrazov je pomembna usklajenost uvrščevalnih besed ali zvez. Zanimiv vzorec so na jablano/jabolko vezana sortna imena. Čeprav verjetno vsebujejo vsa ta imena obe pomenki (drevo + sad) najdemo v Slovarju naslednje tipe: jablanova sorta + 0 (**antonovka**), sorta jablane + 0 (**astrahan, bogatinka**), sorta jablane + jabolko (**beličnik, bobovec, carjevič, gambovec, reneta**), sorta 0 + jabolk (**kanadka, voščenska**), sorta ali več sort 0 + jabolk (**delišes**), sorta ali skupina sort 0 + jabolk (**parmena, pogačar**), jablana + jabolko (**krivopecelj**), križanec + jabolko (**lonjon**), 1. sorta jablane + 2. jabolko (**mošancelj**), 0 + jabolko (**citronček, kardinal, kosmač**), 0 + jabolčna sorta (**sevka**), jablana ali njen sad (**dusenec, lesnika**). Vse navedene primere bi bilo mogoče poenotiti le v dva tipa: sorta jablane + jabolko in sorta ali skupina sort jablan + jabolk. Prvemu tipu ustreza razlaga izraza **gambovec** *sorta jablane ali njeno drobno rumeno zimsko jabolko*. Primera za drugo predlagano tipsko razlago pa v Slovarju nisem našla. Iz te skupine izstopata imeni **dusenec** in **leska**, za kateri bi zdajšnji razlagi ustrezali, saj gre za divji/negojeni obliki.

3.6.1 Razen uvrščevalnih (nosilnih) razlagalnih besed so neenotnosti tudi v razlagah, saj je npr. **kardinal** prikazan le kot *jesensko jabolko*, medtem ko se razlaga sorte **lonjon** približuje enciklopedični: *trpežno zimsko jabolko mariborske selekcije, z zelenkasto rumeno ter rdeče prižasto lupino in sladkokiselkastim renetnim okusom, ki je križanec MB8136 med jonatanom in londonskim pepingom*.⁴⁰ Take razlage so za terminološki slovar primerne, saj naj bi bili pojmi po terminografskih načelih predstavljeni čim bolj natančno. Zato bi bila morda za **lonjon** primerna razlaga: *sorta jablane iz mariborske selekcije, križanec MB8136 med jonatanom in londonskim pepingom, ali njegovo trpežno zimsko jabolko z zelenkasto rumeno ter rdeče prižasto lupino in sladko-kiselkastim renetnim okusom*. Seveda bi morale tudi druge razlage v Slovarju vsebovati več za posamezni pojem značilnih elementov.

4 Priloge SADNE VRSTE IN PODVRSTE ter BOTANIČNI IN POMOLOŠKI IZRAZI ORGANOV SADNIH RASTLIN sta dobrodošlo dopolnilo k osrednjemu delu Slovarja. V prvi so po abecedi urejeni mednarodni ustrezniki za sadna vrstna in podvrstna imena, ob katerih najdemo enega ali več slovenskih ustreznikov, ki jih pri 9 imenih ni. Brez ustreznega pojasnila je nejasno, ali so slovenska imena izpadla pomotoma, ali pa jih v stroki še ni. Zanimivo je, da je sestavljavka priloge mag. Marija Škafar-Turk⁴¹ imena pisno podomačila, čeprav gre večkrat za manj znana

³⁹ Utemeljenost razlikovanja med leksikografijo in terminografijo poudarjata med drugimi Riggs (1989) in Rey (1995), saj je pri leksikografski obdelavi težišče na strokovnem izrazu, pri terminografski pa na predmetu oz. pojavu, ki ga ta zaznamuje. Druga pomembna razlika med leksikografskim in terminografskim delom je v razvrščanju iztočnic; če so strokovni izrazi obdelani leksikografsko, si najpogosteje sledijo po abecednem vrstnem redu, medtem ko odpira terminografsko načelo večje število možnosti – izrazi so pogosto razvrščeni glede na umeščenost pojma znotraj strokovne sistematike in imajo lahko ob besednih predstavvah najrazličnejše grafične ali slikovne prvine.

⁴⁰ Nobeno od obeh sortnih imen ni bilo sprejeto v Slovar.

⁴¹ Pod vodstvom dr. Mete Petrič, Uvodna beseda, str. 2.

imena, kot so: **aberija**,⁴² **sapodila**,⁴³ **šerinoja**,⁴⁴ **papav**,⁴⁵ **mangosten**,⁴⁶ **pekan**.⁴⁷ Z jezikovno-terminološkega stališča je moteča (samo) velika začetnica v imenih **Lambertova leska**, **Davidova breskev** : **bela davidova** (mala začetnica!) **breskev**, **Simonova (marelična) sliva**, **Lamarkova borovnica**. Namesto oblike **buffalo jagoda** pa bi bila morda ustrežnejša **jagoda buffalo/bufalo**.

4.1 Druga priloga vsebuje pet tematskih sklopov, in sicer 1. cvet, 2. deblo, veje, poganjki, brsti, listi, 3. korenina, 5./!/ plod (sad), 6. seme, v katerih so po abecedi slovenskih ustreznikov urejene pomenske skupine s pripadajočimi latinskimi izrazi. Seznam je praviloma sestavljen po nadrednih pomenkah, ki so hkrati jedro podrednih levoprilastkovnih zvez, zato so prilastki pisani zapostavljeno, vendar brez vejice, ki bi na to posebno stavo opozarjala (**brazda**, **brazda glavičasta**, **brazda jajčasta** ...).⁴⁸ V zvezah **kobul enostaven** in **kobul sestavljen** bi bilo treba nedoločni obliki pridevnikov zamenjati z določnima (**kobul**, **enostavni**).⁴⁹

5 V svojem pregledu nisem mogla obdelati vseh tematskih problemov. Ob pregledovanju Slovarja in druge literature sem lahko ugotovila, da se bo potrebno znotraj stroke dogovoriti glede poimenovanj zlasti za nekatere tuje, eksotične sadne rastline, da bi se tako izognili moteči rabi sopomenk. Slovar v nekaterih primerih posredno nakazuje prednostno izrazje, ko navaja npr. za *Eriobotrya*⁵⁰ *japonica* slovenski ustreznik **japonska nešplja**, ne upošteva pa v Prilogi I. omenjene sopomenke **lokvat**.⁵¹ Iz Slovarja in Priloge I. pa je npr. izpadlo poimenovanje *Physalis peruviana*, za katerega najdemo v drugih virih ob slovenskem ustrezniku **perujsko volčje jabolko**⁵² še izraza **jagodni paradižnik**⁵³ in **zemeljsko češnjo**. Ob mednarodnem imenu *Zizyphus*⁵⁴ *vulgaris* oz. *Zizyphus jujuba*,⁵⁵ ki ima v osrednjem

⁴² V osrednjem delu Slovarja: aberia, v Cvetnicah imena ni.

⁴³ V Slovarju izraza ni, v Cvetnicah: sapodilla, str. 132.

⁴⁴ Izraza ni v Slovarju, v Cvetnicah: cherimoya, str. 31.

⁴⁵ Brez pisne dvojnice pawpaw, ki je v Slovarju.

⁴⁶ V Cvetnicah: mangostin, str. 87, enako Petauer, str. 357. Ker je v omenjenih virih rodovno ime *Garcinia*, kaže, da je zapis *Carcinia* v Slovarju in Prilogi I. napačen.

⁴⁷ Mednarodno ime je *Carya pecan*.

⁴⁸ Izrazi so zapisani v obliki seznama, torej si sledijo podpisano v samostojnih vrsticah.

⁴⁹ Seznam zajema precej pojmov, ki v Slovar niso bili vključeni, npr. cvetna loža, golt, jajčece, klobčič, kodeljica, kronica, ostroga, ovojek, pakobul, polprašnica, privenček.

⁵⁰ V Slovarju pomotoma *Eryobotrys*, v Prilogi I. in v Cvetnicah, str. 144: *Eriobotrya*.

⁵¹ V Prilogi I.: japonska nešplja, lokvat in v Sadju, str. 111, kjer je zaporedje sopomenk obrnjeno.

⁵² Tako Cvetnice, str. 229, Baskar, str. 75 in Petauer str. 436; v: Uporabne rastline, str. 153, je ob perujskem volčjem jabolku še sopomenka zemeljska češnja.

⁵³ Tako Sadje, str. 120, kjer je kot sopomenka naveden še izraz zemeljska češnja, ne pa tudi perujsko volčje jabolko.

⁵⁴ V RSF: *Zizyphus*.

⁵⁵ V RSF je kot prednostni prikazan prilastek *jujuba*.

delu Slovarja in Prilogi I. ustreznik **žižola**, v Registru flore Slovenije (RFS) pa **navadni čičimak**, se zastavlja vprašanje, ali bi ne kazalo ustrezna pomološka poimenovanja poenotiti z botaničnimi.

5.1 Nadalje je tu še vprašanje pisave sortnih imen, saj imajo zlasti novejše sorte večinoma prevzeta imena, npr. **jerseymac** (jablana/jabolko), **highland** (hruška), **fayette** (breskev), **jonkheer van tets** (rdeči ribez), **o'gosh** (kaki).⁵⁶ Če upoštevamo dejstvo, da gre lahko tudi za zaščiteni imena, je težko določiti, kdaj je podomačevanje upravičeno. O pisnem vidiku imen je avtor v svoji knjigi Sadje in sadjarstvo v Sloveniji (1990, str. 254) zapisal: »V pisanju imen sadnih sort še vedno nismo in še dolgo ne bomo enotni.« Pri tem je omenil pravilo, po katerem se imena domačih in udomačenih sort pišejo z malo začetnico (**bobovec**, **zlata parmena**, **kanadka**, **jonatan**), pri dvočlenskih sortnih imenih se piše izlastnoimenski levi prilastek z veliko začetnico (**Baumanova reneta**, **Priolov delišes**) oz. oba dela imena, kadar gre za konverzno obliko iz lastnega imena in priimka (**Jakob Lebel**). Nova imena naj bi se pisala, povzeto po načelih Mednarodnega hortikulturnega kodeksa, 'v obliki, kot jo pišejo v jeziku in v deželi njenega nastanka, vzgoje in poimenovanja' (**Golden Delicious**, **Idared**, **Coscia**). Po zapisu nekaterih od teh iztočnic, ki jih najdemo v Slovarju, vidimo, da je bil **Golden Delicious** v celoti podomačen v **zlati delišes**. Pisno je bila podomačena tudi **Coscia** v **košja**, h kateri nas pripelje tudi vodilka **coscia** (mala začetnica!), pri pisavi lastnoimensko motiviranih imen pa je opaziti omahovanje (**Belletova bogatinka** : **baumanova reneta**). Tip **Jakob Lebel** v Slovarju ni bil upoštevan.

Zaključek

Čeprav pomeni Slovar dobrodošel prispevek k slovenski pomologiji, naj vendarle opozorim, da bi bilo potrebno celoten obravnavani Zbornik razen vsebinskih napak in pomanjkljivosti temeljito pregledati tudi zaradi številnih pravopisnih, pravorečnih in tiskarskih napak. Glede na povedano je avtorjeva odločitev, da je svoje delo poimenoval Gradivo za pomološki slovar, sprejemljiva. Zaželeno bi bilo, da bi se začeto delo nadaljevalo na temelju posodobljenega, sistematično zbranega gradiva in ob upoštevanju veljavnih leksikografskih oz. terminografskih načel (Rey, 1995). Dejstvo je namreč, da je pisanje strokovnih slovarjev izrazito interdisciplinarno in mnogoplastno delo, ki ga, kot je znano, ni mogoče dobro opraviti brez sodelovanja področnih strokovnjakov, slovaropiscev in jezikoslovcev ter brez dobre organiziranosti vseh faz dela, od začetnega izbora virov do končnega pregleda besedila pred tiskom. Pri tem naj še posebej poudarim tudi nujnost po temeljitosti in natančnosti dela, saj mora strokovni slovar v zgoščeni obliki izkazovati tako vsebino posameznih členov obravnavane stroke, njihovo notranjo organiziranost, kakor tudi jezikovne lastnosti upoštevanih poimenovanj.

⁵⁶ Vse samo v: Naš sadni izbor 1990.

Viri in literatura

- BASKAR KRESE, M., Eksotični sadeži: spoznajmo jih, Ljubljana, 1992.
Cvetnice: kritosemenke sveta, Prevajalca: Petauer, T., in Turk, B., Ljubljana, DZS, 1995.
Enciklopedija Slovenije, 9, Plo – Ps-, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1995.
FELBER, H., Terminology Manual, Paris, Unesco, Infoterm, 1984.
GJURIN, V., Ob glasbilih in izvajalcih, SRL XXXI, št. 4, str. 303–310.
HERRMANN, W., idr., Uporabne rastline, Prevedel in priredil: Maček, J., Ljubljana, Mladinska knjiga, 1988.
HESSAYON, D. G., Sadje. Za spretno vrtnarje, Prevedla: Maček, J., in Maček, G., Ljubljana, Mladinska knjiga, 1993.
JAZBEC, M., idr., V sadnem vrtu, Ljubljana, ČZP Kmečki glas, 1982.
KALIN, M., Terminološki priročnik, Helmut Felber, Jezikoslovni zapiski 1, Zbornik Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša, Ljubljana, 1991, str. 181–190.
MÜLLER, J., Pomenske skupine in pomenska sestava besed, XVI. SSJLK, Ljubljana, 1980, str. 35–46.
Naš sadni izbor : najustreznejše sorte za vaš sadovnjak, Ljubljana, Kmečki glas, 1990.
PETAUER, T., Leksikon rastlinskih bogastev, Ljubljana, Tehniška založba Slovenije, 1993.
REY, A., Essays on Terminology, Translated and edited by Sager, J. C., Benjamins Translation Library, Volume 9, Amsterdam/Philadelphia, 1995.
RIGGS, F. W., Terminology and Lexicography, Their Complementarity, Oxford University Press, International Journal of Lexicography, Volume 2, Number 2, 1989.
Slovar slovenskega knjižnega jezika, I. – V., Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
TRPIN, D., VREŠ, B., Register flore Slovenije, Praprotnice in cvetnice, Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1995.
VIDOVIČ MUHA, A., Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez, XXIV. SSJLK, Ljubljana, 1988, str. 83 – 91.

About The Material for a Pomological Dictionary

The article reviews Fruit-Growing. Material for a Pomological Dictionary (Sadjarstvo. Gradivo za pomološki slovar) by France Adamič. The central part of the material, Technical Terms, contains 2028 entries, mostly elaborated as explanations, with possible synonyms or antonyms and examples, but also with grammar notes and, when necessary, technical classifiers. There are two appendices: Fruit Varieties and Sub-varieties, and Botanical and Pomological Terms for Fruit

Plants Parts, which contain Slovene terms and their Latin equivalents. The review points out some shortcomings, especially the non-systematic selection of technical terms (limiting the discussion to names of fruit plants and varieties), inconsistencies in their terminological and terminographic treatment, and insufficient emphasis on differences between pomological and botanical treatment of the terms belonging to each respective discipline. There are also errors in the lexicographic arrangement of the dictionary, from inappropriate classifications and wrong grammatical presentations of some headwords, to inconsistencies in the explanation typology. Despite these shortcomings, the Material is a welcome enrichment of Slovene pomology and a foundation for further, professionally as well as lexicographically and terminographically more profound work.

Jan Balhar, Pavel Jančák a kolektiv,
Český Jazykový Atlas (ČJA) 1,
Academia, Praha 1992, 427 str.

Vera Smole

Predstavitev I. zvezka Češkega lingvističnega atlasa se osredinja na njegovo vsebinsko plat in hrati opozarja na metodološke novosti kartografiranja jezikovnih pojavov.

Češki lingvistični atlas (ČJA) je pod vodstvom Jana Balharja in Pavla Jančaka pripravilo petnajst(!) dialektologov Inštituta za češki jezik tedaj še Češkoslovaške akademije znanosti v Pragi in Brnu. So praktično edini slovanski nacionalni kolektiv, ki mu je uspelo izdati svoj atlas – res da šele prvi* od predvidenih petih – v času intenzivnega dela za Slovanski lingvistični atlas (OLA). Prvi zvezek je namenjen prikazu narečnega besedja pomenskih sklopov 'krajevno in hišno okolje' ter 'človek'. Upoštevajoč prednosti in slabosti dosedanjih jezikovnih atlasov, mislim, da jim je uspelo najti novo metodo kartografiranja, ki bo zadovoljila tako najzahtevnejšega raziskovalca kot tudi bolj preprostega uporabnika: s šestimi predhodnimi kartami, označenimi od A do F, so s pomočjo izoglos zamejili številne krajevno omejene regularne glasoslovne pojave in s tem razbremenili karto, ki je tako lahko osredotočena le na pomensko in zgradbeno stran leksema. Pred temi kartami je za predgovorom in vsebino obsežen in povedno bogat uvodni del z opisom prizadevanj za ČJA, raziskav narečij zanj, metod kartografiranja besednega dela atlasa, komentarjev in grafične podobe kart. Sledi zaporedni seznam raziskovanih točk (z okrajšavami imen raziskovalcev ob njih), in sicer posebej tistih, ki so vaškega značaja, posebej mestnih in posebej zamejskih ter skupni abecedni seznam vseh. Abecedno so razvrščeni tudi raziskovalci najprej praške, nato še brnske delovne skupine s številkami krajev, ki so jih raziskali. S splošnimi pojasnili k jezikovnim kartam se na strani 65 začne osrednji del zvezka, to so komentarji ter besedne in besedno-besedotvorne karte, skupaj 219. Na treh zbirnih (povzemajočih) kartah so prikazani šopi najtipičnejših izoglos. Koristen je dodan abecedni seznam kartografiranih gesel in morda še bolj enako urejen seznam vseh leksemov – ne bi bil pa odveč tudi t. i. indeks a tergo ali odzadnji abecedni seznam. Pred njima je zelo zgoščen povzetek celotnega zvezka s seznamom kartografiranih gesel v nemščini. Po njem povzeman kratek prikaz tega za razvoj lingvistične geografije gotovo zelo pomembnega dela.

* V času od pisanja tega poročila do korektur pred izdajo so Čehi izdali že tudi drugi zvezek, torej ČJA 2, Academia, Praha 1997, 507 str.

1. Češki lingvistični atlas (ČJA) nudi vsestranski pogled na geografsko razporeditev češkega govornega jezika, tj. narečij v vaseh in nadnarečij (pokrajinskega pogovornega jezika) v mestih in večjih središčih. Temelji na obsežnih terenskih raziskavah, izvedenih na celotnem področju češkega jezikovnega ozemlja po raziskovalnem programu, ki je zajemal vse jezikovne ravnine, vključno s sintakso (vprašalnica vsebuje 2.649 vprašanj).

Raziskave, ki so bile narejene v letih 1964–1972 (v vaseh) in 1973–1976 (v mestih) v narečno že močno izenačenem okolju, vključujejo tako starejšo plast tradicionalnih narečij – mreža s 420 vaškimi naselji (na karti točke s tromestnimi števili, gl. osnovno karto I na str. 41), kot tudi pogovorni jezik (Alltagssprache) starejše in mlajše generacije – ne tako gosta mreža s 57 mesti (na osnovni karti označena s pravokotniki in dvomestnimi števili). V novonaseljenih obmejnih predelih je bila posneta samo mlajša generacija. Ključni informatorji starejše generacije v podeželskih raziskovanih krajih (praviloma 3–5 glavnih in nekaj dodatnih informatorjev) so bili izbrani največkrat iz avtohtone plasti poljedelskega prebivalstva, v mestih pa iz obrtniške in delavske plasti. Njihova starost se giblje med 65–75 leti in več. Kot zastopniki mlajše generacije v mestih (povprečno 8–10 informatorjev) se štejejo učenci višjih razredov osnovne šole, stari od 14–15 let, ki od svojega rojstva v letih 1958–1962 živijo v raziskovanih mestih.

Primerjava starejše in mlajše plasti govornega jezika naj bi pomagala k razumevanju pomembnejših jezikovnih tendenc v preteklosti kakor tudi razvojnih perspektiv v prihodnosti.

2. Atlas naj bi obsegal 5 zvezkov, od katerih je prvi namenjen leksiki. Iz praktičnih razlogov je bil izbran normalen knjižni format. Da pa karte v svojem pomanjšanem merilu ne bi izgubile na svoji povedni moči, je bila pri grafični predstavitvi njene vsebine izbrana povzemajoča, zbirna (sintetizirajoča) oblika, ki temelji na kombinaciji ploskovne (napisne in izoglosne) in točkovne (z znaki oz. s simboli) predstavitve. Te karte prikazujejo predvsem z izoglosami omejena področja pojavitve določenega leksema s pripadajočim napisom v lematizirani, tj. češkemu pravopisu prilagojeni obliki, razpršeni ali izolirani leksemi pa so označeni s simboli (znaki). Kartografska zasnova izhaja iz jezikovne strukture vsebine karte. Pri leksičnih (besednih) kartah to pomeni, da so na prvi predstavitveni ravnini prikazane leksične razlike; in sicer z najdebelejšimi izoglosami ali z znaki (za ustrezne brez določenega areala). Besedotvorna (oz. morfološka) podpodročja so omejena s srednje poudarjenimi linijami, glasovna pa s prekinjenimi tankimi linijami. S praznimi in črtkanimi znaki je označeno mešanje s prevladujočo obliko kot tudi pogostejše pojavljanje oblike zunaj njenega areala. Ker so današnja narečja v fazi stapljanja, opozarjajo avtorji, da izoglos pogosto ne smemo jemati kot ostrih mej. Te podajajo današnjo maksimalno zemljepisno razprostranjenost obravnavanega pojava, katerega intenziteta v smeri proti izoglosi slabi.

3. Kar zadeva komentarje, to niso le t.i. tehnični komentarji. Podajajo dovolj celovito osnovno informacijo o raziskovanem problemu. Vsak komentar je razdeljen na šest ali sedem odstavkov s pomočjo obrobniških števil.

V prvem odstavku so podane v hierarhičnem vrstnem redu vse med raziskavo ugotovljene narečne ustreznice in njihove različice, ki so označene na narečni karti, vključno s sporadičnimi oblikami (na karti zbrane pod znakom zvezdica). Registrirani so tudi neoznačeni podatki. Izrazi v tem (in v petem odstavku) so podani v poenostavljeni fonetični transkripciji, za razliko od t.i. lematiziranih na karti in v drugih odstavkih komentarja. Podčrtane črke usmerjajo preko abecednega indeksa na seznam pravilnih glasovnih končnic na posameznem področju in na inventar (popis) korespondenčnih izoglos na kartah (Narečne karte PRO A–F). – Drugi odstavek prinaša razlago o pomenski plati raziskovanega besednega pomena in posplošitev empiričnih spoznanj iz terenske raziskave. – Tretji odstavek opisuje jezikovno-zemljepisno situacijo na karti. – V četrtem odstavku je s pomočjo slovarjev podana zgodovina posameznega leksema in tudi kratka etimološka izpeljava. – V petem odstavku so navedeni primeri s čeških jezikovnih otokov na Poljskem, v Jugoslaviji in Romuniji. – Šesti odstavek usmerja na paralelne jezikovne karte v zahodnoslovanskih lingvističnih atlasih in na geslo v vprašalnici OLA in ALE. – V sedmem odstavku je na kratko opisano uporabljeno, kartografsko neobdelano geslo iz vprašalnice.

4. Komentarji so načeloma urejeni po smiselnem zaporedju in oštevilčeni tako, da stoji spredaj rimska številka, ki pomeni zvezek (npr. I–35). Karte so tiskane vedno na desni strani; in sicer ena enostranska (v osnovnem merilu) ali dve polstranski. Polstranske lahko odslkavajo situacijo na delu ozemlja ali pa celotno področje v zmanjšanem merilu. Če se za isti pojem na celotnem ozemlju pojavita samo dva narečna leksema, sta prikazana le na zbirnih kartah s pomočjo izoglos. Napotek na nanašajočo se karto in izogloso je v teh primerih podan za zapovrstno številko komentarja (npr. 11/221.4.).

Naj na koncu še enkrat poudarim, da glede na sodobne atlase ČJA prinaša novost v smislu vključevanja urbanih naselij v mrežo točk (posebej označenih in oštevilčenih) in je tako ne samo atlas čeških narečij, pač pa tudi pogovornega jezika. S skrajno racionalizirano obremenitvijo kart, preglednim in izčrpnim komentarjem ter navsezadnje tudi s priročnim formatom je ČJA delo, ki je kljub svoji visoki strokovni vrednosti dostopno tudi širšemu krogu uporabnikov; predvsem pa v vseh pogledih vredno zgledovanja.

Pavle Ivić, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin,
Banatski govori šumadijsko-vojvodanskog
dijalekta, Prva knjiga,
Uvod i fonetizam
(Srpski dijalektološki zbornik 40),
SANU i Institut za srpski jezik, Beograd 1994, 419 str.

Vera Smole

Predstavitev monografije o glasoslovju banatskih govorov se osredinja na njen nastanek, saj je od začetka zbiranja gradiva pa do nastanka preteklo več kot 40 let. Zanimiva je zaradi tega, ker obravnava banatske (srbske) govore z nacionalno mešanega področja.

Monografija prinaša podrobno klasično obravnavo naglasa, vokalizma in konzonantizma govorov srbskih vasi v Banatu in delu severne Šumadije (vzhodno od Tise in v porečju Tamiša). To je področje, ki meri od severa proti jugu blizu 150 in od zahoda proti vzhodu do 50 km; po obsegu je približno tolikšno, kot ga zavzemata slovenska dolenska in štajerska narečna skupina skupaj. Terenske raziskave so bile opravljene v 53 vaseh (39 v Vojvodini, 13 v Romuniji, 1 na Madžarskem) s premori med letom 1948 in 1956 (Ivić), ponovno spet 1972 in 1973 (Ivić); gradivo se je dopolnjevalo tudi s pomočjo kasnejših magnetofonskih posnetkov (Ivićev prepis) in izpisom pisanih virov. Informatorji so bili neizobraženi kmetje, uporabljala se je metoda vezanega pogovora po potrebi s kombinacijo improvizirane vprašalnice, zapisovanje (tudi besedil) je bilo ročno. Obsežno gradivo se je začelo urejati šele leta 1979 v okviru projekta »Srpskohrvatski narodni govori« na Institutu za južnoslovenske jezike v Novem Sadu, ko sta bila prepis in urejanje gradiva poverjena tedanjima asistentoma Žarku Bošnjakoviću in Gordani Dragin, ki sta tekst v končni fazi tudi tehnično oblikovala. Analizo podatkov, zasnovo monografije in redakcijo besedila pa je opravil P. Ivić. Poleg opisa glasoslovja in naglasa v osrednjem delu najdemo v uvodu monografije tudi zgodovino raziskav teh govorov z izčrpano (popolno?) literaturo o teh govorih (vključno z romunske in madžarske strani) in seveda zgodovinski oris tega področja od srednjega veka dalje.

Obravnavano področje je izrazito nacionalno mešano, saj poleg Srbov živijo tu še Madžari, Romuni, Slovaki, Bolgari, na izpraznjena mesta banatskih Nemcev pa so po II. svetovni vojni prišli še priseljenci iz raznih krajev Jugoslavije. Pripadniki posameznih narodnosti živijo deloma v posebnih vaseh, deloma pa skupaj z večinskimi

Srbi v mešanih vaseh in mestih; prvo razbija celovitost srbskega narečnega teritorija, drugo pa nudi idealne možnosti za jezikovne interferences. Poleg matrinega jezika Nesrbi bolj ali manj dobro obvladajo tudi srbski jezik, medtem ko je dvo- ali večjezičnost Srbov sedaj manjša kot na začetku stoletja, ko so vsaj malo bolj izobraženi obvladali še nemščino in/ali madžarščino. Avtorji v novejšem času opažajo velik vnos elementov knjižnega jezika in odsotnost mestnih naddialektov oz. pokrajinskega pogovornega jezika, kar ponavadi prispeva tudi k ohranjanju vaških govorov v okolici.

Kljub bogatim možnostim sociolingvističnih obravnav je monografija zaradi specifičnosti raziskovalnih metod zasnovana samo dialektološko. Obravnava samo tipične banatske govore – prehodne govore pa že (zavestno) pušča ob strani; kot vzrok navajajo preobsežnost gradiva.

*Libuše Olivová-Nezbedová, Miloslava Knappová,
Jitka Malenínská, Jana Matúšová,*
Pomístní jména v Čechách

(O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest).
Academia (Akademie věd České republiky, Ústav pro
jazyk český), Praha 1995, 520 str.

Jožica Škofic

Članek prinaša predstavitev knjige Pomístní jména v Čechách (več avtorjev), ki jo je leta 1995 v Pragi izdala Academia (Akademie věd České republiky, Ústav pro jazyk český) in je sestavljena iz treh delov: Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem, Jezikovna plat nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke.

The article is a review of the Czech book Pomístní jména v Čechách (Physiographic Names in the Czech Republic). The book, written by several authors and published in Prague in 1995, has three parts: General on Physiographic Names in the Czech Republic, Linguistic Aspects of Physiographic Names, and Physiographic Names as a Source for Other Scientific Disciplines.

Predstavitev knjige

Monografija Pomístní jména v Čechách je nastala v onomastičnem oddelku Zavoda za češki jezik Akademije znanosti Češke republike v letih 1991–1993.

Predgovoru, v katerem so predstavljena najvažnejša dognanja te raziskave čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, sledi seznam uporabljenih krajšav in kratic s seznamom krajšav okrajev ter zemljevid Češke z vrisanimi orientacijskimi točkami – sedeži bivših sodnih okrajev.

Trem jedrnim delom monografije (Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem, Jezikovna plat nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke) sledi še seznam virov in literature (od slovenskih le R. Badjura, Ljudska geografija, Terensko izrazoslovje, Ljubljana, 1953, in D. Ludvik, Nekaj hidronimov na Slovenskem,

Slavistična revija 20, 1972, 181-205), register ter priloga – vzorec popisa nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen z Ronova nad Doubravou.

I. Splošno o nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem

Libuše Olivová-Nezbedová v poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena na Češkem, njihova splošna karakteristika in njihov pomen za znanstvene stroke* predstavlja »pomístní jména« kot vrsto zemljepisnih lastnih imen, s katerimi se ukvarja toponomastika. Izraz »pomístní jméno« je v češkem jezikoslovju uvedel leta 1860 Hermenegild Jireček. Ta termin se v monografiji razume kot »lastno ime neživega naravnega objekta ali pojava na Zemlji in objekta na Zemlji, ki ga je ustvaril človek, ki pa ni namenjen prebivanju in je v krajini trdno fiksiran«. K tem imenom tako spadajo: hidronimi (imena voda), oronimi (imena objektov vertikalne razčlenjenosti zemeljskega površja in morskega dna), imena zemljišč – ledinska imena (obdelovalnih površin, gozdov, neobdelanih površin), hodonimi (imena poti, prehodov ipd.) in lastna imena drugih neživih naravnih objektov in pojavov ter objektov, ki jih je ustvaril človek, ki niso namenjeni prebivanju in so v krajini trdno fiksirani (npr. ovir, pokopališč, znamenj, smerokazov) – nenaselbinska zemljepisna lastna imena.

V nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih so zaobsežena poimenovanja za splošna razmerja in lastnosti (lega, oddaljenost, velikost, hitrost, oblika, barva, starost), zemljepisne značilnosti (oblikovanost površja, kvaliteta in nastanek obdelovalne površine, vremenski pojavi), rastlinstvo (vrsta poraščenosti, gojenje rastlin), živalstvo (divje, domače), človeka (premoženjske in pravne razmere, človeške stvaritve – naselja, stavbe, poti, duhovno življenje, zgodovina), drugo (nejasna imena).

Nenaselbinska zemljepisna lastna imena so ob nastanku vezana na objekt – a tudi ob njegovem propadu ali predrugačenju ime lahko ostane. Njihova starost je zelo različna; ugotavljati se jo da iz različnih zapisov (urbarji, katastrske mape), ki so pomembni tudi za ugotavljanje izvora teh imen in za jezikovno razlago. Lahko so domačega (v monografiji torej češkega) izvora ali tuja – izposojena (pedslovanska ali iz stičnih jezikov – npr. nemška).

Nenaselbinska zemljepisna lastna imena je mogoče deliti glede na to, ali so neposredna (poimenovanje po lastnosti poimenovanega) ali posredna (poimenovanje po drugem objektu), enobesedna ali večbesedna; besednovrstno so lahko samostalniki, posamostaljeni pridevniki, kot del večbesednih poimenovanj pa tudi pridevniki, števnik, redko prislovi in glagoli, izjemoma tudi zaimki. Izvirajo lahko iz občnih ali lastnih imen (osebnih, zemljepisnih, stvarnih), lahko so knjižna ali neknjižna (vsebujejo narečne glasovne pojave) in so del govorenega jezika. V nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih je lahko ohranjena starejša razvojna stopnja jezika – pomembna so za poznavanje starega besedja in njegovih pomenov. Z raziskovanjem teh imen lahko zasledujemo tudi razširjenost glasovnih sprememb in za to besedje značilne besedotvorne postopke.

Raziskovalce čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen je zanimala tudi frekvenca besed, besednih osnov in pripon ter razširjenost poznavanja/rabe teh

imen. Ob njihovem razlaganju so upoštevali zgodovinski, zemljepisni in jezikovni vidik (onomastična šola V. Šmilauerja).

O načinu zbiranja in zapisovanja nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen piše Libuše Olivová-Nezbedová v poglavju *Popis nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen na ozemlju Češke v letih 1963–1980*. Raziskovalka je najprej morala poiskati in izpisati stare zapise teh imen (po arhivih in muzejih, inštitutih za zgodovino, geografijo, narodopisje in pri posameznikih) in organizirati sodobno in popolno zbiranje gradiva na terenu. Zapisovalce so sprva skušali pridobiti med sodelavci po pokrajinskih arhivih in muzejih (teh je bilo malo) in učitelji (imeli so preveč drugih obveznosti), kasneje pa so državni/občinski zbori našli zbiralce, ki so bili seznanjeni z zasnovo, pomenom in nalogo akcije.

Zbiranje gradiva se je začelo leta 1963. Zbiralci so dobili natančna navodila za delo in formularje, državni/občinski zbor pa jim je omogočil delo, posodil potrebni material (npr. katastrske zemljevide v merilu 1:5000), posamezne okraje pa so obvestili o zbiranju gradiva. Nekateri zapisovalci so potrebovali posebno pomoč, dodatne napotke in pojasnila (korespondenca v letih 1962 do 1976 obsega skoraj 97000 dopisov). Gradivo so dopolnjevali tudi z diplomskimi in seminarskimi nalogami študentov PF. Po strokovnem pregledu in oceni zapisanega gradiva so se zbiralcem (bilo jih je okrog 4000) zahvalili, občine pa obvestili o kvaliteti opravljenega dela; zbiralci so dobili knjigo (po izbiri) s posvetilom in seznam vseh zbiralcev. Zbiranje je bilo zaključeno leta 1980 – podatki so bili zbrani v več kot 86 % čeških občin in okrajev.

Zapis je obsegal (poleg podatkov o zapisovalcu – ime, naslov, poklic, starost) naslednje podatke: nenaselbinsko zemljepisno lastno ime (po katastru), vrsto objekta, na katerega se ime nanaša, obliko in druge značilnosti objekta, ljudsko razlago imena, morebitni stari naziv, parcelno številko (zaradi lokalizacije objekta oz. imena) in podatke o informatorju.

V zbiranje so bila zajeta tudi imena delov naselij in delov državnih posestev ter različne opombe in dodatki (način življenja, hišna imena, arheološka najdišča ipd.).

Številčnost podatkov – zapisov je bila odvisna tudi od velikosti raziskovane katastrske parcele, razgibanosti terena, lastniških odnosov in tudi od natančnosti zapisovalca (npr. ali je zapisoval samo splošno znana imena ali znana samo posameznikom, npr. lastnikom).

Sledilo je ekscerpiranje zbranih zapisov (pol milijona) in osnovanje kartoteke. Listki so bili urejeni abecedno po občinah, abecedno v generalnem katalogu in po vrstah objektov. To delo je bilo končano l. 1991.

Po zbirki je nastal tudi odzadnji indeks leksikalnih enot nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, načrtujejo pa še Slovar čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen (okrog 45000 leksikalnih enot z jezikovno razlago, lokalizacijo, oznako o frekventnosti, pojasnilom o vezanosti na objekt), ki bo sinhroni topografski slovar, delno tudi zgodovinski – kar je v sodobnem času po mnenju avtorjev monografije »nujna in neodložljiva naloga«.

II. Jezikovna stran nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen

Ta del zajema devet poglavij. V poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena na Češkem, izpeljana iz lastnih imen s priponami* (Libuše Olivová-Nezbedová) avtorica predstavlja pripone samostalniških in pridevniških (tudi posamostaljenih) nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen in pojasnjuje, katera imena so tvorjena z njimi, v preglednici pa je ob posamezni priponi povedano še, iz česa je ime tvorjeno (npr. iz osebnega, krajevnega lastnega imena ipd.), na katere vrste objekt se nanaša ime, dodan pa je tudi primer nenaselbinskega zemljepisnega lastnega imena s to pripono.

V poglavju *Glasoslovje nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen* (Jana Matúšová) avtorica predstavlja neknjižne glasovne prvine v zapisih teh imen (npr. protetična h- (hapatika) in v- (U vosiky), narečni bilabialni v (Plačouce), prehod a > e (žleb), e > a (jahlice), d/t > r (voroteč), v > b (jabor), o > ú (húra), ý > ej (Vejhon) > yj, k > g (Balgán), -nin- > -ńn- > -jn- (Kopajna), sk > šk (Škála), bń > mń > m (rymík), bń > nń, ji- > i-/hi- (híva), -u- > -i- (hliboček), spremembe glasovnih skupin/soglasniških sklopov stř-, tř-, skř-, kř- (křtina < třtina), disimilacije v sičniških sklopih (mejcestí < mezicestí), izgubo jotacije za ustničniki/labiali (medenec) ter nekatere druge spremembe, ki so nastale tudi zaradi »križanja« besed zaradi glasovne in pomenske podobnosti ipd., jih primerja z narečnimi pojavi in prikazuje njihovo geografsko razširjenost – tudi s kartami (vse seveda s primeri).

V uvodu poglavja *Oblikoslovje nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen* (Jana Matúšová) so predstavljene nekatere oblikoslovne posebnosti, tj. tisti zapisi, ki se v kateri od slovnicih kategorij (npr. spol, sklon – končnica) ne skladajo s knjižnim jezikom. V nadaljevanju pa je avtorica natančno razčlenila posamezne samostalniške in pridevniške tipe (spol, trda/mehka sklanjatev, skloni) in razložila njihove posebnosti (neknjižne oz. nepričakovane končnice). Posebej so prikazane oblike osebnih in družinskih imen v funkciji svojilnega pridevnika.

V poglavju *K izginjajočim apelativom v toponimiji Češke* (Jitka Malenínská) avtorica analizira nekaj najpogostejših »topoleksemov« in tvorjenk iz njih: čelo, hrbet, rebro, mah, vir/vrtinec, brlog/luknja.

Osebna imena v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih na Češkem (Miloslava Knappová) – avtorica ugotavlja, da so bili najpogostejši motivi za tvorjenje nenaselbinskega zemljepisnega lastnega imena iz osebnega lastništvo, ustanoviteljstvo, najemništvo, posvečenost komu in zgodovinskost/spomin na koga. V čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih se pojavljajo predvsem krstna imena, priimki, družinska/hišna imena, v manjši meri tudi vzdevki. Mogoče so različne kombinacije/oblike osebnih in občnih imen, ki jih avtorica v tem poglavju natančneje prikazuje.

V poglavju *Nenaselbinska zemljepisna lastna imena nemškega izvora na Češkem* (Jana Matúšová) so predstavljeni sociolingvistični vzroki za nastanek in obstoj nemških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen na ozemlju Češke, v nadaljevanju pa avtorica analizira glasoslovne, besedotvorne in narečne leksične

značilnosti teh imen v obmejnih okrajih in odraz medjezikovnih stikov v teh poimenovanjih v fonoloških, morfoloških, besedotvornih, sintagmatičnih in semantično-motivacijskih spremembah, ki so nastale ob prehajanju nemških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen v češčino. Na koncu poglavja se avtorica dotakne še problema standardizacije zemljepisnih lastnih imen (za zemljevide, katastre ipd.), kar je na Češkem pripeljalo do kalkiranja iz nemščine.

Poglavje *Oronimija Češke* (Jitka Malenínská) prinaša razlage o nastanku nekaj najzanimivejših imen gorstev in gora oz. vrhov ter semantično in motivacijsko analizo zbranih čeških oronimov ter predstavlja njihove glavne pomenske skupine (vse s primeri) ter strukturne in besedotvorne tipe.

V poglavju *K hidronimiji Češke ter O imenih tekočih voda* (Jitka Malenínská) avtorica najprej razlaga nekaj imen največjih čeških rek, nato pa deli rečna imena na predslovanska (staroselska), češka/slovanska in tuja/germanska ter češka imena tudi semantično-motivacijsko analizira (s preglednico in primeri).

Tudi poglavje *Poti na Češkem in njihova lastna imena* (Libuše Olivová-Nezbedová) prinaša sistematični pregled sinhronih imen poti oz. njihovo semantično-motivacijsko analizo (po Šmilauerjevem delu *Třídění pomístních jmen*). Predstavljene so tudi najpogostejše pripone za posamezne tipe poimenovanj.

III. Nenaselbinska zemljepisna lastna imena kot vir za druge znanstvene stroke

V poglavju so štiri razprave, in sicer *Izginula naselja na Češkem in nenaselbinska zemljepisna lastna imena* (Libuše Olivová-Nezbedová), v kateri avtorica predstavlja metodo lokaliziranja izginulih naselij s pomočjo različnih katastrof ter natančne analize ohranjenih nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, ti podatki pa so pomembni tudi za zgodovino naseljevanja in arheologijo; *Odsev lastninskih in pravnih odnosov v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Miloslava Knappová), kjer avtorica ob konkretnih imenih pojasnjuje njihov nastanek z lastninskimi in pravnimi odnosi (lastnik je lahko npr. cerkev, občina, vas, plemstvo, posamezniki, ki so v družbi opravljali posebno pomembne naloge; pomemben za poimenovanje je tudi način pridobitve objekta, npr. po sodni poti, z najemom, zamenjavo, žrebanjem ipd.) ter analizira ta imena tudi glede na njihovo oblikovno/formalno podobo (eno- in večbesedna, predložna in brezpredložna, samostalniška in pridevniška), posebej pa predstavlja še načine tvorjenja teh imen (izpeljevanje, zlaganje); *Odsev zgodovinskih dogodkov v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Miloslava Knappová), kjer avtorica ugotavlja, da so v teh imenih ohranjeni spomini na vojne in človeške usode v njih, na naravne in osebne nesreče, na srečanja z drugačnimi ljudmi (npr. cigani), na pomembne stavbe (npr. gradove, gradišča), na trpljenje (npr. tlako, izseljevanja), na znamenite osebnosti itd.; *Sledi rudarjenja in pridobivanja mineralnih surovin v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih* (Jana Matúšová), kjer avtorica prikazuje zastopanost poimenovanj za rudarske in predelovalne objekte v določenem okolju (jama, kamnolom, rudnik, jašek, fužina/

kladivo, plavž, peč/opekarna itd.) ter poimenovanj surovin, ki so jih v določenem kraju kdaj pridobivali (zlato, srebro, železo, kamen, pesek, glina in ilovica, oglje, lapor, apno, žindra itd.), v nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imenih.

Za zaključek

Knjiga Pomístní jména v Čechách prinaša ne le obsežno gradivo čeških nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen in njihovo analizo, ampak predvsem tudi dragocene metodične napotke za zbiranje in analiziranje teh imen – tako v jezikoslovju kot v drugih vedah. Pri zapisu nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen v tej monografiji pa vsaj slovenski jezikoslovec pogreša podatke o njihovem pregibanju (in označitev naglasa), kar bi bilo ob podobnem zbiranju slovenskih (narečnih) nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen gotovo potrebno - bi pa tak način zbiranja in zapisovanja seveda zahteval še več dodatnega dela in usposabljanja zapisovalcev.

Kakor koli že – knjiga bo lahko pomemben pripomoček tudi slovenskim jezikoslovcem – onomastikom, etimologom, dialektologom in drugim, ki zbirajo ali bodo zbirali in analizirali tovrstno jezikovno gradivo, rezultati podobne raziskave v našem jezikovnem prostoru pa bi bili zaradi izredne narečne razčlenjenosti slovenskega jezika zagotovo tudi izredno zanimivi.

Physiographic Names in the Czech Republic

Pomístní jména v Čechách (Physiographic Names in the Czech Republic) by several authors was published in Prague in 1995, subtitled What Is in the Names of Fields, Pastures, Woods, Mountains, Waters and Paths. It contains not only the collected material on Czech physiographic names and their analysis, but above all precious methodological guidelines for collecting and analysing physiographic names. The book has three parts: General on Physiographic Names in the Czech Republic, Linguistic Aspects of Physiographic Names, Physiographic Names as a Source for Other Scientific Disciplines.

As mentioned by the authors in the Preface, this is the first complex treatment in Slavic onomastics of the formation of physiographic names by suffixation of proper names following Šmilauer's typology of physiographic names (V. Šmilauer, Třídění pomístních jmen, ZMK – Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV 13, 1972) and a full presentation of the method of identifying disappearing settlements on the basis of physiographic names. By applying this linguistic-geographic method together with a comparative study of the semantics of certain lexical units in other Slavic languages it was possible to determine the disappearing meanings of some names. Several oronyms (names of mountains) were explained. The semantic and motivational classification of hydronyms (names of waters) and hodonyms (names of paths) developed on the basis of the Czech material can, in the authors' opinion, serve as a

framework for comparison with the semantic and motivational naming processes in other Slavic languages. The book also contains important data for research on language contacts (especially Czech-German). It gives statistics on the frequency of words, word bases and suffixes, and explores how widespread was knowledge and use of individual physiographic names. In explanations of physiographic names, historical, geographical and linguistic aspects were taken into account.

Nekaj slavističnih utrinkov s Poljske

Silvo Torkar

Krakov ni znamenit le kot srednjeveška prestolnica Poljske, temveč tudi kot nastarejše poljsko univerzitetno središče, saj je Jagelonska univerza bila ustanovljena že leta 1364. Vse, kar je v Krakovu posebej znamenitega, se imenuje po kraljevski dinastiji Jageloncev, med drugim tudi osrednja knjižnica, kratko Jagelonka. Tam med drugim hranijo pet knjig seznamov vseh vpisanih študentov za obdobje 1400–1780 pod naslovom Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, ki so jih izdali v letih od 1887 do 1956. V 4. zvezku, ki obsega vpise iz let 1607 do 1642, je priložena tabela s številčnimi podatki o krajevnem izvoru študentov. Iz krakovske škofije jih je bilo kar 47,9 %, iz tujine pa le 0,8 % ali 83. Med njimi najdemo Čehe, Madžare, enega Hrvata, vendar nobenega Slovenca.

Polonistika je na Jagelonski univerzi samostojen oddelek, slovanska filologija je oddelek zase, pri čemer je najmočnejša vzhodnoslovanska filologija. Obstaja slovenski lektorat. Knjižnica južno-zahodnoslovanske filologije ima tudi manjšo čitalnico, bogato je založena zlasti s starejšo literaturo, od slovenističnih del redno prejema predvsem literarnozgodovinska in literarnovedna dela ter leposlovje, precej manj pa jezikoslovja. Vozliščni kabinet oddelka z vselej na stežaj odprtimi vrati je kabinet prof. Jerzyja Ruska, strokovnjaka za bolgarščino in primerjalno slovansko jezikoslovje. Pri njem je mogoče srečati profesorje s celega oddelka, se pogovoriti ob kavi ali čaju o slavističnih novostih, novitetah in novicah. Krakov je eno najpomembnejših slavističnih središč, tu izhajajo znamenita slovarska dela (Słownik prasłowiański, vrsta historičnih slovarjev, ki jih izdaja Poljska akademija znanosti ipd.), revija Onomastica, l. 1998 bo tu mednarodni slavistični kongres.

Inštitut za poljski jezik PAN je obsežen raziskovalni center, kjer raziskujejo vse ravnine sodobne in stare poljščine. Ima tudi močno onomastično delavnico na čelu s prof. dr. Kazimirom Rymutom, kjer delajo taki izkušeni imenoslovci, kot so dr. Maria Malec, dr. Aleksandra Cieślukowa, dr. Zenon Klimek, dr. Barbara Czopkova itd.

Na Jagelonski univerzi predava prof. Józef Bubak, ki se je habilitiral z delom Proces kształtowania się nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego (1986), je pa napisal še vrsto drugih imenoslovnih del, med njimi je bila hitro razprodana zlasti Księga naszych imion (1993).

Poljska onomastika ima že dolgo tradicijo. Začetnik modernih poljskih imenoslovnih raziskav je znani jezikoslovec Kazimir Nitsch, med utemeljitelji poljske onomastike pa je vsekakor najpomembnejši Witold Taszycki, tudi urednik sedemzvezkovnega Słownika staropolskich nazw osobowych (1965–1987). V veliko

pomoč pri imenoslovnih raziskavah so izdaje historičnih slovarjev poljskega jezika, delo Inštituta za poljski jezik PAN v Krakovu. Słownik staropolski je pod uredništvom Stanisława Urbańczyka (r. 1909) od leta 1953 do danes prišel do črke Z, Słownik polszczyzny XVI w. je prišel do črke P (žal kaže, da se zaradi krčenja proračunskih sredstev ta izdaja ustavlja). Izšel je poskusni zvezek Słownika języka polskiego XVII i I połowy XVIII wieku.

Toponomasti v uredništvu prof. K. Rymuta izdelujejo Nazwy miejscowe Polski, mogočno serijo v 12 knjigah, od katerih je l. 1996 izšla prva, druga pa je pred izidom. Obdelana so imena vseh naselij v današnjih mejah Poljske, vstevši celo zaselke in tista naselja, ki jih danes ni več ali pa so priključena večjim mestom. Še večji projekt je Hydronimia Europaea, ki teče na pobudo nemških imenoslovcev in so se mu poljski onomasti na čelu s prof. K. Rymutom pridružili že v 80. letih. Izšlo je že 12 knjig (Franz Steiner Verlag v Stuttgartu), še 12 jih je v načrtu. Poljska vodna imena so izredno izčrpno zajeta, saj so izpisali tudi historično gradivo, predvsem katastrofe 18. in 19. stol. Ko bo izdaja v nemščini končana, bodo v poljščini izdali skrajšano varianto v štirih knjigah.

Poljski jezikoslovci so v 50. in 60. letih izpeljali veliko akcijo zbiranja mikrotoponimov na celotnem državnem ozemlju. Centralna kartoteka za ta imena je na univerzi v Lodžu. Do srede 70. let so izdali okrog 150 snopičev, kar je približno polovica zbranega gradiva, nakar so zaradi sprememb v administrativni delitvi Poljske prenehali z izdajanjem. Imena so pri objavi poknjžena, v kartoteki pa hranijo tudi narečne zapise.

Prof. K. Rymut je tudi predsednik državne komisije za normiranje zemljepisnih imen. Komisija ima redne seje v Varšavi in svoje rezultate objavlja v Uradnem listu. Normira se samo oblika v imenovalniku in še enem sklonu (največkrat rodilniku) in pridevnik iz krajevnega imena, ne pa tudi prebivalsko ime. Pri tem upoštevajo predvsem dvoje: prevladujočo rabo med domačini in historične zapise. Po besedah prof. Rymuta je prebivalško ime tako kot priimek individualna last in nedotakljiva pravica prebivalcev določenega naselja, zato vanj ne posegajo (kot vemo, se je pri nas začela širiti praksa predpisovanja kabinetno ustvarjenih prebivalških imen).

Učenci in sodelavci pokojnega prof. W. Taszyckega (M. Malec, A. Cieślíkowa, Z. Klimek, Zofia Kaleta idr.) so nadaljevali z analizo staropoljskih imen, izdanih v prej omenjenem slovarju, in pripravili 6 knjig t.i. etimološko-motivacijskega slovarja poimenovanj oseb, od katerih vsaka obsega svoje področje: heraldična imena, krščanska imena, odapelativna imena, izkrajevna imena, imena, ki izvirajo iz etnikov, imena nemškega izvora. Tri knjige so že izšle, ostale so v tisku.

V pripravi je velik projekt slovarja poljskih priimkov 16.-18. stol.

Prof. Rymut je v letih 1992-1994 izdal izredno uporaben Słownik nazwisk współczesne w Polsce uzywanych v desetih knjigah, v katerih je zajel vse danes žive priimke na Poljskem in jim dodal frekvenco, razdeljeno še po desetletnih starostnih obdobjih in po vojvodstvih. Leta 1995 je nato izdal še podoben slovar osebnih imen. Najpogostnejši poljski priimki so Nowak s frekvenco 220.000, Kowalski (132.000), Wiśniewski (104.000), Dąbrowski (93.000) itd. Najpogostnejša osebna imena na

Poljskem pa so: Maria (890.000), Krystyna (594.000) in Małgorzata (576.000) oz. Jan (883.000), Stanisław (826.000) in Andrzej (715.000).

Poljska onomastika se ponaša z velikim številom regionalnih historično-antroponimičnih študij. Posebno intenzivno so jih začeli izdelovati od začetka 70. let, nekateri tudi v sodelovanju z zgodovinarji. Primer take obravnave je: Henryk Borek in Urszula Szumska, *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI w. do roku 1740*, Varšava 1976. Pri nekaterih obdelavah so se močno potrudili tudi sami zgodovinarji, npr. Marek Górny iz Wrocława. Čeprav je Krakov nesporno poljsko onomastično središče, pa se z onomastičnimi raziskavami bolj ali manj intenzivno ukvarjajo tudi na univerzah v Varšavi, Lublinu, Wrocławu, Gdansk, Katowicah, Lodžu, Poznaniu, Opolu in še nekaterih. V Gdansk je deloval npr. Hubert Górniewicz, avtor enega od dveh poljskih onomastičnih priročnikov (*Wstęp do onomastyki*, Gdansk 1988). Pred tem je v Leipzigu izšel učbenik Ewe Jakus-Borkowe *Nazwy własne we współczesnym języku polskim*, 1986.

Od terminoloških priročnikov velja omeniti knjigo Witolda Nowickega *Podstawy terminologii* (Wrocław 1986) in Stanisłava Gajde *Wprowadzenie do teorii terminu* (Opole 1990).

Med jezikoslovnimi študijami, ki se ukvarjajo s pravnozgodovinskimi vprašanji, je posebne pozornosti vredna disertacija Aleksandra Zajde *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*, Krakov 1990. Za narodopisce in dialektologe je zanimiva monografija Wande HERNICZEK-MOROZOWE *Terminologia polskiego pasterstwa górskiego*, ki je izšla v dveh knjigah v letih 1975–76.

Eno od pomembnih slavističnih vprašanj je vprašanje pradomovine Slovanov. Poljsko slavistiko je v povojnih letih zaznamoval Tadeusz Lehr-Spławiński s svojo teorijo o pradomovini Slovanov v porečju Odre in Visle. Teorija je nastala kot avtohtonistična protiutež nemški osvajalni politiki na vzhodu in je doživela močno politično podporo. Danes med poljskimi slavisti praktično nima več pristašev, saj v poljski arheološki in slavistični znanosti za pradomovino Slovanov velja ozemlje med Vislo in Dnjeprom. Edini poljski jezikoslovec, ki še zagovarja poljsko pradomovino Slovanov, je Witold Mańczak, romanist in splošni jezikoslovec, ki pa navaja za svojo tezo drugačne argumente kot Lehr-Spławiński. Delno zagovarja to tezo še J. Nalepa, ki pa deluje na univerzi v Lundu (Švedska). Zanimivo je, da v osnovnošolskih učbenikih zgodovine, kolikor sem si jih utegnil ogledati v knjigarnah, vprašanje pradomovine Slovanov bodisi zmolčujejo bodisi ga rešujejo po Lehr-Spławińskem. V znanosti, predvsem v arheologiji in slavistiki, že povsem uveljavljena dognanja tako sploh še niso prodrli do osnovne šole.

Ob tem velja omeniti pri nas premalo znano poljsko enciklopedično obdelavo slovanskih starin *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII*, ki je izšel v šestih velikih knjigah z dodatki in indeksom v sedmi knjigi v letih 1961 do 1986.

O mestu in moči poljske jezikoslovne misli govori tudi podatek izpred nekaj let, da v poljščini izhaja dvakrat več jezikoslovne periodike kot v ruščini.

ISSN 0354-0448

9 770354 044012